

नेपाल कानून पत्रिका

भाग - ५२

२०६७ वैशाख

अङ्क - १

प्रकाशक

सर्वोच्च अदालत

रामशाहपथ, काठमाडौं

फोन नं. ४२५०७४२, ४२६२३९७, ४२६२३९८, ४२६२८०१, ४२५८१२२ Ext. २६५० (छापाखाना), २६५१ (सम्पादन)

फ्याक्स: ४२६२८७८, पो.व.नं. २०४३८

Email: infor@supremecourt.gov.np, Web: www.supremecourt.gov.np

नेपाल कानून पत्रिका

बिक्री वितरण गर्न चाहनेहरूलाई

सूचना

कुनै पुस्तक, पत्रपत्रिका बिक्रेताहरूले नेपाल कानून पत्रिका तथा सर्वोच्च अदालत बुलेटिन फिर्ता नहुने गरी बिक्री वितरण गर्न निवेदन गरेमा पत्रिकाको मूल्यमा निम्न प्रतिशत छुट (Discount) पाउने व्यवस्था भएकाले बिक्री गर्न इच्छुक बिक्रेताहरूले निम्न ठेगानामा सम्पर्क राख्न अनुरोध गरिन्छ ।

(क) रु.१,८००/- सम्मको एकमुष्ट खरीद गर्नेलाई	१० प्रतिशत
(ख) रु.३,६००/- सम्मको एकमुष्ट खरीद गर्नेलाई	१२ प्रतिशत
(ग) रु.७,२००/- सम्मको एकमुष्ट खरीद गर्नेलाई	१५ प्रतिशत
(घ) रु.१४,४००/- वा सो भन्दा माथिको एकमुष्ट खरीद गर्नेलाई	२० प्रतिशत

उपरोक्त छुटका अतिरिक्त काठमाडौं उपत्यकाबाहिरका कुनै आठ बेग्ला बेग्लै जिल्लाका बिक्रेताहरू कहाँ पठाउनका लागि बिक्रेताको रुपमा विधिवत् दर्ता भएको निस्सा र कानून पत्रिका वा सर्वोच्च अदालत बुलेटिन वा दुवै बिक्री गर्ने सम्बन्धमा सो बिक्रेतासँगको सम्झौताको प्रति समेत दाखिल गरेमा माथि उल्लिखित कमिशन दरमा २ प्रतिशत र सोह्र जिल्लाका बिक्रेतासँग यस्तो सम्झौता पेश गरेमा ४ प्रतिशत थप कमिशन उपलब्ध हुनेछ ।

यो व्यवस्था २०६६ साल साउनदेखि लागू भएको छ ।

कानून पत्रिका शाखा

सर्वोच्च अदालत

रामशाहपथ, काठमाडौं

नेपाल कानून पत्रिका तथा सर्वोच्च अदालत बुलेटिन
अब हाम्रो वेभसाइटमा उपलब्ध छन्

ठेगाना

www.supremecourt.gov.np

- यो वेभसाइट खोलेपछि बायाँतर्फ नेपाल कानून पत्रिका तथा त्यसको तल सर्वोच्च अदालत बुलेटिनमा क्लिक गर्नुहोस् ।
- २०६५ साल वैशाखदेखिका यी पत्रिकामा समाविष्ट निर्णयहरू पढ्न र अर्को निर्णय नभएसम्म निःशुल्क डाउनलोड गर्न सकिनेछ ।

नेपाल कानून आयोगको वेभसाइटमा संविधान समेत हालसम्म
२५० जति ऐनहरू र तीमध्ये १०० वटा जति ऐनको अंग्रेजी
अनुवाद निःशुल्क पढ्न र डाउनलोड गर्न सकिनेछ ।

ठेगाना

www.lawcommission.gov.np

मूल्य रु.३०।-

मुद्रकः सगरमाथा अफसेट प्रेस, बिजुलीबजार, काठमाडौं

फोनः ४७८१३५०

सम्पादन समिति

माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश बस्ती, सर्वोच्च अदालत नायब महान्यायधिवक्ता श्री सूर्यप्रसाद कोइराला महान्यायधिवक्ताको कार्यालय	- अध्यक्ष - सदस्य
अधिवक्ता श्री सुरेन्द्रकुमार महतो (प्रतिनिधि, नेपाल बार एसोसिएशन)	- सदस्य
सहरजिष्ट्रार श्री विपुल न्यौपाने, सर्वोच्च अदालत प्रा.श्री गुणनिधि न्यौपाने, नेपाल ल क्याम्पस	- सदस्य - सदस्य
अधिवक्ता श्री श्यामप्रसाद पाण्डे (प्रतिनिधि, सर्वोच्च अदालत बार एसोसिएशन)	- सदस्य
सम्पादक: श्री तेजेन्द्रप्रसाद शर्मा सापकोटा	- सचिव

प्रकाशित संख्या: ३००० प्रति

सम्पादन शाखाका कार्यरत कर्माचारीहरू

कम्प्युटर अधिकृत श्री शम्भुप्रसाद आचार्य
मुद्रण अधिकृत श्री उत्सव कान्छा महर्जन
ना.सु.श्री कृष्णवहादुर गुरुङ
ना.सु.श्री सम्भना पुडासैनी
डि. श्री सरस्वती खड्का
कार्यालय सहयोगी श्री कृष्णवहादुर श्रेष्ठ

उद्घरण: नेकाप, २०६... .. , नि.नं. .... , पृष्ठ ....
(साल) (महिना)

विषय सूची

निर्णय नं.	पक्ष / विपक्ष	विषयको सार सक्षेप	पृष्ठ
८२९० पू.इ.	जयकलीदेवी भेडिहरिन वि. मोनिफ मिया अन्सारी	परिवारको मुख्यको सहमतिबिना गरिएको कारोवारबापत अन्य व्यक्तिको नामको सम्पत्ति निजलाई नबुझी भएको लिलामी लेनदेन व्यवहारको ८ नं. प्रतिकूल हुने, यस्तो लिलामीका हकमा दण्ड सजायको ६१ नं. र अ.व. १७ आकर्षित नहुने ।	१
८२९१ वि.इ.	भरतकुमार प्रसाई वि. मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय	कुनै व्यक्ति विशेषलाई मात्र वञ्चित गर्न वा कसैलाई मात्र लाभ पुऱ्याउने उद्देश्य नरही समान अवस्थाका सबैलाई लागू हुने गरी तोकिएको शर्त वा योग्यता समानताको हकविपरीत नहुने, यस्तो शर्तले तत्काल कसैलाई असर परेको भन्ने मात्र आधारमा न्यायपालिकाले हस्तक्षेप नगर्ने ।	१०
८२९२ वि.इ.	मीना खड्का वि. राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोग	राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको कर्मचारी प्रशासनको व्ययभार सञ्चित कोषमाथि रहने भएबाट यो सार्वजनिक सेवा हो, कर्मचारी छनौट विधि वैज्ञानिक, पारदर्शी, प्रतिष्पर्धात्मक र पक्षपातरहित हुनुपर्ने, निश्चित योग्यता र दक्षता भएका सबै नागरिकले सार्वजनिक सेवाको पहुँचमा समान हक राख्ने ।	२०
८२९३ पू.इ.	सन्तमाया महर्जन वि. रामचन्द्र महर्जन	घरायसी बण्डापत्र भएको कुरामा मुख मिलेपछि मानो छुट्टिएको मितिमा मुख नमिले पनि घरायसी बण्डापत्र भएको मिति मानो छुट्टिएको मिति कायम हुने, अंशबण्डाको १८ नं. मा भएको सातौँ संशोधन अधिको आर्जन बाहेक गरी बण्डा गर्नुपर्ने भनी व्याख्या गर्न नसकिने ।	४८
८२९४ पू.इ.	मोहनलक्ष्मी मास्के वि. अर्थ मन्त्रालय	कार्यविधि कानूनको प्रयोग र पालना स्वेच्छाचारी वा त्रुटिपूर्ण ढंगले गरिएमा सारवान कानूनको प्रयोग प्रभावित हुन सक्ने, कसैको सम्पत्तिसम्बन्धी हकमा रोक लगाउनु पूर्व सम्पत्तिका धारकलाई प्रतिवादको मौका दिइनु पर्ने ।	६०
८२९५ सं.इ.	दुर्गादेवी चौधरी थारू वि. रामकुमारी चौधरी थारू	बाबु र छोराका छोरीहरू दुवैको समान तरिकाले अपुताली हक कायम नहुने विधायिकाको मनशाय रहेको भए सो कुरा प्रष्ट रूपले अभिव्यक्त हुन्थ्यो, कानूनमा प्रयुक्त भाषाले जे जस्तो अर्थ अभिव्यक्त गरिरहेको हुन्छ सोही रूपमा ग्रहण गर्नुपर्ने ।	७७
८२९६ सं.इ.	रामचरित्र साह वि. बौधनाथप्रसाद साह	निश्चित प्रयोजनका लागि छुट्ट्याइएको जग्गा उपयोग भै बाँकी रहेको अवस्थामा निजी आर्जनको भनी अलग गर्न नमिल्ने, लिखतमा दाइजो पेवाको रकमबाट खरीद गरिएको भन्ने व्यहोरा मात्रले दाइजो पेवाबाट प्राप्त भएको मान्न नसकिने ।	८२
८२९७ सं.इ.	नेपाल सरकार वि. पितरदिन खटिक	कसूर गरेकोमा अनुसन्धान र अदालतमा समेत सावित भई अदालती प्रक्रियामा सहयोग पुऱ्याउने व्यक्ति र कसूर गरेकोमा पनि सो लुकाई सजायबाट उम्कन चाहने व्यक्तिलाई एउटै तराजुमा राखी समान सजाय तोकिनु न्याय र कानूनको दृष्टिकोणबाट उपयुक्त नहुने ।	८९

८२९८ सं.इ.	विमलादेवी सराफ वि. मन्त्रिपरिषद् सचिवालय	कुनै साधिकार निकायको आधिकारिक निर्णय र स्रोतविना कसैको सम्पत्ति रोक्का गर्ने र सूचना प्रकाशित गर्ने अधिकार कसैलाई नरहने, रोक्का राखी नागरिकका मौलिक हक हनन् भएमा अदालतले नागरिकको मौलिक हक संरक्षणको लागि अनाधिकार निर्णय वा सूचना बदर गर्नसक्ने ।	९५
८२९९ सं.इ.	कम्युनिकेशन कर्नर प्रा.लि. वि. मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय	सरकारी कामकाजमा पारदर्शिता पूर्ण रूपले पालन गरिएमा जनताले लालफित्तासाही, भ्रष्टाचार र ढिला सुस्तीको मारबाट पीडित हुनु नपर्ने, देशको राजनीति, सामाजिक, आर्थिक, औद्योगिक, कृषि, वैदेशिक सम्बन्ध लगायतका कुरा थाहा पाउने र जानकारी राख्ने कुरा नागरिकका मौलिक हक मानिने ।	१०१
८३०० सं.इ.	सतन भगत वि. जि.प्र.का. पर्सा	संस्था खडा गरी कार्य गर्ने हक भए पनि धार्मिक हक एवं कर्तव्य निर्वाह गरेको कुरामा दखल दिने उद्देश्यले त्यस्तो संस्था खडा गरी सञ्चालन गर्न नपाइने, मठसँग सम्बन्धित हकदारहरूको सहमति बेगर अन्य बेसरोकारहरूका व्यक्तिले संस्था खडा गरी व्यवस्थापन हस्तांतरण गर्न नमिल्ने ।	११२
८३०१ सं.इ.	भगलु चौधरी वि. संगीलाल चौधरी	प्रतिवादीको सहमति संलग्नता नरहेको नागरिकताको प्रमाणपत्रलाई नाताको प्रमाणपत्रका रूपमा ग्रहण गर्न नहुने, डी.एन.ए. परीक्षण गर्न असहयोग गर्नुका पछाडि सो परीक्षण भए निजका विरुद्ध प्रमाण लाग्नसक्ने भएकाले अनुपस्थित रहेको अनुमान गर्नुपर्ने ।	११८
८३०२ सं.इ.	नेपाल सरकार वि. दीपक बस्याल	प्रलोभन देखाई सर्वसाधारणको रकम लिने र कबूल गरिएको शर्तानुसार फिर्ता नगर्ने कार्य लेनदेन नभई ठगी हुने, ऐन नियमको परिधि नाघी कारोबार गर्ने सहकारी संस्थाको दर्ता खारेजीमा कारवाही नहुँदासो संस्थाको आडमा जे पनि गर्न पाइने भन्ने अर्थ गर्न नमिल्ने ।	१२४
८३०३ सं.इ.	आन्तरिक राजश्व कार्यालय वि. ज्वाइन्टस्टक एयरलाइन्स	लिज पर्जेजका सम्बन्धमा सम्झौताको शर्तानुसार किस्ता रकम वा भाडाको रकम नबुझाई उक्त लिज पर्जेज सम्झौता समाप्त भएको अवस्थामा सम्झौता हुनुभन्दा पहिला बुझाएको रकमलाई भाडामा लिएको वस्तुको मूल्य नमानी बहाल वा भाडाको रकम मानिने ।	१३६
८३०४ सं.इ.	कृष्णकुमार कर्ण वि. मोहनप्रसाद थारू	सधैं अड्डा अदालतमा लेखापढी वा कानून व्यवसायसँग सम्बन्धित रहेका पेशाकर्मीले एक अर्कामाथि विश्वास गरी वारेसनामा इत्यादिका लिखतहरूमा साक्षी बस्दासमेत उक्त लिखतहरू जालसाजी ठहरे तापनि प्रमाणबाट वदनियत नै पुष्टि भएमा बाहेक सो कार्य जालसाजी मानी सजाय गर्न नमिल्ने ।	१४३
८३०५ सं.इ.	मनकामना एयरवेज प्रा. लि. वि. अर्थ मन्त्रालय	न्यायिक वा अर्धन्यायिक निकायले गरेको निर्णयमा पुनरावेदन गर्न जानु वा नजानु भनेकै कारणले मात्र पुनरावेदन गर्न पाउने हक मर्न नसक्ने ।	१४९

यी सार संक्षेप नेकाप प्रयोगकर्ताका सुविधाका लागि मात्र हुन्, उद्धरण गर्नका लागि होइनन् । - सं.

निर्णय नं. ८२९०

वैशाख, २०६७

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास
सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश श्री अनूपराज शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री खिलराज रेग्मी
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
पुनरावलोकन निस्सा नं. : ०६४-DF-००३३
फैसला मिति: २०६६।१।०।२८।५
मुद्दा : लिलाम दर्ता बदर ।
निवेदक/वादी: जिल्ला बारा, टेडाकट्टी
गा.वि.स.वडा नं. ८ बस्ने जयकलीदेवी
भेडिहरिनको मु.स. गर्ने अबधप्रसाद
भेडिहार

विरुद्ध
विपक्षी/प्रतिवादी: जिल्ला बारा, इनर्वावाल
गा.वि.स. वडा नं. ४ बस्ने मोनिफ
मिया अन्सारी

शुरु निर्णय गर्ने:

मा.जि.न्या.श्री केदारप्रसाद चालिसे
पुनरावेदन फैसला गर्ने:
मा.मु.न्या. श्री मीनबहादुर रायमाभी
मा.न्या. श्री वैद्यनाथ उपाध्याय

संयुक्त इजलासका न्यायाधीशहरू :

मा.न्या. श्री शारदा श्रेष्ठ
मा.न्या. श्री बलराम के.सी.

- पारिवारिक संरचनामा खलल पर्ने किसिमको कार्यलाई कानूनले मान्यता दिँदैन । परिवारको कुनै एक सदस्यले परिवारका अन्य सदस्यलाई जानकारी नै नदिई जथाभावी व्यवहार गर्दै जाने र त्यसको दायित्व अन्य सदस्यले समेत वहन गर्नुपर्ने अप्ठेरो परिस्थिति नआओस् भन्ने उद्देश्यले घरको मुख्य व्यक्तिको अवधारणालाई कानूनले आत्मसात् गरेको हो । लेनदेन

व्यवहारको ८ नं. ले यही मान्यतालाई ग्रहण गरेको देखिने ।

(प्रकरण नं. २)

- परिवारको कुनै एकजना व्यक्तिले व्यहोर्नुपर्ने दायित्वका लागि अन्य व्यक्तिको नाममा रहेको सम्पत्ति लिलाम गर्ने कार्य आफैमा कानूनानुरूपको मान्न नसकिने ।
- छोराले घरको मुख्य व्यक्तिको रूपमा रहेकी आमाको कुनै मञ्जुरी नलिई गरेको व्यवहारको दायित्व वहनका लागि सगोलको सम्पत्तिमा समाउन नपाउने कानूनी व्यवस्थाविपरीत आमाको नाममा रहेको सम्पत्ति निजको जानकारी बेगर लिलाम गरी विगो असूलउपर गर्ने गरी भएको कार्यलाई मान्यता दिन नमिल्ने ।
- दर्तावालालाई सुनुवाइको मौका नै नदिइएको र विगो भरिभराउको कार्यमा संलग्नता नरहेको अवस्थामा भरिभराउको प्रयोजनका लागि सम्पन्न गरिएका लिलाम समेतका काम कारवाहीको विषयमा दण्ड सजायको ६१ नं. र अ.व. १७ नं. आकर्षित हुनसक्ने अवस्था नहुने ।

(प्रकरण नं. ४)

निवेदक वादी तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री कृष्णप्रसाद भण्डारी र विद्वान अधिवक्ता श्री बगला रेग्मी

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता श्री सतीशकुमार भा

अवलम्बित नजीर: नेकाप २०५७, अङ्क ५, निर्णय नं. ६९०४, पृष्ठ ४४०

सम्बद्ध कानून:

- मुलुकी ऐन लेनदेन व्यवहारको ८ नं.
- दण्ड सजायको ६१ नं.
- अ.व. १७ नं.

फैसला

न्या. खिलराज रेग्मी: यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट भएको मिति २०६१।७।२६ को फैसला न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११(१)(ख) बमोजिम पुनरावलोकन गरी हेरिपाऊँ भनी परेको निवेदनमा पुनरावलोकन गरी हेर्ने निस्सा प्रदान भै पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार रहेको छ :

अमिरी राउत भेडिहरको पत्नी म फिरादी र विपक्षी ठाकुरप्रसाद, अवधप्रसाद र रामप्रवेश गरी ३ (तीन) छोरा छन्। पति अमिरी राउतको स्वर्गवास पश्चात् म नै घरको मुख्य भै घर व्यवहार चलाई आएकोमा विपक्षी ठाकुरप्रसादले मिति २०४०।४।२० मा विपक्षी मोनिफ मियासँग रु.६,५७२।- कर्जा लिई कपाली तमसुक गरी दिएकोमा सो लेनामा नालेस परी भरी पाउने ठहरी फैसला गराई सोबमोजिम भरिभराउको नालेस गरी मेरो नामको जिल्ला बारा गा.वि.स. टेडाकट्टी वार्ड नं.८ स्थित कित्ता नं. २३३ को ज.वि. ०-११-० जग्गा देखाई सो जग्गामध्ये उत्तरतर्फबाट ज.वि. ०-८-१० जग्गा मिति २०५०।४।२४ गते रु.१३,५९३।३२ मा विपक्षी मोनिफ मियाले सकार गरी आफ्नो नाममा दाखिल खारेज दर्ता समेत गराई लिएको कुरा थाहा पाई बुझ्दा मेरो नाम दर्ताको जग्गामा मलाई थाहा जानकारी नै नदिई मलाई नबुझी लिलाम गराई दाखिल खारेज दर्ता समेत गराई लिएकोले त्यस्तो लिलाम तथा दर्ता समेत बदर गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको फिरादपत्र।

विपक्षीले आफ्नो फिरादमा लिलाम भएको कुरा छोरा अवधप्रसादबाट मिति २०५२।३।६ गतेमा नक्कल लिई थाहा पाएको भन्ने उल्लेख गरेकोमा मैले विगो जम्मा गर्ने सूचना, रोक्का र मोल कायम सूचना र लिलाम टाँस भएको मितिमा नै विपक्षीलाई थाहा भएको, प्रतिवादी ठाकुरप्रसादको नाउँमा लिलाम

टाँस हुँदा मिति २०५०।४।२४ गते लिलाम भएको कुरा ठाकुरप्रसादलाई थाहा भएको र लेनदेन व्यवहारको १० नं. ले एकाघर सगोलमा उमेर पुगेको कसैले थाहा पाएकोमा सगोलमा भएको मुख्य समेतका सबै हकवालाले थाहा पाएको ठहर्छ भन्ने व्यवस्था भएअनुसार प्रतिवादी ठाकुरप्रसादले जग्गा लिलाम भएको कुरा मिति २०५०।४।२४ मा थाहा पाएकोमा सो मितिले जग्गा पजनीको १७ नं., अ.वं. ८६ नं. र जग्गा मिचनेको १८ नं. को म्याद ३५ दिनभित्र मिति २०५०।५।२८ गतेसम्म विपक्षीको एकलौटी हक अंश भोगको जग्गा लिलाम भएको भए लिलाम र लिलाम सकार गर्ने पर्चा समेत बदर गर्न गराउनलाई नालेस उजूर गर्नुपर्नेमा सो म्यादभित्र उजूर नगरी म्याद नाघी प्रस्तुत फिराद परेको हुँदा खारेज हुनुपर्दछ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी मोनिफ मिया अन्सारीको प्रतिउत्तर पत्र।

अर्का प्रतिवादी ठाकुरप्रसादले प्रतिउत्तर नफिराई शुरु म्यादै गुजारी बसेको देखिएको।

घरको मुख्य मान्छे बाहेक अरुले गरेको व्यवहारमा ऋणीको हक पुगेपछि मात्र साहूले भरिभराउ गरी लिन पाउने हुँदा दावीको लिलाम तथा सोसम्बन्धी भएको कारवाही समेत बदर हुने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको शुरु बारा जिल्ला अदालतको मिति २०५३।१०।३ को फैसला।

प्रतिवादी ठाकुरप्रसाद र वादी एकासगोलमै बसेको र वादी बृद्धा भएकोले प्रतिवादी ठाकुरप्रसादले नै घर व्यवहार चलाई आएको तथा एकासगोलमा भएकाले वादीलाई सो लिलामसम्बन्धी कुरा पहिले नै थाहा भएकोमा हदम्याद सम्बन्धमा गम्भीर विचार नै नगरी भएको शुरु फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी मोनिफ मिया अन्सारीको पुनरावेदन पत्र।

सगोलमा रहेकै अवस्थामा वादीका छोरा प्रतिवादी ठाकुरप्रसादले प्रतिवादी मोनिफ

मियासँग ऋण लिएको र सोही ऋणमा मुद्दा परी २०४६।१२।१२ मा साँवा ब्याज भरी पाउने ठहरी फैसला भै सो फैसला अन्तिम रहेकोमा सोही फैसलाबमोजिम विगो भराई पाऊँ भनी २०४६।१२।२५ मा वादी मोनिफ मियाँको निवेदन परी २०५०।१।१५ गते जायजाती मुचुल्का भै २०५०।४।२४ मा डाँक लिलाम भएको र सो लिलाम भएको कि.नं. २३३ को ज.वि. ०-११-० मध्ये उत्तरतर्फबाट ज.वि. ०-६-१० जग्गा सकार गर्ने मोनिफ मियाका नाममा दाखिल खारेज दर्ता गरिदिन मालपोत कार्यालयलाई लेखी पठाएको मिसिलबाट देखिन आएको छ । यसरी मिसिलबाट प्रत्यर्थी वादीको रोक्का भएका अन्य जग्गा फुकुवा हुनुको साथै मौकामा नै लिलाम सकार गरेको जग्गाको कित्ताकाट समेत भई नयाँ सेस्ता नै कायम भएको भएपछि र प्रत्यर्थीका जग्गाका सेस्ताहरू अरु कसैसँग रहने नभै प्रत्यर्थीसँग नै रहने हुँदा निज प्रत्यर्थी तथा अन्य अशियारहरू समेतले तिरो तिर्ने आदि कार्य गर्दाका अवस्थामा नै जग्गा कित्ता काट भै गएको थाहा पाउने अवस्था भएबाट प्रत्यर्थीलाई सो सम्बन्धमा मौकामा नै जानकारी भएको मान्नुपर्ने देखिन आयो । यसरी मौकामा नै जानकारी भएको विषयमा फैसला कार्यान्वयनको सिलसिलामा चित्त नबुझ्ने व्यक्तिले दण्ड सजायको ६१ नं. बमोजिम उजूर गर्नुपर्ने सो समेत नदेखिएबाट वादी दावी पुग्न सक्ने अवस्था मिसिल प्रमाणहरूबाट देखिन आएन । वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहर्नुपर्नेमा लिलाम तथा सो सम्बन्धी कारवाही बढ्न हुने ठहर्नुएको शुरु इन्साफ उल्टी हुने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको २०५५।५।२६ को फैसला ।

म घरको मुख्य व्यक्ति भएको, जग्गा पनि मेरै नाममा भएको सर्वविदितै छ । घरको मुख्यको मञ्जुरी नभै अन्यले गरेको कारोबारमा गोश्वारा धनबाट नचल्ने कुरा लेनदेन व्यवहारको ६ नं. मा उल्लेख छ । त्यस्तो

कारोबार धनमा छोरा स्वास्नीको हकपुगेपछि मात्र समाउन पाउने व्यवस्था ऐ. ९ नं. मा गरेको छ । छोरा ठाकुरले लिएको ऋण कारोबारमा म साक्षी बसेको छैन , विपक्षीहरू बीच चलेको लेनदेन मुद्दामा म पक्ष विपक्ष केही नभएको हुँदा मेरो जग्गा लिलाम हुँदा द.सं.को ६१ नं. अनुसार उजूर गर्नुपर्ने अवस्था आउदैन , मेरो मञ्जुरीबेगर छोरोले लिएको ऋणमा मलाई बुझ्दै नबुझि मेरो नामको जग्गा लिलाम गर्ने कार्य गैरकानूनी हुँदा बढ्न हुनुपर्नेमा सगोलको सम्पत्ति लिलाम भएको भन्ने निर्णयाधार तथा द.सं.को ६१ नं.को अवलम्बन गर्नुपर्ने भन्ने र लिलामउपर उजूर गर्ने हदम्याद नभएकोमा अ.वं. ३६ नं.ले जहिलेसुकै नालेस लाग्न सक्नेमा हदम्याद भित्र नआएको तथा जग्गाको सेस्ता वादीसँगै हुने हुँदा थाहा जानकारी थियो भन्ने असान्दर्भिक कुरा उल्लेख गरी जिल्ला अदालत बाराको फैसला उल्टी गर्ने गरी गरेको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाले गरेको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बढ्न गरी मेरो फिराद दावी बमोजिम गरिपाऊँ भन्ने जयकली देवी भेडिहरिनको मु.स.गर्ने अवधप्रसाद भेडिहरको यस अदालतसमक्ष गरेको पुनरावेदन पत्र ।

लेनदेन व्यवहारको ६ र ९ नं. ले गरेको व्यवस्थालाई हेर्दा मुख्यको मञ्जुरी नभै गरेको काममा गोश्वारा धनबाट व्यहोर्न नमिल्ने र ऋण लिने व्यक्तिको सम्पत्तिमा हक पुगेको अवस्थामा मात्र दावी गर्न पाउने व्यवस्था देखिँदा छोरोले खाएको ऋणमा मञ्जुर नभएकी आमाको सम्पत्तिबाट सुनुवाइको मौका नै नदिई भरिभराउ गर्न कानूननः नमिल्ने भए तापनि पुनरावेदिका जयकलीदेवी भेडिहरिनको मृत्यु २०५६।१०।१ मा भैसकेको भन्ने प्रत्यर्थीको कानून व्यवसायीको भनाइलाई मिसिल संलग्न मृत्यु दर्ता प्रमाणपत्रले समेत पुष्टि गरेको छ, सो सम्बन्धमा कुनै विवाद भएको समेत देखिँदैन । पुनरावेदिका जयकलीको मृत्यु भएपछि सो सम्पत्तिको हक ठाकुरप्रसाद समेतका ३

छोराहरूमा सने भएको र निजहरू एकासगोलमा समेत रहेको देखिँदा कारोबार गर्नेको हाल सम्पत्तिमा हक समेत पुगेको देखिँदा जिल्ला अदालत बाराले लिलाम गरेको कार्यलाई बदर गर्ने गरी गरेको जिल्ला अदालत बाराको फैसला बदर गर्ने गरी गरेको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको फैसला परिवर्तन गर्नुपर्ने अवस्था नदेखिँदा उक्त फैसला सदर हुने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालत संयुक्त इजलासको मिति २०६१।७।२६ को फैसला ।

घरको मुख्य व्यक्ति भै विवादित जग्गा मेरे नाममा दर्ता रहेको कुरामा विवाद नरहेको, विपक्षीहरू बीच भएको लेनदेन व्यवहारमा मेरो मञ्जुरी नरहेको, एकाघरका उमेर पुगेका अरुले गरेको व्यवहार गोश्वारा धनबाट नचल्ने कुरा लेनदेन व्यवहारको ८ र ९ नं. ले स्पष्ट गरेको अवस्थामा भएको संयुक्त इजलासको फैसला यस अदालतबाट नैकाप २०५७, अङ्क ५, नि.नं. ६९०४, पृष्ठ ४४० मा प्रतिपादित सिद्धान्त समेतको प्रतिकूल भएकाले सो फैसला पुनरावलोकन गरी हेरी बारा जिल्ला अदालतको फैसला कायम गरी न्याय पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको वादीको यस अदालतमा परेको निवेदनपत्र ।

यसमा आमा जयकलीदेवी भेडिहरिन जीवित रहेकै अवस्थामा निजको मञ्जुरीबेगर छोरा ठाकुरप्रसाद भेडिहरले प्रत्यर्थी मोनिफ मियासँग लिएको ऋणको विगोबापत जयकलीलाई बुझ्दै नबुझी निज नाउँ दर्ताको जग्गा लिलाम गरेको काम कारवाही त्रुटिपूर्ण भएकोले बदर गरिपाऊँ भन्ने समेत निवेदक वादीको दावी नपुग्ने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालतको फैसला हाल निज जयकलीको मृत्यु भइसकेको भन्ने समेतको आधारमा यस अदालत संयुक्त इजलासबाट सदर भएको देखियो । निज ठाकुरप्रसाद मुलुकी ऐन लेनदेन व्यवहारको ८ नं. बमोजिम घरको मुख्य भै कामकाज गर्ने व्यक्ति हुन् भन्ने नभएको र सोही

९ नं. अनुरूप तत्काल जीवित रहेकी आमा तथा सगोलका भाइहरू समेतको मञ्जुरी लिएको अवस्था समेत नदेखिएकोमा आमाबाबुको मञ्जुरी बेगर लिएको ऋणबापत सगोलको सम्पत्तिमा आसामीको हक नपुगेसम्म आमाबाबुको सम्पत्तिबाट साहुले भरिभराउ गर्न नपाउने भनी यस अदालतबाट नैकाप २०५७, अङ्क ५, पृष्ठ ४४०, नि.नं. ६९०४ मा प्रतिपादित सिद्धान्तविपरीत फैसला भएको देखिँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११ को उपदफा (१) को खण्ड (ख) बमोजिम प्रस्तुत मुद्दा पुनरावलोकन गरी हेर्ने निस्सा प्रदान गरिएको छ भन्ने भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालतको मिति २०६५।३।२ को आदेश ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा मुख्य रूपमा छोरा ठाकुरप्रसादले आमाको मञ्जुरी बेगर लिएको ऋणबापत आमाको नाममा रहेको जग्गा लिलाम गरी विगो भरिभराउ गरिएकोले सो क्रिया लेनदेन व्यवहारको ८ र ९ नं. समेतको प्रतिकूल भएकाले बदर गरिपाऊँ भन्ने दावी रहेकोमा शुरु अदालतबाट लिलाम बदर हुने ठहर्‍याएउपर प्रतिवादीको पुनरावेदन परेकोमा पुनरावेदन अदालत हेटौँडाबाट शुरु फैसला उल्टी हुने ठहर्‍याएकोमा वादीका तर्फबाट यस अदालतमा पुनरावेदन परी यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको फैसला सदर हुने गरी फैसला भएको देखिन्छ । सोउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११(१)(ख) अन्तर्गत परेको निवेदनमा यस अदालतबाट पुनरावलोकन गरी हेर्ने निस्सा प्रदान भै प्रस्तुत मुद्दा यस इजलाससमक्ष पेश हुन आएको अवस्था छ ।

इजलाससमक्ष पेश भै सुनुवाइ हुँदा निवेदक/वादी तर्फबाट रहनु भएका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री कृष्णप्रसाद भण्डारी र अधिवक्ता श्री वगला रेग्मीले २०५२ सालमा

जयकलीदेवीले नै फिराद लिई आएको अवस्थामा पछि निजको मृत्यु भैसकेको भन्ने कुरालाई आधार बनाउन मिल्ने हुँदैन । निजको नाममा रहेको जग्गा निजलाई थाहा जानकारी नै नदिई लिलाम गरिएको छ । लिलाम प्रक्रिया त्रुटिपूर्ण छ । लेनदेन व्यवहारको ८ नं. को विपरीत फैसला भएको छ । ऋण लिएको कुनै जानकारी नै नभएको वादीलाई त्यसको दायित्व वहन गराउन मिल्ने हुँदैन, दण्ड सजायको ६१ नं. ले वादी प्रतिवादी बाहेकका व्यक्तिलाई सरोकारवाला मानेको छैन, जसको नाममा सम्पत्ति छ, निजलाई कुनै जानकारी नै नदिई लिलाम गर्न मिल्दैन, प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त प्रतिकूल भएको यस अदालत संयुक्त इजलास समेतको फैसला उल्टी गरी शुरु फैसला सदर हुनुपर्छ भनी र प्रतिवादीतर्फबाट रहनु भएका विद्वान अधिवक्ता श्री सतिशकुमार भाले लिलाम बदरको विषयमा दण्ड सजायको ६१ नं. को मार्ग अवलम्बन गर्न पाउँछ भनी यस अदालतबाट सीताराम राय यादव वि. धनईराय यदावको मुद्दा (नेकाप २०५६, नि.नं. ६७६२, पृष्ठ ५६८) मा सिद्धान्त प्रतिपादन भएको छ, आमाको देहान्तपछि सो सम्पत्तिमा ऋण लिने ठाकुरप्रसादको समेत हक सिर्जना भैसकेको हुँदा संयुक्त इजलासबाट भएको फैसला अन्यथा गर्नुपर्ने अवस्था छैन भनी गर्नु भएको वहस जिकीर समेत सुनियो ।

उल्लिखित तथ्य रहेको प्रस्तुत मुद्दामा यस अदालतबाट दोहोऱ्याई हेर्ने निस्सा प्रदान हुँदा लिइएको आधार समेतलाई हृदयंगम गरी देहायका प्रश्नहरूको निरूपण हुनुपर्ने देखिन्छ :

१. प्रस्तुत मुद्दाका वादी जयकलीदेवी घरको मुख्य व्यक्ति हुन् वा होइनन् ?
२. घरको मुख्य व्यक्तिको मञ्जुरी नलिई लिइएको ऋण सगोलको सम्पत्तिबाट भरिभराउ गर्न मिल्ने हो वा होइन ?
३. यदि त्यसरी भरिभराउ गर्न नमिल्ने अवस्थामा मञ्जुरी नलिइएका व्यक्तिको

नाममा रहेको जग्गा निजलाई सुनुवाइको मौका नै नदिई लिलाम गर्ने क्रियालाई मान्यता दिन मिल्ने हुन्छ वा हुँदैन ? र यस्तोमा दण्ड सजायको ६१ नं. र अ.व. १७ नं. आकर्षित हुन्छ वा हुँदैन ?

४. आमाको नाममा रहेको जग्गा लिलाम गरी ऋण भरिभराउ भएको र त्यसलाई चुनौती दिने आमाको मृत्यु पश्चात् सो सम्पत्तिमा ऋण लिने व्यक्ति समेतको हक सिर्जना हुने हुँदा सोही आधारमा अधि भएको लिलाम प्रक्रियाले मान्यता पाउने अवस्था रहन्छ वा रहँदैन ?

२. सर्वप्रथम, पहिलो प्रश्नमा प्रवेश गरी हेर्दा प्रस्तुत मुद्दाकी वादी जयकलीदेवी अमिरी राउतको पत्नी रहेकी र निजका ३ छोराहरू क्रमशः ठाकुरप्रसाद, अबधप्रसाद र रामप्रवेश रहेको भन्ने कुरामा विवाद देखिँदैन । अमिरी राउतको मृत्यु भैसकेको अवस्थामा आमा जयकलीदेवी र ३ छोराहरू एकासगोलमा नै रहेको भन्ने तथ्य पनि निर्विवाद रूपमा नै रहेको छ । त्यसरी आमा छोराहरू रहेको परिवारमा घरको मुख्य व्यक्ति कसलाई मानिन्छ भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा स्वाभाविक रूपमा आमा नै घरको मुख्य व्यक्ति भन्ने देखिन्छ । यस सम्बन्धी कानूनी व्यवस्थालाई हेर्ने हो भने मुलुकी ऐन, लेनदेन व्यवहारको ८ नं. मा घरको मुख्य भै कामकाज गर्ने वा सगोलमै बसी विभिन्न ठाउँमा घर, खेती, व्यापार वा अरु कुनै काम गरी बस्ने उमेर पुगेका जानकार लोग्नेमानिस वा स्वास्नीमानिस आफू बसी काम गरेको ठाउँको मुख्य ठहर्छन् भन्ने व्यवस्था गरिएको पाइन्छ । उक्त कानूनी व्यवस्थाको रोहमा प्रस्तुत मुद्दामा रहेको विवादको विषयवस्तुलाई हेर्ने हो भने विभिन्न ठाउँमा घर, खेती, व्यापार वा अरु कुनै काम गरी बसेको अवस्था नभै सगोलमा एकै ठाउँमा नै रहे बसेको अवस्था देखिन्छ । त्यसरी आमा छोराहरू एकै ठाउँमा रहेको अवस्थामा

आमा बाहेकका अन्य व्यक्तिलाई घरको मुख्य भै कामकाज गर्ने व्यक्तिका रूपमा लिन मिल्ने कुनै पनि आधार र कारण विद्यमान रहेको पाइँदैन । कर्जा लिने ठाकुरप्रसाद घरको मुख्य व्यक्ति भै कामकाज गरेको भन्ने कुराको पुष्टि हुने खालका अन्य प्रमाण पनि पेश हुन सकेका छैनन् । पैत्रिक सम्पत्ति आमा जयकलीदेवीको नाममा नै रहेको तथ्यबाट पनि निज नै घरको मुख्य भै कामकाज हुँदै आएको कुरा पुष्टि हुन्छ । कर्जा लिने व्यक्ति ठाकुरप्रसाद, जयकलीदेवीको जेठा छोरा हुन्, जेठा छोरा हुँदा निज नै घरको मुख्य व्यक्ति भन्ने हुँदैन । त्यसमाथि पनि निजबाट परिवारका अन्य सदस्यहरूको जानकारी र मञ्जूरीबिना गरिएका सबै व्यवहारलाई आमा र परिवारका अन्य सदस्यहरूको हकमा समेत मान्यता दिँदै जाने हो भने घरको मुख्य व्यक्तिको अवधारणा र त्यस्तो मुख्य व्यक्तिले घर व्यवहार सञ्चालन गर्ने र सम्पत्तिको सुरक्षा गर्ने समेतको जिम्मेवारी ग्रहण गर्ने हाम्रो मान्यता समेत भत्कन जान्छ । त्यसरी सगोलको सम्पत्तिको संरक्षण र अन्य पारिवारिक संरचनामा खलल पर्ने किसिमको कार्यलाई कानूनले मान्यता दिँदैन । परिवारको कुनै एक सदस्यले परिवारका अन्य सदस्यलाई जानकारी नै नदिई जथाभावी व्यवहार गर्दै जाने र त्यसको दायित्व अन्य सदस्यले समेत वहन गर्नुपर्ने अप्ठेरो परिस्थिति नआओस् भन्ने उद्देश्यले पनि घरको मुख्य व्यक्तिको अवधारणालाई कानूनले आत्मसात् गरेको हो । लेनदेन व्यवहारको ८ नं. ले यही मान्यतालाई ग्रहण गरेको देखिन्छ ।

३. अब, घरको मुख्य व्यक्तिको मञ्जूरी नलिई लिइएको ऋण सगोलको सम्पत्तिबाट भरिभराउ गर्न मिल्ने हो वा होइन ? भन्ने दोस्रो प्रश्नमा विचार गर्दा प्रस्तुत मुद्दामा कर्जा लिने व्यक्तिका रूपमा जयकलीदेवीको जेठा छोरा ठाकुरप्रसाद रहेका छन् । निज ठाकुरप्रसादले प्रतिवादी मोनिफ

मिया अन्सारीसँग कर्जा लिँदा आमा जयकलीदेवी र भाइहरू अवधप्रसाद र रामप्रवेशमध्ये कसैको पनि मञ्जूरी लिएको वा निजहरूलाई जानकारी दिएको देखिँदैन । आमा जयकलीदेवी नै घरको मुख्य व्यक्ति हुन् भन्ने निष्कर्षमा यो इजलास पुगेको स्थितिमा निज ठाकुरप्रसादले परिवारका अन्य सदस्यहरूको मञ्जूरी र जानकारीबिना लिएको कर्जा निजले के कुन प्रयोजनका लागि प्रयोग गरे भन्ने कहिँकतैबाट खुल्दैन । त्यसरी कर्जा लिने र त्यसको प्रयोग पनि आफूखुशी गर्ने व्यवहारबाट परिवारका अन्य सदस्यहरू लाभान्वित हुन सक्ने अवस्था रहँदैन । लेनदेन व्यवहारको ८ नं. मा मुख्य भै कामकाज गर्ने व्यक्तिले गरेको व्यवहार वा एकाघरका उमेर पुगेका अरुले गरेकोमा मुख्य जानकारको पनि सहिछाप वा लिखत भएको व्यवहारमात्र गोश्वारा धनबाट चल्छ भन्ने व्यवस्था गरिएको छ । उक्त कानूनी व्यवस्थाका आधारमा के कस्तो दायित्व गोश्वारा धनबाट व्यहोरिन्छ भन्ने स्पष्ट देखिएको छ । त्यसका लागि कुनै पनि व्यवहार कि त घरको मुख्य व्यक्तिले गरेको व्यवहार हुनुपर्छ, कि त त्यस्ता मुख्य व्यक्तिको मञ्जूरी रहेको हुनुपर्छ । तर प्रस्तुत मुद्दामा ठाकुरप्रसादले कर्जा लिएको कुराको जानकारी जयकलीदेवीलाई थियो वा निज जयकलीदेवीको मञ्जूरी लिइएको थियो भन्ने कुराको प्रमाण देखिएको छैन । घरका मुख्य व्यक्तिलाई कुनै जानकारी नै नदिई लिइएको कर्जाको दायित्व वहनका लागि भने सगोलको सम्पत्तिको उपयोग गरिएको भन्ने कुरा प्रस्तुत मुद्दाको तथ्यबाट देखिन्छ । तर कानूनले घरका मुख्य व्यक्तिको सहिछाप वा लिखत नभएको व्यवहार गोश्वारा धनबाट नबेहोरिने स्पष्ट व्यवस्था गरेको छ । तसर्थ घरको मुख्य व्यक्तिका रूपमा रहेकी जयकलीदेवीको मञ्जूरी नलिई ठाकुरप्रसादले लिएको ऋणमा सगोलको सम्पत्तिबाट भरिभराउ

गर्ने कार्यलाई कानूनअनुरूपको मान्न मिल्ने अवस्था देखिएन ।

४. प्रस्तुत मुद्दामा ठाकुरप्रसादले आमा जयकलीदेवीको मञ्जूरी नलिई लिएको ऋणमा सगोलको सम्पत्तिबाट भरिभराउ गर्न नमिल्ने निष्कर्षमा यो इजलास पुगेको छ । त्यसरी भरिभराउ गर्न नमिल्ने अवस्थामा मञ्जूरी नलिइएका व्यक्तिको नाममा रहेको जग्गा निजलाई सुनुवाइको मौका नै नदिई लिलाम गर्ने क्रियालाई मान्यता दिन मिल्ने हुन्छ वा हुँदैन ? भन्ने अर्को प्रश्नको पनि यहाँ निरुपण गरिनु पर्ने देखिन्छ । लेनदेन व्यवहारको साविक ९ नं. मा मुख्य भै कामकाज गरेकोमा बाहेक अरु अवस्थामा बाबु वा लोग्नेको लिखत नभै छोरा वा स्वास्नीले कुनै व्यवहार गरेको रहेछ भने बाबु वा लोग्नेको धनमा त्यस्ता छोरा वा स्वास्नीको हक नपुगेसम्म साहूले सो धनमा समाउन पाउँदैन भनी स्पष्ट व्यवस्था गरेको देखिन्छ । तर प्रस्तुत मुद्दामा घरको मुख्य भै कामकाज गर्ने आमा जयकलीदेवीको मञ्जूरी नै नलिई छोरा ठाकुरप्रसादले मोनिफ मिया अन्सारीबाट लिएको कर्जाको विषयमा लेनदेन मुद्दा परी बारा जिल्ला अदालतबाट वादीले साँवा व्याज भरी पाउने ठहरी मिति २०४६।१२।१२ मा फैसला भै सोको कार्यान्वयनका सिलसिलामा सगोलको आमा जयकलीदेवीको नाममा दर्ता सेस्ता भएको जिल्ला बारा, टेढाकट्टी गा.वि.स. वार्ड नं. ८ को कित्ता नं. २३३ को ज.वि. ०-११-० जग्गामध्ये उत्तरतर्फबाट ज.वि. ०-८-१० जग्गा वादीले आफ्नो विगो रु.१२,५९२।३२ मा मिति २०५०।४।२४ को लिलामी मुचुल्काबमोजिम वादी स्वयंले सकार गरी वादीका नाममा चलन पूर्जा समेत जारी गरिएको देखिन्छ । त्यसरी कर्जा लिने देखि सो कर्जा असूलीका सन्दर्भमा मुद्दा परी फैसला भै सो फैसला कार्यान्वयनका सिलसिलामा कर्जा लिने बाहेकका व्यक्ति अर्थात् जयकलीदेवीका नाममा रहेको जग्गा लिलाम गर्नेसम्मका कुनै

पनि प्रक्रियामा निज जयकलीदेवीको संलग्नता देखिँदैन । निज जयकलीदेवीलाई थाहा जानकारी नदिई कुनै किसिमको सुनुवाइको मौका समेत नदिई निजको नाममा रहेको जग्गा लिलाम गर्ने सम्मको कारवाही सम्पन्न भएको देखिन्छ । परिवारको कुनै एकजना व्यक्तिले व्यहोर्नुपर्ने दायित्वका लागि अन्य व्यक्तिको नाममा रहेको सम्पत्ति लिलाम गर्ने कार्य आफैँमा कानूनअनुरूपको मान्न सकिँदैन । त्यसमाथि पनि त्यसरी लिलाम सम्मको प्रक्रियामा पुग्नु अघि सम्बन्धित जग्गावाला व्यक्तिलाई नबुझ्ने क्रियामा प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तको गम्भीर उल्लंघन समेत भएको छ । एकातर्फ कानूनी व्यवस्थाको उल्लंघन गरिएको र अर्कोतर्फ प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तप्रतिकूल भएको कार्यलाई वैधानिकता दिन मिल्ने अवस्था हुँदैन । तसर्थ छोरा ठाकुरप्रसादले घरको मुख्यका रुपमा रहेकी आमाको कुनै मञ्जूरी नलिई गरेको व्यवहारको दायित्व वहनका लागि सगोलको सम्पत्तिमा समाउन नपाउने कानूनी व्यवस्थाविपरीत आमा जयकलीदेवीको नाममा रहेको सम्पत्ति निजको जानकारी बेगर लिलाम गरी विगो असूलउपर गर्ने गरी भएको कार्यलाई मान्यता दिन मिल्ने देखिएन । त्यसरी दर्तावाला वादीलाई सुनुवाइको मौका नै नदिइएको र विगो भरिभराउको कार्यमा निज जयकलीदेवीको संलग्नता नरहेको अवस्थामा भरिभराउको प्रयोजनका लागि सम्पन्न गरिएका लिलाम समेतका काम कारवाहीको विषयमा दण्ड सजायको ६१ नं. र अ.व. १७ नं. आकर्षित हुनसक्ने अवस्था नहुँदा त्यसतर्फको प्रतिवादी तथा निजका कानून व्यवसायीको जिकीरसँग सहमत हुन सकिएन ।

५. जहाँसम्म विपक्षी तर्फका विद्वान अधिवक्ताले वहसको क्रममा उठाएको नेकाप २०५६, नि.नं. ६७६२, पृष्ठ ५६८ को नजीरको सन्दर्भ छ, उक्त मुद्दामा जिल्ला अदालतबाट लिलामसम्बन्धी कार्य सम्पन्न भई

तामेलीमा राख्ने आदेश भएको अवस्थामा दण्ड सजायको ६१ नं. अनुरूप तहसिलदारको आदेशउपर जिल्ला न्यायाधीश समक्ष र जिल्ला न्यायाधीशको आदेशउपर तत्कालीन अञ्चल अदालत, हालको पुनरावेदन अदालतमा अ.व. १७ नं. बमोजिमको निवेदन दिन पाउने नै देखिँदा निवेदकले दण्ड सजायको ६१ नं. को उपचारको बाटो अपनाउनु पर्ने हुन्छ । प्रस्तुत फिरादबाट नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ द्वारा प्रदत्त निवेदकको कुन अधिकार हननु हुन गई प्रचलन गराउन आएको हो भन्ने स्पष्टतः देखाउन, बताउन नसकेको अवस्था तथा विगो भरिभराउको सन्दर्भमा जिल्ला अदालतबाट भएको लिलामको विषयमा दण्ड सजायको ६१ नं. आकर्षित हुने देखिएबाट नागरिक अधिकार ऐनअन्तर्गत आएको प्रस्तुत फिराद लाग्न नसक्ने भनी यस अदालत पूर्ण इजलासबाट फिराद खारेज गरेको पाइन्छ । उक्त मुद्दाको तथ्यगत अवस्था सम्बन्धित प्रकाशित फैसलाबाट हेर्दा उक्त मुद्दाको वादी लेनदेन मुद्दाको प्रतिवादी भै लेनदेन मुद्दाबाट साँवा व्याज भरी पाउने फैसला भई निजकै नाम दर्ताको जग्गाबाट विगो भरिभराउ गर्ने कारवाही चलेको भन्ने देखिन आउँछ । लेनदेन मुद्दा र विगोको कारवाहीमा संलग्न पक्षले दण्ड सजायको ६१ नं. र अ.व. १७ नं. को मार्ग अवलम्बन गर्नुपर्छ भन्नु स्वाभाविक कुरा हो र फैसला कार्यान्वयनमा शीघ्रता दिन र जटिलता कम गर्न त्यो प्रभावकारी हुन्छ र त्यसलाई अवलम्बन पनि गर्नु पर्दछ । परन्तु, प्रस्तुत मुद्दाको तथ्य फरक छ र यी वादी लेनदेन मुद्दा र विगोको कारवाहीमा संलग्न गराइएका व्यक्ति होइनन् । मुल मुद्दामा पक्ष कायम नभएको र फैसला कार्यान्वयनको सिलसिलामा पनि नबुझिएका, संलग्न नभएका, नगराइएका व्यक्तिलाई पनि सो दण्ड सजायको ६१ नं. र अ.व. १७ नं. को मार्ग अवलम्बन गर्नुपर्छ भन्नु जोसुकैले पनि जुनसुकै विषयमा उजूर गर्न पाउँछ भन्नु सरह हुन

जान्छ । जो स्वाभाविक र न्यायिक प्रक्रियाले मिल्ने कुरा होइन । त्यसैले प्रस्तुत मुद्दामा उक्त नजीर आकर्षित हुने देखिन आएन ।

६. अब, माथि निर्धारण गरिएको अन्तिम प्रश्नका सम्बन्धमा विचार गर्दा प्रस्तुत मुद्दामा आमाको नाममा रहेको जग्गा लिलाम गरी ऋण भरिभराउ भएको र त्यस क्रियालाई चुनौती दिने आमा जयकलीदेवीको देहान्त भएको अवस्था छ । आमाको देहान्तपश्चात् माइला छोरा अबधप्रसादले मुद्दा सकार गरी मुद्दाको कारवाहीलाई अगाडि बढाएको देखिएको छ । सगोलको सम्पत्ति आमा जयकलीदेवीको नाममा नै रहेको अवस्थामा आमाको देहान्त पछि सगोलको सम्पत्तिमा स्वभावतः ठाकुरप्रसादको समेत हक सिर्जना हुन पुगेको अवस्था छ । त्यसरी कर्जा लिने व्यक्तिका रूपमा रहेका ठाकुरप्रसादको समेत हक रहेको विवादको कित्ता नं. २३३ को जग्गामध्येको केही जग्गा लिलाम गरी विगो भरिभराउ गरिएको प्रक्रियाले मान्यता पाउने अवस्था रहन्छ वा रहँदैन ? भन्ने प्रश्न उठ्नु स्वाभाविक हुन्छ । तर प्रस्तुत मुद्दाको उठान निज जयकलीदेवीको जीवनकालमा नै भएको, निज स्वयंले नै सो लिलाम बदरका लागि न्यायिक उपचारको माग गरेको भन्ने कुरामा कुनै विवादको अवस्था छैन । निजको देहान्तपछि निजको मु.स. गरी अधि बढेको यस प्रक्रियामा यस अदालतबाट निज जयकलीदेवीकै फिरादको रोहमा न्याय निरूपण गर्नुपर्ने अवस्था रहन्छ । त्यसमाथि पनि जसले मुद्दा सकार गरेका छन्, निज स्वयं पनि विवादित लिलाम प्रक्रियाबाट प्रभावित व्यक्ति हुन्, निजको समेत हक लाग्ने जग्गा लिलाम भै अर्का समान हकवालाका रूपमा रहेका ठाकुरप्रसादले लिएको कर्जा असूलीको कार्य भएको छ । आमा जयकलीदेवीको देहान्तपछि सगोलको सम्पत्तिमा ठाकुरप्रसाद, अबधप्रसाद र रामप्रवेशको समान हक सिर्जना भएको छ । निज ठाकुरप्रसादले मोनिफ मिया अन्सारीसँग

कर्जा लिँदा र सो कर्जा असूलीको चरणमा सगोलको जग्गा लिलाम गर्दा समेत ठाकुरप्रसाद सरह समान हकवालाका रूपमा रहेका अन्य २ जनाको मञ्जूरी लिइएको वा निजहरूलाई सुनुवाइको मौका दिइएको अवस्था पनि छैन । तसर्थ आमा जयकलीदेवीले दायर गरेको मुद्दा निजको देहान्तपछि छोरा अबधप्रसादले सकार गरी कारवाहीलाई निरन्तरता दिएको देखिएबाट विवादित लिलाम भएको जग्गामा ठाकुरप्रसादको समेत हक सिर्जना भएको भन्ने आधारमा मुद्दालाई प्रयोजनहीन अवस्थामा पुऱ्याउने विपक्षीतर्फको जिकीर न्यायोचित हुन सक्दैन । किनकि अंश मुद्दा जस्तो अशियारको घटबढले असर पार्ने प्रकृतिको यो मुद्दा होइन र अरु मुद्दामा त्यस्तो हुन्छ भन्न पनि मिल्दैन । आमा जयकलीदेवीको नाममा रहेको उक्त कित्ता नं. २३३ को जग्गा आमाको देहान्तपछि ठाकुरप्रसादको मात्र एकलौटी हक पुग्ने अवस्था पनि छैन । सो जग्गामा ठाकुरप्रसाद र निजका भाइहरू अबधप्रसाद र रामप्रवेशको पनि समान हक पुग्ने अवस्था भएको र निज ठाकुरप्रसादलाई घरको मुख्य समेत नमानिएको अवस्थामा र मुद्दा दायर गर्दाको वादी दावीलाई लिई इन्साफ बोल्नु पर्ने अवस्थामा कारोवार गर्ने ठाकुरप्रसादको समेत हाल सम्पत्तिमा हक स्थापित हुन पुगेको देखिएको भन्ने मुख्य निर्णयाधारका साथ बारा जिल्ला अदालतबाट भएको लिलाम कार्यलाई बदर गर्ने गरी गरेको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको फैसला सदर गरेको यस अदालतको संयुक्त इजलासको फैसला र प्रतिवादीतर्फका कानून व्यवसायीको जिकीरसँग सहमत हुन सकिने अवस्था देखिँदैन ।

७. अब, अन्तमा यस अदालतबाट भएको मिति २०६१।७।२६ को फैसला पुनरावलोकन गरी हेर्ने गरी निस्सा प्रदान गर्दा लिइएको आधार समेतका सन्दर्भमा संयुक्त इजलासको फैसला मिले नमिलेको के

रहेछ ? भन्ने प्रश्नमा प्रवेश गर्नु सान्दर्भिक हुन आउँछ । संयुक्त इजलासबाट आमावावुको मञ्जूरीवेगर लिएको ऋणबापत सगोलको सम्पत्तिमा आसामीको हक नपुगेसम्म आमावावुको सम्पत्तिबाट साहूले भरिभराउ गर्न नपाउने भनी यस अदालतबाट पुरन बजाचार्य वि. पुनरावेदन अदालत बुटवलसमेत भएको उत्प्रेषणको रिट (नेकाप २०५७, अङ्क ५, पृष्ठ ४४०, नि.नं. ६९०४) मा प्रतिपादित सिद्धान्तका आधारमा पुनरावलोकनको निस्सा प्रदान भएको देखिन्छ ।

८. प्रस्तुत मुद्दामा पनि प्रतिवादी मोनिफ मिया अन्सारीसँग ठाकुरप्रसादले आमा जयकलीदेवी र सगोलका अन्य भाइहरू अबधप्रसाद र रामप्रवेशको मञ्जूरी नलिई लिएको ऋणबापत सगोलको सम्पत्तिबाट दायित्व वहन गराउने गरी जग्गा लिलामको कार्य सम्पन्न भएको देखिएको छ । माथि विभिन्न सन्दर्भमा गरिएको विवेचनाबाट घरको मुख्य व्यक्तिको रूपमा आमा जयकलीदेवी नै रहेको, ठाकुरप्रसादले मोनिफमिया अन्सारीसँग कर्जा लिँदा आमाको मञ्जूरी लिएको वा निजलाई जानकारी दिएको अवस्था नदेखिएको, सगोलका समान हकवालाका रूपमा रहेका भाइहरूको समेत मञ्जूरी प्राप्त गरेको पनि नदेखिएको र आमा जयकलीदेवीको नाममा रहेको जग्गा लिलाम गरी विगो भरिभराउ गर्दाको कुनै पनि प्रक्रियामा आमा जयकलीदेवी वा सगोलका भाइहरूलाई संलग्न गराइएको समेत नदेखिएको र संयुक्त इजलासबाट समेत लेनदेन व्यवहारको ८ र ९ नं. को आधारमा मुख्यको मञ्जूरी नभै गरेको काममा गोश्वारा धनबाट व्यहोर्न नमिल्ने र ऋण लिने व्यक्तिको सम्पत्तिमा हक पुगेको अवस्थामा मात्र दावी गर्न पाउने कुरालाई स्वीकार गर्दै जयकलीदेवीको मृत्यु पछि सगोलको सम्पत्तिमा कारोवार गर्ने ठाकुरप्रसादको हक पुगेको देखिएको भन्ने आधारमा मात्र पुनरावेदन अदालतको फैसला

सदर गरेको देखिएबाट सो फैसलासँग सहमत हुन सकिएन ।

९. तसर्थ प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन अदालत हेटौंडाको फैसला सदर गरेको यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट भएको मिति २०६१।७।२६ को फैसला उल्टी भै लिलाम तथा सोसम्बन्धी कारवाही समेत बदर हुने ठहर्‍याएको बारा जिल्ला अदालतको फैसला सदर कायम हुन्छ । अरुमा तपसीलबमोजिम गर्नु ।

तपसील

माथि इन्साफ खण्डमा लेखिएबमोजिम बारा जिल्ला टेडाकट्टी गा.वि.स. वार्ड नं. ८ स्थित साविक कित्ता नं. २३३ को जग्गामध्येबाट ज.वि. ०-८-१० जग्गाको मिति २०५०।४।२४ मा भएको लिलाम बदर हुने ठहरेको हुँदा शुरु बारा जिल्ला अदालतको तपसील खण्ड १ बमोजिम गर्नु भनी उक्त जिल्ला अदालतमा लेखी पठाइदिनु ... १

प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु ..२ उक्त रायमा सहमत छौं ।

प्र.न्या.अनूपराज शर्मा

न्या. प्रकाश वस्ती

इति संवत् २०६६ साल माघ २८ गते रोज ५ शुभम्
इजलास अधिकृत : उमेश कोइराला

निर्णय नं. ८२९१

वैशाख, २०६७

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश श्री रामप्रसाद श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री ताहिर अली अन्सारी
माननीय न्यायाधीश श्री कृष्णप्रसाद उपाध्याय
रिट नं.: २०६६-WS-००२९
आदेश मिति: २०६७।१।२।५
विषय :- उत्प्रेषण समेत ।

निवेदक: काठमाडौं जिल्ला का.म.न.पा. वडा नं
३२ घर भै गोरखापत्र संस्थानमा नायव

महाप्रबन्धक पद (तह-११) मा कार्यरत्
भरतकुमार प्रसाई

विरुद्ध

विपक्षी: प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को
कार्यालय समेत

- जुन कानूनले अधिकार दिएको हो सो कानूनअन्तर्गत बनेको र सो कानूनसँग बाधा विरोध भएको भन्ने दावी नरहेको अवस्थामा विनियमलाई उक्त ऐन, नियमको अनुकूल नै रहेको मान्नुपर्ने ।
(प्रकरण नं.५)

- समान तहमा कार्यरत् सबैलाई समान रुपमा लागू हुने कानूनी व्यवस्थाले कोही व्यक्ति विशेषलाई प्रभावित तुल्याएको भन्ने मात्र आधारमा असमान व्यवहार भएको भन्ने दावी गर्न सकिने हुँदैन । कुनै व्यक्ति विशेषलाई लक्षित नगरिएको कानूनी व्यवस्थालाई बिनाआधार शंकाको घेरामा राखी समानताको हकसँग जोड्नु व्याख्यात्मक दृष्टिले उचित नहुने ।
(प्रकरण नं.७)

- शर्त वा योग्यता तोक्दा कुनै व्यक्ति विशेषलाई मात्र बञ्चित गर्ने नियत राखिएको अवस्थामा त्यस्तो शर्त र योग्यता तोकिएको क्रियामाथि प्रश्न उठाउन सकिने हुन्छ । तर समान अवस्थाका सबैलाई समान रुपमा आकर्षित हुने गरी तोकिएको शर्तलाई अन्यथा भन्न नसकिने ।
(प्रकरण नं.८)

- लामो समयसम्म संस्थानको सेवामा सेवारत् रही पदाबधिका कारणले सेवा निवृत्त हुनुपर्ने विषय रोजगारीको हकसँग सम्बन्धित विषय हुन नसक्ने ।
(प्रकरण नं.९)

- शर्त तोक्दा कुनै व्यक्ति विशेषलाई मर्का पर्ने गरी तोकिन्छ वा कुनै व्यक्ति विशेषलाई लाभ हुने गरी तोकिन्छ र त्यसको औचित्य पुष्टि गर्न सकिँदैन भने न्यायपालिकाले हस्तक्षेप गर्न सक्छ । तर सबैलाई समान रूपमा लागू हुने गरी तोकिएको शर्तले तत्काल कसैलाई असर प्यो भन्ने मात्र आधारमा न्यायपालिकाले हस्तक्षेप गर्ने हो भने त्यसबाट अरु जटिलताहरू उत्पन्न हुने ।

(प्रकरण नं.११)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता श्री रमेशकुमार मैनाली

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री रमेश शर्मा पौडेल, विद्वान अधिवक्ताद्वय श्री हरिकृष्ण कार्की र श्री यमुना भट्टराई

अवलम्बित नजीर: नेकाप २०५३, अंक ५, नि.नं. ६१८९, पृष्ठ ३७६

सम्बद्ध कानून:

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३)(च), १३(१), १८(१), ४३(२)
- गोरखापत्र कर्पोरेशन नियमहरू, २०२० को नियम १०५
- गोरखापत्र संस्थान, कर्मचारी सेवा शर्त विनियमावली, २०५२ (दशौं संशोधन सहित) को विनियम ११८(२क)
- कानून व्याख्यासम्बन्धी ऐन, २०१० को दफा १४, २१
- नेपाल सरकार कार्यविभाजन नियमावली, २०६४ को नियम ४, ५ र ६

आदेश

प्र.न्या.रामप्रसाद श्रेष्ठ: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७ को उपधारा (१) र (२) अनुसार यस अदालतमा

दायर भै पेश हुन आएको प्रस्तुत निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार रहेको छ :

निवेदक गोरखापत्र संस्थानको तह-६ को सहायक अधिकृत पदमा मिति २०३६।११।५ मा अस्थायी नियुक्ति पाई सेवा प्रवेश गरी मिति २०३९।४।५ देखि तह-६ को शाखा अधिकृत पदमा स्थायी भई तत्पश्चात् बढुवा हुँदै तह-११ को नायब-महाप्रबन्धक पदमा मिति २०६२।११।८ देखि जेष्ठता गणना हुने र मिति २०६२।१२।१ देखि पदोन्नति पाई सेवारत रहेको बखत मिति २०६५।५।३१ को मन्त्रीस्तरको निर्णयअनुसार अर्को व्यवस्था नभएसम्मका लागि गोरखापत्र संस्थानको महाप्रबन्धक पदमा कायम मुकायम मुकरर गरी जिम्मेवारी दिई सम्हाली सकेको छु । माथि उल्लिखित भएवमोजिम जेष्ठता कायम हुने गरी तह-११ को नायब महाप्रबन्धक पदमा रही प्रशासन र योजना विभागको जिम्मेवारी बहन गर्दा संस्थानका केही कर्मचारीहरूले मलाई कसरी संस्थानको जिम्मेवारीबाट हटाउन सकिन्छ, भनी लागेकोले मिति २०६६।४।८ मा बसेको सञ्चालक समितिको बैठकले कर्मचारी सेवा शर्त विनियमावलीमा तह-११ को नायब महाप्रबन्धक पदको पदावधि ३ वर्ष कायम गर्ने सुझाव सञ्चालक समितिसमक्ष प्रस्तुत गरी सोही राय सुझावको आधारमा सञ्चालक समितिको सिफारिशमा मिति २०६६।८।१२ को मन्त्रीस्तरको निर्णयअनुसार गोरखापत्र संस्थानको कर्मचारी सेवा शर्त विनियमावली, २०५२ को दशौं संशोधन गरी संशोधित विनियमावलीको विनियम ११८ मा उपविनियम (२क) थप गरी तह-१० र तह-११ को पदावधि १० वर्ष र ४ वर्ष कायम गर्ने गरी संशोधन गर्ने निर्णय भएबाट सो संशोधन सोही विनियमावलीको विनियम १४६ को प्रतिकूल हुन गएबाट मलाई नेपालको अन्तरिम संविधानले दिएको पेशा रोजगार गर्न पाउने मौलिक तथा समानताको हकमा समेत प्रत्यक्ष असर पर्न गएको छ ।

निवेदकले तह-११ मा मिति २०६२।१।१८ मा बहुवा पाउँदा विनियमावलीमा सेवा अवधि ५ वर्ष तोकिएकोमा ९ औं संशोधनले सो व्यवस्थालाई खारेज गरी ५८ वर्ष उमेर नपुगेसम्म सेवामा कार्यरत् रहन पाउने व्यवस्था भएकोमा हाल आएर मैले खाईपाई आएको सुविधालाई कटौती गर्ने गरी ऐन कानूनद्वारा स्थापित कानूनी सिद्धान्त विपरीत दुरासययुक्त एवं भूतलक्षी हुने गरी गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी सेवा शर्त विनियमावली, २०५२ को दशौं संशोधनद्वारा विनियम ११८ को उपविनियम (२क) थप गरी मेरो उमेर ५८ वर्ष नपुग्दै यही २०६६ साल फाल्गुण ७ गते (सेवा अवधि ४ वर्ष पुग्ने) सेवाबाट अनिवार्य अवकाश पाउने गरी संशोधन गरिएको हुँदा उक्त विनियमावलीको विनियम ११८ को उपविनियम (२क) लाई अमान्य र बदर घोषित गरी म निवेदकलाई सेवाबाट अवकाश नदिनु, नोकरी यथास्थितिमा राख्नु भनी विपक्षीहरूका नाममा अन्तरिम आदेश समेत जारी गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको निवेदनपत्र ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? भन्ने सम्बन्धमा विपक्षीहरूबाट लिखित जवाफ मगाई वा अवधि नाघे पछि नियमबमोजिम पेश गर्नु । साथै अन्तरीम आदेश जारी हुने नहुने सम्बन्धमा विपक्षीहरू समेतलाई राखी छलफल गर्न उपयुक्त देखिएकोले मिति २०६६।१०।१८ को तारेख तोक्यो सो को सूचना विपक्षीहरूलाई दिई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालत एक न्यायाधीशको इजलासबाट मिति २०६६।१०।७ मा भएको आदेश ।

निवेदकले गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी सेवा, शर्त विनियमावली, २०५२ मा भएको दशौं संशोधनबाट मूल विनियमावलीको विनियम ११८ को उपविनियम (२) पछि थप भएको उपविनियम (२क) मा रहेको तह-११ को

पदावधि सम्बन्धी व्यवस्था संविधानप्रतिकूल भएकोले बदर घोषित गरिपाउँ भन्ने समेत दावी लिएको देखिन्छ । विनियमावलीको सो व्यवस्था निवेदकको मागबमोजिम संविधानविपरीत छ, छैन भन्ने विषय रिट निवेदनको अन्तिम टुंगो लाग्दाका बखत निरूपण हुनुपर्ने प्रकृतिको देखिएकोले बहाल नै रहेको विनियमावलीको व्यवस्था कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भनी हाल मागबमोजिमको अन्तरिम आदेश जारी गर्न मिलेन । लिखित जवाफ परे पछि प्रस्तुत रिट निवेदनलाई अग्राधिकार दिई नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालत विशेष इजलासबाट मिति २०६६।१०।२१ मा भएको आदेश ।

गोरखापत्र संस्थान ऐन, २०१९ को दफा ३३ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी विनियम बनाएको र उक्त विनियममा नेपाल सरकारले स्वीकृति प्रदान गरी कानूनतः लागू भएको अवस्थामा विनियम बनाउने संस्थानको अधिकार र त्यसमा स्वीकृति दिने नेपाल सरकारको अधिकार क्षेत्रमा चुनौती दिने अधिकार रिट निवेदकलाई नभएको र नेपाल सरकारले कानूनबमोजिम नै विनियममा स्वीकृति प्रदान गरेको हुँदा विपक्षी रिट निवेदकले तथ्य र आधारभन्दा बाहिर गई सम्मानित अदालतमा दिनु भएको रिट निवेदन खारेज गरी पाउन सादर अनुरोध गरिन्छ भन्ने समेत व्यहोराको सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयका तर्फबाट ऐ.का सचिव सुशील घिमिरेले पेश गर्नु भएको लिखित जवाफ ।

गोरखापत्र संस्थानको कर्मचारी सेवा शर्त विनियमावली, २०५२ मा भएको दशौं संशोधनले निवेदकको नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३)(च), १३(१)(२) र १८ समेतद्वारा प्रदत्त मौलिक हक हनन् गरेको भन्ने निवेदकको दावीका सम्बन्धमा हेर्दा उक्त संशोधनपश्चात् पनि विपक्षी निवेदक आफ्नो पदमा यथावत् बहाल रहिरहेको भन्ने

निवेदनबाट देखिन्छ । यस अतिरिक्त आफूलाई सो संशोधित व्यवस्थाका आधारमा अवकाश दिन लागेको भन्ने कुराको जिकीरसम्म पनि निवेदकले लिन सकेको अवस्था छैन । निवेदकले विनियमावलीको संशोधित व्यवस्था आफ्नो हकमा पनि लागू हुन्छ कि भन्ने सम्मको आशंकाको भरमा प्रस्तुत रिट निवेदन दायर गरेको देखिन्छ । उत्प्रेषण आदेश जारी गर्नका लागि सार्वजनिक निकाय वा अधिकारीको कुनै काम, कारवाही वा निर्णयबाट निवेदकको संविधान वा कानूनप्रदत्त अधिकारमा प्रत्यक्षतः असर परेको देखिनु पर्दछ । केवल सो हुने आशंकाको भरमा उत्प्रेषण आदेश जारी गर्न मिल्दैन । जहाँसम्म विनियमावलीको उक्त संशोधनले विपक्षी निवेदकलाई असर पर्ने भन्ने दावी छ, सो सम्बन्धमा हेर्दा उक्त संशोधनले विपक्षी निवेदकलाई असर पर्ने अवस्था भए निजको हकमा सम्म उक्त संशोधित व्यवस्था लागू नहुने हो, निजलाई असर परेको आधारमा प्रत्यायोजित अधिकारको पालना गरी भएको विनियमावली संशोधन नै बदर वा अमान्य घोषित गर्न मिल्ने पनि हुँदैन । अतः उल्लिखित आधार र कारणबाट विपक्षी निवेदकको निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुन सक्ने अवस्था नहुँदा खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालयका तर्फबाट ऐ.का सचिव डा.त्रिलोचन उप्रेतीले पेश गर्नु भएको लिखित जावाफ ।

रिट निवेदक यस गोरखापत्र संस्थानको तह-११ मा कार्यरत् नायव महाप्रबन्धक भएकोमा मिति २०६६।१०।२७ को निर्णयले गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी विनियमावली, २०५२ (दशौँ संशोधन) को विनियम ११८ को उपविनियम (२क) बमोजिम मिति २०६६।११।८ देखि अनिवार्य अवकाश प्राप्त गरी सक्नु भएको छ । निवेदक २०६२।११।८ गतेदेखि जेष्ठता कायम हुने गरी संस्थानको तह-११ मा बढुवा हुनु भएको कुरामा कुनै विवाद छैन । संस्थान

कर्मचारी विनियमावलीमा २०६६।८।१२ मा भएको दशौँ संशोधनले विनियमावलीको विभिन्न विनियमहरूमा संशोधन गरेको छ । विनियमावलीको विनियम ११५ को उपविनियम (१) मा भएको अनिवार्य अवकाशसम्बन्धी प्रावधानमा यस अघिको ५८ वर्ष उमेर पूरा भएका संस्थानका कर्मचारीले संस्थानको सेवाबाट अनिवार्य अवकाश पाउने छन् भन्ने प्रावधान थप गरी संस्थानको तह-११ मा कार्यरत् कर्मचारीले त्यस्तो पदमा ४ वर्ष सेवा अवधि पूरा गरेपछि उपविनियम (१) को अधीनमा रही अनिवार्य अवकाश पाउने व्यवस्था गरेको छ र दशौँ संशोधनले तह-१०, प्रधान सम्पादक, महाप्रबन्धक लगायतका पदहरूका विषयमा संस्थानको आन्तरीक व्यवस्थापनलाई सुदृढ गराउने गरी संशोधन भएको छ । निवेदकले निवेदनपत्रमा भने जस्तो निज प्रति पूर्वाग्रह राखेर, निजलाई मात्रै असर पर्ने गरी संशोधन गरिएको होइन । त्यसैले नभएको गलत कुराहरू लेखी दायर भएको रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ । संस्थानले विनियमावलीमा समसामयिक सुधार गर्दै संस्थान र कर्मचारी प्रशासनमा सुधार गर्दै जाने नीति अनुसार यो संशोधन गरेको हो । विपक्षीले भने जस्तो निजको शुरु नियुक्ति हुँदा तोकिएको सेवा अवधिमा असर पर्ने गरी कतै नभएको नयाँ प्रावधान निजप्रति पूर्वाग्रह राखेर ल्याएको होइन । निवेदकले विनियमावलीको यो संशोधित प्रावधान संविधानद्वारा प्रदत्त पेशा, रोजगार गर्न पाउने हकको प्रतिकूल रहेको छ भने तापनि कसरी उक्त हकको प्रतिकूल भयो भनी उल्लेख गर्नसक्नु भएको छैन । संस्थानले आफ्नो आन्तरिक व्यवस्थापन गर्नको लागि आफ्नो नीति बनाउन र सेवा अवधि तोक्न सक्छ, त्यसैले विपक्षीको रिट निवेदन भरतप्रसाद भण्डारी विरुद्ध श्री ५ को सरकार, शिक्षा तथा संस्कृति मन्त्रालय (ने.का.प. २०५३, अंक ५, पृ.३७६, नि.नं. ६१८९) मा प्रतिपादित सिद्धान्त

तथा सुदर्शनबहादुर सिंह विरुद्ध श्री ५ को सरकार, मन्त्रपरिषद् सचिवालय (ने.का.प. २०५३, अंक ४, पृष्ठ ३५८, नि.नं. ६१५६) मा प्रतिपादित सिद्धान्त समेतका आधारमा बदरभागी रहेकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको गोरखापत्र संस्थान, ऐ.को. सञ्चालक समिति र कार्यकारी अध्यक्षका तर्फबाट संयुक्त रूपमा पेश हुन आएको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी इजलास समक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा आफूलाई सेवाबाट अवकाश दिने प्रवृत्त भावना लिई गोरखापत्र संस्थानको कर्मचारी सेवा शर्त विनियमावली, २०५२ मा भएको दशौं संशोधनबाट विनियम ११८ मा उपविनियम (२क) थप गरी संस्थानको तह-११ को पदमा कार्यरत कर्मचारीले त्यस्तो पदमा ४ वर्ष सेवा अवधि पूरा गरेपछि अनिवार्य अवकाश पाउने व्यवस्था गरिएको हुँदा त्यस्तो व्यवस्थाले एकातिर निवेदकको संविधानप्रदत्त पेशा रोजगार गर्न पाउने हकलाई नियन्त्रण गरेको छ, भने अर्कोतर्फ विनियमावलीको विनियम १४६ ले प्रदान गरेको सेवा सुरक्षासम्बन्धी व्यवस्थालाई अस्वीकार गरेको छ । तसर्थ विनियमावलीको संशोधित व्यवस्थालाई बदर गरी उक्त व्यवस्थाबमोजिम निवेदकलाई अवकाश नदिनु, यथास्थितिमा राख्नु भनी आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने दावी लिइएको देखिन्छ । गोरखापत्र संस्थानका तर्फबाट पेश भएको लिखित जवाफमा निवेदकप्रति पूर्वाग्रह राखेर, निजलाई मात्र असर पार्ने गरी संशोधन गरिएको होइन, संस्थानले आफ्नो आन्तरिक व्यवस्थापनका लागि आवश्यक नीति बनाउन सक्ने हुँदा सोही अधिकारअन्तर्गत रही विनियमावलीमा गरिएको संशोधनबाट निवेदकको हकमा आघात पुगेको भन्ने अवस्था नहुँदा निवेदन खारेज हुनुपर्छ भनी प्रतिवाद गरिएको पाइन्छ ।

सुनुवाइका क्रममा निवेदक तर्फका विद्वान अधिवक्ता श्री रमेशकुमार मैनालीले नेपाल सरकार भन्नाले मन्त्रपरिषदलाई सम्झनुपर्ने भन्ने कानून व्याख्यासम्बन्धी ऐनको व्यवस्थाबाट देखिन्छ । तर मन्त्रपरिषदले अधिकार प्रदान गरेको वा कानूनले विभागीय मन्त्रीलाई अधिकार रहेको भन्ने नदेखिएको स्थितिमा विभागीय मन्त्रीबाट स्वीकृत भएको विनियम अधिकारक्षेत्रका आधारमा बदरभागी छ । निवेदकलाई सेवाबाट अवकाश दिने मनसायका साथ गरिएको संशोधनमा बदरनियतनिहीत रहेको छ । निवेदकमा कार्यकुशलताको अभाव रहेको वा असक्षम रहेको भन्ने पनि लिखित जवाफमा उल्लेख गरिएको छैन । निवेदक तह ११ को पदमा बढुवा हुँदा ५ वर्षको सेवा अवधि निश्चित गरिएको थियो, तर नवौं संशोधनले पदावधिकार आधारमा सेवाबाट अवकाश पाउने व्यवस्था हटाई उमेरको हदमात्र कायम हुने गरी गरिएको व्यवस्थालाई पुनः दशौं संशोधनले उल्ट्याएर पदावधिकार आधारमा सेवाबाट हटाउने र ११ औं तहको कर्मचारीको हकमा ४ वर्ष सेवा अवधि तोकिएको हुँदा निवेदकको हकमा आघात पुग्ने गरी गरिएको व्यवस्था बदरभागी छ । विनियमावलीको विनियम १४६ ले सेवाको सुरक्षाको प्रत्याभूति प्रदान गरेकोमा त्यसको प्रतिकूल हुने गरी गरिएको व्यवस्था आफैमा दुराशयपूर्ण रहेको छ । संस्थानका सबै कर्मचारीको हकमा समान व्यवस्था गरी सबैलाई समान रूपमा लागू हुने गरी गरिएको नवौं संशोधनको व्यवस्थालाई उल्ट्याउँदा निवेदकलाई मात्र सेवाबाट हटाउने गरी असमान व्यवहार प्रदर्शन गरिएको छ । सो व्यवस्था समानताको हकको समेत प्रतिकूल रहेको छ भनी वहस जिकीर प्रस्तुत गर्नुभयो । त्यसैगरी विपक्षी मध्येका नेपाल सरकारका तर्फबाट उपस्थित हुनु भएका विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री रमेश शर्मा पौडेलले

विनियमावलीको चौथो संशोधनबाट थप भएको उमेरको हदबाट मात्र अवकाश हुने व्यवस्थाको अन्त गर्दै ११ औं तहको हकमा पदाबधिका आधारमा समेत अवकाश हुने गरी व्यवस्था गरिएको थियो । नवौं संशोधनले पुनः उमेरको हदमात्र कायम गरेकोमा दशौं संशोधनले पदाबधिका आधारमा समेत अवकाश दिने गरी व्यवस्था गरिएको देखिन्छ । त्यस आधारमा पनि दशौं संशोधनबाट गरिएको व्यवस्था निवेदकलाई मात्र लागू हुने गरी दुराशयका साथ ल्याइएको भन्न मिल्ने अवस्था छैन । नेपाल सरकारको कार्य विभाजन नियमावलीका आधारमा संस्थानको विनियमावली संशोधनको विषय मन्त्रीस्तरको अधिकारभित्रको विषय रहेको हुँदा त्यसलाई चुनौती दिन मिल्ने हुँदैन भनी वहस गर्नुभयो । विपक्षीमध्येकै गोरखापत्र संस्थान समेतका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताहरू श्री हरिकृष्ण कार्की र श्री यमुना भट्टराईले रिट निवेदन संविधानको धारा १०७(१) अन्तर्गत नै पर्दैन । संस्थानको तह ११ मा ३ जनाको दरबन्दी रहेको हुँदा तह ११ का सबै कर्मचारीलाई लागू हुने संशोधित व्यवस्थालाई निवेदकको हकमा मात्र लागू हुने भनी अर्थ गर्न सकिने अवस्था नै छैन । सबैलाई लागू हुने गरी गरिएको संशोधनलाई दुराशययुक्त मान्न मिल्दैन । अन्य विभिन्न तहका पदहरूका लागि समेत त्यस किसिमको व्यवस्था गरिएको हुँदा निवेदकप्रतिमात्र लक्षित भएर संशोधन गरिएको होइन भन्ने पुष्टि हुन्छ । संविधान प्रदत्त पेशा, रोजगारको हकका सन्दर्भमा त्यसैको प्रतिबन्धात्मक बाक्यांशलाई समेत हेरिनु पर्दछ । शर्त तोक्दैमा स्वतन्त्रता कृण्ठित भएको भन्न मिल्दैन । यसरी पदाबधि समेतको निश्चित गरी गरिएको कानूनी व्यवस्थाका सम्बन्धमा यस अदालतबाट विभिन्न रिट निवेदनहरूमा व्याख्या भैसकेको छ । ती व्याख्याहरूका आधारमा पनि निवेदन जिकीर निराधार छ । नेपाल सरकारको नीतिलाई अंगीकार गर्दै संस्थानको

विनियमावलीमा संशोधनबाट पदाबधिका आधारमा अवकाश दिने गरी गरिएको व्यवस्थालाई अन्यथा भन्न मिल्ने अवस्था नहुँदा निवेदन खारेज हुनु पर्दछ भनी वहस जिकीर प्रस्तुत गर्नुभयो ।

उल्लिखित वहस जिकीर, निवेदन तथा लिखित जवाफका साथै सम्बद्ध कानूनी एवं संवैधानिक प्रावधानहरूको अध्ययन गरी हेर्दा प्रस्तुत विवादमा मुख्य रूपमा देहायका प्रश्नहरूको निरूपण हुनुपर्ने देखिन्छ ।

१. गोरखापत्र संस्थानको कर्मचारी सेवा शर्त विनियमावली, २०५२ मा दशौं संशोधनबाट विनियम ११८ मा थप गरिएको उपविनियम (२क) को अनिवार्य अवकाशसम्बन्धी व्यवस्थालाई निवेदकप्रति प्रवृत्त धारणा राखी गरिएको व्यवस्थाको संज्ञा दिन सकिने अवस्था छ वा छैन ?
२. विनियमावलीको उक्त व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३)(च), धारा १३(१) र धारा १८ सँग बाभिएको अवस्था छ वा छैन ?
३. निवेदन मागवमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो वा होइन ?

२. माथि निर्धारण गरिएका प्रश्नहरूमा प्रवेश गर्नु अघि निवेदनमा असंवैधानिक भनी दावी लिइएको कानूनी व्यवस्था र निवेदनमा उल्लेख गरिएका मौलिक हकसम्बन्धी व्यवस्थाको उल्लेखन गर्नु सान्दर्भिक देखिन्छ ।

३. निवेदकले गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी सेवा शर्त विनियमावली, २०५२ (यसपछि विनियमावली मात्र भनी उल्लेख गरिने) मा गरिएको दशौं संशोधनबाट थप गरिएको विनियम ११८ को उपविनियम (२क) को व्यवस्था आफूलाई सेवाबाट अवकाश दिने

प्रवृत्त भावना लिई थप गरिएको भन्ने दावी लिएको देखिन्छ । उक्त विनियम ११८ मा अनिवार्य अवकाशसम्बन्धी व्यवस्था गरी त्यसको उपविनियम (१) मा अन्ठाउन्न वर्ष उमेर पूरा भएका संस्थानका कर्मचारीले अनिवार्य अवकाश पाउने व्यहोरा उल्लेख गरिएको छ । सो व्यवस्था संस्थानका सबै तहका कर्मचारीको हकमा समान रूपमा लागू हुने देखिन्छ । त्यसैगरी ऐ. विनियमको उपविनियम (२क) मा तह १० र तह ११ मा कार्यरत कर्मचारीले क्रमशः १० वर्ष र ४ वर्ष सेवा अवधि पूरा गरेपछि अनिवार्य अवकाश पाउने व्यवस्था गरिएको छ । यो व्यवस्था विनियमावलीको दशौं संशोधनबाट थप भएको व्यवस्था हो भने निवेदक ११ औं तहको नायब-महाप्रबन्धक पदमा कार्यरत रहेको कारणले गर्दा त्यसबाट निजको सेवा अवधि ४ वर्ष पूरा भएपछि निजले अनिवार्य अवकाश पाउने देखिन्छ । सोही आधारमा निजले उक्त संशोधित व्यवस्था आफूलाई लक्षित गरी ल्याइएको र आफूलाई अवकाश दिने नियतका साथ विनियममा संशोधन गरिएको भन्ने निवेदकको मुख्य दावी रहेको देखिन्छ । तर निवेदकले दावी गरेभैं विनियमावलीमा गरिएको दशौं संशोधनमा यी निवेदकलाई असर पर्ने प्रकृतिको उक्त विनियम ११८ मा मात्र संशोधन भएको नभै सो संशोधनले बहुवा, प्रधान सम्पादकको नियुक्ति, भौगोलिक क्षेत्रमा काम गरेको अनुभव वापतको अड्ड, उपदान कोषको व्यवस्था लगायतका विभिन्न प्रावधानहरूमा संशोधन र परिमार्जन गरिएको भन्ने कुरा गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी सेवा शर्त (दशौं संशोधन) विनियमावली, २०६६ को अवलोकनबाट स्पष्ट रूपमा देखिन्छ ।

४. विनियमावली संशोधन गर्दा नेपाल सरकारबाट स्वीकृत गराउनु पर्नेमा विभागीय मन्त्रीबाट स्वीकृत गराइएको हुँदा त्यसमा उचित प्रक्रियाको अवलम्बन समेत नगरिएको भन्ने पनि निवेदकको जिकीर रहेको

र निवेदकतर्फका कानून व्यवसायीले समेत त्यसैमा जोड दिँदै प्रश्न उठाएको अवस्था छ । त्यसैले त्यसतर्फ पनि विवेचना गरिनु आवश्यक देखिन्छ । विनियमावलीको प्रस्तावनालाई हेर्दा गोरखापत्र संस्थान ऐन, २०१९ को दफा ३३ तथा गोरखापत्र कर्पोरेशन नियमहरू, २०२१ को नियम १०५ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी गोरखापत्र संस्थानको सञ्चालक समितिले नेपाल सरकारको स्वीकृति लिई विनियमहरू बनाएको भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरिएको देखिन्छ । गोरखापत्र संस्थान ऐन, २०१९ को दफा ३३ ले संस्थानको काम कुराहरूको उचित सम्पादनका निमित्त गोरखापत्र संस्थान ऐन वा उक्त ऐन अन्तर्गत बनेको नियमहरूमा बाधा विरोध नपारी संस्थानले विनियमहरू बनाउन सक्ने र ती विनियमहरू नेपाल सरकारबाट स्वीकृत भएपछि लागू हुने भन्ने व्यवस्था गरी संस्थानलाई आन्तरिक व्यवस्थापनका लागि केही विधायिकी अधिकार प्रत्यायोजन गरेको देखिन्छ । त्यसैगरी गोरखापत्र कर्पोरेशन नियमहरू, २०२१ को नियम १०५ मा कर्पोरेशनका कर्मचारीहरूको नियुक्ति, पदोन्नति, सेवाका शर्तहरू, तलव भत्ता र अन्य सुविधाहरूको हकमा कर्पोरेशनले विनियमहरू बनाउन सक्ने अधिकार प्रदान गरेको देखिन्छ ।

५. यसरी गोरखापत्र संस्थान ऐन र गोरखापत्र कर्पोरेशन नियमहरूले दिएको अधिकारअन्तर्गत नै विवादित विनियमावली तर्जुमा गरिएको र त्यसमा भएका संशोधनहरू पनि सोही अधिकारअन्तर्गत नै भएको भन्ने कुरामा विवाद हुन सक्दैन । उक्त ऐन र नियमहरूमा बाधा विरोध पर्ने गरी विनियम बनाइएको वा विनियममा संशोधन गरिएको भन्ने दावी निवेदकले कहिँ कतै उठाएको पाईदैन । यसरी जुन कानूनले अधिकार दिएको हो सो कानून अन्तर्गत बनेको र सो कानूनसँग बाधा विरोध भएको भन्ने पनि दावी नरहेको अवस्थामा उक्त विनियमलाई उक्त ऐन,

नियमको अनुकूल नै रहेको भनी मान्नुपर्ने हुन आउँछ । नेपाल कानून व्याख्या सम्बन्धी ऐन, २०१० को दफा १४ मा कुनै ऐनले अख्तियार दिएकोमा अर्को अभिप्राय नदेखिए चाहिएको वखतमा सो अधिकारको प्रयोग गर्न हुन्छ भन्ने व्यवस्था गरिएको छ भने ऐ. दफा २१ मा कुनै नेपाल ऐनले सूचना, आदेश, नियम वा उपनियम जारी गर्ने अख्तियार दिएको छ भने सो अख्तियारले त्यस्तै किसिमका अवस्थामा त्यही निकासामुताविक त्यही किसिमले सो जारी गरिएका सूचना, आदेश, नियम वा उपनियमहरूलाई थप्न, संशोधन गर्न, बदल्न वा खारेज गर्न हुन्छ भन्ने व्यवस्था रहेबाट पनि ऐन र नियमको अख्तियारीभित्र रही विनियममा आवश्यक संशोधन र परिमार्जन गर्नसक्ने संस्थानको अधिकारमा प्रश्न उठाउन मिल्ने अवस्था देखिँदैन ।

६. जहाँसम्म नेपाल सरकारबाट स्वीकृत गराउनु पर्ने विनियमावलीको व्यवस्था विभागीय मन्त्रीको हैसियतले सूचना तथा सञ्चार मन्त्रीबाट स्वीकृत गरिएकाले प्रक्रियागत त्रुटि भै सो विनियमावली बदर हुनुपर्ने भन्ने जिकीरको सन्दर्भ छ, वर्तमान संविधानको धारा ४३ को उपधारा (२) मा नेपाल सरकारबाट स्वीकृत नियमावलीबमोजिम नेपाल सरकारको कार्य विभाजन र कार्य सम्पादन हुने व्यवस्था रहेको र सोही आधारमा तर्जुमा गरिएको नेपाल सरकार (कार्य विभाजन) नियमावली, २०६४ मा गरिएको व्यवस्थाबाट विवादित विनियमावली स्वीकृत गर्ने अधिकार सम्बन्धित मन्त्रीमा नै निहित रहेको देखिन्छ । उक्त नियमावलीको नियम ४ मा नेपाल सरकारको कार्य सम्पादन मन्त्रालयहरूद्वारा हुनेछ भन्ने व्यवस्था गरी नियम ५ ले मन्त्रालयबाट सम्पादन हुने कार्यको विभाजन अनुसूची-२ बमोजिम हुने भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरिएको पाइन्छ । त्यसैगरी नियम ६ मा नियम ५ बमोजिम आफूलाई तोकिएको काम सम्पादन गर्ने/गराउने जिम्मेवारी सम्बन्धित

मन्त्रीको हुनेछ भन्ने स्पष्ट व्यवस्था गरिएको देखिन्छ । नियमावलीको नियम ५ ले निर्दिष्ट गरे अनुसारको अनुसूची-२ मा विभिन्न मन्त्रालयहरूबाट सम्पादन गरिने कार्यको विवरण प्रस्तुत गरिएको र सो अन्तर्गत नं. १९ मा सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयबाट सम्पादन हुने कार्यको विवरण प्रस्तुत गरिएको छ । सो विवरणमध्ये बुँदा नं. ११ मा उल्लेख गरिएका विभिन्न संस्थाहरूको नामावलीभित्र गोरखापत्र संस्थानको नाम समेत समावेश भएको देखिन्छ । यसरी वर्तमान संविधानको धारा ४३ ले निर्दिष्ट गरे बमोजिम नेपाल सरकारद्वारा बनाइएको कार्य सम्पादन नियमावलीले गोरखापत्र संस्थान सम्बन्धी कार्य सम्पादनको जिम्मेवारी सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयलाई प्रदान गरिएको र मन्त्रालयलाई तोकिएको कार्य सम्पादन गर्ने गराउने जिम्मेवारी सम्बन्धित मन्त्रीको हुने कानूनी व्यवस्थाअन्तर्गत नै विवादित विनियमावलीमा संशोधनको स्वीकृति प्रदान गरिएको कार्य कानूनअनुरूप नै देखियो । त्यसतर्फको निवेदन जिकीर र कानून व्यवसायीको वहस जिकीरसँग सहमत हुन सकिएन ।

७. आफ्नो आन्तरिक व्यवस्थापनका लागि आवश्यक विनियमहरू बनाउन सक्ने संस्थानको अधिकारमा प्रश्न गर्न सकिँदैन । त्यस्तो अधिकारको प्रयोग गर्दा संविधान, ऐन र नियमसँग बाभिकने गरी गर्नु हुँदैन भन्ने कुरामा पनि विवाद हुन सक्दैन । आफ्नो संस्थानका कर्मचारीहरूका लागि नियुक्ति र पदोन्नतिका आधारहरू र सेवाका अन्य शर्तहरू तोक्ने, तलब भत्ता र अन्य सुविधाहरूको निर्धारण गर्ने अधिकार गोरखापत्र कर्पोरेशन नियमहरू, २०२१ ले संस्थानलाई प्रदान गरेको देखिन्छ । त्यसैका आधारमा विनियमावलीमा समय समयमा थपघट र संशोधन हुँदै आएको पनि देखिन्छ । त्यसैक्रममा दशौँ संशोधनबाट अन्य विषयहरूका अतिरिक्त

संस्थानको दशौं र एघारौं तहका कर्मचारीहरूलाई उमेरको हदसँगै पदावधिको हदका आधारमा पनि अनिवार्य अवकाश दिइने व्यवस्था गरिएको पाइन्छ । त्यसरी पदावधिका आधारमा अवकाश दिने विनियमावलीको व्यवस्था यी निवेदकलाई मात्र आकर्षित हुने नभै संस्थानको सेवामा रही दशौं र एघारौं तहमा कार्यरत सबै कर्मचारीमा आकर्षित हुने देखिन्छ । त्यसरी संस्थानमा समान तहमा कार्यरत सबैलाई समान रूपमा लागू हुने कानूनी व्यवस्थाले कोही व्यक्ति विशेषलाई प्रभावित तुल्याएको भन्ने मात्र आधारमा असमान व्यवहार भएको भन्ने दावी गर्न सकिने हुँदैन । कुनै व्यक्ति विशेषलाई लक्षित नगरिएको कानूनी व्यवस्थालाई बिनाआधार शंकाको घेरामा राखी समानताको हकसँग जोड्नु व्याख्यात्मक दृष्टिले पनि उचित हुँदैन । निवेदकलाई दिइएको अवकाश पत्रमा पनि निवेदकलाई कुनै अन्य किसिमको आरोप लगाइएको वा निजको कार्य सम्पादनमा प्रश्न उठाइएको अवस्था नभै विनियमावलीको व्यवस्थालाई उद्भूत गरी सोही आधारमा अनिवार्य अवकाश दिइएको भन्ने देखिन्छ । सो अवकाश पत्रको अवलोकनबाट पनि विनियमावलीको अनिवार्य अवकाशसम्बन्धी व्यवस्था निवेदकलाई मात्र आकर्षित हुने खालको भन्ने प्रतीत हुँदैन । तसर्थ निवेदकप्रति प्रवृत्त धारणा राखी विनियमावलीमा दशौं संशोधन गरिएको भन्ने निवेदन जिकीरसँग पनि यो इजलास सहमत हुन सकेन ।

८. अब, दोस्रो प्रश्नमा प्रवेश गर्दा यी निवेदकले विनियमावलीको विनियम ११८ को उपविनियम (२क) को व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३)(च), धारा १३(१) र धारा १८(१) को प्रतिकूल रहेको भन्ने दावी प्रस्तुत गरेको देखिन्छ । संविधानका उल्लिखित व्यवस्थामध्ये धारा १२ ले स्वतन्त्रताको हकअन्तर्गत उपधारा (३) को खण्ड (च) ले पेशा, रोजगार, उद्योग र व्यापार गर्ने

स्वतन्त्रता प्रदान गरेको देखिन्छ । यी निवेदकको दावी पेशा, रोजगारको स्वतन्त्रतासँग मात्र सम्बन्धित देखिएको स्थितिमा सोही संवैधानिक व्यवस्थाअन्तर्गतको प्रतिबन्धात्मक बाक्यांश खण्ड (५) लाई हेर्दा कुनै पेशा वा रोजगार गर्नको लागि कुनै शर्त वा योग्यता तोक्ने गरी कानून बनाउन सकिने व्यवस्थालाई पनि मनन गरिनु पर्ने हुन्छ । त्यसरी शर्त वा योग्यता तोक्दा कुनै व्यक्ति विशेषलाई मात्र बञ्चित गर्ने नियत राखिएको अवस्थामा त्यस्तो शर्त र योग्यता तोकिएको क्रियामाथि प्रश्न उठाउन सकिने हुन्छ । तर समान अवस्थाका सबैलाई समान रूपमा आकर्षित हुने गरी तोकिएको शर्तलाई अन्यथा भन्न सकिने हुँदैन ।

९. संविधानको धारा १३(१) ले कसैलाई पनि कानूनको समान संरक्षणबाट बञ्चित नगरिने प्रतिबद्धता व्यक्त गरेको छ । प्रस्तुत विवादका सन्दर्भमा उक्त संवैधानिक व्यवस्थालाई विश्लेषण गर्दा यी निवेदकलाई विभेद गरिएको भन्ने निवेदन दावी भएपनि विनियमावलीको विवादित व्यवस्था र निवेदकलाई अवकाश दिँदा अवलम्बन गरिएको प्रक्रियामा निवेदकप्रति पूर्वाग्रह राखिएको वा निवेदकलाई असमान व्यवहार गरिएको भन्ने कहिले कतैबाट देखिएको छैन र निवेदकले पनि त्यसको वस्तुनिष्ठ आधार खुलाउन सकेको देखिँदैन । यस स्थितिमा निवेदनमा दावी लिएकै आधारमा विनियमावलीको उक्त व्यवस्थालाई विभेदपूर्ण मान्न सकिँदैन । निवेदकले संविधानको धारा १८ को उपधारा (१) द्वारा प्रदत्त रोजगारीको हकमा आघात पुगेको भन्ने समेतको जिकीर लिएको देखिएको छ । तर, यी निवेदक मिति २०३१।४।१५ देखि निरन्तर रूपमा संस्थानको सेवामा बहाल रही संस्थानको ११ औं तहको उच्च पदमा पदोन्नति भई सम्बन्धित कानूनी व्यवस्थाका आधारमा पदावधि पूरा भएको कारणले अनिवार्य अवकाशमा परेको अवस्था छ । त्यसरी लामो समयसम्म

संस्थानको सेवामा सेवारत रही पदाबधिका कारणले सेवा निवृत्त हुनुपर्ने विषय रोजगारीको हकसँग सम्बन्धित विषय हुन सक्दैन ।

१०. रोजगारीको समस्याले आक्रान्त नेपाल जस्तो मुलुकमा एउटा निश्चित अवधिसम्म सेवा गरी समान अवस्थाका सबैलाई समान रूपमा लागू हुने खालको कानूनी व्यवस्थाअन्तर्गत अवकाश हुँदा समेत रोजगारीको हकमा आघात पुगेको मान्ने हो भने विद्यमान रोजगारीको समस्याले अरु विकराल रूप लिन सक्छ । रोजगारीको हक आफैँमा कानूनद्वारा व्यवस्थित हक हो भन्ने कुरा संविधानको धारा १८ को उपधारा (१) को व्यवस्थाबाट सहज रूपमा बुझ्न सकिन्छ । के कस्तो नीति वा कानून बनाएर आफ्ना नागरिकहरूलाई रोजगारी दिलाउन सकिन्छ र बढी भन्दा बढी रोजगारीका अवसरहरूको सिर्जना गर्न सकिन्छ भन्ने विषय नेपाल सरकारले नीतिगत रूपमा निर्धारण गर्ने विषय हो ।

११. सेवाको प्रकृति सबै समान हुँदैनन्, त्यसैले सेवाको प्रकृति अनुरूप कुन सेवाका लागि के कस्ता शर्तहरू तोक्ने भन्ने कुरा पनि सम्बन्धित निकायले निश्चित गर्ने विषय हो । सबै प्रकृतिका सेवामा समान खालका शर्तहरू लागू हुनुपर्छ भन्ने मान्यता राख्ने हो भने सेवाको मौलिकता र त्यसको विशिष्टता जोगिन सक्दैन । यसरी शर्त तोक्दा कुनै व्यक्ति विशेषलाई मर्का पर्ने गरी तोकिन्छ वा कुनै व्यक्ति विशेषलाई लाभ हुने गरी तोकिन्छ र त्यसको औचित्य पुष्टि गर्न सकिँदैन भने न्यायपालिकाले हस्तक्षेप गर्न सक्छ । तर सबैलाई समान रूपमा लागू हुने गरी तोकिएको शर्तले तत्काल कसैलाई असर पर्थो भन्ने मात्र आधारमा न्यायपालिकाले हस्तक्षेप गर्ने हो भने त्यसबाट अरु जटिलताहरू उत्पन्न हुने खतरा हुन्छ ।

१२. निवेदक गोरखापत्र संस्थानको सेवामा प्रवेश गर्दा स्वाभाविक रूपमा सम्बन्धित

ऐन, नियम र विनियमका प्राबधानहरूलाई स्वीकार गरेर नै प्रवेश गरेको मान्नुपर्ने हुन्छ । विद्यमान कानूनी व्यवस्थामा आवश्यकताअनुरूप संशोधन हुन्छन्, त्यसरी हुने संशोधनबाट आफूलाई असर पर्छ भन्ने आधारमा अस्वीकार गर्न मिल्ने हुँदैन, यदि त्यस्तो अस्वीकार गर्ने आग्रहलाई उचित मान्दै जाने हो भने अन्ततोगत्वा अराजकता र दण्डहिन्ताले प्रश्रय पाउँछ । त्यसको परिणामस्वरूप कानूनविहीनताको स्थिति समेत पैदा हुन जान्छ । कानूनी राज्यमा त्यस्तो स्थितिको परिकल्पना गरिँदैन र न्यायपालिकाले पनि त्यस्तो प्रवृत्तिलाई प्रोत्साहित गर्दैन । विनियमावलीमा हुँदै आएका संशोधनमध्ये दशौँ संशोधनबाट यी निवेदक कार्यरत् पदको पदाबधि निश्चित गरिएको कारणले गर्दा निवेदकलाई अनिवार्य अवकाश दिइएको कुरा स्पष्ट नै छ । उक्त संशोधित व्यवस्था निवेदकको हकमा मात्र आकर्षित हुने व्यवस्था नभै निवेदक सरहका अन्य कर्मचारीमा पनि आकर्षित हुने हुँदा त्यसलाई विभेदपूर्ण वा निवेदकको पेशा, रोजगारीको हकमा आघात पुऱ्याउने गरी गरिएको व्यवस्थाको संज्ञा दिन सकिएन । विनियमावलीको विनियम १४६ मा सेवा शर्तको सुरक्षा प्रत्याभूत गरिएको र त्यस्तो प्रत्याभूति प्रतिकूल हुने गरी विनियमावलीमा संशोधन गर्न नपाइने भन्ने निवेदकको अर्को जिकीरका सन्दर्भमा हेर्दा उक्त विनियममा तलब, उपदान र सुविधाका विषयलाई समेटिएको हुँदा निवेदकले उठाएको अनिवार्य अवकाशको विषय उक्त विनियमको परिधिभित्र परेको पाइएन । त्यसैले निवेदकको सो तर्क पनि प्रस्तुत विवादका सन्दर्भमा ग्राह्य देखिँदैन ।

१३. निजामती सेवा ऐन तथा नियमावलीको कानूनी व्यवस्था संविधानसँग बाभिएको भन्ने समेतको जिकीर रहेको रिट निवेदनमा यस अदालतको विशेष इजलासबाट सबै निजामती कर्मचारीउपर समान रूपमा लागू

हुने कानूनी व्यवस्थाले समान संरक्षणको हकबाट निवेदकलाई बञ्चित गरेको भन्न नमिल्ने (भरतप्रसाद भण्डारी वि. मन्त्रपरिषद् सचिवालय समेत, नेकाप २०५३, अङ्क ५, नि.नं. ६१८९, पृ. ३७६) भनी सिद्धान्त कायम भएको र निवेदकले विवाद उठाएको विनियमावलीको विनियम ११८ को उपविनियम (२क) को व्यवस्था समेत यी निवेदकका हकमा मात्र आकर्षित हुने नभै निवेदक सरहका अन्य कर्मचारीमा पनि समान रूपमा आकर्षित हुने हुँदा उक्त सिद्धान्तसँग असहमत हुनुपर्ने अवस्था पनि देखिएन ।

१४. तसर्थ माथि गरिएको विश्लेषण समेतका आधारमा गोरखापत्र संस्थान, कर्मचारी सेवा शर्त विनियमावली, २०५२ (दशौं संशोधन सहित) को विनियम ११८ को उपविनियम (२क) को व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३)(च), धारा १३(१) र धारा १८(१) समेतसँग बाभिएको अवस्था नदेखिँदा निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी गर्न मिलेन । प्रस्तुत निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा हामी सहमत छौं ।

न्या.ताहिर अली अन्सारी
न्या.कृष्णप्रसाद उपाध्याय

इति संवत् २०६७ साल वैशाख २ गते रोज ५ शुभम्
इजलास अधिकृत : उमेश कोइराला

निर्णय नं. ८२९२

वैशाख, २०६७

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास

माननीय न्यायाधीश श्री रामप्रसाद श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री ताहिर अली अन्सारी
माननीय न्यायाधीश श्री मोहनप्रकाश सिटौला
रिट नं.: ०६५-WS-००३५, ००३६
आदेश मिति: २०६६।१०।७५

विषय : उत्प्रेषणयुक्त परमादेश ।

निवेदक: भक्तपुर जिल्ला, मध्यपुर ठिमी
न.पा.वडा नं.१६ बस्ने अधिवक्ता मीना
खड्का

विरुद्ध

विपक्षी: राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग,
हरिहरभवन, ललितपुर समेत
र

निवेदक: काठमाडौं जिल्ला, मूलपानी गा.वि.स.
वडा नं.९, बस्ने अधिवक्ता विनोद
फुयाँल समेत

विरुद्ध

विपक्षी: नेपाल सरकार, मन्त्रपरिषद्, प्रधानमन्त्री
तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालय समेत

- नेपाल राज्यको एउटा संवैधानिक निकाय राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगले आफ्नो काम, कारवाही र कार्य सम्पादन कुनै गैरसरकारी संस्था वा कुनै व्यक्ति वा समूह जस्तो गरी होइन, देशमा प्रचलित कानूनी व्यवस्थाअन्तर्गत बढी व्यवस्थित, नियमित, कानूनसम्मत र पारदर्शी ढंगले सम्पादन गर्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं.११)

- संविधान र ऐनबमोजिम गठित मुलुकको संवैधानिक निकाय राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको कर्मचारी प्रशासनको व्ययभार सञ्चित कोषमाथि निर्भर रहेको हुँदा त्यसलाई मुलुकको सार्वजनिक सेवाभन्दा बाहिरको हो भन्न सकिने कुनै संवैधानिक आधार नदेखिने ।

(प्रकरण नं.१४)

- आयोग एउटा सार्वजनिक प्रकृतिको संवैधानिक निकाय भएको र त्यसको प्रशासनिक खर्च राष्ट्रको सञ्चित कोषबाट व्यय हुने संवैधानिक व्यवस्था

रहेको सन्दर्भमा आयोगको प्रशासनिक सेवा मुलुकको सार्वजनिक सेवाभन्दा पृथक रहन नसक्ने ।

(प्रकरण नं. २०)

- कर्मचारी छनौटको विधि जहिले पनि वैज्ञानिक, पारदर्शी, प्रतिष्पर्धात्मक र पक्षपातरहित हुनुपर्छ, प्रतिष्पर्धालाई सीमित तुल्याउने खालको कर्मचारी छनौटको व्यवस्थाले संभावित योग्य र दक्ष व्यक्तिहरूलाई नै बाहिर पार्ने हुँदा त्यसबाट कुनै पनि संस्थाको स्वायत्तता जोगिन नसक्ने र संस्थाको गरिमा पनि कायम हुन नसक्ने ।

(प्रकरण नं. २२)

- निश्चित योग्यता र दक्षता भएका सबै नागरिकहरूले सार्वजनिक सेवाको पहुँचमा समान हक राख्दछन् । केही सीमित मानिसहरूलाई मात्र लाभ पुग्ने र अन्यलाई बञ्चित, निष्काशन र अलग्याउने गरी भएको कुनै पनि व्यवस्था समानताको हकविपरीत हुन जाने ।

(प्रकरण नं. २५)

- कुनै व्यापारिक वा व्यावसायिक प्रतिष्ठानले कर्मचारी छनौट गर्दा लिएको आधार वा कायम गरेको मापदण्डलाई आयोगले अनुकरण, अनुशरण गर्ने होइन, अपितु आयोगले त्यस्ता प्रतिष्ठानसमेतका लागि मार्गदर्शन हुने गरी मापदण्ड निर्धारण गर्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं. ४५)

- आयोगको प्रमुख जिम्मेवारी भनेकै मानव अधिकारको सम्मान, संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्नु हो र समग्रमा नागरिकका हक अधिकारहरूको सुरक्षा गर्नु हो । नागरिकका हक अधिकारको रक्षा गर्नेले नागरिकहरूका बीचमा

विभेद गर्नु हुँदैन । नियुक्ति प्रक्रियामा नै विशेष संरक्षणको अपेक्षा गर्नेले प्रभावकारी सेवा दिन सक्दैनन् । त्यसैले प्रतिष्पर्धालाई सीमित तुल्याउने गरी गरिएको कानूनी व्यवस्थालाई कुनै पनि तर्कका आधारमा संविधानअनुकूल मान्न नसकिने ।

(प्रकरण नं. ४६)

निवेदकतर्फ: विद्वान अधिवक्ताहरू मीना खड्का, श्री सुदिप पौडेल, श्री माधवकुमार बस्नेत

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री रमेश शर्मा पौडेल, वरिष्ठ अधिवक्ताद्वय श्री महादेव यादव, श्री हरिहर दाहाल, विद्वान अधिवक्ताहरू श्री हरिप्रसाद उप्रेती, डा.भीमार्जुन आचार्य, श्री बसन्त गौतम

अवलम्बित नजीर: नेकाप २०४९, अङ्क निर्णय नं. पृष्ठ ७१०

सम्बद्ध कानून:

- नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १२४
- निजामती सेवा ऐन, २०४९ दफा ३
- नेपाल अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२६(५), १५३, १२(३)(१), १८(१), १३२(२)(छ)
- मानव अधिकार आयोग ऐन, २०५३ को दफा १८
- मानव अधिकार आयोग कर्मचारी सेवा, शर्त र सुविधासम्बन्धी नियमावली, २०५८ को नियम ९ (४)

आदेश

न्या.रामप्रसाद श्रेष्ठ: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र धारा १०७ (१) र (२) बमोजिम यस अदालतमा दायर हुन

आएका प्रस्तुत रिट निवेदनहरूको संक्षिप्त तथ्य र आदेश यस प्रकार छ :

तथ्य खण्ड

निवेदन व्यहोरा

रिट नं. : ०६५-WS-००३५

म निवेदिकाले कानूनमा स्नातकोत्तर गरेकी छु । मलाई आफूले अध्ययन गरेको विषयसँग सम्बन्धित पदमा रही देशको सेवा गर्ने अदम्य इच्छा भएको हुनाले आफ्नो विषय र योग्यता सुहाउँदो सेवाको प्रतीक्षामा रहेकी थिएँ । यसैबीच विपक्षीमध्येको राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग पदपूर्ति समितिले सूचना नं. १/२०६५/०६६ मिति २०६६।३।११ मा विभिन्न ५ किसिमका पदमा गरी ७६ पदको लागि विज्ञापन गरेको रहेछ । आफूले पनि कानूनमा स्नातकोत्तर गरेको र मानव अधिकार मेरो पनि रुचिको विषय हुनाले आफ्नो योग्यताबमोजिमको पदमा प्रतिस्पर्धा गर्ने उद्देश्यले विज्ञापन हेर्दा विपक्षीले “आन्तरिक सीमित प्रतियोगितात्मक परीक्षाद्वारा” मात्र पदपूर्ति गर्ने र ती पदमा प्रतिस्पर्धा गर्नको लागि “आवेदन गर्ने अन्तिम मितिसम्ममा आवेदन गर्ने पदमा कम्तिमा २ वर्ष राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगमा अविच्छिन्न रूपमा कार्यरत् हुनुपर्नेछ” भनी म जस्ता यसअघि विपक्षी आयोगमा कार्यरत् नभएका व्यक्तिको लागि प्रतिस्पर्धा गर्नको लागि वञ्चित गर्ने गैरकानूनी शर्त राखिएको रहेछ । जसले गर्दा मलाई त्यो सार्वजनिक सवैधानिक राज्यको निकायमा प्रतिस्पर्धा गर्न पाउने संविधानको धारा १२(३)(च), १३(१), १८(१) र १९(१) प्रदत्त मौलिक हकबाट गैरकानूनी रूपमा वञ्चित गरिएको रहेछ ।

नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा ४(१) बमोजिम नेपाल समावेशी राज्य भएकाले धारा ३३(घ१) बमोजिम राज्य संरचनाका सवै अंगमा महिला लगायत विभिन्न पिछडिएका वर्गको समानुपातिक समावेशी प्रतिनिधित्व गराउनु पर्दछ । संविधानको धारा १३२(१)

बमोजिम मानव अधिकारको सम्मान, संरक्षण र सम्बर्द्धन तथा त्यसको प्रभावकारी कार्यान्वयनको जिम्मेवारी पाएको विपक्षी मानव अधिकार आयोग हो । अन्य निकायले मानव अधिकार उल्लंघन गरेको अवस्थामा समेत प्रभावकारी कार्यान्वयन गराउनु पर्ने निकाय आफैले नागरिक तथा राजनीतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्र, १९६६ को धारा २५(ग) र धारा २६ प्रदत्त आफ्नो देशमा समानताका सामान्य शर्तहरूमा सार्वजनिक सेवामा प्रवेश गर्न पाउने प्रत्याभूति कै घोर उल्लंघन गरेको छ ।

यसरी विपक्षीको सूचनाले मलाई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को माथि उल्लेख गरिएका धाराहरूबाट प्रदत्त मौलिक हक तथा उल्लिखित मानव अधिकारको नेपाल सन्धि ऐन, २०४७ को दफा ९(१) बमोजिम प्रदत्त हक हनन् भएकालेले सो सूचना लगायत त्यसको आधारमा भएको सम्पूर्ण काम कारवाही उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी म निवेदिका लगायत सम्पूर्ण योग्यता पुगेका नेपालीहरूलाई खुल्ला प्रतिस्पर्धा गर्नको लागि पुनः विज्ञापन गर्नु भनी परमादेशसमेत जारी गरिपाउँ ।

अतः विपक्षी मानव अधिकार आयोग कर्मचारी सेवासम्बन्धी नियमावलीको नियम ९ (४) लाई अमान्य गरी यसको पदपूर्ति समितिको नामबाट मिति २०६६।३।११ मा प्रकाशन गरेको सूचना नं. १ /२०६५/०६६ ले मेरो माथि उल्लिखित मौलिक तथा मानव अधिकार सम्बन्धी हकमा अनुचित बन्देज लगाएको हुनाले सो विज्ञापन र सोको आधारमा भए गरेका सम्पूर्ण काम कारवाहीलाई संविधानको धारा ३२ र १०७(१) र (२) बमोजिम उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी पुनः संविधान तथा नेपाल पक्ष भएका मानव अधिकारहरूको पूर्णपालना गरी विज्ञापन गरी पदपूर्ति गर्नु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा परमादेशको आदेश जारी गरी मेरो हकको सुरक्षा गरिपाउँ । आयोगको

सूचना तत्काल नरोकिने हो भने निवेदनको प्रयोजन नहुने हुँदा अन्तरिम आदेश जारी गरी प्रस्तुत निवेदनलाई अग्राधिकार समेत प्रदान गरिपाउँ ।

रिट नं.: ०६५-WS-००३६

विपक्षी राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग साविकमा ऐनद्वारा स्थापित संस्था भएपनि वर्तमान नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को भाग १५ ले विपक्षी आयोगलाई संवैधानिक निकाय बनाएको छ । तर पनि त्यहाँ हुने गरेका अनियमितता, ठूलो तहका पदाधिकारीहरूको स्वार्थले गर्दा योग्यता र क्षमता नै नभए तापनि त्यस्ता व्यक्तिलाई भर्ना गर्ने, उमेरको हदले अनिवार्य अवकाश पाएकालाई पनि विशिष्ट श्रेणीको तलब सुविधा दिएर राख्ने आदिजस्ता गैरकानूनी कार्य गर्ने गरी निजी स्वार्थको शिकार भई त्यस संस्थाबाट उद्देश्यअनुरूपको काम हुनुको साटो राष्ट्रिय ढुकुटीको दुरुपयोगमात्र गर्ने जस्ता कार्य गरेको कारणले बराबर सार्वजनिक सञ्चार माध्यममा आई संस्थाको इज्जतलाई नै नोक्सान पुऱ्याएको सबैलाई विदितै भएको कुरा हो ।

संविधान जारी भएको दुई वर्षसम्म पनि संविधानको धारा १६३(३) बमोजिम ऐन बन्न नसकेको कारणले गर्दा वर्तमान संविधानको मर्मबमोजिम सो संवैधानिक अंग सञ्चालन हुन सकेको छैन । राष्ट्रमा मानव अधिकार रक्षाको लागि आवश्यक कानून बनाउनुको साटो विपक्षी मानव अधिकार आयोग विपक्षी बनाइएका अन्य पदाधिकारीहरूका आफ्ना मानिसहरूलाई जागिर खाने थलोको रूपमा विकास भैरहेको छ । यसै शृंखलाको निरन्तरताको रूपमा विपक्षी मानव अधिकार आयोगले साविकमा पदपूर्ति समितिको नामबाट मिति २०६६।३।११ को गोरखापत्र दैनिकमा विभिन्न ७६ वटा पदहरूको पूर्ति गर्ने सन्दर्भमा विज्ञापन गरेको रहेछ । सो विज्ञापनमा निर्देशक (अधिकृत प्रथम) २, उपनिर्देशक (अधिकृत द्वितीय) ८, अधिकृत तृतीय ४४,

लेखापाल (सहायक प्रथम) ५ र सहायक प्रथम १७ जना गरी जम्मा ७६ को पदपूर्ति गर्ने गरी विज्ञापन भएको छ ।

उक्त विज्ञापनमा “आन्तरिक सीमित प्रतियोगितात्मक परीक्षाद्वारा” पदपूर्ति गर्ने भनी आयोगमा कार्यरत् व्यक्तिहरूबाट मात्र आवेदन माग गरिएको छ भने अन्य जानकारी शीर्षक दिई त्यस अन्तरगत खण्ड (घ) मा “आन्तरिक सीमित प्रतियोगितामा भाग लिनको लागि आवेदन गर्ने अन्तिम मिति सम्ममा आवेदन गर्ने पदमा कम्तिमा २ वर्ष राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगमा अविच्छिन्न रूपमा कार्यरत् हुनुपर्नेछ” भनेर शर्त तोकिएको रहेछ ।

विपक्षीहरूले यो गैरकानूनी कार्यलाई बाटो खोल्नको लागि राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग कर्मचारी सेवा, शर्त र सुविधासम्बन्धी नियमावली, २०५८ मा तेस्रो संशोधन गरी नियम ९ मा उपनियम (४) थप गरी “यस नियमावलीमा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि आयोगमा अविच्छिन्न रूपमा कार्यरत् रही दरखास्तको अन्तिम मितिसम्म २ वर्ष सेवा अवधि पूरा गरेका कर्मचारीहरू बीच समान पदमा एक पटकको लागि छुट्टै प्रतिष्पर्धात्मक परीक्षा सञ्चालन गरी स्थायी पदपूर्ति गर्न सकिनेछ” भन्ने व्यवस्था गरिएको रहेछ र त्यसैको आधारमा जुन जुन पदमा जति जना भर्ना भएका छन् त्यही पदमा त्यति नै संख्या गनेर विज्ञापन प्रकाशित गरेका रहेछन् ।

विपक्षी आयोग संवैधानिक निकाय भएकोले त्यसमा नियुक्त हुने कर्मचारीहरूलाई संविधानको धारा १२६(१) ले लोकसेवा आयोगको दायरा बाहिर राखेको छैन । संविधानको धारा १६३(३) बमोजिम आयोगका काम कारवाही संविधान र सो अन्तर्गत बनेको कानूनबमोजिम सञ्चालन हुनुपर्नेमा संविधानबमोजिम नयाँ ऐन बनाउन तर्फ नलागी नियमावलीमा संशोधन गरिएको कार्य उक्त धारा विपरीत छ । ऐन नबनेको अवस्थामा

पनि पद खाली राख्नु हुँदैन भन्ने हो भने मानव अधिकार आयोग ऐन, २०५३ को दफा १८(२) बमोजिम आवश्यक पर्ने कर्मचारी नेपाल सरकारसँग माग गर्नसक्ने देखिन्छ । विपक्षी आयोगले सो कानूनी व्यवस्थालाई समेत वेवास्ता गरेको देखिन्छ ।

विपक्षी आयोग जस्तो संवैधानिक निकायमा सेवा गर्ने तथा सेवा गर्नको लागि प्रतिस्पर्धा गर्न पाउने हामी निवेदक लगायत योग्यता पुगेका सबै नेपाली नागरिकको मौलिक अधिकार हो । नियमावलीमा संशोधन गरी नियम ९ मा थप गरिएको उपनियम (४) को व्यवस्थाले योग्यता पुगेका सबै नेपाली नागरिकलाई संविधानको धारा १२(३) (च) प्रदत्त पेशा, रोजगार गर्न पाउने तथा धारा १३ (१) प्रदत्त समानताको मौलिक हकबाट वञ्चित गरेको छ । त्यतिमात्र नभई नयाँ परिस्थितिमा राज्यका सार्वजनिक सेवाका पदहरू समावेशी हुनपर्ने संविधानको धारा ४(१) सँग समेत सो प्रावधान बाभिएको छ ।

अतः राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग कर्मचारी सेवा, शर्त तथा सुविधा सम्बन्धी नियमावली, २०५८ को नियम ९ मा संशोधन गरी थप गरिएको उप-नियम (४) संविधानको धारा १२(३)(च), १३(१), १२६(१) र (५) सँग र नेपाल पक्ष भई नेपाल सन्धि ऐन, २०४७ को दफा ९(१) बमोजिम नेपाल कानूनसरह लागू हुने नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्र, १९६६ को धारा २, २५(ग) र २६ समेतसँग बाभिएको हुनाले सो नियमावली र त्यसको आधारमा गरिएका सम्पूर्ण काम कारवाहीलाई धारा १०७(१) बमोजिम प्रारम्भदेखि नै अमान्य र बदर घोषणा गरी संविधानको धारा १६३ को उपधारा (३) बमोजिम कानून बनाई त्यसको आधारमा सबै योग्यता पुगेको नेपाली नागरिकले प्रतिस्पर्धा गर्न पाउने गरी पदपूर्ति गर्नु भनी धारा १०७(२) बमोजिम परमादेशको आदेश समेत जारी

गरिपाऊँ । साथै मिति २०६६।३।११ को विज्ञापनबमोजिम पदपूर्ति गर्नेतर्फ कुनै पनि कार्य नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षी राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग तथा त्यसको पदपूर्ति समितिको नाममा अन्तरिम आदेश समेत जारी गरिपाऊँ । धारा १६३(३) बमोजिम कानून बनाउनेतर्फ विपक्षीहरूले कुनै पनि कार्य हालसम्म नगरेको हुनाले तत्काल व्यवस्थापिका-संसदमा विधेयक पेश गरी कानून बनाउने कार्य गर्नु भनी विपक्षी कानून तथा न्याय मन्त्रालय र मन्त्रपरिषद्को नाममा धारा १०७(२) बमोजिम परमादेशको आदेश जारी गरिपाऊँ ।

सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४२(२) बमोजिमको निवेदन

हामी निवेदक हाल राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगमा करार सेवामा कार्यरत रहेका छौं । निवेदकले अमान्य घोषित गरिपाऊँ भनी दावी लिएको नियमको प्रत्यक्ष सम्बन्ध हामी निवेदकहरूसँग रहेको र निवेदकले हामीलाई विपक्षी नबनाएको हुँदा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४२(२) बमोजिम निवेदकहरूलाई सरोकारवाला कायम गरिपाऊँ भनी वेदप्रसाद भट्टराई समेत जना ३४ ले दिएको निवेदनपत्र ।

यस अदालतबाट भएको आदेश

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाको म्याद बाहेक १५ दिनभित्र सम्बन्धित मिसिलसाथ राखी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत लिखित जवाफ पठाउनु भनी रिट निवेदनको एक प्रति नक्कल साथै राखी विपक्षी राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग, हरिहर भवन समेतलाई सूचना पठाई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाई लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु । साथै पदपूर्ति समितिको सूचना नं.१/२०६५-०६६ अनुसार

अब दरखास्त लिने, परीक्षा शुल्क बुझ्ने, परीक्षा लिने, तथा पदपूर्ति गर्ने समेतका कुनै काम कारवाही यस निवेदनको अन्तिम टुंगो नलागेसम्म नगर्नु नगराउनु भनी प्रत्यर्थी मानव अधिकार आयोगका नाममा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१(१) बमोजिम अन्तरिम आदेश जारी गरी दिएको छ। प्रस्तुत निवेदनलाई अग्राधिकार दिई पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालत एक न्यायाधीशको इजलासबाट मिति २०६६।३।२३ मा भएको आदेश।

लिखित जवाफ

राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग समेत

आयोग शुरुमा मानव अधिकार आयोग ऐन, २०५३ र सम्मानित सर्वोच्च अदालतको आदेश बमोजिम २०५७ जेठ १३ गते स्थापना भएको हो। नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ प्रारम्भ भएपछि सो संविधानको भाग १५ मार्फत यसलाई संवैधानिक हैसियत प्रदान गरिएको छ। यद्यपी हालसम्म आयोगका सम्पूर्ण कार्यहरू ऐनअन्तर्गत बनेका नियमानुसार भई आएका छन्। कर्मचारी प्रशासन र व्यवस्थापनको कार्य आयोगको मूलभूत कार्य (Core Function) नभएको हुँदा विपक्षीले रिट निवेदनमा उठाएका विषयलाई सम्मानित अदालतले गम्भीर रूपमा लिनुपर्ने अवस्था छैन।

आयोग स्थापनाको मूल आधारको रूपमा संयुक्त राष्ट्रसंघद्वारा पारित Vienna Declaration and Program of Action 1993 मार्फत मानव अधिकारसम्बन्धी राष्ट्रिय संस्थाको स्थापना गर्ने नेपालको राज्यगत प्रतिबद्धता तथा अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकारवादी संघ संगठनहरूको पहल कदमी सम्मिलित हुन्छन्। यसै क्रममा आयोगलाई क्रियात्मक स्वतन्त्रता (Operational autonomy) प्रदान गर्ने सन्दर्भमा आयोगका कर्मचारीको बन्दोबस्ती र व्यवस्थापन गर्नेसम्मको क्रियात्मक स्वतन्त्रता प्रदान गर्ने नेपालको राज्यगत प्रतिबद्धता हो।

आयोगको कार्य प्रगतीको वार्षिक मूल्याङ्कन नेपाल लगायतका करिब पाँच दर्जन देशका मानव अधिकारका राष्ट्रिय संस्थाहरू सदस्य रहेको राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगहरूको समन्वय गर्ने संस्था (International Coordinating Committee of the National Human Rights Institutions-UNOHCHR Geneva) ले गर्ने गर्दछ। जस अनुसार यस आयोग आफूलाई मूल्याङ्कनको सबैभन्दा माथिल्लो तह (ग्रेड A) मा राख्न सफल भएको छ। रिट निवेदनमा विवाद गरिएको विभिन्न विज्ञापनका उम्मेदवार कर्मचारीहरूको योगदान नभएको भए आयोगलाई यस स्थितिमा उभ्याउन सम्भव थिएन।

अन्तरिम संविधानद्वारा संवैधानिक निकाय हुँदा यस आयोगको कर्मचारीको नियुक्ति र व्यवस्थापन आयोगको ऐन नियमबमोजिम नभए पूर्ववत् स्वायत्तता गुम्न जाने र अन्य संवैधानिक निकायको समान हैसियतमा रहेको मानिएमा आयोगबाट सर्वसाधारणले अपेक्षा गरेका सेवा प्रदान गर्न आयोगसमक्ष रहन सक्दैन। कुनै संगठनलाई संविधानमा अंकित गरिनु भनेको यसका कर्मचारीमा निजामतीकरण गरिनु पर्छ भन्ने प्रतिबद्धता हैन।

राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग ऐन, २०५३ को दफा १८ मा आयोगले आफ्नो कामको लागि आवश्यक पर्ने कर्मचारी नियुक्त गर्नसक्ने र त्यसरी नियुक्त कर्मचारीको सेवा, शर्त र सुविधा तोकिएबमोजिम हुनेछ भन्ने व्यवस्था गरिएको र तोकिएबमोजिम भन्नाले सोही ऐनको दफा २(छ) अनुसार सो ऐन अन्तर्गत बनेको नियममा तोकिएबमोजिम सम्भन्नु पर्दछ भन्ने व्यवस्था छ।

ऐनको दफा २३ ले सो ऐनको उद्देश्य पूरा गर्न आयोगले आवश्यक नियम बनाउन सक्नेछ भनी आयोगलाई नियम बनाउने

अधिकार प्रदान गरेको छ । साथै सोही ऐनको दफा १९ ले सो ऐनबमोजिम आयोगलाई प्राप्त अधिकारमध्ये केही अधिकार आयोगकै अध्यक्ष वा सदस्य वा आयोगको कर्मचारी वा नेपाल सरकारको अधिकृत कर्मचारी वा सो ऐनअन्तर्गत गठन हुने समिति वा उपसमिति वा कुनै व्यक्तिलाई प्रत्यायोजन गर्न सक्नेछ, भन्ने व्यवस्था गरेको हुनाले आयोगले यस अधि विभिन्न मितिमा short list, लिखित, मौखिक र प्रयोगात्मक परीक्षा समेत लिई ती परीक्षामा उत्तीर्ण भई कम्तिमा दुई वर्ष आयोगमा सेवा गरिसकेका र प्रत्येक वर्ष आयोगले तोकेबमोजिम कार्य सम्पादन मूल्याङ्कन फाराम भरी सफल भई हालसम्म कार्यरत् रही आएका आफ्ना कर्मचारीको निमित्त कर्मचारी नियमावली लागू गरेको हो ।

उक्त व्यवस्थाबमोजिम पनि त्यस्ता कर्मचारीहरूलाई स्वतः स्थायी गर्ने नभई लिखित र मौखिक परीक्षा लिई कम्तिमा पनि लोकसेवा आयोगले तोकेको उत्तीर्णाङ्क ल्याउने व्यक्ति मात्र स्थायी हुने हो । कर्मचारी नियमावलीमा २०६५।१।२१ मा तेस्रो संशोधन गरी सो नियमावलीको नियम ९ को उपनियम (३) पछि उपनियम (४) थप गरी यस नियमावलीमा जुनसुकै कुरा लेखिएको भएतापनि आयोगबाट नियुक्त भई अविच्छिन्न रूपमा कार्यरत् रही दरखास्तको अन्तिम मिति सम्ममा कम्तिमा दुई वर्ष सेवा अवधि पूरा गरेका कर्मचारीहरू बीच समान पदमा एक पटकको लागि छुट्टै प्रतिष्पर्धात्मक परीक्षा सञ्चालन गरी स्थायी पदपूर्ति गर्न सकिने छ भन्ने व्यवस्था गरिएको हो । सशस्त्र द्वन्द्व र संकटकालको बेलामा समेत जीवनकै चुनौतीलाई स्वीकार गरी आयोगमा कार्यरत् कर्मचारीलाई कार्य उत्प्रेरणा दिनको लागि निजामती सेवामा र राज्यको अन्य निकायहरूको सेवामा लागू गरिएको जस्तै व्यवस्थाको अनुभवको आधारमा उक्त संशोधन गरिएको हो । उक्त नियमावलीमा

गरिएको संशोधन आयोगले आफ्नो लागि गरेको पहिलो प्रयोग भएपनि नेपाल राज्यका अन्य निकायमा लागू भइसकेको पुरानै प्रयोग हो । कार्यरत् कर्मचारीहरूको सेवालालाई आन्तरिक प्रतिष्पर्धा गराई उत्तीर्ण कर्मचारीहरूलाई स्थायी बनाई निरन्तरता प्रदान गर्न एकपल्ट मौका दिँदा राज्य, सरकार तथा आयोगको हितमा रहने कुरा निर्विवाद तथ्य पनि हो ।

कर्मचारी नियमावली बनाउने आयोगको अधिकार र मूल कर्मचारी नियमावलीलाई कुनै चुनौती नदिई स्वीकार गर्ने रिट निवेदकले मिति २०६५।१।२१ को तेस्रो संशोधनका अन्य व्यवस्थालाई स्वीकार गरी केवल नियम ९(४) लाई मात्र चुनौती दिनुको कुनै अर्थ छैन । नेपाल कानून व्याख्या सम्बन्धी ऐन, २०१० को दफा २१ ले मूल नियमावली बनाउने अधिकार अन्तर्गत त्यसलाई संशोधन गर्ने, खारेज गर्ने आदि अधिकार समेत रहन्छ, भन्ने कुरा स्पष्ट गरेको र नियमावली बनाउने अधिकारको प्रयोग यसैबमोजिम हुँदै आएको छ ।

निवेदकले अन्तरिम संविधानको धारा १२(३)(च) र १३(१) को आफ्नो मौलिक हक प्रचलनको लागि रिट निवेदन दायर गरेको देखिन्छ । अर्थात् रिट निवेदकले सार्वजनिक सरोकारको विवाद लिई अदालतमा प्रवेश गरेको नभई आफ्नो व्यक्तिगत मौलिक हक प्रचलनका लागि उपचारको माग गर्नु भएको हुनाले निवेदकको मागबमोजिम उक्त विज्ञापन रोक्नुपर्ने कुनै आवश्यकता छैन । निवेदकले ती ७६ वटै पदमा आफ्नो हक सरोकार देखाउन सक्नु भएको छैन । त्यस्तो हक सरोकार देखाउन सक्ने हैसियत समेत छैन । निवेदकलाई खुल्ला प्रतियोगिताबाट छनौट भई आयोगको कर्मचारीको रूपमा प्रवेश गर्न आयोगको तर्फबाट रोक लगाइएको छैन । अन्य खुल्ला प्रतियोगिताद्वारा पूर्ति गरिने पदहरूको विज्ञापन भएका बखत योग्यता पुगेका नेपाली नागरिकले क्षमता प्रदर्शन गरी आयोगमा प्रवेश गर्न पाउने

हक सुरक्षित नै छ । उक्त विज्ञापनबमोजिम पूर्ति गर्न खोजिएको पदहरू जम्मा रिक्त पदहरूको २४ प्रतिशत मात्र हो । बाँकी पदहरू कर्मचारी नियमावलीको नियम ९(१) बमोजिम पूर्ति गरिने छन् । समावेशिताको विषय आन्तरिक प्रतियोगितामा नभई खुल्ला प्रतियोगितामा लागू हुने विषय हो र आयोगबाट सोबमोजिम पदपूर्ति गर्ने कार्य निकट भविष्यमा हुने नै छ । अतः उल्लिखित तथ्य र कानूनको आधारमा विपक्षीको रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ ।

अन्तरिम आदेश खारेज गरिपाऊँ भन्ने निवेदन

आन्तरिक प्रतिष्पर्धाद्वारा शुरु गरिएको पदपूर्तिको प्रक्रियालाई रोक्दा आयोगको काममा मात्र होइन, नागरिकहरूको मानव अधिकार संरक्षणको कार्यमा समेत नकारात्मक असर पर्ने भएकोले मिति २०६६।३।२३ मा जारी भएको अन्तरिम आदेश रद्द गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको तर्फबाट पर्न आएको निवेदन पत्र ।

प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ आउनुभन्दा अगाडि राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग ऐन, २०५३ बमोजिम राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको काम कारवाही नियमित हुँदै आएकोमा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को भाग १५ मा राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगलाई समावेश गरी संवैधानिक अंगको रूपमा स्थापित गरेको छ । मानव अधिकारको सम्मान, संरक्षण र संवर्द्धन तथा त्यसको प्रभावकारी कार्यान्वयनलाई सुनिश्चित गर्नु राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको कर्तव्य हुने कुरा संविधानले नै तोकेको छ । संविधानद्वारा व्यवस्थित संवैधानिक अंगले आफ्नो क्षेत्राधिकार भित्र रही कार्य गर्ने हुँदा यस्तो कार्यलाई विपक्षीले अन्यथा भन्न मिल्ने होइन । प्रत्येक संवैधानिक निकाय आफ्नो कार्य सम्पादनको लागि कानूनको अधिनमा रही स्वतन्त्र रहने,

त्यस्तो अंगको कानूनबमोजिमको कार्यप्रति अर्को निकायबाट हस्तक्षेप हुन नसक्ने समेत गरी शक्ति पृथकीकरण र शक्ति सन्तुलनको सिद्धान्तलाई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ तथा प्रचलित नेपाल कानूनले व्यवहारमा उतारेको छ ।

नेपाल सरकार राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको काम, कर्तव्य र अधिकार तथा कार्यविधि सम्बन्धी ऐन बनाउने कुरामा संवेदनशील भई मस्यौदा तयार समेत गरी उक्त विधेयकको मस्यौदा हाल मन्त्रिपरिषद्मा विचाराधीन रहेको व्यहोरा सम्मानित अदालतलाई जानकारी गराउदछु । उक्त विज्ञापन नेपाल साकार मन्त्रिपरिषद्बाट प्रकाशन नभएको हुँदा त्यस सम्बन्धमा यस निकायलाई विपक्षी बनाउन र यस निकायका नाउँमा परमादेश जारी हुनुपर्ने पनि होइन । अतः प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ ।

राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगका सदस्य डा. लीला पाठक

सम्मानित अदालतबाट म्याद प्राप्त भएपछि मैले सबै पदाधिकारीबाट एउटै लिखित जवाफ पठाउन कोशिश गरेको हुँ । आयोगमा सदस्यको रूपमा नियुक्त हुनुभन्दा अघि ट्रान्सपरेन्सी इन्टरनेशनलको महासचिव पनि भैसकेको र जीवनको उर्वर र लामो समय न्यायकै पक्षमा बिताएको कारणले मानव अधिकार आयोग जस्तो निकायको सदस्यको हैसियतले सत्य व्यहोरा लुकाई जवाफ पठाउने मेरो अन्तरआत्माले स्वीकृति नदिएको हुनाले मेरो छुट्टै यथार्थ व्यहोराको लिखित जवाफ पठाएको छु ।

आयोगको स्थापना भएदेखि हालसम्म २०५९ सालमा एक पटक बाहेक स्थायीको लागि विज्ञापन गरिएको छैन । शुरुमा आयोगको कार्यक्षेत्र सानो भए पनि पछि क्रमशः विस्तार हुँदै गएको र तत्कालीन आयोगका पदाधिकारीहरूले स्थायीको लागि विज्ञापन गरेर

पदपूर्ति गर्नुभन्दा विभिन्न किसिमले करारमा नियुक्त गर्नु भएको रहेछ ।

धेरै कर्मचारीहरू निश्चित प्रयोजन (परियोजना अन्तर्गत) र अवधिको लागि करारमा राखिएकोमा अवधि सकिएपछि पनि उचित कानूनी प्रक्रिया पूरा नगरी तत्कालीन निमित्त सचिवले पनि आयोगकै अस्थाई नियमित (नेपाल सरकारबाट प्राप्त बजेट शीर्षकबाट तलब खाइरहेका कर्मचारीहरू) सरकारी दरबन्दीमा पुनः करारमा नियुक्त गर्नु भएको रहेछ ।

मानव अधिकार आयोग जस्तो संवैधानिक संस्थामा सबै काम कारवाही संविधान, कानून तथा योग्यता प्रणालीका आधारमा हुनुपर्दछ । कुनै कर्मचारी अगाडि कुनै निश्चित प्रयोजनका लागि प्रवेश गरेकै एकमात्र आधारमा स्वतः स्थायी हुनु हुदैन र त्यसो गरेको खण्डमा वर्तमान संविधानले लिएको लक्ष्य पनि पूरा हुन सक्दैन भनेर मैले अडान लिदै आएको पनि थिएँ ।

यस अघि भएका करारका परीक्षामा अनियमितता भएको भनी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा उजूरी परी अख्तियारबाट आयोगलाई नै छानवीन गर्नु भनेर पत्र पठाई आयोगबाट सदस्य श्री रामनगिना सिंहको संयोजकत्वमा गठन भएको तीन सदस्यीय समितिले पनि छानवीन पूरा गरिनसकेकाले त्यसरी आरोपितहरूको छानवीन पूरा भएर सफाई नपाई त्यस्ताले स्वतः स्थायी हुन पाउनु हुदैन भन्ने पनि मैले मत राखेकी र आफूले संविधान र कानूनविपरीत कुनै पनि कार्य नगर्ने भनी अडान राखेकी थिएँ ।

आयोगको मिति २०६४।७।१९ को बैठकबाट मलाई पदपूर्ति समितिको अध्यक्ष बनाइएको थियो । केही काम अघि बढिरहेको पनि थियो । मेरो पिताजीको स्वर्गारोहण भएको अवस्था छोपी मलाई बैठक र त्यसमा छलफल हुने विषयको जानकारीबेगर आयोगको मिति

२०६५।१।३ को बैठकले मलाई पदपूर्ति समितिको अध्यक्ष पदबाट हटाइएछ । विगतमा लिइएका परीक्षामा अनियमितता भयो भनी अख्तियारमा उजूरी परी छानवीन गर्नु भने बमोजिम गठित छानवीन समितिका संयोजक माननीय रामनगिना सिंहलाई तोकिएछ । छानवीन समितिको शुरुमा केही बैठक बसे पनि हालसम्म कुनै निर्णय गर्नसकेको छैन । सो बमोजिम अनियमितताको छानवीन भएको पनि छैन ।

नेपालको अन्तरिम संविधान अनुरूप लोकसेवा आयोगलाई छलेर आयोगले आफूखुशी ढंगले पदपूर्ति प्रक्रिया अगाडि बढाउनु हुदैन र योग्यता प्रणाली (Merit system) अनुरूप चलनु पर्दछ भन्ने मेरो मान्यता रहेको हुनाले आयोगले पदपूर्ति सम्बन्धी प्रक्रिया अगाडि बढाउने भनी गरेको निर्णयमा मैले असहमत जाहेर गरेको छु ।

लोकसेवा आयोगले अहिले संशोधन भएको आयोगको नियमावली जसरी छ, सो बमोजिम नियम संशोधन गर्न परामर्श/राय दिएको छैन । आयोग जस्तो संवैधानिक निकायको छवि निहीत समूहको स्वार्थको लागि विग्रन दिनु हुदैन । योग्य कर्मचारी भएको खण्डमा आयोगको छवि सुधने र सबैले न्याय पाउने तथा संविधानले लिएको लक्ष्य पनि पूरा हुने हुनाले Merit system बाट पदपूर्ति गर्दा वर्तमान अवस्थामा करारमा रहेका समेतलाई कुनै पनि मर्का पढैन भन्ने मेरो मान्यता पनि यथावत् कायमै रहेको कुरा सम्मानित अदालतसमक्ष निवेदन गर्दछु ।

अतः म Merit system को पक्षमा नै रहेकी, त्यसको लागि अध्यक्ष तथा अन्य सदस्यहरूसँग अडान लिएकी मानिसलाई विपक्षी बनाउनु पर्ने कुनै पनि कारण छैन । जहाँसम्म संविधानसँग बाभियो भनिएको हो । त्यस विषयमा आफूलाई कानूनका सिद्धान्तहरू थाहा नभएको हुनाले त्यसमा मेरो थप जिकीर छैन ।

अदालतबाट नै संविधानबमोजिम सबै नागरिकलाई प्रदान भएको हकको रक्षा हुनेछ, भन्नेमा म विश्वस्थ रहेको कुरा निवेदन गर्दछु।

लोकसेवा आयोग:

रिट निवेदकले उल्लेख गरेका राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगबाट पदपूर्तिका सम्बन्धमा आयोगको के कस्तो काम कारवाहीबाट विपक्षीको के कस्तो हक अधिकार हनन् भएको हो कुनै जिकीर नलिई उपरोक्त कार्यहरूमा असंलग्न यस आयोग समेतलाई विपक्षी बनाई दायर गरिएको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ।

यस अदालतबाट भएका आदेशहरू

यसमा, अन्तरिम आदेश खारेज गरिपाउँ भनी परेको प्रस्तुत निवेदनमा सोको छलफल निमित्त रिट निवेदक समेतलाई सूचना दिई यस्तै विषयवस्तु समावेश भएको निवेदक विनोद फुयाँल विरुद्ध राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग समेत भएको रिट नं.०६५-ws-००३६ को निवेदन समेत साथै राखी नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालत विशेष इजलासको मिति २०६६।१।४ को आदेश।

यसमा, अन्तरिम आदेश बदर गरिपाउँ भनी पेश हुन आएको निवेदन अध्ययन गरियो। विपक्षीहरूबाट लिखित जवाफ परिसकेको अवस्था देखिदा रिट निवेदनमा पूर्ण सुनुवाइ हुनु नै उपयुक्त देखिएकाले यथासम्भव छिटो पेसी तारेख तोकी नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने समेत यस अदालत विशेष इजलासको मिति २०६६।१।१९ को आदेश।

बहसको सार संक्षेप

नियमबमोजिम पेश हुन आएको प्रस्तुत निवेदनमा निवेदक र विपक्षीहरूका तर्फबाट रहनु भएका विद्वान कानून व्यवसायीहरूले मिति २०६६।१।२ र २०६६।१।९६ मा देहायबमोजिमको बहस प्रस्तुत गर्नु भएको थियो।

निवेदकतर्फ:

अधिवक्ता मीना खड्का

विपक्षी मानव अधिकार आयोग संविधानबमोजिम गठन भएको राज्यको एउटा महत्वपूर्ण संवैधानिक निकाय हो। यसको खर्चको व्ययभार संविधानको धारा ९२ बमोजिम सञ्चित कोष माथि हुने व्यवस्था छ। राज्यको संवैधानिक निकायको रूपमा रहेको आयोगको सेवामा रहेर काम गर्ने अवसर निवेदक लगायत योग्यता पुगेका सबै नेपाली नागरिकलाई हुनुपर्दछ, भन्नेमा विवाद छैन। संविधानको धारा १२ (३) (च) ले पेशा रोजगार गर्न पाउने स्वतन्त्रताको प्रत्याभूति गरेको छ। संविधानकै धारा १८ बमोजिम रोजगारीको हक सबै नागरिकलाई उपलब्ध गराउने भन्ने राज्यको प्रतिबद्धता देखिन्छ। राज्यको संवैधानिक निकायको रूपमा रहेको मानव अधिकार आयोगमा रही सेवा गर्ने समान अवसर संविधानको धारा १३ बमोजिम योग्यता पुगेका सबै नेपाली नागरिकलाई प्राप्त छ। त्यसमा पनि निवेदक महिला भएको कारण रोजगारी लगायतमा विशेष संरक्षण पाउने भन्ने संविधानको धारा १३(३) र २९ को विशेष व्यवस्था छ। आयोगका पदाधिकारीले आफ्ना मान्छेहरूलाई भनसुन र निकटताका आधारमा करारमा भर्ना गर्ने र अहिले तिनैलाई सीमित प्रतिस्पर्धाका नाउँमा स्थायी गर्ने गरी ल्याइएको कानूनी व्यवस्थाले निवेदक लगायत आम नेपाली नागरिकको संविधानप्रदत्त उल्लिखित मौलिक हक हनन् भएको छ। अतः आयोगको कर्मचारीसम्बन्धी नियमावलीमा गरिएको तेस्रो संशोधनबाट थप भएको नियम ९(४) को व्यवस्था संविधानको धारा १०७(१) बमोजिम बदर गरी सो असंवैधानिक कानूनका आधारमा भएको विज्ञापन समेत उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी योग्यता पुगेका नेपाली नागरिकहरूले भाग लिन पाउने खुल्ला प्रतियोगितामार्फत् पदपूर्ति गर्ने गरी नयाँ विज्ञापन प्रकाशित गर्नु

भन्ने विपक्षी मानव अधिकार आयोगका नाममा परमादेशको आदेश जारी हुनुपर्दछ।

अधिवक्ता श्री सुदीप पौडेल:

आयोगमा अविच्छिन्न रूपमा २ वर्षदेखि कार्यरत् रहेका जति जना छन त्यतिलाई हेरेर नियम संशोधन गरिएको छ। सोही संख्यामा सीमित प्रतिष्पर्धा भनी विज्ञापन समेत भएको छ। सीमित व्यक्तिहरूले मात्र आयोगको सेवामा रही काम गर्न पाउने यो व्यवस्था समानताको हक विरुद्ध भेदभावजन्य छ। आयोगमा रही सेवा गर्न पाउने सबै योग्य नेपाली नागरिकको मौलिक हक हो। आयोगमा कार्यरत् कर्मचारी योग्य छन्, आयोगलाई प्रभावकारी बनाउन सकेका छन् भने खुल्ला प्रतियोगिताबाट डराउनु पर्ने कुनै कारण छैन। खुल्ला प्रतियोगिताले योग्यहरू मध्येबाट योग्यतमहरूलाई छनौट गर्ने हो। त्यसैले मानव अधिकारको विषयमा अध्ययन, अध्यापन गरेका तथा सो क्षेत्रमा कार्यरत् रहेका योग्य नेपाली नागरिकहरूलाई पदपूर्ति प्रक्रियामा नै सहभागी हुन नपाउने गरी भएको संशोधित कानूनी व्यवस्था दुर्भावनायुक्त हुनुका साथै गलत उद्देश्यबाट ल्याइएको छ। वर्गीकरण तर्कपूर्ण र उचित आधारमा गरिनु पर्दछ। वर्गीकरणको उद्देश्य र वर्गीकरण बीच सम्बन्ध पनि स्थापित हुनु पर्दछ। तर प्रस्तुत विवादमा वर्गीकरण गर्नुको उद्देश्य अधिबाट गैरकानूनी ढंगले आयोगमा प्रवेश गराइएका आफ्ना मानिसहरूलाई स्थायी गराउने रहेको हुँदा यस्तो वर्गीकरणलाई तर्क र आधारसम्मत मान्न मिल्दैन। तसर्थ निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनु पर्दछ।

अधिवक्ता श्री माधवकुमार बस्नेत:

प्रस्तुत विवादमा संवैधानिक र पदपूर्ति समितिको वैधानिकतासम्बन्धी दुईवटा प्रश्नहरू सन्निहित रहेका छन्। संविधानको प्रस्तावनामा नै मौलिक हक र मानव अधिकारको सम्मान

गर्ने कुरा परेको छ। Public Authority मा Equal access हुनु पर्दछ। तर मानव अधिकार आयोगमा नै नागरिकको सहज पहुँच नहुनु दुःखद कुरा हो। आयोगका सदस्य डा. लीला पाठकको लिखित जवाफमा उल्लेख भएको कुरा हेर्दा पनि आयोगभित्र पदपूर्तिमा अनियमितता हुने गरेको र योग्यता प्रणालीको पक्षमा अडान लिँदा निजलाई समेत पदपूर्ति समितिको संयोजकबाट हटाएको भन्ने देखिन्छ। त्यस्तो अनियमितताको विषयमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले छानबीन गर्न निर्देशन दिएको र सो बमोजिम समिति समेत गठन भएकोमा छानबीन नै पूरा नभई पदपूर्तिको प्रक्रिया अधि बढाउन मिल्दैन। पदपूर्ति समितिमा लोकसेवा आयोग लगायतको प्रतिनिधित्व पनि गराइएको नहुँदा समिति अपूर्ण छ। पेरीस प्रिन्सिपल बाध्यात्मक नभई अनुनयात्मक मात्र हो। त्यसमा पनि सो सिद्धान्तले आयोगको वितीय स्वायत्तताको कुरालाई बढी जोड दिएको देखिन्छ। हाम्रो संविधान र कानून बाहिर गएर पेरीस सिद्धान्तको आड लिइरहनु पर्ने अवस्था छैन। राज्यका अन्य निकायबाट भएको मानव अधिकार हननको निगरानी राख्नुपर्ने आयोग स्वयंले गलत उद्देश्यबाट प्रेरित भई नियम संशोधन गरी पहुँचको आधारमा आयोगको सेवामा करारमा प्रवेश गरेका ७६ जनालाई स्वतः स्थायी गर्ने गरी नियम संशोधनको प्रयास गर्नुबाट कानूनको शासनकै उपहास हुन पुगको छ। जसबाट लोकसेवा आयोगको सहमति नभै राज्यको सरकारी सेवामा स्थायीरूपमा कर्मचारी भर्ना गर्न नमिल्ने संवैधानिक व्यवस्थाको उल्लंघन गरिएको छ। परिवर्तित सन्दर्भमा आयोगले ऐनबाट मात्र आफ्नो काम कारवाही सञ्चालन गर्न सक्दछ। ऐन बनाउने तर्फ पहल नगर्ने तर नियम संशोधन गरी पदपूर्ति गर्ने कार्य संविधानको धारा १६३(३) समेतको

विपरीत भएकोले निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्दछ।

साथै निवेदक तर्फका अधिवक्ताहरूले निजहरूको बहस जिकीरको समर्थनमा लिखित बहसनोट समेत पेश गर्नु भएको रहेछ।

विपक्षी तर्फ:

नेपाल सरकारकातर्फबाट उपन्यायाधिवक्ता श्री रमेश शर्मा पौडेल

मानव अधिकार आयोग ऐन, २०५३ को दफा १८ मा आयोगले तोकिएबमोजिम कर्मचारी नियुक्ति गर्नसक्ने कानूनी व्यवस्था छ। तोकिएबमोजिम भन्नाले नियममा उल्लेख भए बमोजिम भन्ने परिभाषा खण्डमा स्पष्ट छ। दफा २३ ले नियम बनाउने अधिकार दिएको छ। सोही अख्तियारी प्रयोग गरी आयोगले आफ्नो कर्मचारीसम्बन्धी नियम बनाएको हो। नियम बनाउने अख्तियारीमा संशोधन गर्न पाउने अधिकार समेत पर्दछ। आयोगको कार्य सम्पादनको लागि के कस्तो योग्यता र अनुभव भएका कर्मचारी आवश्यक पर्दछ भन्ने कुरा आयोग स्वयंले निर्धारण गर्ने विषय हो। यो यस्तो योग्यता भएका कर्मचारी नियुक्ति गर्नुपर्छ भनी अन्य निकाय वा व्यक्तिले निर्देशित गर्न मिल्दैन। यसो गर्ने हो भने आयोगको प्रशासनिक काम कारवाहीमा स्वायत्तता कायम हुन सक्दैन। आयोगमा लामो समयदेखि कार्यरत कर्मचारीलाई एक पटकको लागि दिइएको मौकाबाट निवेदकहरूको मौलिक हक हनन भएको पनि छैन। अतः रिट निवेदन खारेज गरिनु पर्दछ।

राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगका तर्फबाट

वरिष्ठ अधिवक्ता श्री महादेव यादव

दुइवटा रिट निवेदनमा एउटै विज्ञापनउपर चुनौती दिन खोजेको भए पनि शब्द शब्द चयनमा भिन्नता देखिन्छ। संविधानको धारा १२(३)(च), १३ र १८ समेतको उल्लेखन सम्म गरिएको भएपनि विवादित कानून कसरी उक्त धारासँग बाभिएको हो भन्ने

प्रष्ट आधार दिन सकेको पाइदैन। संविधानको अक्षरसः भन्दा समन्वयात्मक र उद्देश्यात्मक व्याख्या गर्नु पर्दछ। लामो समयदेखि कार्यरत कर्मचारीलाई एक पटकको लागि स्थायी हुने मौका दिने संशोधित नियमको उद्देश्य स्वयंमा नराम्रो छैन। अरु संवैधानिक निकाय र राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको कार्य प्रकृति फरक रहेकोले एउटै दृष्टिकोणले हेर्न मिल्दैन। आयोगमा लामो समयदेखि कार्यरत सबै कर्मचारीलाई एउटै आधारमा स्थायी गर्ने व्यवस्था समानताको सिद्धान्त अनुकूल हुँदा विभेद गरिएको भन्ने निवेदन दावी आधारहीन छ। संविधानको धारा १८ द्वारा प्रदत्त रोजगारीको हक सबैलाई एकै पटक उपलब्ध हुन सक्दैन। त्यो कानून बनाएर राज्यले क्रमशः कार्यान्वयन गर्दै जाने विषय हो। नियमावलीको व्यवस्था संविधानसँग बाभिएको नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरिनु पर्दछ।

वरिष्ठ अधिवक्ता श्री हरिहर दाहाल

आयोगका अध्यक्षको नियुक्ति मिति २०६४।६।२२ मा भएको छ। मिति २०६६।३।११ मा प्रकाशित विज्ञापनको म्याद २०६६।४।१० सम्म रहेको छ। अध्यक्षको नियुक्ति भएपछि करारमा नियुक्ति पाएका कर्मचारीको न्यूनतम २ वर्षको अनुभव समेत पुग्दैन। त्यसैले आफ्ना मान्छे स्थायी गर्न नियम संशोधन गरेको भन्ने निवेदन दावी आधारहीन छ। आयोगका कर्मचारी पेन्सन पाउने निजामती कर्मचारी होइनन्। त्यसैले निजामती कर्मचारीको लागि आकर्षित हुने संविधान र निजामती सेवा ऐनको प्रावधान आयोगका कर्मचारीको सन्दर्भमा प्रासंगिक छैन। आयोगले आफ्नो कार्य सञ्चालनका लागि आवश्यक पर्ने कर्मचारी नियमबमोजिम आफै नियुक्ति गर्न पाउँछ। अन्य संवैधानिक निकायलाई यो अधिकार छैन। नियममा गरिएको कुनै कुरा मान्ने कुनै नमान्ने भन्ने हुँदैन। आयोगलाई नियम बनाउने अधिकार छ भनेपछि संशोधन गर्ने अधिकार

समेत रहेको मान्नु पर्छ । सरकारको प्रशासनिक नियन्त्रण रहने हो भने आयोगले स्वतन्त्रतापूर्वक आफ्नो दैनिक कार्य सञ्चालन गर्न सक्दैन । सीमित प्रतिस्पर्धाको विषय नेपाल नागरिक उड्डयन प्राधिकरण र नेपाल दूरसञ्चार कम्पनीको सन्दर्भमा समेत उठेको थियो । तर त्यसलाई सम्मानित अदालतले बदर गरेन । निजामती सेवा ऐनमा समेत महिला विकास अधिकृतका सम्बन्धमा सोही प्रकारको प्रावधान समेटिएको छ । त्यसैले सबै अभ्यासलाई हेरेर नै आयोगबाट त्यस्तो व्यवस्था भएको हुँदा रिट खारेज गरिनु पर्दछ ।

अधिवक्ता श्री हरिप्रसाद उप्रेती

निवेदक विनोद फुयाल ३७ वर्ष भैसकेको भन्ने निवेदन लेखबाटै देखिन्छ । आयोगको कर्मचारी नियमावलीको नियम १३ बमोजिम ३५ वर्ष पुगेपछि आयोगको सेवामा प्रवेश गर्न मिल्ने अवस्था नभएकोले निवेदकले मौलिक हकको प्रचलनका लागि भनी प्रस्तुत निवेदन दिन पाउने देखिदैन । त्यसमा पनि विवादित कानूनले मौलिक हकमा बन्देज लगाएको भन्ने दावीसम्म गरिएको भए पनि मौलिक हक प्रचलनको माग नै गरिएको छैन । एकातर्फ असंवैधानिक भएको भन्ने दावी छ भने अर्कातर्फ कानून बनाउन परमादेश माग गरिएको दावीको आधारहरू परस्पर विरोधाभाषपूर्ण रहेको देखिन्छ । ऐन कानून बनाउने व्यवस्थापिका संसदलाई विपक्षी नै बनाइएको छैन ।

निवेदकहरूले विवादित कानूनले मौलिक हकउपर अनुचित बन्देज लगाएको भन्ने दावी लिए पनि त्यसको आधार दिन सकेको अवस्था छैन । दावी लिनु मात्र पर्याप्त हुँदैन । त्यसलाई पुष्टि पनि गर्न सक्नुपर्दछ । निजामती सेवा ऐन र स्थानीय स्वायत्त शासन ऐनमा समेत यस्तै खालको विशेष व्यवस्था गरिएको छ । स्थानीय स्वायत्त शासन ऐनको व्यवस्थालाई चुनौती दिई परेको निवेदक

उमाशंकर देव समेत विरुद्ध जिल्ला विकास समिति सप्तरी समेत विपक्षी भएको २०६३ सालको रिट नं. ०८४४ को उत्प्रेषणको निवेदन सम्मानित अदालतबाट मिति २०६६।३।१६ मा खारेज भएको छ । यस्तै व्यवस्था पशुपति क्षेत्र विकास कोष र दूरसञ्चार संस्थानका कर्मचारीहरूका सन्दर्भमा समेत गरिएको र त्यसलाई चुनौती दिई परेका रिट निवेदन समेत सम्मानित अदालतबाट खारेज भएका छन् । त्यसै परिप्रेक्ष्यबाट आयोगले पनि आफ्नो नियमावलीमा यस खालको व्यवस्था गरेको हो । यी कर्मचारीहरूलाई तालीम दिई आयोगले उनीहरूमाथि लगानी गरेको छ । साथै कर्मचारीहरूले पनि आयोगलाई अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा चिनाउन उल्लेखनीय काम गरेका छन् । समानता भनेको समानहरूका बीचमा मात्र लागू हुनसक्छ । दुई वर्ष काम गरेको योग्यता भएकाले मात्र दरखास्त दिन पाउने भएबाट दुई वर्ष काम गरेको योग्यता नै नभएकाले निजहरूको मौलिक हक हनन्को दावी लिन मिल्दैन । लोकसेवा आयोगसँग परामर्श लिन आयोग बाध्य छैन । आवश्यक देखेको कुरामा मात्र परामर्श लिन सकिने हो । मानव अधिकार आयोग ऐन, २०५३ असंवैधानिक भएको भन्ने दावी छैन । सो ऐनको अख्तियारीअन्तर्गत बनेको कर्मचारी नियमावली तथा त्यसको पहिलो र दोस्रो संशोधनलाई स्वीकारिएकै छ । तेस्रो संशोधनबाट थप गरिएको विषयलाई मात्र असंवैधानिक भन्न नमिल्ने हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिनु पर्दछ ।

अधिवक्ता डा.भीमार्जुन आचार्य

कानून बनाउन पाउने अधिकारभित्र रही बनाएको कानून Ultra-Vires हुन सक्दैन । Ultra- Vires को दावी लिनेले क्षेत्राधिकार नभएको, क्षेत्राधिकारभन्दा बढी अधिकार प्रयोग गरेको र संविधानविपरीत कानून बनेको प्रमाणित गर्न सक्नु पर्दछ । निवेदन लेख र बहसमा उठाएका आफ्ना मान्छेलाई प्रवेश

गराएको भन्ने कुरा प्रशासनिक विषयका हुन् । त्यस्ता कुराका आधारमा कानूनको संवैधानिकता परीक्षण हुन सक्दैन । समानताको सिद्धान्तले आधार र कारणसम्मत बर्गीकरणलाई मान्यता दिएको छ । आयोगमा २ वर्षसम्म निरन्तर काम गरेका कर्मचारी र त्यो अनुभव नभएका नागरिकबीच बर्गीकरण हुन सक्दछ । आयोगको सेवामा रही गरेको कामको अनुभवलाई आयोगले मान्यता दिई एक पटकको लागि उनीहरूलाई स्थायी हुने मौका दिन खोजेको काम कारवाही संविधानप्रतिकूल छैन । रोजगारीको हक पनि कानूनबमोजिम उपयोग गर्न पाइने कुरा हो । त्यसै प्रयोजनको लागि कानून बनेको हो । समावेशीको अर्थ राज्यको स्रोत साधन सबै नागरिकलाई बाँड्नु पर्छ भन्ने होइन । आयोगको संस्थागत र कार्यगत स्वतन्त्रतासँग जोडिएको यो विषयमा अदालतबाट यो यस्तो नै हुनु पर्दछ भनी हस्तक्षेप गर्न नमिल्ने हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिनु पर्दछ ।

साथै आयोगका तर्फबाट विद्वान बरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री महादेव यादव र श्री हरिहर दाहाल तथा विद्वान अधिवक्ताहरू श्री सतिशकृष्ण खरेल, श्री हरिप्रसाद उप्रेती र श्री भीमार्जुन आचार्यले लिखित बहसनोट समेत पेश गर्नु भएको रहेछ ।

आयोगका सदस्य डा. लीला पाठकको तर्फबाट अधिवक्ता श्री बसन्त गौतम

आयोगका तर्फबाट परेको लिखित जवाफमा मेरो पक्षको सहमति छैन । आयोगले संविधान र कानूनबमोजिम आफूलाई प्राप्त जिम्मेवारी निष्पक्षतापूर्वक निर्वाह गर्नुपर्दछ भन्ने निवेदकहरूको भावनासँग मेरो पक्षको पूर्ण सहमति छ । आयोगका पदाधिकारीहरूले आफ्ना मान्छे भर्ना गरेको र तिनैलाई स्थायी गराउन यो नियम संशोधन गरिएको हो । जति जना कर्मचारी जुन जुन पदमा कार्यरत् छन् त्यतिनै पदमा सीमित प्रतिस्पर्धा भनी विज्ञापन

गरिएको छ । जति जना कार्यरत् छन् उनीहरू सबैलाई स्थायी बनाउने कार्य कुनै प्रतिस्पर्धा नै होइन । यो स्वतः स्थायी बनाउने कार्य हो । विभिन्न हिसाबबाट आयोगमा प्रवेश गरी करारमा कार्यरत् रहेका कर्मचारीलाई स्वतः स्थायी नियुक्ति दिने कार्य कानूनबमोजिम हुन सक्दैन । पहिले नै कसले स्थायी नियुक्ति पाउँछ भन्ने थाहा भएको प्रतियोगिता हुनै सक्दैन । त्यसै कारणले गर्दा नियमको सो व्यवस्था संविधानविपरीत छ । उक्त नियम बनाउने कार्यमा मेरो पक्षको समेत संलग्नता रहेको भएपनि विषयवस्तुको अज्ञानताका कारणबाट त्यस्तो गलत कार्य हुन पुगेको हो । सो कुरालाई सम्मानित अदालतसमक्षको लिखित जवाफमा स्वीकारिए पछि अन्यथा अर्थ लगाइरहनु पर्ने अवस्था छैन । आयोगका कर्मचारीहरूको नियुक्तिको विषयमा हुने गरेका अनियमितता अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगसम्म पनि पुगेको छ । अख्तियारले छानबीन गर्नु भनी दिएको निर्देशनबमोजिम गठित भएको छानबीन समितिले प्रतिवेदन दिइसकेको अवस्था छैन । यस्तो अवस्थामा पदपूर्तिको काम कारवाही अघि बढाउन मिल्दैन । पदपूर्ति प्रक्रियालाई प्रतिस्पर्धात्मक बनाउनुपर्छ भनेकै कारण पदपूर्ति समितिको अध्यक्षबाट मेरो पक्षलाई हटाइएको छ । विद्यमान पदपूर्ति समितिमा लोकसेवा आयोग र मन्त्रिपरिषद् कार्यालयको प्रतिनिधि समावेश नभएकोले समिति स्वयंमा गैरकानूनी छ । उक्त नियम संशोधन गर्न लोकसेवा आयोग र मन्त्रिपरिषद्बाट स्वीकृति प्राप्त भएको पनि छैन । अतः निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी भएमा मेरो पक्षलाई कुनै आपत्ति हुनेछैन ।

आदेश खण्ड

आज निर्णय सुनाउन तारेख तोकिएको प्रस्तुत निवेदनमा पक्ष विपक्षका तर्फबाट विद्वान कानून व्यवसायीहरूले प्रस्तुत गर्नु भएको उपर्युक्त बहस जिकीर, पेश हुन आएको लिखित

बहस नोट, रिट निवेदन, लिखित जवाफ, सम्बन्धित कानूनी, संवैधानिक एवं अन्तर्राष्ट्रिय प्रावधानहरू समेतका समग्र पक्षहरू समेतलाई अध्ययन गरी हेर्दा मुख्यतः देहायका विषयहरूमा केन्द्रित रही निर्णय दिनु पर्ने देखिएको छ :

१. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले विपक्षी राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगलाई प्रदान गरेको अधिकार तथा हैसियतका आधारमा आयोग कस्तो प्रकृतिको निकायको रूपमा रहेको देखिन्छ ?
२. आयोगको कर्मचारी प्रशासनको विषय राज्यको सार्वजनिक सेवाअन्तर्गत पर्ने विषय हो वा होइन ? सार्वजनिक सेवाका आधारभूत मूल्य र मान्यताहरूलाई यसले अवलम्बन र अनुशरण गर्नु पर्छ वा पर्दैन ?
३. संविधान र अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौताहरूको आधारमा हेर्दा राज्यको सार्वजनिक सेवामा नागरिकको पहुँचको सुनिश्चितताको विषयको सम्बन्धन कसरी गर्नुपर्ने देखिन्छ ?
४. मानव अधिकार आयोगका कर्मचारीको सेवा शर्त र सुविधासम्बन्धी नियमावली, २०५८ को नियम ९(४) को विवादित कानूनी व्यवस्थाले नेपाली नागरिकहरूको संविधानप्रदत्त मौलिक हकउपर अनुचित बन्देज लगाएको अवस्था छ वा छैन ? र
५. निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो वा होइन ?

२. माथि निर्धारण गरिएका प्रश्नहरू मध्ये प्रथमतः नेपालको अन्तरिम संविधानअनुसार राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको अधिकार, हैसियत र प्रकृति समेतका सम्बन्धमा विश्लेषण हुनु वाञ्छनीय देखिएको छ । रिट निवेदनमा विपक्षी मानव अधिकार आयोग साविकमा मानव अधिकार आयोग ऐन, २०५३ बमोजिम गठन गरिएको भए पनि नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ जारी भए

पश्चात् संविधानको भाग १५ बमोजिम आयोगलाई संवैधानिक निकायका रूपमा रूपान्तरण गरिएको हुँदा आयोग राज्यको मूल कानूनका रूपमा रहेको संविधानबमोजिम गठन भएको सार्वजनिक निकाय हो । त्यसैले संविधान र निजामती सेवाका मान्य सिद्धान्तका आधारमा मात्र आयोगको प्रशासनिक काम कारवाही सञ्चालन हुनु पर्दछ भन्ने समेत दावी लिइएको देखिन्छ । विपक्षी राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग समेतको लिखित जवाफ हेर्दा, संविधानबमोजिम गठन भएको भएपनि अन्य संवैधानिक आयोगको समकक्षमा मानव अधिकार आयोगलाई राख्न मिल्दैन । सरकारी र अन्य क्षेत्रबाट हुने र हुनसक्ने मानव अधिकार हननका घटनाहरूका सम्बन्धमा स्वतन्त्ररूपमा जाँचबुझ र छानवीन गरी आवश्यक सुभावा र निर्देशन दिने संवैधानिक दायित्व पाएको यस आयोग आर्थिक र प्रशासनिक दृष्टिकोणबाट स्वायत्त रहनु पर्दछ । आयोगको प्रशासनमा निजामतीकरण गर्ने हो भने आयोगले स्वतन्त्ररूपमा काम गर्न सक्दैन । यस्तो कुरा पेरीस सिद्धान्त समेतको विपरीत हुन्छ भन्ने समेतको जिकीर लिइएको पाइन्छ ।

३. प्रस्तुत निवेदनमा उठाइएको विषय र विपक्षी आयोगबाट लिइएको जिकीर समेतका सन्दर्भमा मानव अधिकारको पछिल्लो विकासक्रमलाई संक्षेपमा पुनरावलोकन गरिनु सान्दर्भिक हुने देखिन्छ । खास गरी प्रथम र दोस्रो विश्वयुद्धका समयमा मानव जातिले व्यहोर्नु परेको अकल्पनीय दुःख, पीडा र त्रासदीपूर्ण अवस्थाको पुनरावृत्ति हुन नपाओस् र भावी पुस्ताको मौलिक मानव अधिकारहरू, मानवीय व्यक्तित्व, मर्यादा र मूल्य मान्यताहरूमा ठूला साना सबै राष्ट्र र महिला पुरुष सबैको समान हक कायम हुन सकोस् भन्ने पवित्र उद्देश्य सहित सन् १९४५ मा संयुक्त राष्ट्रसंघको स्थापना भए पश्चात् नै मानव अधिकारको विषयले वृहत् स्वरूपमा

अन्तर्राष्ट्रिय समुदायको ध्यान आकृष्ट गराउन सफल भएको हो । तर यसको अर्थ यस अघि मानव अधिकार संरक्षणको क्षेत्रमा कुनै पहल भएका थिएनन् भन्ने चाँहि होइन । संयुक्त राष्ट्रसंघको वडापत्रको प्रस्तावना, धारा १ को दोस्रो र तेस्रो प्रकरण लगायतका विभिन्न व्यवस्थाहरूले समानता, मानव अधिकार र मौलिक स्वतन्त्रताहरू प्रति विश्वस्तरमा सम्मानको भावना प्रदर्शन गर्न अन्तर्राष्ट्रिय सहयोगको आव्हान गरेको अवस्था समेत देखिन्छ । यसै गरी सबैका लागि मानव अधिकार तथा मौलिक स्वतन्त्रताहरूको सम्मान, संरक्षण र अभिवृद्धि गराउने उद्देश्यका साथ काम गर्न धारा ६२ अन्तर्गत राष्ट्रसंघको प्रमुख अंगको रूपमा आर्थिक तथा सामाजिक परिषद्को व्यवस्था समेत गरिएको छ । संयुक्त राष्ट्रसंघको वडापत्रमा अभिव्यक्त समानता, मानव अधिकार र स्वतन्त्रताका विषयहरूलाई सम्बोधन गर्ने उद्देश्यका साथ महासभाबाट प्रस्ताव नं. २७९क (३) पारित भई मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्र, १९४८ लाई ग्रहण गरिएको पनि लामो समय व्यतीत भैसकेको छ ।

४. मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्रले मानव समुदायलाई पारस्परिक सम्मान र सहअस्तित्वको बोध गराउनुका साथै मानवीय मूल्य र मान्यताप्रति संवेदनशील गराएको छ । घोषणापत्रलाई बाध्यात्मक शक्ति नभएको नमनशील अन्तर्राष्ट्रिय कानून (Soft law) भन्ने गरिए पनि मानव अधिकारको विकासको दृष्टिकोणबाट यसलाई कोशेदुङ्गा कै रूपमा ग्रहण गरिन्छ । यसपछिका सबै अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकार संरक्षण र सम्वर्द्धनको लागि भएका प्रयासहरू कुनै न कुनै रूपमा यस घोषणापत्रकै निरन्तरता वा विस्तारित स्वरूप भएवाट यसलाई मानव अधिकारको आधारशीला नै मानिन्छ । यस घोषणापत्रमा नागरिक र राजनीतिक एवं आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक समेत दुवै

प्रकृतिका मानव अधिकारहरू समावेश गरिएका छन् ।

५. मानव अधिकारसम्बन्धी विश्वव्यापी घोषणापत्र, १९४८ को धारा १ मा उल्लेख गरिए जस्तै सबै मानवहरू जन्मजात स्वतन्त्र र प्रतिष्ठा तथा अधिकारका दृष्टिकोणबाट समान (All human beings are born free and equal in dignity and rights) छन् भन्ने शास्वत तथ्यको व्यावहारिक रूपान्तरण नै मानव अधिकारको वास्तविक अर्थ, परिभाषा र सार हो । मानव अधिकार भनेको मानिसका नैसर्गिक र प्राकृतिक अधिकार भएकाले त्यस्ता अधिकारहरू कुनै पनि अवस्थामा मानिसबाट हरण हुन सक्दैनन् भन्ने मान्यतालाई यस घोषणापत्रमा स्पष्टरूपमा स्वीकार गरिएको छ ।

६. यस घोषणापत्रको कार्यान्वयन पक्ष बाध्यात्मक नरहेको भन्ने विषयमा वादविवाद भैरहँदा सन् १९६६ मा आएर घोषणापत्रमा सम्बोधन गरिएका पहिलो र दोश्रो पुस्ताका अर्थात् नागरिक तथा राजनीतिक अधिकार र आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकार सम्बन्धी दुई अलग अलग अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्रहरू ग्रहण गरी लागू गर्ने कार्य भयो । पहिलो वर्गका अधिकारहरूलाई नकारात्मक अधिकारमा रूपमा चित्रण गर्दै राज्यको हस्तक्षेप नहुँदा मात्र पनि तिनको उपभोग सम्भव हुने मान्यताले गर्दा तत्काल लागू हुने अधिकारको रूपमा लिइन्छ । तर दोस्रो प्रकारका आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक अधिकारहरू राज्यको स्रोत, साधन र क्षमताअनुसार क्रमिकरूपमा लागू गर्दै जानुपर्ने खालका देखिन्छन् । तर ती अधिकारहरूलाई पनि केवल आलंकारिक वा सजावटका विषयका रूपमा मात्र सीमित नगरी प्रतिज्ञापत्रको धारा २ बमोजिम हरेक राष्ट्रले आफ्ना नागरिकहरूलाई वास्तविक रूपमा अनुभूतिकरण गराउनुका लागि हरसम्भव सबै

प्रभावकारी उपाय अवलम्बन गर्नुपर्ने देखिन आउँछ।

७. मानव अधिकारलाई कुनै एउटा विन्दूमा अडिइरहने जड विषयवस्तुका रूपमा बुझ्नु जायज नहुन सक्दछ। मानव अधिकारको विषय गतिशील भएकोले यसले दिनप्रतिदिन आफूलाई विकसित गर्दै नयाँ उचाइको खोजिमा उन्मुख गराइरहेको देखिन्छ। विकासको यसै क्रममा मानव अधिकारको क्षेत्रमा सामूहिक अधिकारको विषयले प्राथमिकता पाउन गएको पनि देखिन्छ। अधिकारहरूको पुस्तागत वर्गीकरणमा तेस्रो पुस्ताको अधिकारका रूपमा रहेको सामूहिक अधिकारका विषयलाई महिला विरुद्धका सबै प्रकारका भेदभाव उन्मूलन गर्नेसम्बन्धी महासन्धि, १९७९, बाल अधिकारसम्बन्धी महासन्धि, १९८९ समेतद्वारा आत्मसात् गरी लागू गर्ने कार्य भएका छन्। साथै पछिल्लो समयमा अधिकारमा आधारित अवधारणा, मौसम परिवर्तन, वातावरण संरक्षण, शान्ति, विकास र न्यायलाई पनि मानव अधिकारकै अवयवका रूपमा लिने प्रचलन पनि बढ्दो क्रममा रहेको छ। समयक्रममा विकसित हुँदै गएका यस्ता विभिन्न प्रकृतिका मानव अधिकारहरूलाई पहिलो, दोस्रो र तेस्रो पुस्ताका अधिकारको रूपमा प्रस्तुत गर्ने प्रयास गरिएको देखिएपनि मानव अधिकारहरू, विश्वव्यापी, अविभाज्य र परस्पर अन्तरनिर्भर हुने हुँदा यस्तो प्रयास अवास्तविक हुन जाने देखिन्छ। यस प्रकार संयुक्त राष्ट्रसंघको वडापत्रदेखि मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्र हुँदै अघि बढेको मानव अधिकार संरक्षण र प्रवर्द्धनको विश्वयात्राले दिन प्रतिदिन नयाँ नयाँ उचाइ र आयामहरू समेट्दै आफूलाई परिष्कृत र समुन्नत पार्दै लगेको देखिन आउँछ।

८. यस क्रममा मानव अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि, महासन्धि, प्रतिज्ञापत्र, घोषणापत्र, सिद्धान्त आदि जारी गरी

ग्रहण गर्ने कार्य मात्र सम्पन्न भएको होइन तिनीहरूको सम्मान, संरक्षण र प्रवर्द्धनका लागि प्रभावकारी अनुगमन एवं नियमन गर्ने संयन्त्रहरूको समेत विकास हुँदै गएको देखिन्छ। खास गरी यस्ता संयन्त्रहरू वडापत्र र सन्धिमा (Charter or Treaty based) आधारित हुने गरेको देखिन्छ। संयुक्त राष्ट्रसंघको आर्थिक तथा सामाजिक परिषदअन्तर्गत रहेको मानव अधिकार समितिले साविकदेखि नै यो कार्य गरेको भएपनि यसको प्रभावकारिता अभिवृद्धि गर्ने उद्देश्यका साथ यसलाई मानव अधिकार परिषदमा परिणत गरिएको छ। विभिन्न सन्धि, सम्झौताहरूले त्यसको कार्यान्वयनको अनुगमन गर्नका लागि छुट्टाछुट्टै समितिहरू समेत बनाइएको देखिन्छ। संयुक्त राष्ट्रसंघको मानव अधिकार उच्चायुक्तको कार्यालय र यसका क्षेत्रीय कार्यालयहरूले पनि मानव अधिकारको अनुगमन गर्दै आएको अवस्था देखिन्छ। राष्ट्रिय तहमा समेत मानव अधिकारको सम्मान, संरक्षण र प्रवर्द्धन कार्यको अनुगमन तथा नियमन गर्न एउटा स्वतन्त्र निकायका रूपमा राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको स्थापना गर्ने अभ्यास समेत बढ्दै गएको देखिन्छ।

९. अन्तर्राष्ट्रिय समुदायबाट राष्ट्रिय स्तरमा मानव अधिकार आयोग स्थापना गर्नुपर्ने आवाजहरू छिटपुट रूपमा बेलाबखत उठ्ने गरेका भएपनि अष्ट्रियाको भियनामा आयोजित वृहत् अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलनमा छलफल भै संयुक्त राष्ट्रसंघबाट पारित Vienna Declaration and Program of Action, १९९३ मार्फत यस विषयले ठोस आकार ग्रहण गरेको देखिन्छ। खासगरी संयुक्त राष्ट्रसंघ महासभाको प्रस्ताव नं.४८/१३४ मार्फत २० डिसेम्बर, १९९३ मा पारित राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्थाहरूको हैसियतसम्बन्धी पेरीस सिद्धान्त (Principles of Independence of National Institution for the promotion and protection of Human Rights, 1993) ले यस्तो राष्ट्रिय संस्थाको स्वायत्तता र कार्यक्षेत्रका बारेमा

संवेदनशील हुन सदस्य राष्ट्रहरूको ध्यानाकर्षण गराउने कार्यहरू भएको देखिएको छ । नेपाल संयुक्त राष्ट्रसंघको सक्रिय सदस्य भएको नाताले महासभाद्वारा पारित उल्लिखित घोषणापत्र र सिद्धान्तप्रति प्रतिबद्ध रहनु पर्ने कुरा अपेक्षित थियो ।

१०. नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को प्रस्तावनामा नै सबै नागरिकको मानव अधिकारको सुरक्षाको लागि प्रतिबद्धता व्यक्त गरिएको पाइन्छ । सोही प्रतिबद्धताअनुरूप तत्कालीन संसदबाट मानव अधिकार ऐन, २०५३ पारित भई मानव अधिकार आयोगको गठन भएको हो । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को भाग १५ मा राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगसम्बन्धी व्यवस्था गर्दै यसलाई एउटा संवैधानिक निकायको हैसियत प्रदान गरेको देखिन्छ । संविधानको व्यवस्थालाई हेर्दा न्यायिक, प्रशासनिक र विधायिकी कार्यहरू भन्दा केही पृथक तर राज्यको यिनै मूल कार्यहरू निष्पक्ष, प्रभावकारी र स्वतन्त्ररूपमा सञ्चालन हुन सहयोग पुऱ्याउनुको लागि राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग लगायतका संवैधानिक अंगहरूको स्थापना भएको देखिन्छ । अर्को ढंगबाट विश्लेषण गर्दा संविधान र कानूनद्वारा निर्दिष्ट गरिएको राज्यका विभिन्न अंगहरूको काम कारवाहीमा सुशासन, पारदर्शिता, मितव्ययिता, नियमितता आदि कायम गराउनु नै संवैधानिक निकायहरूको दायित्व रहेको पाइन्छ । संविधानले राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगका लागि अन्य संवैधानिक निकाय वा आयोगभन्दा फरक काम, कर्तव्य र अधिकार निर्धारित गरेको छ । मानव अधिकारको सम्मान, संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्ने तथा त्यसको प्रभावकारी कार्यान्वयनको सुनिश्चितता गराउने नै आयोगको प्रमुख कर्तव्य तोकिएको सन्दर्भमा आयोगले अन्य संवैधानिक निकायहरू भन्दा बढी स्पष्टताका साथ आफ्नो आन्तरिक र बाह्य गतिविधि एवं काम कारवाही सम्पादन

गर्नु जरुरी हुन आउँछ । सुशासनका उच्चतम आदर्शहरू र पारदर्शिताका मापदण्डहरूलाई आत्मसात् गर्दै क्रियाशील हुनुपर्ने जिम्मेवारीलाई पनि आयोगले मनन गर्ने पर्ने हुन्छ । किनभने मानव अधिकारको रक्षक (Custodian) को रूपमा संविधानले यसलाई स्थापित गर्न खोजेको छ । तसर्थ संविधानको मर्म र भावना यस आयोगको काम कारवाहीमा पूर्ण रूपले प्रतिबिम्बित भएको हुनु पर्दछ ।

११. आयोगको काम कारवाहीलाई संविधान र ऐनले स्वतन्त्रता प्रदान गरेका छन् । त्यसको तात्पर्य आयोगको काम कारवाहीमा अन्य सरकारी वा प्रशासनिक लगायतका कुनै पनि निकायबाट हस्तक्षेप नहुनु भन्ने नै हो । यस परिप्रेक्ष्यमा आयोग स्वयंले पनि स्वतन्त्र आयोगको हैसियतले कानूनको पूर्ण सम्मान र पालन गर्दै अरुका लागि उदाहरण प्रस्तुत गर्न सक्नु पर्दछ । स्वतन्त्रता भनेको कार्यविधिगत स्वायत्तता (Procedural autonomy) पनि हो । नेपाल राज्यको एउटा संवैधानिक निकाय भएकाले आयोगले आफ्नो काम, कारवाही र कार्य सम्पादन कुनै गैरसरकारी संस्था वा कुनै व्यक्ति वा समूह जस्तो गरी होइन, देशमा प्रचलित कानूनी व्यवस्था अन्तर्गत बढी व्यवस्थित, नियमित, कानूनसम्मत र पारदर्शी ढंगले सम्पादन गर्नुपर्ने हुन्छ । संविधानले गरेको व्यवस्था र अपेक्षा पनि यही नै हो ।

१२. अब, आयोगको कर्मचारी राज्यको सार्वजनिक सेवाअन्तर्गत पर्ने हो, होइन भन्ने निर्णय दिनुपर्ने हुन आएको दोस्रो प्रश्नका सम्बन्धमा केही विश्लेषण गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

१३. अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकार कानूनको परिप्रेक्ष्यमा अन्य संवैधानिक आयोगको भन्दा मानव अधिकार आयोगको विशिष्ट दायित्व रहेकोले अरु आयोगसह आफूलाई हेर्न नमिल्ने, आयोगको कर्मचारी प्रशासनसम्बन्धी विषयमा आयोगलाई स्वायत्तता रहने हुँदा आयोगको प्रशासनलाई निजामतीकरणको

दृष्टिकोणबाट हेर्न नहुने भन्ने आयोगको जिकीर रहेको र आयोगका तर्फबाट उपस्थित विद्वान कानून व्यवसायीहरूले बहसको क्रममा र पेश गरिएको लिखित बहस नोटमा समेत सो व्यहोराको जिकीर प्रस्तुत गरिएको पाइन्छ ।

१४. राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग गठन हुँदा बहाल रहेको नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १२४ ले निजामती सेवाको गठन भन्ने शीर्षकअन्तर्गत श्री ५ को सरकारले देशको प्रशासन सञ्चालन गर्न आवश्यक सेवाको गठन गर्न सक्नेछ । त्यस्तो सेवाहरूको गठन, सञ्चालन र सेवाका शर्तहरू ऐनद्वारा निर्धारण भएबमोजिम हुनेछन् भन्ने व्यवस्था गरेको थियो । तर वर्तमान अन्तरिम संविधानको धारा १५३ को मूल शीर्षक नै सरकारी सेवाको गठन भन्ने भै नेपाल सरकारले मुलुकको प्रशासन सञ्चालन गर्न निजामती सेवा र आवश्यक अन्य सरकारी सेवाहरूको गठन गर्न सक्नेछ, त्यस्ता सेवाहरूको गठन, सञ्चालन र सेवाका शर्तहरू ऐनद्वारा निर्धारण गरिएबमोजिम हुनेछन् भन्ने व्यवस्था रहेको देखिएबाट निजामती सेवा लगायत राज्य सञ्चालनको क्रममा गठन भएका अन्य सेवाहरू समेत सरकारी सेवाभित्र पर्ने देखिन्छ । संविधान र ऐनबमोजिम गठित मुलुकको संवैधानिक निकाय राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको कर्मचारी प्रशासन जसको व्ययभार सञ्चित कोष माथि निर्भर रहेको छ, त्यसलाई मुलुकको सार्वजनिक सेवा भन्दा बाहिरको हो भन्न सकिने कुनै संवैधानिक आधार देखिँदैन ।

१५. साविकको संविधानबमोजिम निजामती सेवा र वर्तमान संवैधानिक परिप्रेक्ष्यमा निजामती र अन्य सरकारी सेवाहरूको गठन, सञ्चालन र सेवाका शर्तहरू ऐनबाट निर्धारण हुनुपर्ने भन्ने संवैधानिक प्रावधानलाई पनि गम्भीरतापूर्वक लिनुपर्ने देखिन्छ । साविकमा निजामती सेवा ऐन र

नियमावलीबाट नै निजामती सेवाको गठन, सञ्चालन र सेवाका अन्य शर्तहरू निर्धारण हुँदै आएकोमा २०४७ सालको संविधान जारी भएपछि निजामती सेवाको गठन, सञ्चालन र सेवाका शर्तहरू निजामती सेवा ऐन, २०४९ बाट निर्देशित हुँदै आएको पाइन्छ । यस सन्दर्भमा राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको प्रशासनिक सेवाको गठन, सञ्चालन र सेवाका शर्तहरूका लागि विधायिकाले आयोगलाई नियम बनाउन सक्ने अधिकार प्रत्यायोजन गरेको पाइन्छ । सोही प्रत्यायोजित विधायिकी अधिकारअन्तर्गत आयोगले नियम बनाउन पाएको हो ।

१६. विपक्षी आयोगले लोकसेवा आयोगको परामर्शबिना सेवाको शर्तसम्बन्धी कानून बनाउन र कर्मचारी नियुक्ति गर्न मिल्दैन भन्ने विषय समेत निवेदकले उठाएको देखिन्छ । आयोगको कर्मचारी नियुक्ति गर्दा लोकसेवा आयोगको परामर्श लिनुपर्ने कुरा अन्तरिम संविधानको धारा १२६(५) ले अनिवार्य गरेको छ, भन्न मिल्ने संवैधानिक आधार छैन भन्ने विपक्षी आयोगको जवाफ रहेको देखिन्छ । त्यसै गरी राज्यको सञ्चित कोषबाट व्ययभार हुने आयोगको प्रशासन संविधानको धारा १५३ बमोजिम अन्य सरकारी सेवाअन्तर्गत पर्ने हुँदा त्यस्तो पदमा नियुक्ति गर्न लोकसेवा आयोगको परामर्श अनिवार्य पर्दछ भन्ने निवेदक तर्फका कानून व्यवसायीहरूको बहस जिकीर भएकोमा विपक्षी आयोगका तर्फबाट उपस्थित कानून व्यवसायीहरूले उपदान मात्र पाउने आयोगका कर्मचारीहरूका हकमा लोकसेवा आयोगको परामर्श नचाहिने भन्ने जिकीर गर्नु भएको छ ।

१७. संविधानको धारा १२६ को उपधारा (१) मा निजामती सेवाको पदमा नियुक्तिको निमित्त उपयुक्त उम्मेदवार छनौट गर्न परीक्षा सञ्चालन गर्नु लोकसेवा आयोगको कर्तव्य निर्धारण गरिएको देखिन्छ । सोही उपधाराको स्पष्टीकरण खण्डमा सो धाराको

प्रयोजनको लागि सैनिक अधिकृत वा जवान र सशस्त्र प्रहरी वा प्रहरी कर्मचारीको सेवा वा पद तथा निजामती सेवा वा पद होइन भनी ऐनद्वारा तोकिएको अन्य सेवा वा पद बाहेक नेपाल सरकारका अरु सबै सेवा वा पदलाई निजामती सेवा वा पद मानिनेछ, भन्ने प्रष्टिकरण दिइएको पाइन्छ। सो अनुसार मानव अधिकार आयोगमा कार्यरत् रहने कर्मचारीहरूको सेवालार्ई निजामती सेवा होइन भनी ऐनले किटानी गरेको देखिदैन। साविकमा राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग संवैधानिक निकाय नभै मानव अधिकार आयोग ऐन, २०५३ द्वारा गठन भएको र ऐनको दफा १८ ले आयोगलाई आफ्नो कामको लागि आवश्यक पर्ने कर्मचारी नियुक्ति गर्नसक्ने अधिकार दिएको देखिए पनि त्यस बखत आयोगको प्रशासनिक खर्चको व्ययभार सञ्चित कोष वा राज्यकोष माथि राखिएको देखिदैन। तर वर्तमान अवस्थामा आयोगको साविक कानूनी हैसियत परिवर्तन भई संवैधानिक हैसियत प्राप्त भएकोमा आयोगलाई प्राप्त संवैधानिक हैसियतबमोजिम उसको काम कारवाही व्यवस्थित गर्न संविधानको धारा १६३(३) बमोजिमको कानून बनिस्केको भन्ने देखिएको छैन। निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ३ ले निजामती सेवाहरूको गठन गरेको, लोकसेवा आयोग, न्याय सेवा, नेपाल लेखा परीक्षण सेवा लगायत मानव अधिकार आयोग बाहेकका अन्य सबै संवैधानिक निकाय वा आयोगहरूमा निजामती सेवा अन्तर्गतका कर्मचारीहरू कार्यरत् रहने व्यवस्था देखिन्छ। यस परिवर्तित र संक्रमणकालीन अवस्थामा संविधानको धारा १६३(३) बमोजिम बन्ने कानूनबाट आयोगको कर्मचारीहरूको नियुक्ति र सेवा, शर्तसम्बन्धी थप व्यवस्था हुनसक्ने देखिन्छ।

१८. भविष्यमा संविधानको धारा १६३(३) बमोजिम बन्ने मानव अधिकार आयोग सम्बन्धी कानूनले आयोगको कर्मचारी प्रशासन

सेवालार्ई निजामती सेवाबाट अलग गरेको खण्डमा पनि सञ्चित कोषबाट व्ययभार हुने भएका कारण संविधानको धारा १५३ बमोजिम त्यस्तो सेवा सरकारी सेवाभन्दा बाहिर पर्नसक्ने अवस्था देखिदैन। सैनिक सेवा, सशस्त्र प्रहरी सेवा वा प्रहरी सेवा वा अन्य सरकारी सेवाको पदमा नियुक्ति र बहुवा गर्दा अपनाउनु पर्ने सामान्य सिद्धान्तको विषयमा लोकसेवा आयोगको परामर्श लिनु पर्नेछ भन्ने संविधानको धारा १२६(५) मा स्पष्ट व्यवस्था भै रहेको देखिँदा लोकसेवा आयोगको परामर्श आवश्यक नपर्ने भन्ने आयोगको लिखित जवाफ आधारहीन देखियो।

१९. मानव अधिकारको क्षेत्रमा अन्तर्राष्ट्रिय जगतबाट भए गरिएका प्रयासहरूलाई सबैले सम्मान र आत्मसात गर्नुपर्दछ भन्ने विषयमा विवाद हुनुपर्ने अवस्था छैन। मानव अधिकारको अनुगमन र प्रभावकारी कार्यान्वयनको लागि अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा स्थापना गरिएका यस्ता निकायहरूको पहलबाट मात्र पनि हरेक राष्ट्रमा मानव अधिकारको सम्मान, संरक्षण र सम्बर्द्धनको कार्यान्वयनको आन्तरिक अवस्थाको प्रभावकारी अनुगमन हुन नसक्ने ठहर साथ भियना घोषणापत्र र पेरीस सिद्धान्तले राष्ट्रिय स्तरमा मानव अधिकार आयोग गठन हुने र त्यस्ता आयोगहरूको स्वायत्त हुनुपर्ने भनी उठाएको प्रसंगसँग असहमत हुनुपर्ने कारण छैन।

२०. संविधानले विपक्षी राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगलाई प्रदान गरेको मानव अधिकारको सम्मान, संरक्षण र संवर्द्धन तथा त्यसको प्रभावकारी कार्यान्वयनलाई सुनिश्चित गर्ने संवैधानिक दायित्व कुशलतापूर्वक निर्वाह गर्न आयोगलाई प्रशासनिक स्वायत्तता चाहिने विषयसँग पनि असहमति राख्नुपर्ने अवस्था छैन। तर आयोग एउटा सार्वजनिक प्रकृतिको संवैधानिक निकाय भएको र त्यसको प्रशासनिक खर्च राष्ट्रको सञ्चित कोषबाट व्यय हुने

संवैधानिक व्यवस्था रहेको सन्दर्भमा आयोगको प्रशासनिक सेवा मुलुकको सार्वजनिक सेवा भन्दा पृथक रहन सक्ने देखिदैन । यसको अर्थ आयोगको प्रशासन मुलुकको निजामती प्रशासनको अंग हुनु पर्दछ वा त्यसमा निजामतीकरण गरिनु पर्दछ भन्ने पनि होइन । तर प्रशासनिक स्वायत्तताका नाममा आयोगलाई दिइएको अधिकारको दुरुपयोगको प्रश्न संवैधानिक प्रक्रियाबमोजिम कुनै नेपाली नागरिकले यस अदालतसमक्ष उठाउन पाउँने नै हुँदा त्यस विषयमा यस अदालतले ग्रहण गर्ने न्यायिक पुनरावलोकनको क्षेत्राधिकारका विषयमा अस्पष्टता हुनुपर्ने अवस्था छैन ।

२१. राज्यको कर्मचारी प्रशासनभन्दा पृथक, मानव अधिकार विषयको सैद्धान्तिक र व्यावहारिक ज्ञान र दक्षता भएका र व्यवसायिकतामा आधारित कर्मचारी प्रशासन निर्माण र सञ्चालनको निमित्त आयोगलाई प्रशासनिक स्वायत्तता आवश्यक पर्नसक्ने कुरालाई पनि इन्कार गर्नुपर्ने अवस्था छैन । तर यसको लागि आयोगको कर्मचारी छनौटका आधारहरू पूर्णतः योग्यता र क्षमता प्रणालीमा आधारित भएको देखिनु पर्दछ । सीमित वा साँघुरो दायराबाट सर्वाधिक योग्य र दक्ष कर्मचारी छनौट गर्न सकिन्छ भन्ने कुरा सैद्धान्तिक र व्यावहारिक दुवै दृष्टिकोणबाट गलत सिद्ध भैसकेको छ । यसको लागि कर्मचारीको छनौटको विधि र आधारहरू पारदर्शी हुनुका साथै छनौटको दायरा समेत फराकिलो हुनु पर्दछ भन्नेमा विवाद गर्ने ठाउँ नै रहँदैन । उपलब्ध हुनसक्ने योग्यतम उम्मेदवारहरूलाई सेवाप्रति आकर्षण गर्नको लागि केवल औपचारिक रूपमा विज्ञापन प्रकाशित गर्नु मात्र पर्याप्त नहुने मान्यताका साथ त्यस्ता उम्मेदवारहरू रहन सक्ने सम्भावित क्षेत्रसम्म पुगी उनीहरूलाई सार्वजनिक सेवामा प्रवेशको लागि आमन्त्रण गर्ने अभ्याससमेत शुरु भैसकेको छ । नेपालकै

सन्दर्भमा पनि शासकीय सुधारको दीर्घकालीन मार्गचित्रले लोकसेवा आयोगबाट समेत यस दिशामा ठोस कार्यहरू हुनुपर्ने सिफारिश गरेको देखिन्छ ।

२२. राज्यको सार्वजनिक सेवा योग्यता भएका सबै नागरिकका निमित्त खुला भएको र कर्मचारी छनौटको दायरा विस्तार गरी सकारात्मक छनौटको विधि (Positive Recruitment) अवलम्बन गर्नेतर्फ उन्मुख भैरहेको अवस्थामा छ । आयोगको सेवालाई निजामतीकरण हुनबाट जोगाउन खोजिनुको तात्पर्य सेवाको विशिष्टता कायम गर्नु हो भन्ने मान्न सकिन्छ । तर आयोगको कर्मचारी प्रशासनलाई अन्य निकायको हस्तक्षेपबाट मुक्त राख्नुपर्ने भनी स्वायत्तताको पक्षमा वकालत गरिरहँदा आयोगले आफ्नो लागि कर्मचारी पदपूर्तिमा निर्धारण गरेको मापदण्ड कुनै पनि दृष्टिले सार्वजनिक प्रशासनमा कायम गरिएको मापदण्ड भन्दा निम्नस्तरमा हुनु हुँदैन भन्ने कुरालाई पनि हृदयंगम गरिनै पर्छ । सीमित प्रतिस्पर्धाबाट कर्मचारीहरूको छनौट गर्दा अन्य योग्य उम्मेदवारहरू प्रतिस्पर्धाबाट बाहिर पर्ने अवस्था आउँछ । आयोगको सेवाका लागि केकस्तो योग्यता, अनुभव, दक्षता वा विशेषज्ञता आवश्यक पर्ने हो भन्ने निर्धारण गर्ने अधिकार आयोगलाई नै हुनुपर्छ । तर त्यसको अर्थ आयोगमा कार्यरत् रहेका व्यक्तिहरूमात्र योग्य, दक्ष, सक्षम रहेको मान्यता स्थापित गर्ने गरी गरिएको तर्कलाई भने जायज मान्न सकिँदैन । त्यस्तो मान्यताले आयोगद्वारा अपेक्षित स्वायत्तताको पृष्ठपोषण हुनसक्ने देखिदैन । कर्मचारी छनौटको विधि जहिले पनि बैज्ञानिक, पारदर्शी, प्रतिस्पर्धात्मक र पक्षपातरहित हुनुपर्छ, प्रतिस्पर्धालाई सीमित तुल्याउने खालको कर्मचारी छनौटको व्यवस्थाले संभावित योग्य र दक्ष व्यक्तिहरूलाई नै बाहिर पार्ने हुँदा त्यसबाट कुनै पनि संस्थाको स्वायत्तता जोगिन सक्दैन, संस्थाको गरिमा कायम हुन सक्दैन ।

२३. अब मानव अधिकार आयोगको सेवामा रही कार्य गर्न पाउने नेपाली नागरिकको के कस्तो हक रहेछ भन्ने निर्णय दिनु पर्ने हुन आएको तेश्रो प्रश्नका सम्बन्धमा केही विश्लेषण गरौं ।

२४. माथि पहिलो र दोस्रो प्रश्नहरूका सन्दर्भमा गरिएको विश्लेषणबाट विपक्षी राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ बमोजिम गठन भएको संवैधानिक आयोग हो भन्ने तथ्य स्पष्ट भएको छ । आयोगका पदाधिकारी एवं प्रशासनिक खर्चको व्ययभार संविधानको धारा ९२ बमोजिम सञ्चित कोष माथि रहेको कारणबाट आयोग राज्यको एउटा महत्वपूर्ण सार्वजनिक निकाय भएकोमा विवाद गर्नुपर्ने अवस्था छैन । मुलुकको निजामती सेवा लगायत अन्य सरकारी सेवाको गठन र सञ्चालन तथा सेवाका शर्तहरू ऐनबमोजिम निर्धारण हुने संविधानको धारा १५३ को व्यवस्थाबाट आयोगको कर्मचारी सेवा पनि ऐनबाट निर्धारण हुने देखिएको छ ।

२५. यस प्रकार राज्य संयन्त्रकै महत्वपूर्ण निकायका रूपमा संविधानले स्थापित गरेको विपक्षी आयोगको प्रकृति र चरित्र नै सार्वजनिक हो भन्ने देखिन्छ । राज्य संयन्त्र अन्तर्गतको सार्वजनिक सेवामा नेपाली नागरिकहरूको पहुँच रहनु पर्दछ वा पर्दैन भन्ने विषयको जवाफ खोज्न सम्बन्धित संवैधानिक व्यवस्थाहरू नै दृष्टिगत गरिनुपर्ने हुन्छ । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२ को उपधारा (३) को खण्ड (च) ले प्रत्येक नागरिकलाई कुनै पेशा, रोजगार, उद्योग र व्यापार गर्ने स्वतन्त्रता दिएको देखिन्छ । यस संवैधानिक प्रावधानको आशय नागरिकलाई कुनै अमुक पेशा वा रोजगार मात्र गर्न पाउने भनी राज्यले बन्देज गर्न पाउँदैन रोजगार बजारमा उपलब्ध अवसरहरू मध्ये नागरिकलाई इच्छा लागेको पेशा वा रोजगार गर्न पाउँछ भन्ने नै

हो । पेशा, रोजगार गर्न पाउने यो स्वतन्त्रतामा सोही उपधारा (३) को खण्ड (५) ले केही सीमा लगाएको देखिन्छ । तर त्यस्तो सीमा सार्वजनिक स्वास्थ्य वा नैतिकता कायम गर्ने तथा कुनै पेशा रोजगार गर्नको लागि कानूनद्वारा कुनै शर्त वा योग्यता तोक्न पाउने राज्यको अधिकारसँग मात्र सम्बन्धित देखिन्छ । तर त्यस्तो शर्त वा योग्यता निर्धारण संविधानको धारा १३ द्वारा प्रदत्त समानताको हकविपरीत हुनसक्ने अवस्था देखिदैन । कुनै पनि पेशा वा रोजगार गर्नको लागि कानूनबमोजिम निर्धारण गरिने सेवाका शर्त वा योग्यताका विषयहरूले नागरिकहरू बीच भेदभाव गर्न मिल्दैन । अर्थात् निश्चित योग्यता र दक्षता भएका सबै नागरिकहरूले सार्वजनिक सेवाको पहुँचमा समान हक राख्दछन् । केही सीमित मानिसहरूलाई मात्र लाभ पुग्ने र अन्यलाई बञ्चित, निष्काशन र अलग्याउने गरी भएको कुनै पनि व्यवस्था समानताको हकविपरीत हुन जान्छ ।

२६. समानताको हकको व्यापक दायराको अपवाद स्वरूप संविधानको धारा १३ (३) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले महिला, दलित, आदिवासी जनजाति, मधेशी वा किसान, मजदूर वा आर्थिक, सामाजिक वा सांस्कृतिक दृष्टिले पिछडिएको वर्ग वा बालक वृद्ध तथा अपाङ्ग वा शारीरिक वा मानसिक रूपले अशक्त व्यक्तिको संरक्षण, सशक्तिकरण वा विकासका लागि कानूनद्वारा विशेष व्यवस्था गरी उनीहरूको हक संरक्षण गर्न मिल्ने कुरा समानताको प्रतिकूल हुने नदेखिँदा रोजगारीको अवसर प्रदान गर्दा यस्ता वर्गका मानिसलाई राज्यले विशेष संरक्षण प्रदान गर्नसक्ने देखिन्छ । सो बाहेक अन्य कुनै वर्ग वा अवस्थाका मानिसका लागि मात्र प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष आरक्षण दिन मिल्ने देखिन्छ । मानव अधिकार आयोगमा करारमा कार्यरत् कर्मचारीहरू संविधानको यो व्यवस्थाबमोजिम आरक्षण प्राप्त गर्ने वर्गका भएको भन्ने नदेखिँदा उनीहरूलाई मात्र विशेष

संरक्षण वा आरक्षण दिने गरी भएको कुनै पनि व्यवस्था संविधानको उक्त प्रावधान र संविधानको मर्मअनुरूप हुनसक्ने देखिदैन।

२७. यसका अतिरिक्त संविधानको धारा १८ ले रोजगारी तथा सामाजिक सुरक्षाको हकलाई समेत मौलिक हक कै रूपमा राखेको देखिन्छ। धारा १८ को उपधारा (१) मा कानूनमा व्यवस्था भए बमोजिम प्रत्येक नागरिकलाई रोजगारीको हक हुने देखिन्छ। संविधानको सो व्यवस्थाअनुरूप बन्ने कानूनहरूले नागरिकको रोजगारी प्राप्तिको हकलाई संबोधन गर्नुपर्ने अवस्था रहेको छ। सार्वजनिक निकायहरूका लागि उक्त धारा मार्गदर्शनको रूपमा पनि रहेको छ। कानूनद्वारा रोजगारीका हकलाई प्रत्याभूत गर्नुपर्ने त छँदैछ, त्यस्तो कानून नबनेसम्म आफ्नो व्यवहार र कार्यप्रणालीबाट उक्त संवैधानिक हकलाई मूर्तरूप दिन प्रयासरत रहने दायित्व संवैधानिक आयोगहरू लगायत सबै सरकारी र सार्वजनिक निकायहरूको हो। आफ्नो व्यवहार र कार्यप्रणालीबाट रोजगारीको हकलाई संकुचित गर्दै जानु पनि संविधानको व्यवस्था र मर्म विपरीत हुनेछ।

२८. अर्कोतर्फ संविधानको धारा ४ ले अन्य कुराका अतिरिक्त नेपाललाई समावेशी राज्यका रूपमा परिभाषित गरेको देखिन्छ। त्यसको लागि संविधानको धारा ३३ (घ१) बमोजिम मुलुकको राज्य संरचनाका सबै अंगहरूमा मधेशी, दलित, आदिवासी, जनजाति, महिला, मजदूर, किसान, अपाङ्ग, पिछडिएका वर्ग र क्षेत्र सबैलाई समानुपातिक समावेशीको आधारमा सहभागी गराउनु पर्ने राज्यको संवैधानिक दायित्व निर्धारण गरिएको पाइन्छ। संविधानको सो व्यवस्थाअनुरूप निजामती सेवा लगायत मुलुकका अन्य सार्वजनिक सेवाहरूमा आरक्षणको व्यवस्था गरिसकेको अवस्था समेत देखिन्छ। राज्यको दायित्वअन्तर्गत नै धारा ३३ को खण्ड (ज) मा अन्य कुराका अतिरिक्त

रोजगारी समेतमा सबै नागरिकको अधिकार स्थापित गर्ने नीति राज्यले लिनुपर्ने भन्ने राज्यको दायित्व निर्धारण भएको पाइन्छ। धारा ३५ राज्यको नीतिअन्तर्गत पनि राज्यले नागरिकलाई समानताका आधारमा रोजगारीका अवसर उपलब्ध गराउने विषयहरू समेटिएको देखिन्छ।

२९. नेपालको अन्तरिम संविधानको उपर्युक्त प्रावधानका अतिरिक्त, मानव अधिकार संरक्षणको सन्दर्भमा अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रमा भएका पहलहरूबाट समेत आ-आफ्नो राज्यको सार्वजनिक सेवामा प्रत्येक नागरिकको समान पहुँचको अधिकारलाई सुनिश्चित गरिनु पर्ने भनिएको देखिन्छ। मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्र, १९४८ को धारा २१ (२) मा प्रत्येक व्यक्तिलाई आफ्नो देशको सार्वजनिक सेवामा समान पहुँच पाउने अधिकार छ, भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ। सोही घोषणापत्रको धारा २३(१) मा प्रत्येक व्यक्तिलाई कामको, रोजगारीको स्वतन्त्र छनौटको, कामका उपयुक्त र अनुकूल अवस्थाहरूको र बेरोजगारी विरुद्धको संरक्षणको अधिकार हुने भनी प्रत्याभूति दिइएको छ।

३०. नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्र, १९६६ को धारा २५ को खण्ड (ग) मा पनि आफ्नो देशमा समानताका सामान्य शर्तहरूमा सार्वजनिक सेवामा पहुँच प्राप्त गर्ने हक प्रत्येक नागरिकलाई बिना भेदभाव र अनुचित प्रतिबन्धहरू बिना प्राप्त हुने भन्ने प्रत्याभूति दिइएको छ। सो प्रतिज्ञापत्रप्रदत्त अधिकारहरू तत्काल प्रभावी हुने भएकोले तिनको उपेक्षा गर्न राज्यको लागि संभव देखिन्न भने उपेक्षा गरिएको अवस्थालाई प्रतिज्ञापत्रको उल्लंघन मान्नुपर्ने देखिन्छ। त्यसैगरी आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्र, १९६६ को धारा ६ मा प्रस्तुत प्रतिज्ञापत्रका पक्ष राष्ट्रहरूले काम गर्ने अधिकार

स्वीकार गर्छन्, जसमा प्रत्येक व्यक्तिको आफूले स्वतन्त्रतापूर्वक छानेको वा स्वीकार गरेको कामबाट आफ्नो जीवन धान्न सक्ने मौकाको अधिकार समेत समावेश हुनेछ, साथै यस अधिकारलाई सुरक्षा गर्न समुचित कदम चाल्नेछन् भन्ने समेत उल्लेख भएको देखिन्छ। उक्त दुवै प्रतिज्ञापत्रहरूले नागरिकहरू बीच विभिन्न आधारमा हुने भेदभावलाई समेत अग्राह्य मानेका छन्।

३१. नेपाल पक्ष बनिस्केका मानव अधिकारसँग सम्बन्धित अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि वा सम्झौताको कार्यान्वयन भए वा नभएको अनुगमन गरी कार्यान्वयन नभएको पाइएमा सोको कार्यान्वयन गर्न नेपाल सरकारसमक्ष सिफारिश गर्ने संवैधानिक दायित्व समेत विपक्षी आयोगउपर रहेको संविधानको धारा १३२ को उपधारा (२) को खण्ड (छ) को प्रावधानबाट देखिन आउँछ। यस्तो अवस्थामा विपक्षी मानव अधिकार आयोगकै सेवामा नेपाली नागरिकहरूको समान पहुँच सुनिश्चित छैन होला भनी कल्पना गर्नु विडम्बनापूर्ण हुने देखिन्छ। त्यसकारण विपक्षी मानव अधिकार आयोग लगायत राज्यका सम्पूर्ण सार्वजनिक सेवामा प्रवेश गर्न पाउने तथा समान पहुँच राख्ने नेपाली नागरिकको संविधानद्वारा प्रदत्त र अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौताद्वारा अनुमोदित आधारभूत मानव अधिकारभन्दा विपक्षी आयोगमा करारमा कार्यरत् सीमित कर्मचारीहरूको मानव अधिकारको व्याख्या फरक ढंगले गर्न मिल्ने हुँदैन।

३२. उल्लिखित पृष्ठभूमिहरूको आधारमा प्रस्तुत निवेदनमा असंवैधानिकताको दावी गरिएको राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगका कर्मचारी सेवा, शर्त र सुविधासम्बन्धी नियमावली, २०५८ को विवादित संशोधित नियम ९(४) को व्यवस्था संविधानसम्मत छ, वा छैन भन्ने निर्णय दिनुपर्ने हुन आएको चौथो प्रश्नको निरूपण हुनुपर्ने देखिएको छ।

३३. उक्त नियमावलीमा मिति २०६५।९।२९ मा गरिएको तेस्रो संशोधनबाट नियम ९ को उपनियम (३) पछि थपिएको उपनियम (४) मा देहायबमोजिमको व्यवस्था गरिएको रहेछ :

“यस नियमावलीमा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि आयोगबाट नियुक्ति भई अविच्छिन्न रूपमा कार्यरत् रही दरखास्तको अन्तिम मितिसम्ममा कम्तिमा २ वर्ष सेवा अवधि पूरा गरेका कर्मचारीहरू बीच समान पदमा एक पटकको लागि छुट्टै प्रतिष्पर्धात्मक परीक्षा सञ्चालन गरी स्थायी पदपूर्ति गर्न सकिनेछ।”

३४. नियमावलीको नियम ८ मा स्थायी कर्मचारी माग गर्ने शीर्षकअन्तर्गत आयोगको सेवाको पदको लागि दरबन्दी सिर्जना भएका वा रिक्त पदहरूको पूर्तिको लागि सार्वजनिक विज्ञापन गरिने, नियम ९ मा पदपूर्तिसम्बन्धी शीर्षकअन्तर्गत उपनियम (१) मा खुला प्रतियोगिता, कार्यक्षमताको मूल्यांकन र आन्तरिक प्रतियोगितात्मक परीक्षाद्वारा पदपूर्ति हुने पदहरूको प्रतिशत निर्धारण गरिएको देखिन्छ। उपनियम (२) मा आयोगको सेवामा रिक्त रहेका पदहरू प्रथम पटक पूर्ति गर्दा आयोगले खुला प्रतियोगिताद्वारा गर्ने, उपनियम (३) मा पदपूर्ति समितिको सिफारिशमा नियुक्ति गर्नुपर्ने लगायतका व्यवस्थाहरू समेटिएका देखिन्छन्। संशोधन पूर्वको नियमावलीका व्यवस्थाहरूले अन्य कुराका अतिरिक्त आयोगमा स्थायी रूपमा कर्मचारीको पदपूर्ति गर्दा सार्वजनिक विज्ञापन गर्नुपर्ने भन्ने देखिन्छ। त्यसै गरी नियम ९(१) बमोजिम प्रतिशत निर्धारण भएका खुला प्रतियोगिता, कार्यक्षमताको मूल्याङ्कन र आन्तरिक प्रतियोगितात्मक परीक्षा बाहेकको अन्य कुनै प्रक्रियाको लागि संशोधित नियमले समेत कुनै प्रतिशत निर्धारण गरेको देखिन्छ।

३५. निवेदकले नियमावलीको उक्त विवादित व्यवस्थाले आयोगमा सेवा गर्न पाउने योग्य नेपाली नागरिकको मौलिक हक माथि अनुचित बन्देज लाग्न गएको, परिवर्तित अवस्थामा आयोगलाई त्यसरी नियम संशोधन गर्ने अधिकार नभएको र आयोगको सो काम कारवाहीमा आयोगमै कार्यरत कर्मचारीलाई स्वतः स्थायी गराउने आशय रहेको भन्ने जस्ता आधारहरू प्रस्तुत गरेको देखिन्छ । विपक्षीतर्फको लिखित जवाफमा ऐनको दफा १८ ले कर्मचारी व्यवस्थापन गर्ने अधिकार आयोगलाई दिएको, दफा २३ ले नियम बनाउने अधिकार दिएको, यस्तो सीमित प्रतिस्पर्धालाई निजामती सेवा लगायत राज्यका अन्य सेवामा समेत स्वीकार गरिएको र पेशा रोजगार गर्नको लागि योग्यता वा सेवाका शर्त तोक्न पाउने कुरालाई संविधानले नै रोक नलगाएको अवस्थामा आयोगको कार्यसम्पादनमा योगदान दिएका कर्मचारीलाई एकपटकको लागि स्थायी गर्न गरिएको व्यवस्था आयोगको प्रशासनिक स्वायत्तताको विषय भएको र यस्तो प्रक्रिया अन्य सार्वजनिक निकायमा समेत अपनाई आएकोले रिट खारेज हुनुपर्ने भन्ने समेत जिकीर लिइएको देखिन्छ ।

३६. कुनै पनि कानून संविधानसँग बाभिएको भनी पर्न आएको विवादको न्यायिक पुनरावलोकन गर्ने क्रममा मुख्यतः त्यस्तो कानून बनाउने निकायको क्षेत्राधिकार भए नभएको, भएको अवस्थामा क्षेत्राधिकारको सीमा नाघे ननाघेको, संविधान प्रदत्त मौलिक हकउपर अनुचित बन्देज लगाए नलगाएको र प्रत्यायोजित विधायन अन्तर्गत बनेको कानूनका सम्बन्धमा मातृ ऐन अनुरूप भए नभएको तथा असल उद्देश्य राखिए नराखिएको भन्ने जस्ता मुलभूत कुराहरू हेर्ने गरिन्छ ।

३७. उल्लिखित विषयहरूमा बुँदागत रूपमा विश्लेषण गर्नुपर्दा मानव अधिकार आयोग ऐन, २०५३ को दफा १८ मा

आयोगले आफ्नो कामको लागि आवश्यक पर्ने कर्मचारी तोकिएबमोजिम नियुक्त गर्न सक्नेछ र त्यसरी नियुक्त कर्मचारीको सेवा, शर्त र सुविधा तोकिएबमोजिम हुनेछ भन्ने व्यवस्था गरिएको देखिन्छ । उक्त ऐनको परिभाषा खण्डअन्तर्गत दफा २(छ) मा तोकिएको वा तोकिएबमोजिम भन्नाले सो ऐन अन्तर्गत बनेको नियममा तोकिएबमोजिम सम्झनु पर्छ भन्ने व्यवस्था गर्नुका साथै नियम २३ ले ऐनको उद्देश्य पूरा गर्न आयोगले आवश्यक नियम बनाउन सक्नेछ, भनी अधिकार दिइरहेको देखिँदा तत्कालीन सन्दर्भमा विपक्षी आयोगलाई आफ्ना कर्मचारीको नियुक्ति एवं सेवा, शर्त र सुविधासम्बन्धी नियम बनाउने अख्तियारी रहे भएकै देखिन्छ ।

३८. पहिलो र दोस्रो प्रश्नका सम्बन्धमा माथि प्रकरण प्रकरणमा गरिएको विश्लेषणबाट आयोगको साविकको कानूनी हैसियत परिवर्तन भई अन्तरिम संविधान जारी भएपछि संवैधानिक आयोगको स्वरूप प्राप्त भएको भन्ने कुरामा विवाद छैन । आयोगको प्रशासनिक खर्चउपर संचितकोषमाथि व्ययभार रहने अन्तरिम संविधानको धारा ९२ को खण्ड (ग) को व्यवस्था, सरकारी सेवाको गठन, सञ्चालन र सेवाका शर्तहरू ऐनद्वारा निर्धारण गरिएबमोजिम हुने धारा १५३ को व्यवस्था र संविधानको धारा १६३(३) बमोजिम संविधानबमोजिम गठन भएको राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको काम कारवाही सोही संविधानबमोजिम बनेको कानूनबमोजिम हुने भन्ने समेतका संवैधानिक व्यवस्थाहरूबाट मानव अधिकार आयोग ऐन, २०५३ को दफा १८ बमोजिम आयोगका कर्मचारीको नियुक्ति गर्ने एवं सेवा, शर्त र सुविधा नियमबमोजिम तोक्न पाउने साविकको अधिकार सीमित बन्न पुगेको देखिन्छ । वर्तमान अन्तरिम संविधानसँग नबाभिएको हदसम्मका साविकका कानून कायम रहने भन्ने संविधानको धारा १६४(२) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको आशय एवं प्रचलित

कानूनबमोजिम संवैधानिक निकायमा विचाराधीन रहेका विषयहरूलाई निरन्तरता दिन यस संविधानले बाधा नपुऱ्याउने भन्ने धारा १६३(२) को व्यवस्था हो ।

३९. आयोगबाट नियुक्ति भई अविच्छिन्न रूपमा दुई वर्ष काम गरेको व्यक्तिले मात्र स्थायीको प्रक्रियामा भाग लिन पाउने नियमको व्यवस्था योग्यतासम्बन्धी विषय हो भन्ने पनि आयोगको जवाफ छ । तर नियमावलीमा गरिएको सो अतिरिक्त योग्यतासम्बन्धी व्यवस्थाले आयोगमा रिक्त रहेका सम्बन्धित पदमा कार्य गर्नको लागि आवश्यक पर्ने शैक्षिक योग्यता भएका आम नेपाली नागरिकहरूलाई आयोगको सेवामा प्रवेश गर्न पाउने संविधानद्वारा प्रदत्त समानताको हकबाट वञ्चित गरेको मात्र होइन, विपक्षी आयोग बाहेक अन्य राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकार संघ संस्थाहरूमा २ वर्षभन्दा बढी अवधिसम्म कार्यरत् नेपाली नागरिकहरूको विपक्षी आयोगको सेवामा रही काम गर्न पाउने संविधानको धारा १२(३)(च) द्वारा प्रदत्त पेशा रोजगार गर्न पाउने स्वतन्त्रता तथा धारा १३ प्रदत्त समानताको हकमा समेत अनुचित बन्देज लगाएको देखिन आउँछ । सीमित व्यक्तिहरूका लागि संविधानको भावनाविपरीत नागरिकहरूको मौलिक हकलाई नै संकुचित गर्ने कार्य गर्नु राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको लागि कदापि उचित र शोभनीय हुँदैन ।

४०. समानताको सिद्धान्तले वर्गीकरण गर्न पाउने कुरालाई रोक्दैन, समानता समान अवस्थामा रहेकाहरू बीच मात्र आकर्षित हुने हुँदा आयोगको सेवामा २ वर्षको अनुभव प्राप्त गरेका र नगरेकाहरू बीच वर्गीकरण गरिएको नियमको व्यवस्था समानताको सिद्धान्तविपरीत छैन भन्ने पनि आयोगका तर्फबाट रहनु भएका विद्वान कानून व्यवसायीहरूले बहस जिकीर लिएको अवस्था

छ । निवेदक इमानसिंह गुरुङ्ग विरुद्ध सैनिक जनरल अदालत समेत विपक्षी भएको बन्दी प्रत्यक्षीकरण मुद्दामा यस अदालतको विशेष इजलासबाट वर्गीकरण विवेकपूर्ण, तर्कसम्मत, उचित र बोधगम्य हुनुपर्ने, वर्गीकरणबाट हासिल गर्न खोजिएको कुरा र ऐनको उद्देश्यबीच सम्बन्ध हुनुपर्ने अन्यथा त्यस्तो वर्गीकरण स्वेच्छाचारी हुन गै भेदभावपूर्ण हुने भन्ने समेत सिद्धान्त (नेकाप २०४९, पृष्ठ ७१०) प्रतिपादन भै रहेको देखिन्छ । सो प्रतिपादित सिद्धान्त समेतका आधारमा विवादित नियमको व्यवस्थाले मानव अधिकार आयोग बाहेक मानव अधिकारकै क्षेत्रमा अन्यत्र हासिल गरिएको अनुभवलाई मात्र नमानेको होइन, प्रशासन र लेखा जस्ता आयोगको मूल कार्यभन्दा बाहिरको प्राविधिक प्रकृतिका काम गर्ने पदमा समेत आयोगमै कार्यरत् व्यक्ति मात्र सहभागी हुनसक्ने गरी गरेको विवादित व्यवस्थालाई अनुचित, भेदभावपूर्ण र स्वेच्छाचारी कानूनी व्यवस्थाको संज्ञा दिनु अन्यथा हुँदैन ।

४१. प्रतिष्पर्धाको दायरा जति बृहत् हुन्छ त्यति नै मात्रामा योग्यतम व्यक्ति छनौट हुने संभावना बृद्धि हुने कुरा योग्यता प्रणालीमा आधारित कर्मचारी प्रशासनको सामान्य सिद्धान्त नै हो । विपक्षी आयोगको लिखित जवाफ अनुसार सो आयोगमा कार्यरत् कर्मचारी योग्य भएकै कारण आयोगलाई अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा उच्च मूल्यांकनमा रहन मद्दत पुगेको भनी मान्ने हो भने बृहत् र फराकिलो प्रतिष्पर्धाबाट स्थायी पदपूर्ति गर्ने विषयसँग विपक्षी आयोग तथा त्यसमा हाल करारमा कार्यरत् कर्मचारीहरू डराउनु पर्ने कुनै कारण देखिन्न । किनकी प्रतिष्पर्धाले अयोग्यलाई पन्छाएर योग्यतमहरूकै छनौट हुने अवस्था सिर्जना गर्दछ भन्ने तथ्य सार्वजनिक प्रशासनको प्रमाणित सिद्धान्त हो ।

४२. निवेदकले नियमावलीमा संशोधन गर्नुमा विपक्षी आयोगमा कार्यरत्

कर्मचारीलाई मात्र स्थायी बनाउने वदनीयत रहेको भनी प्रश्न उठाएको पनि देखिन्छ । सो सम्बन्धमा विचार गर्दा आयोगमा लामो समयसम्म योगदान दिएका तथा आयोगबाट तालिम दिई लगानी गरिएका कर्मचारीलाई एक पटकको लागि स्थायी हुने मौका प्रदान गर्न नियम संशोधन गरिएको, आयोगमा हाल ३०९ पद कायम भएकोमा पदपूर्तिको विज्ञापन भएका ७६ जना बाहेकको पद अझै रिक्त नै रहेकोले सो पदहरूमा खुल्ला एवं समावेशीका आधारमा प्रतिस्पर्धा गराइने भन्ने समेतको जिकीर आयोगबाट गरिएको पाइन्छ । तर आयोगमा हाल करारमा कार्यरत् कर्मचारीहरूबीच सीमित प्रतिस्पर्धाबाट स्थायी गर्न लागिएका ७६ जना कर्मचारीहरू कुनै योग्यता परीक्षा वा प्रतिस्पर्धात्मक चरणबाट छनौट भई आयोगको सेवामा प्रवेश गरेको भन्ने विश्वसनीय आधार समेत लिखित जवाफबाट प्रष्ट हुन सकेको देखिँदैन । आयोगले यस अघि विभिन्न मितिमा सूचीकरण (short list), लिखित, मौखिक र प्रयोगात्मक परीक्षा लिई ती परीक्षामा उत्तीर्ण भई कम्तिमा दुई वर्ष आयोगमा काम गरिसकेका कर्मचारीलाई स्थायी गर्न नियम संशोधन गरिएको भन्ने लिखित जवाफमा उल्लेख भएको देखिए पनि छनौटका लागि परीक्षा लिएको भन्ने देखिँदैन । यसबाट आयोगमा करारमा कार्यरत् ती ७६ जना कर्मचारीहरू नियमित प्रक्रियाबेगर सेवा प्रवेश गरेको भन्ने निवेदन दावीलाई अन्यथा भन्न सकिने अवस्था देखिँदैन ।

४३. नियमले प्रतिस्पर्धात्मक परीक्षा सञ्चालन गरी स्थायी पदपूर्ति गर्ने भन्ने व्यवस्था गरेको देखिए पनि नियम संशोधन पछि गरिएको विज्ञापनमा २ वर्षको निश्चित अवधि पुगेका करारका कर्मचारीहरू कार्यरत् ७६ पदमा मात्र स्थायी पदपूर्तिको सूचना प्रकाशित गरिएकोबाट व्यापक र पूर्ण प्रतिस्पर्धाको कुनै गुञ्जाइस रहने देखिँदैन । यसबाट पहिला

आफूखुशी करारमा नियुक्त गरिएकाहरूलाई सीमित प्रतिस्पर्धामा दर्खास्त दिन पाउने भई करारमा कार्यरत् कर्मचारीहरूलाई स्थायी गर्ने नीति अवलम्बन गरेको देखिन्छ ।

४४. आयोगको लिखित जवाफमा निजामती सेवा ऐन, २०४९ लगायत अन्य केही निकायमा समेत सीमित प्रतिस्पर्धालाई स्वीकारिएको र यस अदालतले समेत त्यस्तो काम कारवाहीलाई मान्यता दिएको भन्ने पनि उल्लेख भएको देखिन्छ । जहाँसम्म निजामती सेवा ऐनमा गरिएको त्यस्तो व्यवस्थाको सन्दर्भ छ, महिला विकास अधिकृतमा कार्यरत् कर्मचारीहरूका हकमा त्यस्तो व्यवस्था समावेश गरिएको देखिन्छ । संविधानको धारा १३(३)को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशलाई आधार बनाएर सो व्यवस्था गरिएको हुन सक्दछ भने अर्कोतर्फ त्यस्तो व्यवस्था विधायिकी कानूनबाटै भएको कुरालाई पनि मनन गरिनु पर्दछ । लिखित जवाफमा दृष्टान्त दिइएका तथा विपक्षी तर्फका विद्वान कानून व्यवसायीहरूले लिखित बहसनोट साथ पेश गरेका विषयहरू नेपाल टेलिकम, नेपाल विद्युत प्राधिकरण, नागरिक उड्डयन प्राधिकरण जस्ता संस्थानहरूसँग सम्बन्धित देखिन्छन् । संवैधानिक निकायका रूपमा रहेको आयोगले अन्य सरकारी वा गैरसरकारी संघ संस्थासमेतलाई दृष्टान्त बनेर देखाउन सक्नुपर्नेमा त्यस्ता संस्थाहरूलाई दृष्टान्त बनाउनुले आयोगको मर्यादा कायम हुन सक्दैन ।

४५. राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग मुलुकभर मानव अधिकारको सम्मान, पालना र संवर्द्धन भए नभएको अनुगमन गरी त्यसको प्रभावकारी कार्यान्वयन सुनिश्चित गर्न संविधानबमोजिम गठन भएको आयोग हो भन्नेमा विवाद देखिँदैन । यसका साथै मानव अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि, सम्झौता, घोषणापत्र, प्रतिज्ञापत्र, सिद्धान्त आदिले पनि राष्ट्रियस्तरमा मानव अधिकार आयोग गठन

गर्नुपर्नाको मुख्य कारण अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकार कानूनद्वारा प्रदत्त मानव अधिकारहरूको राज्य तथा अन्य पक्षबाट सम्मान, पालना र प्रवर्द्धन भए नभएको अनुगमन गरी प्रभावकारी कार्यान्वयन हुनसक्ने अवस्थाको सुनिश्चितता गराउनुलाई नै मानेको देखिन्छ । राष्ट्रिय मूल कानूनको शब्द र भावनालाई मान्नुपर्ने र अन्तर्राष्ट्रिय कानूनको सम्मान गर्नुपर्ने राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगले राज्यका अन्य निकायहरूबाट नागरिकको रोजगारीमा सहज पहुँच प्राप्त गर्ने कुरामा अवरोध पुऱ्याइएका विषयहरूलाई प्रभावकारी रूपमा उठाई संक्रमणकालको फाइदा लिन खोज्ने केही समूहको निहित स्वार्थबाट आम नागरिकको मानव अधिकार संरक्षण गराउनु पर्ने हुन्छ । रोजगारीको अवसरबाट बञ्चित गास, वास र कपास जुटाउन नसकी कष्टकर जीवनयापन गरिरहेका र शिक्षा, स्वास्थ्यको आधारभूत अवसर र सेवा नपाई गरीबीबाट थिचिएका नेपाली नागरिकको मानव अधिकारको सम्मान, संरक्षण र सम्बर्द्धनमा राज्य संयन्त्रलाई जिम्मेवार बनाउन सक्नुमा आयोगले आफ्नो उपादेयता खोजी गर्नु पर्दछ । कुनै व्यापारिक वा व्यावसायिक प्रतिष्ठानले कर्मचारी छनौट गर्दा लिएको आधार वा कायम गरेको मापदण्डलाई आयोगले अनुकरण, अनुशरण गर्ने होइन, अपितु आयोगले त्यस्ता प्रतिष्ठानसमेतका लागि मार्गदर्शन हुने गरी मापदण्ड निर्धारण गर्नु पर्छ ।

४६. आयोगले आफ्नो कर्मचारी नियुक्तिका सन्दर्भमा स्वायत्तताको अपेक्षा सहित पेरीस सिद्धान्तको सन्दर्भ उठाएको पाइन्छ । त्यसले प्रदान गरेको स्वायत्तताको अर्थ आयोगको काम कारवाहीमा अन्य निकायको अहस्तक्षेपको प्रत्याभूति हो । तर त्यसले आयोगलाई स्वच्छन्दता वा स्वेच्छाचारिता दिएको मान्न सकिँदैन । आयोगले सम्पादन गर्ने कार्यमा बाह्य हस्तक्षेप र आन्तरिक विभेदको संभावना रहनु हुँदैन । आयोगबाट

कर्मचारीहरूको पदपूर्ति गर्दा योग्यतमहरू मध्येका धेरैजसो बाहिर पर्ने अवस्थाले न त आयोगको कार्यसम्पादन प्रभावकारी हुनसक्छ, न त आयोग प्रतिको जनताको आस्था र विश्वास अभिवृद्धि हुन्छ । आयोगले पदपूर्तिमा आयोगलाई अन्य निकायले हस्तक्षेप नगर्नुको मतलब आयोगले मानव अधिकारको क्षेत्रमा काम गर्न सक्षमहरूलाई सेवा प्रवेशको अवसरबाटै बञ्चित गर्नु होइन, त्यस्तो बञ्चितीकरण आयोगको उद्देश्यको समेत प्रतिकूल हुन्छ । समानता भनेको समानहरूका बीचको समानता हो, तर समानहरूमध्येकै केहीलाई बाहेक गर्ने किसिमबाट भएको कार्यले समानताको सिद्धान्तलाई आत्मसात् गरेको मान्न सकिँदैन । आयोग आफ्नो नियम बनाउन स्वतन्त्र हुनुले पनि उसलाई जस्तोसुकै नियम बनाउने अधिकारनिहित रहेको भन्ने हुँदैन । मानव अधिकार आयोग त्यस्तो संस्था हो, जसले आफूलाई पूर्ण रूपमा विकृतिविहीन तुल्याएर अन्य संस्थाहरूका लागि उदाहरण प्रस्तुत गर्नुपर्छ । किनभने आयोगको प्रमुख जिम्मेवारी भनेकै मानव अधिकारको सम्मान, संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्नु हो र समग्रमा नागरिकका हक अधिकारहरूको सुरक्षा गर्नु हो । नागरिकका हक अधिकारको रक्षा गर्नेले नागरिकहरूका बीचमा विभेद गर्नु हुँदैन । नियुक्ति प्रक्रियामा नै विशेष संरक्षणको अपेक्षा गर्नेले प्रभावकारी सेवा दिन सक्दैनन् । त्यसैले प्रतिष्पर्धालाई सीमित तुल्याउने गरी गरिएको कानूनी व्यवस्थालाई कुनै पनि तर्कका आधारमा संविधानअनुकूल मान्न सकिने अवस्था देखिएन ।

४७. अब, निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनु पर्ने हो वा होइन भन्ने निर्णय दिनु पर्ने हुन आएको अन्तिम प्रश्नका सम्बन्धमा विचार गरौं ।

४८. माथि विभिन्न प्रकरणहरूमा गरिएको विश्लेषणबाट विपक्षी राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग मानव अधिकारको सम्मान,

संरक्षण र प्रवर्द्धनको अनुगमन गरी प्रभावकारी कार्यान्वयन सुनिश्चित गर्न देशको मूल कानून अर्थात् संविधानबमोजिम गठन भएको संवैधानिक निकाय हो भन्नेमा विवाद देखिएन । राज्यको महत्वपूर्ण सार्वजनिक निकायको रूपमा संविधानबमोजिम गठन भएको सञ्चित कोषमाथि व्ययभार भएको सो आयोगको कर्मचारी प्रशासन मुलुकको सार्वजनिक प्रशासनकै अभिन्न अंगका रूपमा रहेकोले योग्यता पुगेका सबै नेपाली नगरिकलाई आयोगको कर्मचारीको रूपमा काम गर्न अवसर पाउने हक रहेको देखिएकोले आयोगको कर्मचारी सेवाको सञ्चालन र सेवाका शर्तहरू अन्तरिम संविधान र विधायिकी ऐनको व्यवस्था र भावनाअनुरूप हुनुपर्ने हुनाले सीमित व्यक्तिको हितमा हुने गरी कर्मचारी नियमावली संशोधनद्वारा सेवाका शर्त निर्धारण गर्न पाउने असीमित अधिकार आयोगलाई रहेको देखिएन ।

४९. तसर्थ कुनै कानूनी प्रक्रिया पूरा नगरी आयोगबाट आफूखुशी करारमा भर्ना भै २ वर्ष काम गरेका कर्मचारीलाई पूर्ण र व्यापक प्रतिस्पर्धात्मक योग्यता परीक्षणबिना स्थायी बनाउने उद्देश्यका साथ राष्ट्रिय मानव अधिकार अयोगका कर्मचारीको सेवा, शर्त र सुविधा सम्बन्धी नियमावली, २०५८ मा मिति २०६५।९।२९ मा गरिएको तेस्रो संशोधनबाट थप गरिएको नियम ९ को उपनियम (४) को विवादित कानूनी व्यवस्थाले संविधानको धारा १८ द्वारा प्रदत्त रोजगारी प्राप्त गर्ने नेपाली नगरिकको हक, धारा १२(३) को खण्ड (च) बमोजिम पेशा, रोजगार गर्ने स्वतन्त्रता तथा धारा १३ द्वारा प्रदत्त समानताको हकमाथि समेत अनुचित बन्देज लगाएकोले संविधानसँग बाभिएको देखिँदा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७ को उपधारा (१) बमोजिम प्रारम्भदेखि नै लागू हुने गरी सो संशोधित नियम ९ को उपनियम (४) बदर गरिदिएको छ । नियमावलीको त्यस्तो असंवैधानिक व्यवस्थाबमोजिम आयोगबाट मिति २०६६।३।१९

को गोरखापत्र दैनिकमा प्रकाशित विज्ञापनबमोजिम सीमित प्रतिस्पर्धाबाट पदपूर्ति गर्न भनी प्रकाशित सूचना समेत संविधानप्रतिकूल देखिँदा संविधानको धारा १०७ को उपधारा (२) बमोजिम उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुने ठहर्छ । अब प्रचलित कानूनबमोजिम पुनः खुल्ला प्रतिस्पर्धाबाट आयोगमा रिक्त रहेका पदहरू पूर्ति गर्नु भनी विपक्षी राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगका नाउँमा परमादेशको आदेश समेत जारी गरिदिएको छ । विपक्षीको जानकारीका लागि यो आदेशको प्रतिलिपि महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा हामी सहमत छौं ।

न्या.ताहिर अली अन्सारी

न्या.मोहनप्रकाश सिटौला

इति संवत् २०६६ साल माघ ७ गते रोज ५ शुभम्

इजलास अधिकृत: नारायण सुवेदी

निर्णय नं. ८२९३

वैशाख, २०६७

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास

माननीय न्यायाधीश श्री रणबहादुर वम

माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती

माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती

दे.पू.इ.नं. : ०६५-DF-००२६, ००२७

फैसला मिति: २०६६।१०।१५

मुद्दा : अंश चलन ।

पुनरावेदक/वादी: जिल्ला काठमाडौं, पाँगा बालकुमारी गा.वि.स.वडा नं. ३ घर भई काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. ११ बस्ने सन्तमाया महर्जन समेत विरुद्ध

प्रत्यर्थी/प्रतिवादी: जिल्ला काठमाडौं, पाँगा बालकुमारी गा.वि.स.वडा नं. ३ घर भई काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं

महानगरपालिका वडा नं. ११ बस्ने
रामचन्द्र महर्जन
र

पुनरावेदक/प्रतिवादी: जिल्ला काठमाडौं, पाँगा
बालकुमारी गा.वि.स.वडा नं. ३ घर
भई काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं
महानगरपालिका वडा नं. ११ बस्ने
रामचन्द्र महर्जन
विरुद्ध

प्रत्यर्था/वादी: जिल्ला काठमाडौं, पाँगा
बालकुमारी गा.वि.स.वडा नं. ३ घर
भई काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं
महानगरपालिका वडा नं. ११ बस्ने
सन्तमाया महर्जन समेत

शुरु निर्णय गर्ने:

मा.जि.न्या. श्री मीरा खड्का

पुनरावेदन फैसला गर्ने:

मा.न्या. श्री प्रमोद विजयी

मा.न्या. श्री केशवप्रसाद मैनाली

यस अदालत, संयुक्त इजलास:

मा.न्या. श्री अनूपराज शर्मा

मा.न्या. श्री ताहिर अली अन्सारी

- मानो छुट्टिएको मितिका सम्बन्धमा दुई पक्षबीच मुख नमिले तापनि घरायसी बण्डापत्रको लिखत खडा भएको कुरामा वादी र प्रतिवादीको मुख मिलेको र सोलाई कुनै पनि रूपमा निष्क्रिय तुल्याइएका प्रमाणको अभाव रहेको अवस्थामा मानो छुट्टिएको मिति कायम गर्ने प्रयोजनका लागि सो लिखतको मितिलाई आधार बनाउन मिले।

(प्रकरण नं. २)

- कसैको नाममा जग्गा रहनु वा त्यस्तो जग्गामा नक्सा पास गरी घर बनाउने क्रियाले अंशबण्डा भैसकेको वा सो घरजग्गा जसको नाममा छ, निजको

एकलौटी हकभोगको वा निजको स्वआर्जनको भन्ने तथ्यलाई पुष्टि नगर्ने।

- घर व्यवहार सञ्चालनमा अवलम्बन गरिएका प्रक्रिया, सोसम्बन्धी सहमति वा समझदारीका कुराले अंश हकलाई प्रभावित पार्ने वा कसैलाई अंशहकबाट बञ्चित तुल्याउने वा अंशहकलाई संकुचन गर्ने भन्ने नहुने।

(प्रकरण नं. ९)

- अंशबण्डाको सन्दर्भमा घरसारका लिखत, सम्पत्तिको स्वामित्व वा भोग जस्ता विषयले मान्यता पाउन सक्दैन। त्यसको एकमात्र आधार भनेको पारित लिखत हो। पारित नभएको घरसारको बण्डापत्रमा कुनै कुरा उल्लेख हुँदा त्यसलाई निरपेक्ष रूपमा मान्यता दिने हो भने अंशबण्डाको महल निरर्थक हुन जाने र रजिष्ट्रेशनसम्बन्धी कानूनी व्यवस्था औचित्यहीन हुन पुग्ने।

(प्रकरण नं. ८)

- मुलुकी ऐनमा २०३४ सालमा भएको सातौं संशोधन मितिभन्दा अघिको हकमा त्यसरी बाहेक गर्न मिल्ने खालको कानूनी व्यवस्थाको अभावमा अदालतले अन्यथा हुने गरी व्याख्या गर्नसक्ने स्थिति नरहने।

(प्रकरण नं. १०)

पुनरावेदक/वादीका तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री सिन्धुनाथ प्याकुरेल तथा अधिवक्ताद्वय श्री लोकभक्त राणा र बालकृष्ण नेउपाने

प्रत्यर्था/वादीतर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताद्वय श्री शम्भु थापा र श्री वल्लभ वस्नेत
अवलम्बित नजीर:

- नेकाप २०४४, नि.नं. ३०१५, पृ.२७३

- नेकाप २०५०, अङ्क १, नि.नं. ४६७९, पृ.५
  - नेकाप २०६०, नि.नं. ७२६५५, पृ.७००
- सम्बद्ध कानून:
- मुलुकी ऐन रजिष्ट्रेशनको १ नं.
  - अंशवण्डा महलको १८ नं.
  - लेनदेन व्यवहारको ८ नं.

फैसला

न्या.रणबहादुर बम: पुनरावेदन अदालत पाटनबाट भएको मिति २०५६।१।१९ को फैसलाउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम वादी/प्रतिवादी दुवै तर्फको पुनरावेदन परी पेश हुँदा संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीशहरूका बीच मतैक्य हुन नसकी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१)(क) बमोजिम यस इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार छ :

हामी फिरादीका बाजे तथा ससुरा लोकबहादुर महर्जनका २ छोराहरू र १ छोरी भएकोमा जेठा हाम्रा पति पिता तीर्थबहादुर महर्जन र कान्छा विपक्षी रामचन्द्र महर्जन हुन् । छोरी तीर्थकुमारीको विवाहदान भइसकेको छ । लोक बहादुरको २०२९।१।२९ गते र निजकी श्रीमती सानु महर्जनको सो भन्दा पहिले नै आफ्नो कालगतिले परलोक भइसकेका छन् । पतिपिता तीर्थबहादुर पनि २०४३।२।१७ गते स्वर्ग भैसकेकोले तीर्थबहादुरको हक खाने हामी दुईजना फिरादी मात्र छौं । हामी र विपक्षीमात्र लोकबहादुर महर्जनको पैत्रिक सम्पत्तिका हकदार हौ भन्नेमा विवाद छैन । हामीहरू बीच रीतपूर्वकको बण्डापत्र नभएतापनि मिति २०४५।३।३८ गतेदेखि घरसारमा खडा गरी मानो छुट्टी अलग भै बसी आएका छौं । हामीहरूको हकमा घरजग्गाहरू आफूखुश गर्न रीतपूर्वकको बण्डा भइनसकेको हुँदा आफ्नो हकको सम्पत्ति आफूखुस गर्न समस्या भइरहेकाले विपक्षीसँग

रहेको थापाथलीको घर सम्पत्ति समेत रीतपूर्वक बण्डा गर्न इन्कार गरेकाले अंश जस्तो नैसर्गिक हक उपभोग गर्न बञ्चित हुँदा अंशबण्डाको २०, २१, २२, २३ नं बमोजिम तायदाती माग गरी पेश हुन आएको तायदाती फाँटवारी लिई सोलाई २ खण्ड गरी २ खण्डको १ खण्ड अंश छुट्याई अड्डैबाट चलन समेत चलाई पाऊँ भन्ने समेतको २०५२।१०।२२ को फिरादपत्र ।

नातामा कुनै विवाद छैन । हाम्रो पुख्यौली घर पाँगा हो हाल विपक्षीहरू बसी आएका छन् । उक्त पाँगाको घरमा एकासगोलमा हामीहरू बसी आएकोमा म २०१० सालमा नोकरीमा प्रवेश गरिसकेपछि घर आउन जान गाह्रो परेकोले डेरा गरी बस्न थाले । नोकरीबाट मात्र खर्च नचलेकाले खर्च माग्दा हामीहरूले बढीबढाउ गरेको तिमिले दावी नगर तिमिले कमाएकोमा हामी दावी गर्दैनौं भनी स्व.दाजु र बुबाले भनेपछि २०१९।१।१९ देखि मानो छुट्टिई आफ्नो व्यवहार चलाई आएका हौं । २०२१ सालमा नापी हुँदा पनि दाजु र बुबाले नै सबै जग्गा लेखाई देखाइ दिनुभएको हो । मानु छुट्टिएको र आफ्नो भागको चल अचल सम्पत्ति लिएको कुरा विपक्षीले पेश गरेको २०४५ सालको लिखतमा पनि उल्लेख छ । हाल म बसी आएको का.न.पा. वडा नं ११ थापाथलीको घर नोकरीको सिलसिलामा तेजारथ एवं सञ्चयकोषबाट पटक पटक सापटी लिइ जम्मा गरेको रकम समेतबाट किनेकोले मेरै नाममा नक्सा पास गरी भोगचलन गर्दै आएको छु, जुन कुरा २०४५ सालको घरायसी बण्डामा पनि उल्लेख छ । बुबाको मृत्युपछि पुख्यौली सम्पत्ति दाजु र मेरो नाममा संयुक्त दर्ता भएको र पछि दाजुको पनि मृत्यु भएपछि २०४५ सालमा चलअचल सम्पत्ति लिनुदिनु गरिसकेकाले विपक्षीहरूले मसँग अंश माग्नुपर्ने होइन । २०१९ सालमा मानो छुट्टिई आफ्नो स्वआर्जनबाट जग्गा किनी घर बनाई बसेको कुरा २०४५ सालको लिखतबाटै विपक्षीले

स्वीकार्नु भएकाले पुख्यौली सम्पत्ति बण्डा गर्न मेरो मञ्जूरी नै छ भन्ने समेतको प्रतिउत्तर जिकीर ।

वादी प्रतिवादीबीच अंशबण्डा भएको छैन । थापाथलीको घर सगोलबाट नै बनाएको हो भन्ने समेतको वादीपक्षका साक्षी कुमाल महर्जनको वकपत्र ।

वादी प्रतिवादीहरूले नै भनेबमोजिम नै बण्डापत्रको कागज मैले लेखेको हुँ । बण्डापत्र हुनु अगाडि नै मानो छुट्टिएको हो । थापाथलीको घर प्रतिवादी आफैले आर्जेको भनी बण्डापत्र मै उल्लेख छ भन्ने समेतको प्रतिवादीका साक्षी मंगलकृष्ण महर्जनको वकपत्र ।

दिने रामचन्द्र महर्जन लिने तीर्थकुमारी महर्जन भएको मिति २०५०।२।६ को हालैको वकसपत्र १ र २०५२।९।४ को पारित हकछोड पत्रको लिखत सद्दे साँचो व्यहोराको हो भन्ने समेतको वादी पक्षको वयान कागज ।

मानो छुट्टिएको मिति २०४५।३।८ लाई कायम गरी सो मितिसम्मको वादी प्रतिवादीबाट अंशबण्डाको २०, २१, २२, २३ नं वमोजिम फाँटवारी लिनु भन्ने मिति २०५४।९।२४ को शुरु जिल्ला अदालतको आदेश ।

मिति २०४५।३।८ लाई वादी प्रतिवादीहरू बीच मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी तायदाती माग्ने भनी गरिएको आदेश अन्तिम भएर रहेबाट दुई भागको १ भाग अंश वादीले पाउने ठहर्छ । अव के कुन सम्पत्तिबाट अंश पाउने भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा, वादीले तायदातीमा दर्ता हुन बाँकी भनी उल्लेख भएका जग्गा वादी प्रतिवादीका नाममा दर्ता भएका वखत दुवै पक्षको आ-आफ्नो भाग पाउने हुँदा हाल बण्डा गर्न मिलेन । वादीले कि.नं २९६ को ०-८-० जग्गा बण्डा गर्नु नपर्ने भन्ने दावी लिएपनि सो दावी प्रमाणित हुन नसेकेकाले सो दावी मनासिव देखिएन । त्यसैगरी प्रतिवादीले तायदाती पेश गर्दा का.जि.का.न.पा वडा नं ११ को कि. नं २४६ को १-०-२-० जग्गा र सो मा बनेको घर आफ्नो स्वाआर्जनको हुँदा बण्डा नलाग्ने दावी लिएकोमा उक्त कि.नं २४६ को

जग्गा मिति २०२७।३।२८ मा खरीद गरी २०२९ सालमा घर बनाएको देखिएको र मुलुकी ऐन २०३४।९।२७ मा सातौ संशोधन हुनु अगाडि वहाल रहेको अंशबण्डाको १८ नं ले मानो नछुट्टिई सँग वसेको वा अन्य कुनै अशियारले जनुसुकै व्यहोराले कमाएको सम्पत्ति सबै अशियारहरू बीच अंशबण्डा लाग्ने व्यवस्था गरेको र यस सम्बन्धमा “मानो नछुट्टिई सँग वसेको अशियार हरूले वकसपत्र समेत जनसुकै स्रोतबाट आर्जन गरिएको भएपनि त्यो सम्पत्ति सगोल कै मानिने” (नेकाप २०३२, भाग १७, अङ्क ४ पृष्ठ-८९) भनी सर्वोच्च अदालतबाट सिद्धान्त प्रतिपादन भएबाट समेत प्रतिवादीको स्वआर्जनको भन्ने जिकीर कानूनसम्मत देखिएन । तसर्थ दर्ता हुन बाँकी सम्पत्ति वाहेक तायदातीमा उल्लेख भएका अन्य सम्पत्तिहरूबाट दुई भागको एक भाग आफ्नो पति पिताको अंश वादीहरूले प्रतिवादीबाट छुट्याई लिई चलन समेत पाउने ठहर्‍याई मिति २०५६।३।२२ मा शुरु काठमाडौँ जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला ।

मलाई दिएको तारेख पर्चामा मुद्दा पेश हुने मिति २०५६।३।३२ गते भनेर दिई मुद्दा एक दिन अगावै मिति २०५६।३।२२ मा नै पेश भई फैसला हुँदा वेञ्चसमक्ष आफ्नो कुरा राख्ने मौका नै दिइएन । मैले प्रतिउत्तरमा मानो छुट्टिएको मिति २०१९।१।१९ भनि जिकीर लिएको र आफ्नो स्व. आर्जनबाट २०२७ सालमा किनेका का.जि.का.न.पा. वडा नं ११ को कि.नं २४६ को जग्गा र सो जग्गामा २०२९ सालमा एकतला घर र २०४६ सालमा अर्को तला बनाएकोमा ने.का.प.२०३२ पृष्ठ ८९ को नजीरको आधारमा मेरो स्वआर्जन थापाथलीको उक्त घरजग्गा बण्डा लाग्ने गरेको शुरुको निर्णय मिलेको छैन । कर्मचारीले कमाएको सञ्चय कोषको रकम र सो रकमबाट वढेवढाएको सम्पत्ति आफूखुस गर्न पाउने कानूनी व्यवस्था छ । तसर्थ उल्लिखित कि.नं २४६ नं को थापाथलीको घरजग्गा बण्डा लाग्ने गरी भएको

शुरुको फैसला तथ्य, कानून एवं नजीरका विपरीत हुँदा बदर गरी प्रतिउत्तरमा लेखिएबमोजिम गरी वादी दावीबाट फुर्सद पाऊँ भन्ने समेतको प्रतिवादी रामचन्द्र महर्जनको पुनरावेदन अदालत पाटनमा परेको पुनरावेदन ।

काठमाडौँ जिल्ला बालकुमारी गा.वि.स. वाड नं ८ (क) कि.नं २९६ को क्षेत्रफल ०-८-० भएको जग्गा मोही लोकबहादुर महर्जन र दर्तावाला म प्रशान्तकुमार जनिएको जग्गा हो । सो जग्गा पुनरावेदकमध्येका प्रशान्तको मा.पो कार्यालयबाट र.नं ८५४२ (क) मिति २०४६।३।२९ मा हालैको वकसपत्र गरी लिएको जग्गा हो । जुन जग्गा अंशबण्डाको १८ नं ले निजी आर्जनको सम्पत्ति हो । पेसीको दिन मेरोपक्षको कानून व्यवसायीले उक्त पारित वकसपत्रको लिखत समेत देखाइ बण्डा नलाग्ने जिकीर लिएकोमा शुरु जिल्ला अदालतले उक्त कि.नं २९६ को जग्गा बण्डा लाग्ने गरी भएको फैसला सो हदसम्म नमिलेकाले बदर गरी बण्डा नलाग्ने ठहर गरिपाऊँ भन्ने समेतको वादी प्रशान्तकुमार महर्जन समेतको पुनरावेदन अदालत पाटनमा परेको पुनरावेदन ।

काठमाडौँ जिल्ला अदालतबाट मिति २०५६।३।२ मा भएको फैसला केही उल्टी भई वादी प्रशान्तको नामको वकसपत्रको किन २९६ को जग्गा निजको निजी आर्जन र प्रतिवादी रामचन्द्रको नामको का.म.न.पा. वडा नं ११ को कि. नं २४६ को घर जग्गा निजको आर्जनको हुँदा सो हदका २ कित्तासम्म बण्डा नहुने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०५६।१।१९ को फैसला ।

का.जि.का.म.न.पा. वडा नं ११ को कि.नं २४६ को घरजग्गा सगोल मै हुँदा खरीद गरेको कुरा प्रष्ट छ । शुरु जिल्ला अदालत र पुनरावेदन अदालतले पनि मानो छुट्टिएको मिति २०४५।३।८ लाई कायम गरेको र २०२७ सालमा उक्त कि.नं २४६ को जग्गा खरीद गरी २०२९ सालमा घर बनाएको देखिन्छ ।

सञ्चयकोषको पत्रबाट प्रतिवादीले पटक पटक ऋण लिएको भन्ने आधारमा निजी आर्जनको ठहर्‍याएकोमा कौषी तोषाखानबाट काठमाडौँ जिल्ला अदालतलाई पठाएको मिति ०५।३।२५ को पत्रमा घर किन्न बापत रु ४३५६।- २०२० सालमा ऋण लिएको र ८ वर्षपछि मात्र २०२७ सालमा रु १४,०००।- मा राजीनामा पारित गरी लिएको देखिन्छ भने सञ्चयकोषले पठाएको पत्रमा २०२८ सालदेखि २०४७ सालसम्मको विभिन्न मितिमा रु १,३५,६०२।७१ र २०४९ सालमा अवकाश हुँदा २१,८०९।८९ लिएको देखिन्छ । २०४५ सालको बण्डापत्रमा पनि निजी भन्ने शब्द नभइ 'आर्जन' भन्ने मात्र शब्द भएकोले मानो छुट्टिनु पूर्व सगोलमा आर्जन गरी वढे वढाएको उक्त कि.नं २४६ को थापाथलीको घरजग्गा बण्डा नलाग्ने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालतको फैसला अंशबण्डाको १८ नं विपरीतको हुँदा कि.नं २४६ को घरजग्गा बण्डा नहुने भनी भएको हदसम्म बदर गरी सो घरको हकमा शुरु काठमाडौँ जिल्ला अदालतको २०५६।३।२ को फैसलाबमोजिम बण्डा गराई पाऊँ भन्ने समेतको वादीको यस अदालतमा परेको पुनरावेदनपत्र ।

मिति २०४५।३।८ गते घरायसी बण्डापत्रको लिखतमा धेरै समय अगाडि मानो छुट्टिएको भनी उल्लेख गरेबाट पनि प्रतिवादीले देखाएको मिति २०१९।१।१ लाई नै मानो छुट्टिएको मिति कायम नगरेको पुनरावेदन र शुरुको फैसलामा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ५४ को त्रुटि रहेको छ । पुनरावेदन अदालत पाटनले वादी प्रशान्तको नामको वकसपत्रको नामको कि.नं २९६ को जग्गा र मेरो स्वआर्जनको कि.नं २४६ को थापाथलीको घरजग्गा सम्म बण्डा नलाग्ने गरी भएको फैसलामा मानो छुट्टिएको बाहेक अन्य कुरामा परिवर्तन गर्नुपर्ने छैन । मानो छुट्टिएको मिति २०१९।१।१ लाई कायम गरिपाऊँ भन्ने समेतको प्रतिवादी रामचन्द्र महर्जनको पुनरावेदन

जिकीर । यसमा तत्कालीन नगर पञ्चायतबाट रामचन्द्र महर्जनको नाममा मिति २०२८।३।१५ मा भएको नक्सा पाससम्बन्धी मिसिल भिकाई आएपछि लगाएको दे.पु.नं.७०६६ को मुद्दा साथै राखी पेश गर्नु भन्ने यस अदालतबाट भएको आदेश ।

यसमा वादी लोकबहादुर महर्जनको वा. रामचन्द्र महर्जन विरुद्ध हर्षबहादुरको मु.स. गर्ने क्षेत्रबहादुर बुढाथोकी भएको वाली विगो र (तहसील तर्फको) मुद्दा २०२७ सालको मि.नं ३७१५४ मिसिल र यिनै वादी प्रतिवादी भएको जग्गा निष्काशन वाली मुद्दा (मि.नं ७९९) को २०२५।३।१ मा फैसला भएको मिसिल तथा वादी लोकबहादुर महर्जन वि. दानामान वज्राचार्य भएको लिखत पास मुद्दाको २०३०।१।१५ मा फैसला भएको मिसिल काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट भिकाउनु भन्ने यस अदालतबाट भएको आदेश ।

यसमा प्रतिवादी रामचन्द्र महर्जनको नाउँमा रहेको काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. ११ स्थित २४६ को १-०-२-० जग्गा र सो जग्गामा बनेको घर समेत बण्डा हुनुपर्ने भन्ने वादीको पुनरावेदन जिकीर रहेको सन्दर्भमा यिनै वादी प्रतिवादी बीच मिति २०४५।३।८ को बण्डापत्रमा उक्त घर जग्गा प्रतिवादीको निजी आर्जनको हुँदा निजको एकलौटी भाग कायम हुने भनी उल्लेख गरेको पाइन्छ । सो लिखतको तथ्यलाई वादीले अन्यथा भन्न सकेको पाइदैन । अंशबण्डाको १८ नं. ले सगोलको सम्पत्तिबाट वढे वढाएको सम्पत्ति भाग बण्डा लाग्ने कानूनी व्यवस्था गरेको देखिन्छ । प्रतिवादीको नाउँमा रहेको कि.नं. २४६ को जग्गा बलदेव सम्शेरबाट राजीनामा पारित गराई लिएको र नोकरीको सिलसिलामा जम्मा भएको रकम कर्मचारी सञ्चयकोषबाट सापटी लिई निजी प्रयासबाट घर बनाएको देखिन्छ । अंशबण्डाको १८ नं. अंशबण्डा गर्दा प्रयोग हुने ऐन हो । अंशबण्डा अंशियारबीच आपसी सहमतिले लिखत खडा

गरी वा अंशको नालेस गरी अदालती प्रक्रियाबाट गरिने कार्य हो । प्रस्तुत अंश मुद्दाको फिरोद २०५२।१०।२५ मा परेको अवस्था छ । यस स्थितिमा अंशबण्डाको १८ नं. अनुसार सगोलको सम्पत्ति मात्र बण्डा हुने हो । निजी आर्जनको सम्पत्ति बण्डा गर्न अंशियारालाई कर लाग्ने व्यवस्था सो नम्बरमा छैन । कि.नं. २४६ सगोलको सम्पत्ति होइन भनी स्वयं वादीले नै २०४५।३।८ को घरसारको बण्डापत्रमा स्वीकार गरेको देखिन्छ । २०४५ सालको लिखतलाई अंशबण्डाको रीतपूर्वकको लिखत मानिने अवस्था नरहे पनि त्यसमा वादीले व्यक्त गरेको कुरालाई ग्रहण गर्न नमिल्ने होइन । प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ६ (क) हेर्दा पनि २०३१ सालमै विधायिकाले सगोल र निजीको अवधारणा ल्याएको देखिन्छ । सम्पत्ति कहिले आर्जन भयो भन्दा पनि कुन रूपमा आर्जन भयो त्यो नै अंशबण्डाको लागि कारक तत्व हो । अंशबण्डाको १८ नं. ले पनि यही कुरा भनेको छ । यस अवस्थामा प्रतिवादीले कर्मचारी सञ्चयकोष समेतबाट पटक पटक सापटी लिएको रकमबाट कि.नं. २४६ को जग्गा खरीद गरी घर निर्माण गरेको पुष्टि हुँदा सो घर जग्गा निजको निजी आर्जन भई सो सम्पत्ति बण्डा नलाग्ने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला अन्यथा भन्न मिल्ने । जहाँसम्म मानो छुट्टिएको मिति २०१९।१।१ लाई कायम गरिपाउँ भन्ने प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर छ, दुवै पक्षको सहमतिमा तयार भएको २०४५।३।८ को बण्डापत्रको लिखतमा चल सम्पत्ति समेत बण्डा गरेको अवस्थामा २०१९।१।१ लाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरिपाउँ भन्ने प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीरसँग सहमत हुन सकिएन । २०४५।३।८ लाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरेको समेत पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ, भन्ने समेत व्यहोराको माननीय न्यायाधीश श्री अनूपराज शर्माको राय ।

प्रस्तुत मुद्दाका दुवै पक्षहरू २०४५।३।७ सम्म सगोलमा रहेका छन् भनी जिल्ला अदालतले ठहर गरेको फैसलालाई पुनरावेदन अदालतले सदर गरेको छ । सो हदसम्मको फैसलामा यस इजलासका हामी दुवै न्यायाधीशहरू सहमत भएका छौं । अब यस्तो अवस्थामा २०२० सालमा राजीनामा लिखतबाट सगोलको एउटा अंशियारको नाममा खरीद गरिएको र २०२८ सालमा घर समेत बनाएको घर जग्गा बण्डा लाग्ने सगोलको सम्पत्ति हो वा बण्डा नलाग्ने निजी आर्जनको हो भन्ने छुट्टयाउनु पर्ने भएको छ । अंशबण्डाको १८ नं. मा भएको व्यवस्थाअनुसार निजी तवरले दान वा वकस पाएको वा कसैको अपुताली परेको अवस्था प्रस्तुत मुद्दामा छदैं छैन । अर्को तर्फ सगोलका अंशियारहरूले सगोलमा रही गरेको उद्योग, व्यवसायबाट आर्जन गरेको सम्पत्तिमा र ऋणमा सबै अंशियारको भाग लाग्छ भन्ने अंशबण्डाको १८ नं. ले व्यवस्था गरेको पाइन्छ । यसको अतिरिक्त प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ६(क) ले सगोलका जुनसुकै अंशियारको नाममा रहेको सम्पत्ति सगोलको सम्पत्ति हो भनी अदालतले अनुमान गर्ने कानूनी व्यवस्था गरेको पाइन्छ । यस स्पष्ट कानूनी व्यवस्थालाई स्पष्टताका साथ व्याख्या गर्दै जुनसुकै सगोलको अंशियारका नाउँमा रहेको सगोलको सम्पत्तिबाट सबै अंशियारले वाडी लिन पाउने भनी यस अदालतको पूर्ण इजलासले पुनरावेदक प्रतिवादी हरिप्रसाद खरेल वि. वादी भद्रप्रसाद खरेलको अंश मुद्दामा बोली सकेको पनि छ (नेकाप २०६२, नि.नं. ७४९३, पृ. १५२) । यसको अतिरिक्त राजीनामाको लिखतमा दाइजो, पेवाको सम्पत्ति हो भनी उल्लेख भएको भएपनि त्यतिकैबाट त्यस्तो सम्पत्तिलाई निजी आर्जनको मान्न नमिल्ने भनी यस अदालतले पहिला पनि बोलिसकेको पाइन्छ । (नेकाप २०६३, नि.नं. ७७२०, पृ. ७९९) । यस्तो अवस्थामा प्रस्तुत मुद्दाका दुई पक्षमध्ये वादी

पक्षले घर खेती गर्ने पैतृक सम्पत्तिको जगेर्ना, संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्दै वसेको र अर्को अंशियारले सरकारी नोकरी गर्दै वसेर दुवैले अलग-अलग आर्जन गरेको सम्पत्ति सगोलकै हुने र त्यसमा दुवै अंशियारले वरावर अंश भाग पाउने कुरामा कुनै विवाद वा द्विविधा हुन सक्दैन । सरकारी जागिरमा रहँदाको समयवधिमा हासिल गरिएको कारणले सो सम्पत्तिमा सगोलको अन्य अंशियारले भाग नपाउने भनी ऐनले विभेदपूर्ण व्यवस्था गरेको पाइदैन । संशोधित अंशबण्डाको १८ नं. अनुसार पनि बण्डा नलाग्ने किसिमको निजी आर्जनको प्रमाण निजी आर्जनको दावी गर्नेले पुर्‍याउनु पर्छ । प्रस्तुत मुद्दाको प्रतिवादीले २०२७ मा विवादित जग्गा खरीद गर्दा सरकारी निकायबाट ऋण, सापट लिएको नभई २०२० सालमा र २०२८ सालदेखि २०४६ सालसम्मको अवधिमा आवश्यकतानुसार पटक पटक लिएको ऋण सापटी सगोलको अन्य आवश्यकता पूर्तिको लागि नभई सो घर जग्गा आर्जन गर्नको लागि लिइएको हो र सोही घर जग्गामा प्रयोग भएको हो भनी अनुमान गर्नुपर्ने कुनै तर्कसंगत आधार देखिँदैन । त्यसकारण सगोलमा रहँदा राजीनामा लिखतबाट एउटा अंशियारको नाउँमा हासिल गरिएको जग्गामा पटक पटक गरी निर्माण गरिएको घर समेतलाई दर्तावाला अंशियारको निजी आर्जनको भनी त्यसबाट अर्को अंशियारले अंश नपाउने गर्नु कानूनी र न्यायपूर्ण हुने नदेखिँदा प्रतिवादी रामचन्द्र महर्जनको नाउँमा रहेको विवादित कि.नं. २४६ को घर जग्गा दुई अंशियारबीच मानो छुट्टिएको मितिभन्दा पहिला राजीनामाको लिखतद्वारा प्राप्त गरिएको समेत हुँदा सगोलको सम्पत्ति भई त्यसबाट समेत वादीहरूले आधी अंश भाग पाउने देखिन्छ । त्यसो हुनाले कि.नं. २४६ को घर जग्गामा बण्डा नलाग्ने ठहराएको हदसम्म पुनरावेदन अदालतको फैसला नमिलेकोले सो हदसम्म सो फैसला केही उल्टी हुने ठहर्छ । उक्त कि.नं.

२४६ को घर जग्गा प्रतिवादीको निजी आर्जनको भएकोले त्यसबाट वादीले अंश भाग नपाउने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालतको फैसला सदर गर्नु भएको माननीय न्यायाधीश अनूपराज शर्माको रायसँग सहमत नभएकोले सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१) (क) बमोजिम पूर्ण इजलासमा पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको माननीय न्यायाधीश श्री ताहिर अली अन्सारीको राय सहितको यस अदालत संयुक्त इजलासको मिति २०६५।७।२५ को फैसला ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चठी इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा ससुरा वाजे लोकबहादुर महर्जनको दुई छोरोमा जेठा पिता पति तीर्थबहादुर महर्जन र कान्छा विपक्षी रामचन्द्र महर्जन भएको, ससुरा वाजेको मृत्यु भै सकेकोले फिराद परेको अधिल्लो दिनलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी सम्पूर्ण सम्पत्तिमा दुई भाग गरी हाम्रो पति पिताको एक भाग अंश छुट्टाई पाऊँ भन्ने वादी दावी भएकोमा पिता र दाजुसँग मिति २०१९।१।१ गते घर सल्लाहबमोजिम मानो छुट्टी वसेको, पिताको मृत्युपछि घर जग्गा दाजु तीर्थबहादुर र मेरा नाममा संयुक्त दर्ता गराएका छौं, पुख्र्यौली सम्पत्ति यकीन गरी लिन मञ्जूर छ भन्ने प्रतिउत्तर जिकीर रहेको देखिन्छ । शुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट दर्ता हुन बाँकी सम्पत्ति बाहेक तायदातीमा उल्लेख भएका अन्य सम्पत्तिहरूबाट दुई भागको एक भाग आफ्नो पति पिताको अंश वादीहरूले प्रतिवादीबाट छुट्टाई लिई चलन समेत पाउने ठहर्‍याई भएको फैसलाउपर वादी प्रतिवादी दुवैतर्फबाट पुनरावेदन अदालत पाटनमा पुनरावेदन परेकोमा पुनरावेदन अदालतबाट शुरुको फैसला केही उल्टी गरी वादी प्रशान्त महर्जनको नामको वकसपत्रको कि.नं. २९६ को जग्गा निजको निजी आर्जन र प्रतिवादी रामचन्द्रको नामको का.म.न.पा. वडा नं ११ को कि. नं २४६ को घर जग्गा निजको निजी आर्जनको हुँदा सो हदका २ कितासम्म वण्डा नहुने ठहर्‍याई

फैसला भएको पाइन्छ । सो फैसलाउपर वादी/प्रतिवादी दुवै पक्षको यस अदालतमा पुनरावेदन पर्न आएकोमा यस अदालतको संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीशहरू बीच २०२७।३।८ मा प्रतिवादी रामचन्द्र महर्जनका नाममा राजीनामाबाट प्राप्त हुन आएको जग्गा र सो जग्गामा २०२९ सालमा नक्सा पास भै निर्माण भएको घरलाई प्रतिवादीको स्वआर्जनको मानी वण्डा गर्नुपर्ने सम्पत्तिबाट बाहेक गर्न मिल्ने वा नमिल्ने भन्ने प्रश्नमा मतैक्य हुन नसकी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१)(क) बमोजिम प्रस्तुत मुद्दा यस इजलाससमक्ष पेश हुन आएको अवस्था छ ।

इजलाससमक्ष पेश हुँदा पुनरावेदक/वादीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री सिन्धुनाथ प्याकुरेल तथा अधिवक्ताद्वय श्री लोकभक्त राणा र बालकृष्ण नेउपानेले पारित नभएको वण्डापत्रमा अभिव्यक्त विषयलाई दुवै पक्षको घोषणाको रूपमा लिन मिल्ने हुँदैन । २०४५ सालको सो वण्डापत्रको लिखतमा दुई पक्ष सहमत रहेको भन्ने आधारमा संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीश श्री अनूपराज शर्माले व्याख्या गर्नु भएको छ । तर, सो लिखतले विवादित जग्गालाई स्वआर्जनबाट खरीद गरेको भनेको छैन, त्यसभित्रको एउटा घरलाईसम्म स्वआर्जनको कमाईले बनाएको भन्नेसम्म उल्लेख भएको कुरालाई आधार बनाएर वण्डायोग्य सम्पत्तिबाट त्यसलाई अलग गर्न मिल्दैन । मानो छुट्टिएको मितिका सम्बन्धमा दुवै पक्षबीच मुख मिलेको छैन, २०४५ सालको वण्डापत्रको लिखतले पनि २०१९ सालमा मानो छुट्टिएको भनेको छैन । विवादको कित्ता नं. २४६ को घरजग्गाका सम्बन्धमा माननीय न्यायाधीश श्री ताहिर अली अन्सारीको राय सदर हुनु पर्दछ भन्ने समेतको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो । त्यसैगरी पुनरावेदक/प्रतिवादीका तर्फबाट रहनु भएका विद्वान अधिवक्ताद्वय श्री शम्भु थापा र श्री बल्लभ

वस्नेतले २०४५ सालको बण्डापत्रको लिखतमा मानो छुट्टै अघि नै भिन्न भैसकेको भन्ने व्यहोरा उल्लेख भएको छ । सो बण्डापत्रले थापाथलीको घर रामचन्द्र महर्जनको स्वआर्जनको कमाइले बनाएको भनी उल्लेख गरेको छ, घर निर्माण हुनुअघि नै मानो छुट्टैको भन्ने कुरा त्यसबाट पनि पुष्टि हुन्छ । प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ६(क) ले अन्यथा प्रमाणित भएमा सगोलको नमानिने व्यवस्था गरेको छ । तसर्थ, अन्यथा प्रमाणित भएकोले प्रतिवादीको स्वआर्जनको सो घरलाई बण्डायोग्य सम्पत्तिभित्र राख्न नमिल्ने हुँदा सोलाई बाहेक गरेको माननीय न्यायाधीश श्री अनूपराज शर्माको राय सदर हुनु पर्दछ भनी वहस जिकीर प्रस्तुत गर्नुभयो ।

२. उल्लिखित तथ्य समेतबाट प्रस्तुत मुद्दाका वादी प्रतिवादीहरूबीच मिति २०४५।३।८ मा भएको बण्डापत्र रजिष्ट्रेशन पारित नभएको अवस्था भए पनि सो बण्डापत्रलाई अंशियारहरू बीच मानो छुट्टैको मिति कायम गर्ने सम्बन्धमा संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीशबीच मतैक्य रहेको पाइयो । वास्तवमा मानो छुट्टैको कागज रजिष्ट्रेशन गरिनु भनेको त्यो मितिलाई सार्वजनिक रूपमा सुरक्षित गरिनु हो । अंशबण्डाको प्रयोजनका लागि मानो छुट्टैको मिति सुरक्षित किन राखिनु पर्दछ भने सो पछिको खति उपति अर्थात् नोक्सानी र आर्जन आ-आफ्नो हुन्छ । त्यसै कारणले मानो जोरिएको लिखत पनि मानो छुट्टैको लिखत सरह रजिष्ट्रेशन हुनैपर्ने कानूनी प्रावधानको तर्जुमा भएको हो । तर अंशियारबीच कुनै लिखत हुन्छ र सो पछि खति उपति आ-आफ्नो गरिएको व्यवहारबाट देखिन्छ भने सो लिखतको मितिलाई मानो छुट्टैको मिति मान्नु न्यायसंगत हुन्छ । तसर्थ मानो छुट्टैको मितिका सम्बन्धमा दुई पक्षबीच मुख नमिले तापनि घरायसी बण्डापत्रको लिखत खडा भएको कुरामा वादी र प्रतिवादीको मुख मिलेको

र सोलाई कुनै पनि रूपमा निष्क्रिय तुल्याइएका प्रमाणको अभाव रहेको अवस्थामा मानो छुट्टैको मिति कायम गर्ने प्रयोजनका लागि सो लिखतको मितिलाई आधार बनाउन मिल्ने नै देखियो । यस सम्बन्धमा यस अदालतबाट चल सम्पत्ति बण्डा भएको वा मानो छुट्टैको मिति यो हो भन्ने र सो कुरा प्रमाणित गर्न आधार नभएकोले लिखत भएका मितिलाई नै मानो छुट्टैको मान्नुपर्ने भनी सिद्धान्त कायम भएर रहेको (नेकाप २०५०, नि.नं. ४६७९, पृष्ठ ५) परिप्रेक्ष्यमा यी वादी प्रतिवादीहरूबीच घरसारमा बण्डापत्र भएको मिति २०४५।३।८ लाई नै वादी र प्रतिवादीबीच मानो छुट्टैको मिति कायम गरेको हदसम्म पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला सदर गरेको संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीशहरूको रायलाई अन्यथा गरिरहनु पर्ने देखिएन ।

३. त्यसैगरी प्रस्तुत मुद्दामा वादी प्रशान्त महर्जनले मिति २०४६।३।२९ मा वकसपत्रद्वारा प्राप्त गरेको कित्ता नं. २९६ को जग्गा बण्डा हुनुपर्ने हो वा होइन भन्ने अर्को विवादको विषय रहेको देखिन्छ । सो सम्बन्धमा हेर्दा वादी प्रशान्त महर्जनले मिति २०४६।३।२९ मा वकसपत्रद्वारा प्राप्त गरेको कित्ता नं. २९६ को जग्गा यी वादी प्रतिवादीबीच मिति २०४५।३।८ मा मानो छुट्टैको मिति कायम भए पछि वादी प्रशान्त महर्जनले प्राप्त गरेको भन्ने देखिएको र सो जग्गा वकसपत्रको लिखतद्वारा प्राप्त गरेको कुरामा पनि विवाद नरहेको हुँदा त्यस्तो जग्गा अंशबण्डाको १८ नं. का आधारमा बण्डा गर्नुपर्ने सम्पत्तिअन्तर्गत नपर्ने हुँदा त्यसलाई बण्डा गर्नुपर्ने सम्पत्तिबाट बाहेक गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला सदर गरेको संयुक्त इजलासको राय पनि मनासिव नै देखियो ।

४. अब, प्रस्तुत मुद्दामा विवादको मुख्य विषयका रूपमा रहेको प्रतिवादी रामचन्द्र महर्जनले मिति २०२७।१।२८ को राजीनामाद्वारा

प्राप्त गरेको कित्ता नं. २४६ को घर जग्गाका सम्बन्धमा बण्डा हुने हो वा होइन भन्ने संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीश मतैक्य हुन नसकेको प्रश्नको निराकरण गर्नुपर्ने अवस्था देखियो । यसका लागि मिति २०४५।३।८ को बण्डापत्रको लिखतमा उल्लेख भएको व्यहोरा, सो जग्गा राजीनामाको लिखतद्वारा प्राप्त गरेको मिति अर्थात् २०२७।१।२८ मा विद्यमान रहेको कानूनी व्यवस्था, हालको कानूनी व्यवस्था समेतको विवेचना गरी विवादको उक्त कित्ता नं. २४६ को घरजग्गा बण्डा गर्नुपर्ने सम्पत्तिअन्तर्गत पर्ने नपर्ने के हो भन्ने सम्बन्धमा निष्कर्षमा पुग्नु पर्ने देखिन्छ ।

५. प्रस्तुत मुद्दामा संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीशहरूका बीचमा प्रतिवादी रामचन्द्र महर्जनले मिति २०२७।१।२८ को राजीनामाद्वारा प्राप्त गरेको विवादको कित्ता नं. २४६ को जग्गा र सो जग्गामा बनेको घर निज रामचन्द्र महर्जनको निजी सम्पत्ति हो वा वादी प्रतिवादी बीच बण्डा हुनुपर्ने सम्पत्ति हो भन्ने सम्बन्धमा मतैक्य हुन नसकेको अवस्था छ । यी वादी प्रतिवादीका बीच मानो छुट्टिएको मिति केलाई मान्ने भन्ने सम्बन्धमा मिति २०४५।३।८ को बण्डापत्रलाई आधार मानी सोही मितिमा मानो छुट्टिएको मिति कायम हुने भनी यसअघि नै निरूपण भैसकेको हुँदा अब त्यसतर्फ थप विवेचना गरिरहनु पर्ने देखिएन ।

६. अब, विवादको कित्ता नं. २४६ को घरजग्गा आफ्नो निजी सम्पत्ति भएकाले बण्डा हुनु नपर्ने भन्ने सम्बन्धमा प्रतिवादीले लिएको जिकीरलाई हेर्दा निजले सो जग्गा आफूले तेजारथ तथा सञ्चयकोष सापटी लिई जम्मा भएको रकमबाट खरीद गरेको र आफ्नै स्वआर्जनको सम्पत्तिबाट आफ्नै नाममा घर बनाउन नक्सा पास गरी घर समेत बनाई भोगचलन गर्दै आएको भन्ने कथन रहेको र पुनरावेदन तथा यस अदालतमा पुनरावेदन गर्दा

समेत सोही कथनको पुनरावृत्ति गरेको देखिन्छ । त्यसको पुष्ट्याईका लागि निजले २०४५।३।८ को बण्डापत्र लिखतमा उल्लेख भएको व्यहोरा, मिति २०२७।१।२८ मा पारित राजीनामा लिखत र मिति २०२८।३।१५ मा नक्सा पास भएको प्रमाणपत्र समेत पेश गरेको देखिन्छ । ती लिखतहरूले सो जग्गा तथा त्यसमा बनेको घर निजको स्वआर्जनको सम्पत्तिबाट भएको भन्ने कुरालाई पुष्टि गर्ने हैसियत ग्रहण गरेका छन् छैनन् भन्ने सम्बन्धमा हेर्दा २०४५।३।८ को बण्डापत्र लिखतको तपसील खण्डमा रामचन्द्र महर्जनको भागमा परेको भन्ने शीर्षकअन्तर्गत पहिलो बुँदामा रामचन्द्र महर्जनकै आर्जन कमाईले बनाएको घर भन्ने सम्मको व्यहोरा उल्लेख भएको छ भने मिति २०२७।१।२८ मा पारित राजीनामा लिखतमा स्वआर्जनको जनाउने किसिमको कुनै व्यहोरा उल्लेख भएको देखिँदैन । त्यसैगरी मिति २०२८।३।१५ मा नक्सा पास भएको प्रमाणपत्रमा निजको नामको जग्गा भएकाले स्वाभाविक रूपमा निजकै नाममा नक्सापासको प्रमाणपत्र जारी गरिएको देखिन्छ । मुलुकी ऐन सातौँ संशोधन पश्चात् अर्थात् २०४५।३।८ को बण्डापत्रलाई वैधता दिनका लागि रजिष्ट्रेशन हुनै पर्ने बाध्यात्मक व्यवस्था मुलुकी ऐन, रजिष्ट्रेशनको १ नं. ले गरेको छ । त्यसरी रजिष्ट्रेशन गराउनु पर्ने लिखत रजिष्ट्रेशन पारित नगराएको अवस्थामा त्यसको परिणाम के हुने भन्ने सम्बन्धमा त्यस्तो लिखतबाट कुनै अचल सम्पत्ति पत्री दावी गरेको नालिस लाग्न सक्दैन भनी ऐ. ६ नं. मा गरिएको व्यवस्थाबाट त्यस्तो लिखत र त्यसमा लेखिएको व्यहोराले मान्यता पाउन नसक्ने भन्ने स्पष्ट हुन्छ ।

७. अंशबण्डा र मानो छुट्टिएको भन्ने विषय समान अवस्थाका होइनन् । मानो छुट्टिनुले आ-आफ्नो चुलो मानो, खति उपति गरी अलग रूपमा खानु पिउनु गरेको भन्ने क्रिया सम्मको अवस्थालाई जनाउँछ भने

अंशबण्डाको विषय सगोलको सम्पत्तिमाथिको अधिकारसँग जोडिएको हुन्छ । अंश हकलाई अंशियारको नैसर्गिक हकका रूपमा लिइन्छ । अंशहकबाट बञ्चित पार्ने गरी गरिएको कुनै पनि लिखतलाई मान्यता दिईदैन । त्यसैगरी अंशियारहरूमध्येका कसैको अंश हकमा प्रतिकूल असर पार्ने गरी कानूनको व्याख्या पनि गरिदैन । अंशबण्डासम्बन्धी मुख्य कानूनका रूपमा रहेको मुलुकी ऐन अंशबण्डाको महलले पनि जियजियैको अंश गर्नुपर्ने र त्यसरी अंशबण्डा गर्दा अंश पाउने सबैको बराबर अंश गर्नुपर्छ भनी बाध्यात्मक कानूनी व्यवस्था गरेको छ । मुलुकी ऐनको २०३४।१।२७ मा भएको सातौँ संशोधन पछि अंशबण्डा भएको तथ्य बण्डापत्रको पारित लिखतबाट मात्रै पुष्टि हुन्छ । सगोलको सम्पत्ति अंशियारमध्ये जो कोहीका नाममा हुन सक्छ । त्यसरी कसैको नाममा जग्गा रहनु वा त्यस्तो जग्गामा नक्सा पास गरी घर बनाउने क्रियाले अंशबण्डा भैसकेको वा सो घरजग्गा जसको नाममा छ, निजको एकलौटी हकभोगको वा निजको स्वार्जनको भन्ने तथ्यलाई पुष्टि गर्दैन । सगोलको सम्पत्ति अंशियारमध्येका को कसको नाममा के कसरी राख्ने वा त्यसको व्यवस्थापन कसरी गर्ने भन्ने कुरा घर व्यवहार सञ्चालनको स्वाभाविक प्रक्रियाअन्तर्गत पर्दछन् । त्यसरी घर व्यवहार सञ्चालनमा अवलम्बन गरिएका प्रक्रिया, सोसम्बन्धी सहमति वा समझदारीका कुराले अंश हकलाई प्रभावित पार्ने वा कसैलाई अंशहकबाट बञ्चित तुल्याउने वा अंशहकलाई संकुचन गर्ने भन्ने हुँदैन ।

८. अंश हकको विषयलाई अन्य कुराहरूबाट प्रभावित हुन नदिनकै लागि अंशबण्डाको निश्चित प्रक्रिया निर्धारण गरी अंशबण्डाको लिखतलाई रजिष्ट्रेशन पारित गर्नुपर्ने अनिवार्य व्यवस्था रजिष्ट्रेशनको महलमा गरिएको हो । अंशबण्डाको सन्दर्भमा घरसारका लिखत, सम्पत्तिको स्वामित्व वा भोग जस्ता

विषयले मान्यता पाउन सक्दैन । त्यसको एकमात्र आधार भनेको पारित लिखत हो । पारित नभएको घरसारको बण्डापत्रमा कुनै कुरा उल्लेख हुँदैन त्यसलाई निरपेक्ष रूपमा मान्यता दिने हो भने अंशबण्डाको महल निरर्थक हुन जान्छ र रजिष्ट्रेशनसम्बन्धी कानूनी व्यवस्था औचित्यहीन हुन पुग्छ ।

९. विवादको उक्त कित्ता नं. २४६ को जग्गा मिति २०२७।१।२८ मा बलदेव शमसेरबाट यी प्रतिवादी रामचन्द्र महर्जनले राजीनामा लिखतद्वारा प्राप्त गरेको भन्ने कुरामा विवाद छैन । सो बेलाको कानूनमा स्वार्जन भन्ने कुराले कानूनी मान्यता पाएको थिएन । सो जग्गा प्राप्त भएको मिति अर्थात् २०२७।१।२८ मा बहाल रहेको कानूनी व्यवस्थालाई हेर्दा मुलुकी ऐनमा २०३४।१।२७ मा भएको सातौँ संशोधनअघि अंशबण्डाको महलको १८ नं. मा मानो नछुट्टिई सँगै बसेका अंशियारहरू छन् भने अंशियारहरूले कमाएको धन र लाएको ऋण सबै अंशियारलाई भाग लाग्छ । ऐनबमोजिम अंश गरी लिनुदिनु पर्दछ भन्ने व्यवस्था रहेको पाइन्छ ।

१०. यसरी मुलुकी (सातौँ संशोधन) ऐन, २०३४ लागू हुनुपूर्व एकासगोलका अंशियारहरूले वकसपत्र वा अरु जुनसुकै स्रोतबाट कमाएको भएपनि त्यस्तो सम्पत्ति सबै अंशियारलाई बण्डा लाग्ने कानूनी व्यवस्था विद्यमान रहेको भन्ने कुरा साविक व्यवस्थाबाट देखिन्छ । यी प्रतिवादी रामचन्द्र महर्जनले २०२७ सालमा राजीनामाबाट जग्गा प्राप्त गर्दा र सो जग्गामा घर निर्माण गर्दाका वखत एकासगोलमा नै रहेको भन्ने तथ्य स्थापित भै सकेको हुँदा ती सम्पत्तिका सम्बन्धमा त्यसबेला कायम रहेको कानूनी व्यवस्था नै लागू हुने हुन्छ, त्यसभन्दा अलग रहेर न्याय निरूपण गर्न मिल्ने हुँदैन । मुलुकी (सातौँ संशोधन) ऐन, २०३४ ले साविकको सो व्यवस्थालाई निरन्तरता दिँदै मानो नछुट्टिई सँग

वसेका अंशियार छन् भने जुनसुकै अंशियारले सगोलको सम्पत्तिबाट वा सगोलको खेती, उद्योग, व्यापार व्यवसायबाट बढेबढाएको सगोलको आर्जन र लेनदेन व्यवहारको नम्बरबमोजिम लगाएको ऋण सबै अंशियारलाई भाग लाग्छ भनी स्पष्ट रूपमा उल्लेख गरेको छ । सो व्यवस्थसँगै संशोधित व्यवस्थाअनुसार कुनै अंशियारले आफ्नो ज्ञान वा सीप वा प्रयासबाट निजी आर्जन गरेको वा कसैबाट निजी तवरले दान वा वकस पाएको वा कसैको अपुताली परेको वा स्त्री अंशधनको महलको ५ नम्बरबमोजिम पाएकोमा त्यस्तो आर्जन वा पाएको सम्पत्ति सो आर्जन गर्ने वा पाउने अंशियारको निजी ठहरी आफूखुशी गर्न पाउँछ, बण्डा गर्न कर लाग्दैन भनी स्वआर्जनको सम्पत्तिलाई बण्डा गर्न कर नलाग्ने गरी बाहेक गरेको समेत पाइन्छ । यसबाट पनि अंशबण्डाको महलको साविक १८ नं. को कानूनी व्यवस्थाले सगोलको कुनै अंशियारका नाममा रहेको जुनसुकै स्रोतबाट प्राप्त गरेको सम्पत्तिलाई बण्डायोग्य सम्पत्तिका रूपमा राखेको भन्ने कुरामा विवाद गर्न मिल्ने अवस्था देखिँदैन । सोही व्यवस्थालाई निरन्तरता दिँदै हालको व्यवस्था समेतले मानो नछुट्टिई सँग वसेका अंशियारहरूले सगोलको सम्पत्तिबाट वा सगोलको खेती, उद्योग, व्यापार व्यवसायबाट बढे बढाएको आर्जनलाई सगोलको आर्जनका रूपमा राखी अंशियारबीच भाग लाग्ने भन्ने व्यवस्था गरेको पाइन्छ । तर हालको कानूनी व्यवस्थाले निजी आर्जनको अवधारणालाई समेत अंगीकार गरी त्यसका केही आधार र शर्तहरू निश्चित गरेको पाइन्छ । मुलुकी ऐनमा २०३४ सालमा भएको सातौँ संशोधनपछिका विवादमा अंशबण्डाको १८ नं. ले निजी आर्जनका रूपमा परिभाषित गरेका सम्पत्तिहरूलाई बाहेक गरी बण्डा गर्नुपर्ने हुन आउँछ । तर सो मितिभन्दा अघिको हकमा त्यसरी बाहेक गर्न मिल्ने खालको कानूनी व्यवस्थाको अभावमा अदालतले

अन्यथा हुने गरी व्याख्या गर्नसक्ने स्थिति नै रहँदैन । तसर्थ, कानूनले नै स्पष्ट गरेको कुरालाई अन्यथा अर्थ गर्ने कुरा हुँदैन । अंशबण्डाको १८ नं. मा २०३४।१।२७ मा भएको संशोधनभन्दा अगाडि आर्जित सम्पत्ति र सो संशोधनपछि आर्जित सम्पत्ति बण्डा हुने वा नहुने विषयमा यस अदालतले आफ्नो सुनिश्चित अवधारणा बनाइसकेको पाइन्छ । मिति २०३४।१।२७ मा मुलुकी ऐनमा भएको सातौँ संशोधनले निजी आर्जनको अवधारणा भित्रायाएबाट सो पूर्व सगोलमा रहेको अंशियारले जुनसुकै माध्यमबाट सम्पत्ति आर्जन गरेको भएपनि सो बण्डा हुने भन्ने मान्यता यस अदालतले नेकाप २०४४, नि.नं. ३०१५, पृष्ठ २७३ र नेकाप २०६०, नि.नं. ७२६५, पृष्ठ ७०० मा स्थापित गरिसकेको पाइन्छ । पूर्ण इजलाससमेतबाट प्रतिपादित ती सिद्धान्तहरूसँग असहमत हुनुपर्ने कारण र अवस्था पनि देखिएन ।

११. तसर्थ माथि गरिएको विवेचना समेतबाट रजिष्ट्रेशन पारित नभएको मिति २०४५।३।८ को घरसारको बण्डापत्रको लिखतमा रामचन्द्र महर्जनकै आर्जन कमाईले बनाएको घर भन्ने व्यहोरा उल्लेख भएकै भरमा विवादको कित्ता नं. २४६ को घरजग्गामा निज रामचन्द्र महर्जनको एकलौटी हक लाग्ने भनी मान्न मिल्ने देखिँदैन । मिति २०२७।३।८ मा घरसारको बण्डापत्रलाई आधार मानी प्रतिवादी रामचन्द्र महर्जनका नाउँमा खरीद गरिएको कित्ता नं. २४६ को जग्गा र सो जग्गामा मिति २०२८।३।१५ मा बनाएको घर समेतलाई बाहेक गर्न मिल्ने अवस्था नदेखिँदा सगोलमा रहँदा राजीनामा लिखतबाट एउटा अंशियारको नाउँमा हासिल गरिएको जग्गामा पटक-पटक गरी निर्माण गरिएको घर समेतलाई दर्तावाला अंशियारको निजी आर्जनको भनी त्यसबाट अर्को अंशियारले अंश नपाउने गर्नु कानूनी र न्यायोचित नहुने भन्ने समेतका आधारमा

प्रतिवादी रामचन्द्र महर्जनका नाउँमा रहेको विवादित कित्ता नं. २४६ को घरजग्गामा वादीहरूले आधि अंश भाग पाउने ठहर्‍याएको संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीश श्री तार्हिर अली अन्सारीको राय मनासिव ठहर्‍रछ । विवादको कित्ता नं. २४६ को घरजग्गा समेत निजी आर्जनको ठहर्‍याएको हदसम्म पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला केही उल्टी हुन्छ । अरुमा तपसील बमोजिम गर्नु ।

तपसील

माथि ठहर खण्डमा उल्लेख भएबमोजिम पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला केही उल्टी भै प्रतिवादीको नाउँमा रहेको विवादको कित्ता नं. २४६ को घरजग्गामा समेत वादीहरूले प्रतिवादीबाट आधि अंश भाग पाउने ठहरेकोले पुनरावेदन अदालतको फैसलाबमोजिम राखेको सो हदसम्मको लगत कट्टा गरी उल्लिखित कित्ता नं. २४६ को घरजग्गासमेतको सम्पत्तिबाट १ भाग अंश छुट्याई पाऊँ भनी दण्ड सजायको ४६ नं. को म्यादभित्र दरखास्त दिए नियमानुसार अंश छुट्याई चलन समेत चलाई दिनु भनी शुरु काठमाडौँ जिल्ला अदालत तहसील शाखामा लगत दिनु १

माथि इन्साफ खण्डमा लेखिएबमोजिम विवादको कित्ता नं. २४६ को घरजग्गा समेतबाट वादीहरूले अंश पाउने ठहरेको सन्दर्भमा वादीले उक्त घरजग्गाको हकमा शुरुमा दाखिला गरेको कोर्टफी रु.२७०१-, पुनरावेदन अदालत पाटनमा पुनरावेदन गर्दा दाखिला गरेको कोर्टफी रु.८२३१२७ (यस अदालतमा धरौटी आम्दानी बाँधिएको देखिएको) र यस अदालतमा दाखिला गरेको कोर्टफी रु.४०१५० समेत गरी जम्मा रु.१,१३३,७७७ समेत प्रतिवादीबाट भराई पाउने हुँदा भराई पाऊँ भनी ऐनका म्यादभित्र वादीको दरखास्त परे

कुनै दस्तूर नलिई कानूनबमोजिम भराई दिनु भनी शुरुमा लेखी पठाईदिनु २
प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाईदिनु ३
उक्त रायमा हामी सहमत छौँ ।
न्या. प्रकाश वस्ती
न्या. भरतराज उप्रेती
इति संवत् २०६६ साल माघ ७ गते रोज ५ शुभम्
इजलास अधिकृत: उमेश कोइराला

निर्णय नं. ८२९४

वैशाख, २०६७

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री दामोदरप्रसाद शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमारप्रसाद शाह
माननीय न्यायाधीश श्री रणबहादुर बम
रिट नं.-०६४-WF- ०००१
आदेश मिति: २०६६।१०।७।५
मुद्दा- उत्प्रेषण ।

निवेदक: काठमाडौँ जिल्ला, काठमाडौँ
महानगरपालिका वडा नं.४ हाल
काठमाडौँ महानगरपालिका वडा नं.१
बस्ने मोहनलक्ष्मी मास्के
विरुद्ध

विपक्षी: अर्थ मन्त्रालय समेत

यस अदालतमा रायबाभी-

मा.न्या.श्री अनूपराज शर्मा
मा.न्या.श्री राजेन्द्रकुमार भण्डारी

- आरोपको सूचना दिनु मात्र पर्याप्त हुने नभई सो सूचनाबमोजिम आरोपको खण्डन गर्न, प्रतिवाद गर्न र प्रमाण प्रस्तुत गर्न पर्याप्त र मनासिव समय पनि दिनुपर्ने हुन्छ । साथै सो प्रतिवाद र प्रतिवादको समर्थनमा प्रस्तुत प्रमाण समेतको विश्लेषण गरी स्वतन्त्र भई

निर्णयकर्ताले तर्क र प्रमाणमा आधारित भएर प्रचलित कानूनको प्रयोग गरी निर्णय गर्नुपर्ने तथा सो निर्णयमा निष्कर्षमा पुगेको स्पष्ट आधार र कारण खुलाउनु पर्ने ।

- कुन निकायमा पुनरावेदन गर्न पाउने हो वा के कुन आधारमा पुनरावेदन गर्न नपाउने हो, कुन कानून र प्रमाणको आधारमा त्यस्तो निर्णय गरिएको हो भन्ने जस्ता कुराहरू समेत निर्णयमा उल्लेख हुनुपर्छ र सो कुराको जानकारी सम्बन्धित व्यक्तिलाई सहज रूपमा उपलब्ध गराउनु पर्दछ । अन्यथा त्यस्तो निर्णयलाई न्यायिक दृष्टिकोणबाट उचित, निष्पक्ष र न्यायसंगत नमानिने ।

(प्रकरण नं.५)

- कानूनबमोजिम कारवाही र निर्णय गर्ने अधिकार पाएको कर अधिकृतले कानूनले स्पष्ट रूपमा तोकेको कार्यविधि र प्रक्रियालाई पूर्णरूपमा अनुशरण र पालना गर्नुपर्छ । कानूनको प्रयोग र पालनामा सम्बन्धित कानूनमा अन्यथा उल्लेख भएमा बाहेक अन्य आधार र प्रक्रियाबमोजिम वा आफ्नो स्वविवेकीय अधिकारबमोजिमको छुट्टै प्रक्रिया वा कार्यविधि निर्धारण गर्न मिल्ने हुँदैन । साथै कानूनले म्याद जारी गर्ने स्पष्ट रूपमा ढाँचा तोकिएकोमा कुनै प्रशासकीय वा अर्धन्यायिक अधिकारीले कानूनले नै अधिकार दिएमा बाहेक सो ढाँचालाई बदल्न, हेरफेर वा संशोधन गर्ने अधिकार नराख्ने ।

- कार्यविधि कानूनको प्रयोग र पालनमा स्वेच्छाचारी प्रयोग वा त्रुटिपूर्ण प्रयोग भएमा सारवान कानूनको प्रयोग प्रभावित हुनसक्ने खतरा हुन्छ । साथै

अनिवार्य रूपमा पालना गर्नुपर्ने कार्यविधिसम्बन्धी कानूनको प्रयोग नगरी मुद्दाको कारवाही र निर्णय गरिएमा सो निर्णय नै त्रुटिपूर्ण मान्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं.११)

- सुनुवाइको मौका भनेको प्राकृतिक न्यायको आधारभूत विधिशास्त्रीय सिद्धान्तको रूपमा रहेको छ । जुन व्यक्तिको हक वा हितको प्रतिकूल कारवाही वा निर्णय गर्न लागिएको हो सो व्यक्तिको कुरा सुन्नु (Audi Alteram Partem) तथा निजलाई आफ्नो प्रतिरक्षा गर्न मनासिव अवसर दिइनु पर्दछ भन्ने प्राकृतिक न्यायको आधारभूत सिद्धान्त रहेको छ । यस्तो व्यक्तिलाई प्रशासकीय वा न्यायिक कारवाही र निर्णयको प्रतिकूल प्रभावबाट कार्यविधिगत सुरक्षा प्रदान गर्नु नै सुनुवाइको सिद्धान्तको मूलभूत उद्देश्य रहने ।

(प्रकरण नं.१६)

- कसैको संविधानप्रदत्त सम्पत्तिसम्बन्धी उक्त हकहरूको प्रचलनमा रोक लगाउँदा सम्पत्ति धारकलाई सो सम्बन्धमा सफाइ पेश गर्ने वा तत्सम्बन्धी प्रमाण पेश गर्ने अवसर दिएर मात्र निर्णय गर्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं.१८)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री बद्रीबहादुर कार्की तथा विद्वान अधिवक्ताहरू, श्री सुशीलकुमार पन्त, श्री शम्भु थापा, श्री बालकृष्ण नेउपाने र श्री नरेन्द्रप्रसाद गौतम

विपक्षी तर्फबाट उपन्यायाधिवक्ता श्री कृष्णप्रसाद पौडेल

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १७(१)
- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २४(८)(९), ३२ र १०७
- अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ को दफा १७ (१)
- अन्तःशुल्क ऐन, २०१५ को दफा ३
- संक्षिप्त कार्यविधि ऐन, २०२८ को दफा ३(१)
- नेपाल कानून व्याख्या सम्बन्धी ऐन, २०१० को दफा १४ र २१
- मुलुकी ऐन अ.व. १८, ६५ र ११८
- कर फछ्यौट आयोग ऐन, २०३३ को दफा १६

आदेश

न्या.रामकुमारप्रसाद शाह: यस अदालत संयुक्त इजलासमा मा.न्या.ज्यूहरू बीच रायवाभी भै सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१) (क) बमोजिम यस इजलासमा पेश भएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र ठहर निम्नबमोजिम छ -

म निवेदिका समेत शेयरधनी भै मदिरा उत्पादन गर्ने डिष्टीलरी उद्योग स्थापना गर्ने उद्देश्य लिई श्री डिष्टीलरी (प्रा.)लि. नामको कम्पनी स्थापना गरी अन्तःशुल्क ऐन, २०१५ तथा ऐ. नियमावलीबमोजिम सम्बन्धित निकायबाट मदिरा उत्पादनको इजाजतपत्र प्राप्त गरी नवलपरासी जिल्लाको अरुणखोलामा मदिरा उद्योग स्थापना गरी २०५३।४।१ देखि मदिराको व्यावसायिक उत्पादन गरी आएको र अभिलेखहरू प्रमाणित भएबमोजिम उक्त कम्पनीले श्री ५ को सरकारलाई मदिराको व्यावसायिक उत्पादन भएको २०५३।४।१ देखि आ.व. २०६०।२०६१ सम्मको अन्तःशुल्क लगायतको सम्पूर्ण राजश्व भुक्तानी गरी सकेको निर्विवाद छ । मुलुकभित्रको आन्तरिक द्वन्द्व र प्रतिकूल अवस्थामा समेत उद्योग सञ्चालन गरी म निवेदिका मुटुको रोगी भएकोले उपचारको सिलसिलामा भारतमा गई उपचार गराइरहेको

अवस्थामा प्रत्यर्थी आन्तरिक राजश्व कार्यालयले मेरो विरुद्ध अन्तःशुल्क छलेको भन्ने उजूरी पारेको भन्ने समेत उल्लेख गरी मेरो नाउँमा ७ दिने म्याद जारी गरिएको । उक्त म्याद २०६१।१२।११ मा घर दैलामा टाँस भएको व्यहोरा परिवारका सदस्यसँग टेलिफोन सम्पर्क हुँदा जानकारी पाएँ । म भारतमा उपचार गराइरहेकोले कार्यालयमा स्वयम् उपस्थित हुन नसक्ने भएकोले स्वास्थ्य परीक्षण गराएको प्रमाण समेत संलग्न गरी गुज्रेको म्याद थामी आवश्यक कानूनी प्रक्रिया अघि बढाउनका लागि वारेश मुकरर गरी २०६१।१२।२९ मा हाजिर हुन पठाउँदा प्रत्यर्थी कार्यालयका प्रमुख कर अधिकृतले आत्मनिष्ठ र गैरकानूनी कारण देखाई वारेशनामा सहितको निवेदन स्वीकार गर्न नमिल्ने भनी दरपीठ गरियो ।

विपक्षी कार्यालयको दरपीठ आदेशविरुद्ध २०६२।१।७ मा राजश्व न्यायाधिकरण काठमाडौँमा अ.व. १७ नं. बमोजिम निवेदन दिई कैफियत प्रतिवेदन माग गरी वारेशमार्फत् प्रतिवाद गर्न पाउने नपाउने भन्ने कुरा विचाराधीन रहेकै अवस्थामै प्रतिवादको मौका नै नदिई एकतर्फी रूपले २०६२।१।११ मा फैसला भएको व्यहोरा निवेदक शेयरधनी तथा सञ्चालक रहेको कम्पनीको नाउँमा हुलाकमार्फत पठाएको फैसला सहितको जनाउ पत्र २०६२।१।२० मा प्राप्त गरी अवगत भयो । फैसलामा म निवेदिकालाई प्रतिवादी बनाएको तर फैसलाको ठहर खण्डमा मेरा उपर कसूर कायम गरी सजाय तथा जरीवाना भएको छैन । तर फैसलाको तपसील खण्डमा मलाई कुनै थाहा जानकारी तथा प्रतिवादको मौकासमेत नदिई मेरा नाउँको चल अचल सम्पत्तिहरू शेयर लगानी, बैंक खाता, सवारी साधन समेतका सम्पूर्ण सम्पत्तिहरू रोक्का राख्ने भनी २०६१।९।१२, २०६१।९।१९ र २०६१।१२।१० मा निर्णय गरिएको भन्ने कुरा २०६२।१।११ को फैसलामा उल्लेख गरी सम्पत्ति रोक्का राख्ने

निर्णयलाई कायमै राख्ने भनिएको हुँदा विपक्षी निकायहरूको काम कारवाही निर्णय फैसला समेत बदनियतपूर्ण, दूषित, अधिकारक्षेत्र विहीन एवं प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तप्रतिकूल रहेकोले सो काम कारवाही निर्णय बदर गराउन अन्य कुनै प्रभावकारी कानूनी उपचार विद्यमान नभएकोले नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ को धारा २३ र ८८ (२) बमोजिम यो निवेदन गर्न आएको छु ।

प्रथमतः कम्पनीको कारोवारको सम्बन्धमा कम्पनीलाई कुनै सोधपुछ र पत्राचार समेत नगरी निवेदिकाको नाउँमा म्याद जारी गर्नु, पठाइएको म्यादमा आफू स्वयम् उपस्थित हुन नसकेको स-प्रमाण उल्लेख गर्दै प्रतिरक्षा गर्न वारेश मुकरर गरी पठाउँदा तत्कालीन अन्तःशुल्क ऐन, २०१५ को दफा १२ बमोजिम मलाई जरीवाना र कैद समेत हुन सक्ने अनुमान गरी वारेश मार्फत प्रतिरक्षा गर्न नदिई निवेदन दरपीठ गरिएको र फैसला गर्दा कसूर कायम गरेको समेत छैन । दरपीठ आदेशउपर राजश्व न्यायाधिकरणमा अ.वं. १७ नं. बमोजिम निवेदन परी विचाराधीन अवस्थामा रहेकोमा फैसलाको ठहर खण्डमा सञ्चालकले आफ्नो नामको म्याद बुझी म्यादभित्र कार्यालयमा उपस्थित भई प्रतिरक्षा गर्नुपर्नेमा म्यादभित्र प्रतिवाद गर्न उपस्थित नभै म्याद गुजारी बसेको र करदाताले आफू उपरको आरोप स्वीकार गरी बसेको भन्ने आरोप लगाउँदै फैसला गरिनु समेतका तथ्यबाट निवेदकप्रति विपक्षीहरू पूर्वाग्रही रही सोही पूर्वाग्रहबाट प्रतिवाद गर्न मौका नदिई फैसला गरिएको स्पष्ट देखिन्छ ।

विपक्षी कार्यालयले श्री डिष्टीलरीले आ.व. २०५५।०५६ मा ५० हजार क्वीन्टल मोलासिस (सिरा) हिनामिना गरेको भनी अन्तःशुल्क ऐन, २०१५ को दफा ३ बमोजिम रु.८७,२९,८४,२००।- राजश्व तिर्नुपर्ने ठहर गरेको छ । विपक्षीलाई अन्तःशुल्क ऐनले नियमित रूपमा अन्तःशुल्क असूलउपर गर्न

अधिकार मात्र प्रदान गरेको छ । आ.व. २०५५।२०५६ मा राजश्व छलेको विषयमा कारवाही गरी सजाय गर्ने अधिकार उक्त ऐनले विपक्षी कार्यालयलाई दिएको छैन । राजश्व छलेको विषयमा कारवाही र सजाय गर्ने अधिकार राजश्व चुहावट (अनुसन्धान तथा नियन्त्रण) ऐन, २०५२ को दफा ९ बमोजिमको अधिकारीले अनुसन्धान गर्ने र दफा १८ बमोजिमको अदालतमा राजश्व अनुसन्धान विभागले मुद्दा दर्ता गरी तोकिएको जिल्ला अदालतले मात्र यस विषयमा फैसला गर्ने अधिकार हुन्छ । अन्तःशुल्क ऐन, २०१५ कायम रहेको अवस्थामा राजश्व चुहावट (अनुसन्धान तथा नियन्त्रण) ऐन, २०५२ जारी भएको छ । २०५२ सालमा जारी भएको ऐनमा राजश्व चुहावटको विषयमा अनुसन्धान गर्न राजश्व अनुसन्धान विभाग खडा गरी सोही विभागले सम्बन्धित अदालतमा मुद्दा दायर गर्नुपर्नेमा विपक्षी कार्यालयबाट भएको निर्णय अ.वं. ३५ नं. विपरीत अधिकारक्षेत्रविहीन छ । अधि बनेको ऐनभन्दा पछि बनेको ऐन जेठो हुने र यस ऐन अन्तर्गत बनेको नियममा लेखिए जति कुरामा सोहीबमोजिम र अरुमा प्रचलित कानूनबमोजिम हुने कानूनी व्यवस्था भएकाले राजश्व चुहावटको विषयमा कारवाही र सजाय गर्ने विशेष ऐन हो । राजश्व चुहावट (अनुसन्धान तथा नियन्त्रण) ऐन, २०५२ जुनसुकै किसिमको राजश्व चुहावटको विषयमा अनुसन्धान र सजाय गर्ने तथा कसूरको परिभाषा गर्ने एकीकृत ऐन वहाल रहेको अवस्थामा खारेज भइसकेको ऐन लगाई कारवाही र सजाय गर्न मिल्दैन ।

अन्तःशुल्क नियमावली, २०५१ को नियम १७ मा कच्चा पदार्थको संरक्षण भनी व्यवस्था गरेको छ । यो कानूनी व्यवस्था २०५१।३।२४ बाट मात्र कायम भएको हो । यो कानूनी व्यवस्था यो भन्दा अगाडिको अन्तःशुल्क ऐन, २०१५ तथा नियमावली, २०१९ मा

थिएन । प्रस्तुत विवाद आ.व. २०५५।२०५६ को मोलासिसको स्टकको हो । २०५५।११।२८ मा दुर्घटना भएको विषयको कसूरमा २०५९।३।२४ बाट मात्र लागू भएको कानूनी व्यवस्थाको उल्लेख गरी सजाय गर्न मिल्दैन । नियम १७ भुतलक्षी प्रभाव हुने गरी लागू भएको नभै पश्चातदर्शी प्रभाव हुने भएकोले नियम १७ आकर्षित गरी भएको फैसला ठाडै बदरभागी छ । फैसलाको तपसील खण्डमा प्रतिवाद गर्न उपस्थित नभएको भन्दै अ.व. २०८ नं. बमोजिम पुनरावेदनको म्याद दिनु नपर्ने भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरिएको र फैसला कार्यान्वयन गर्नका लागि कम्पनीको नाउँमा जनाउ पत्र समेत पठाएको अवस्था छ ।

अतः विपक्षी निकायहरूको उल्लिखित काम कारवाही र निर्णयले म निवेदिकाको नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११(१), १२(२)(ड), १४, १७, र ७३(१) द्वारा प्रदत्त मौलिक हक हनन् भएको र विपक्षी आन्तरिक राजश्व कार्यालय चितवनले निवेदिकालाई प्रतिवादको मौका नै नदिई निवेदकको चल अचल सम्पत्ति रोक्का राख्ने मिति २०६१।९।१२, २०६१।९।१९ र २०६१।९।२१० को निर्णय पत्रहरू, उक्त निर्णयलाई यथावत् नै राख्ने भनी २०६२।१।१९ मा गरिएको फैसला तथा निवेदकको हितविपरीत कुनै निर्णय भएको कुरा लिखितजवाफमा खुलेमा सो समेत सम्पूर्ण उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिपाउँ । साथै बिना कसूर सुनुवाइको मौका समेत नदिई निवेदकको सबै सम्पत्ति रोक्का भएको, २०६२।१।१९ को फैसलाले बुझाउनु पर्ने ठहर गरेको राजश्व रकम कम्पनीबाट असूलउपर नभएमा निवेदकको चल अचल सम्पत्तिबाट सरकारी बाँकीसरह असूल गरिने भनी उल्लेख भएको हुँदा सम्पत्ति रोक्का राख्ने गरी भएका उल्लिखित निर्णय र २०६२।१।१९को निर्णय कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षीहरूका

नाउँमा अन्तरिम आदेश समेत जारी गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको रिट निवेदन ।

उल्लिखित रिट निवेदन दर्ताका लागि पेश भएकोमा दर्ता गर्न नमिल्ने भनी रजिष्ट्रारबाट अ.व. २७ नं. बमोजिम दरपीठ भएकोमा सो दरपीठ आदेश बदर गरी पाउन निवेदकको निवेदन परेकोमा एक न्यायाधीशको इजलासमा पेश हुँदा रजिष्ट्रारको आदेश बदर गरी निवेदनमा उठाइएका सम्पूर्ण विषयवस्तुमा लिखित जवाफ नमगाई सीमित न्यायिक पुनरावलोकनको सिद्धान्तको आधारमा प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त विपरीत निर्णय गरिएको हो होइन ? भन्ने सम्बन्धमा मात्र विपक्षीहरूबाट लिखित जवाफ मगाउनु । साथै हाल अन्तरिम आदेश जारी गरिरहन परेन भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालत एक न्यायाधीशको इजलासको आदेश ।

यस न्यायाधिकरणबाट निवेदकको कुनै पनि संवैधानिक हक हनन् नभएको हुँदा निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको राजश्व न्यायाधिकरण काठमाडौंको लिखितजवाफ ।

प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तअनुरूप सुनुवाइको मौका दिएको प्रमाण कागजबाट देखिएको तथा कानूनको अवलम्बन गरी आन्तरिक राजश्व कार्यालय भरतपुरबाट २०६२।१।१९ मा भएको निर्णय तथा यस विभागबाट गरिएका काम कारवाही कानूनसम्मत हुँदा निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको आन्तरिक राजश्व विभागको लिखितजवाफ ।

यस कार्यालयबाट श्री डिष्टीलरी (प्रा.) लि. ले अन्तःशुल्क समेतको राजश्व रकम छलेको, दवाएको, छिपाएको भनी मिति २०६२।१।१९ मा निर्णय गर्नु पूर्व २०६१।९।२१९ मा निजको घर दैलामा र श्री डिष्टीलरीको केन्द्रीय कार्यालय, चारढुङ्गामा टाँस गरिएको मुचुल्कासहितको पत्र आन्तरिक राजश्व कार्यालय क्षेत्र नं. ३ काठमाडौंबाट आई मिसिल

सामेल रहेको र विवादित विषयको सम्बन्धमा विभिन्न माध्यमबाट जानकारी पाएको कुरा रिट निवेदनको प्रकरण ३ मा उल्लिखित व्यहोराबाट समेत स्पष्ट हुन्छ । राजश्व छलेर रकम दाखिला नगर्ने नितान्त गम्भीर प्रकृतिको कसूरमा सामान्य वारेश पठाएर प्रतिनिधित्व गर्न कानूनले मिल्ने देखिँदैन । त्यसैले वारेस सहितको निवेदन यस कार्यालयबाट मुलुकी ऐन, अ.वं २७ नं. बमोजिम दरपीठ गरी कानूनको पूर्ण पालना गरिएको छ । पर्याप्त सूचनाको आधारमा स्वयम् उपस्थित भएर आफ्ना कुराहरू राख्न पाउने हक अधिकारबाट रिट निवेदकलाई बञ्चित गरिएको छैन । प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तको अवलम्बन एवं कानूनको पूर्ण पालना गरी यस कार्यालयबाट २०६२/११/११ मा फैसला गरिएको छ । यस्तो फैसलालाई प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तप्रतिकूल भयो भनी ठहर गर्न निवेदकलाई दिएको सूचना समेतको विश्वसनीयताको आधारमा मिल्ने देखिँदैन । प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तको उद्देश्यबाट अभिप्रेरित फैसलालाई चुनौती दिने कार्य उल्लिखित आधारबाट निरर्थक हुँदा निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको आन्तरिक राजश्व कार्यालय भरतपुर तथा ऐ.का कार्यालय प्रमुखको लिखितजवाफ ।

मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ८ख(२) मा व्यवस्था भएबमोजिम रोक्का वा फुकुवाको लागि अनुरोध भै आएबमोजिम यस विभाग अन्तर्गतका मालपोत कार्यालयहरूले रोक्का वा फुकुवा गर्ने हुँदा प्रचलित कानूनबमोजिम गरिने कार्यबाट निवेदकको हकमा कुनै असर नपरेको हुँदा खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको भूमिसुधार तथा व्यवस्थापन विभागको लिखितजवाफ ।

आन्तरिक राजश्व विभाग अन्तःशुल्क शाखाको प.स. ०६१/०६२, च.नं.६०३ मिति २०६१/१२/२३ को पत्रानुसार अन्तःशुल्क छली राजश्व हिनामिना गरेको सन्दर्भमा श्री

डिप्टीलरी (प्रा.) लि. का प्रथम सञ्चालक मथुराप्रसाद मास्के र निजको श्रीमती मोहनलक्ष्मी मास्केको नाममा रहेको सवारी साधनको नामसारी तथा हक हस्तान्तरण गर्न रोक्का राख्न लेखी आएबमोजिम निजको नाममा रहेका सवारी साधनहरूको नामसारी तथा विक्री रोक्का राखिएको हुँदा यस विभागबाट प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत कुनै काम कारवाही नभएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको श्रम तथा यातायात व्यवस्था मन्त्रालय, यातायात व्यवस्था विभागको लिखितजवाफ ।

प्रस्तुत विवाद अन्तःशुल्क छलेको विषय भएको भन्ने देखिएको र अन्तःशुल्क अधिकारीले अनुसन्धानको क्रममा कानूनबमोजिम म्याद जारी गरी यी निवेदिका प्रतिवादीलाई बाटाका म्याद बाहेक ७ दिनभित्र हाजिर हुन आउनु भनी म्याद जारी गरी सोको सूचना समेत पाई वारेस पठाएकोमा आफ्नो नाममा मुद्दा परी म्याद जारी भएको कुरा निवेदिकालाई जानकारी भएकै देखिन्छ । साथै आफ्नो निवेदनमा समेत सो कुरालाई इन्कार गर्न सकेको देखिँदैन । अनुसन्धानकै क्रममा निवेदिकाको नामको चल अचल सम्पत्ति रोक्का राख्ने निर्णय भएको र सो कानून विपरीत भएको भन्ने पनि नदेखिएको साथै प्रस्तुत विवाद फौजदारी प्रकृतिको भई कैद तथा जरीवानाको सजाय हुनसक्ने नै देखिँदा त्यस्तो मुद्दामा वारेस स्वीकार नगरेको समेत कानूनबमोजिम नै देखिएको र फैसला भै सकेको अवस्थामा अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ को दफा १९ बमोजिम पुनरावेदनको म्याद पाउँ भनी माग गरी आउनुपर्नेमा सो नगरी अन्य उपचार माग गरेबाट समेत प्रस्तुत रिट निवेदनमा मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने अवस्था नदेखिँदा खारेज हुने ठहर्छ भन्ने यस अदालत संयुक्त इजलासमा मा. न्या. श्री अनूपराज शर्माको राय ।

यी निवेदिकालाई कसूरदार ठहर गरेको र जरीवाना गरिएको समेत देखिँदैन । प्र. श्री डिष्टीलरीले उक्त रकम र राजश्व बुझाउनु पर्ने ठहर भएपनि कम्पनीको चल अचल जायजेथाबाट असूलउपर गर्नेतर्फ उल्लेख नगरी कम्पनीको दायित्वमा समेत निवेदिकाको चल अचल सम्पत्तिबाट असूलउपर गर्ने ठहर गर्नु कानूनप्रतिकूल देखिन्छ । निर्णयको तपसील खण्डमा अ.वं. २०८ नं.ले पुनरावेदनको म्याद दिनु नपर्ने भन्ने उल्लेख गरेको समेत देखिन्छ । जवकि अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ को दफा १९ ले आन्तरिक राजश्व कार्यालयको निर्णयउपर पुनरावेदन गर्न पाउनेमा सो अधिकारको उल्लंघन गरेको पाइन्छ । लिखित जवाफको प्रकरण नं. ४ मा वैकल्पिक उपचारको बाटो हुँदाहुँदै रिट क्षेत्रमा प्रवेश गरेको भन्दै आफ्नो निर्णय विपरीत जवाफ फिराएको पाइन्छ । यसबाट जानी-जानी विपक्षी निर्णयकर्ताले पुनरावेदनको म्याद नदिई विपक्षीउपर प्रवृत्त भावना राखी कानूनविपरीत कारवाही गरेको प्रमाणित हुन्छ । विपक्षी आन्तरिक राजस्व कार्यालयको निर्णयबाट निवेदिकालाई नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११, १२, १७ र ७३ द्वारा प्रदत्त हकमा आघात परेको देखिनाले र उक्त संविधानको धारा ८८(२) ले अर्को उपचारको व्यवस्था भए पनि सो उपचार अर्पयाप्त देखिएमा पूर्ण न्याय प्रदान गरी उपयुक्त उपचार गर्न यो अदालत सक्षम हुँदा निवेदिकाको हकमासम्म निवेदिकाको नाउँको चल अचल सम्पत्ति रोक्का राख्ने भन्ने विपक्षी कार्यालयको मिति २०६१।१।१२, २०६१।१।१९ र मिति २०६१।१२।१० को निर्णय पत्रहरू एवम् विपक्षी कार्यालयको मिति २०६२।१।१।११ को निर्णय सो हदसम्म उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुने र उक्त पत्रहरूद्वारा रोक्का राखिएको चल अचल सम्पत्ति फुकुवा गरिदिनु भनी परमादेशसमेत जारी हुने ठहर्छ भन्ने यस

अदालत संयुक्त इजलासमा मा. न्या. श्री राजेन्द्रकुमार भण्डारीको राय ।

नियमबमोजिम पूर्ण इजलासको लगतमा दर्ता भई पेसी सूचीमा चढी यस इजलासमा पेश भएको प्रस्तुत रिट निवेदनको सम्पूर्ण मिसिल अध्ययन गरी निवेदिका तर्फबाट उपस्थित हुनु भएका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री बन्नीबहादुर कार्की तथा विद्वान अधिवक्ताहरू, सुशीलकुमार पन्त, शम्भु थापा, बालकृष्ण न्यौपाने र नरेन्द्रप्रसाद गौतमले २०५५।१।१।२८ का दिन श्री डिष्टीलरी (प्रा.) लि.को मोलासिसको भण्डारणमा पानी पसी बगेर जनताको बालीसमेत नष्ट भएको भन्ने सम्बन्धमा राजश्व कार्यालयकै कर्मचारीले मुचुल्का खडा गरेका हुन्, सो मोलासिसबाट सामान उत्पादन तथा बिक्री गरी अन्तःशुल्क छलेको भनी लगाइएको आरोप सत्य होइन, सो विषयमा मुद्दा चलाई म्याद जारी भएकोमा निवेदिका मुटु रोगको बिरामी भै जान नसक्दा वारेस पठाइएको हो, अन्तःशुल्कसम्बन्धी मुद्दामा संक्षिप्त कार्यविधि ऐन, २०२८ अनुरूपको कार्यविधि लागू हुने र सो कार्यविधि अपनाइने मुद्दामा वारेसमार्फत् प्रतिरक्षा गर्न पाउनेमा आन्तरिक राजश्व कार्यालयले वारेस नलाग्ने भनी दरपीठ गरेको र सो उपर राजश्व न्यायाधिकरणमा अ.वं. १७ नं. बमोजिम निवेदन गरी त्यसको जानकारी विपक्षी आन्तरिक राजश्व कार्यालयमा दिइएको भए पनि त्यसमा निकास नहुँदै पूर्वाग्रही ढङ्गले निर्णय गरिएको छ, निवेदिकाले आफूउपर लागेको आरोपमा प्रतिवाद गर्ने मौका नै नपाएको स्थिति छ, श्री डिष्टीलरी (प्रा.) लि.ले बुझाउनु पर्ने ठहर गरेको राजश्व सम्बन्धमा पुनः छानवीन गरिपाउँ भनी कर फछ्यौट आयोगमा निवेदन दिएको र उक्त आयोगले निवेदन स्वीकार गरिसकेको अवस्था भएकोमा पुनः कर निर्धारण नभै आयोग विघटन भएको हुनाले बाँकी रहेका विषयमा विपक्षी कर अधिकृतले सो अधिकार प्रयोग गर्नुपर्ने कर

फछ्यौट आयोग ऐन, २०३३ को दफा १६ ले तोकेको छ, पुनः कर निर्धारण सम्बन्धी विषयमा स्वीकृति दिएपछि आन्तरिक राजश्व कार्यालयबाट भएको २०६२।१।१९ को फैसलाको अस्तित्व निष्क्रिय हुन्छ, विपक्षी कर अधिकृतले पुनः कर निर्धारण गर्न तदारुकता नदेखाएको हुँदा पुनरावेदन अदालत हेटौडामा त्यस सम्बन्धमा परमादेश मुद्दा परी पुनः कर निर्धारण गर्न परमादेश जारी भएको पनि छ, पुनः कर निर्धारण नभएसम्म कर बुझाउन पर्ने अवस्था नरहेको र सम्पत्ति रोक्का राख्नुपर्ने प्रयोजन नै छैन, पुनः कर निर्धारण सम्बन्धमा पुनरावेदन अदालतबाट जारी भएको परमादेशउपर पुनरावेदन नगर्ने र सो फैसला कार्यान्वयन गर्न आन्तरिक राजश्व विभागले आन्तरिक राजश्व कार्यालयलाई निर्देशन दिएको समेत हुँदा पुनः कर निर्धारणको प्रक्रिया शुरु भएको मान्नुपर्छ, जुन निर्णयबाट सम्पत्ति रोक्का भएको हो त्यो निर्णय नै शून्यको अवस्थामा गैसकेकोछ, सम्बन्धित उद्योगको इजाजतपत्र नै निलम्बन गरिएको हुँदा उत्पादन कार्यसमेत बन्द भएकोमा सरकारसँग सम्भौता भै उद्योग खोल्न दिने र पुनः छानबीन गर्ने सम्भौता समेत भैसकेको छ, यी निवेदिकाउपर कसूर अभियोग प्रमाणित भै दण्ड जरीवानासमेत लागेको देखिँदैन, यसरी अभियोग लगाएको मुद्दामा प्रतिवाद गर्ने, प्रमाण पेश गर्ने तथा पुनरावेदन गर्न पाउने अवसर नै नदिएपछि सुनुवाइसम्बन्धी अधिकारको उल्लंघन भएकोछ, पुर्पक्षको लागि थुनामा बस्नु नपर्ने मुद्दामा कैद जरीवाना हुनसक्ने भनी प्रतिरक्षाबाट रोकेको प्राकृतिक न्याय सिद्धान्तको घोर उल्लंघन हो, उद्योगको राजश्व असूल गर्नुपर्ने अवस्था भएको खण्डमा पनि जफत हुनसक्ने सम्पत्तिसम्म रोक्का गर्न सकिनेमा सो बाहेकको सम्पत्ति रोक्का गर्न मिल्दैन, निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुने ठहराएको संयुक्त इजलासका मा.न्या. श्री राजेन्द्रकुमार

भण्डारीको राय सदर हुनुपर्छ भनी गर्नु भएको बहस सुनियो ।

त्यस्तै विपक्षी तर्फबाट उपन्यायाधिवक्ता कृष्णप्रसाद पौडेलले निवेदक श्री डिष्टीलरी (प्रा.) लि.को सञ्चालक हुनु, उद्योगले बुझाउनु पर्ने राजश्व नबुझाएमा सञ्चालकबाट असूलउपर गर्न सकिन्छ, आन्तरिक राजश्व कार्यालयले निवेदिकालाई बयान गर्न आउनु भनी म्याद जारी गरेको र सो कुरालाई स्वीकार गरेबाट सुनुवाइको मौका नदिएको भन्न मिल्दैन, राजश्व कार्यालयले गरेको फैसलाउपर पुनरावेदन लाग्ने वैकल्पिक उपचारको बाटो हुँदा असाधारण अधिकारक्षेत्र आकर्षित हुँदैन, निर्णयमा पुनरावेदनको म्याद दिने उल्लेख नभए पनि कानूनले पुनरावेदन गर्न पाउने अवस्था भए पुनरावेदन दिन मिल्छ, निवेदिकालाई प्रतिरक्षाको लागि म्याद जारी हुँदा नै आफैँ आउनु भनिएकोमा नआएको र सो म्यादलाई स्वीकार गरेबाट अन्यथा भन्न मिल्दैन, आन्तरिक राजश्व कार्यालयको फैसला माथिल्लो निकायबाट बदर नभएसम्म त्यो निष्क्रिय हुन सक्दैन, कर फछ्यौट आयोगले त निवेदनसम्म स्वीकारेको हो, फैसला बदर गरेको होइन, फैसला बदर नभएसम्म त्यसको प्रभाव कायमै रहन्छ, आफूले गरेको निर्णय बदर नभएसम्म पुनः कर निर्धारण गर्न कर अधिकृतलाई अधिकार हुँदैन, उद्योगका सञ्चालकले दायित्व नाघी काम गरेमा सञ्चालक नै जवाफदेही हुनेहुँदा निवेदन खारेज हुने ठहराएको संयुक्त इजलासका मा.न्या. श्री अनूपराज शर्माको राय सदर हुनुपर्छ भनी गर्नु भएको बहस सुनियो ।

विद्वान कानून व्यवसायीहरू तथा उप-न्यायाधिवक्ताको उपरोक्त बहस जिकीर एवम् पेश भएको बहसनोट तथा मिसिल संलग्न तथ्यहरूलाई मध्यनजर गरी आज निर्णय सुनाउन तोकिएको प्रस्तुत निवेदनमा निवेदिका समेत शेयरधनी भै मदिरा उत्पादन गर्ने श्री डिष्टीलरी (प्रा.) लि. नामको कम्पनी स्थापना

गरी मदिराको व्यावसायिक उत्पादन गरी आएको र आ.व. २०६०।०६१ सम्म सम्पूर्ण राजश्व भुक्तानी गरी सकेकोमा निवेदिका मुटु रोगी भै उपचारको सिलसिलामा भारतमा गै उपचार गराइरहेको अवस्थामा प्रत्यर्थी आन्तरिक राजश्व कार्यालयले श्री डिष्टीलरीले आ.व. २०५५।०५६ मा ५० हजार क्वीन्टल मोलासिस हिनामिना गरी अन्तःशुल्क छलेको भन्ने उजुरी परेको भनी ७ दिने म्याद जारी गरेको, आफू उपस्थित हुन नसक्ने स-प्रमाण उल्लेख गर्दै प्रतिरक्षा गर्न वारेस मुकरर गरी पठाउँदा जरीवाना र कैद हुनसक्ने अनुमान गरी वारेशमार्फत प्रतिरक्षा गर्न नदिई निवेदन दरपीठ गरेउपर अ.व. १७ नं. बमोजिम निवेदन परी विचाराधीन अवस्था रहेकोमा एकतर्फी रूपले प्रतिवादको मौका समेत नदिई २०६२।१।११ मा फैसला गरी श्री डिष्टीलरीले रु.८७,२९,८४,२००।- राजश्व तिर्नुपर्ने ठहर गरेको प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त विपरीत भएकोछ । मेराउपर कसूर कायम गरे पनि सजाय तथा जरीवाना नगरेकोमा मेरो नामको चल अचल सम्पत्तिहरू, शेयर लगानी, बैंक खाता, सवारी साधन समेतका सम्पूर्ण सम्पत्तिहरू रोक्का राख्ने भनी २०६१।९।१२, २०६१।९।१९ र २०६१।९।२१० मा पत्राचार गरिएको भन्ने २०६२।१।११ को फैसलामा उल्लेख गरी सम्पत्ति रोक्का राख्ने निर्णयलाई कायम राख्ने भनिएको हुँदा बिना कसूर सुनुवाइको मौकासमेत नदिई निवेदकको सम्पत्ति रोक्का राख्ने गरी भएका उल्लिखित पत्रहरू र २०६२।१।११ को निर्णय उत्प्रेषणको आदेश जारी गरी बदर गरिपाउँ भन्ने निवेदन माग दावी देखिन्छ ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, निवेदनमा लिइएका अन्य दावीहरू सम्बन्धमा वैकल्पिक उपचारको व्यवस्थाबमोजिम राजश्व न्यायाधिकरणले पुनरावेदन सुनी पर्याप्त र प्रभावकारी उपचार दिनसक्ने कानूनी प्रावधान

रहेकाले प्रस्तुत निवेदनमा उठाइएका सबै प्रश्नहरूको हकमा नभै निवेदिकालाई नबुझी प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत एकतर्फी निर्णय गरिएको भन्ने निवेदन जिकीरको हकमा सम्म प्रस्तुत रिट निवेदनलाई आंशिक रूपमा स्वीकार गरी सीमित न्यायिक पुनरावलोकनको सिद्धान्तबमोजिम प्राकृतिक न्यायका सिद्धान्तविपरीत निर्णय गरिएको हो होइन भन्ने सम्बन्धमा मात्र विपक्षीहरूबाट लिखित जवाफ मगाउन यस अदालत एक न्यायाधीशको इजलासबाट २०६२।१।२२ गते आदेश भएको र सोही आदेशअनुरूप विपक्षीहरूबाट लिखित जवाफ मगाउन म्याद सूचना जारी भएको अवस्था रहेकाले प्रस्तुत निवेदनको सन्दर्भमा यस अदालतबाट प्रस्तुत रिट निवेदनमा उठाइएका सबै प्रश्नहरू उपर विचार गरिरहनु पर्ने अवस्था नभई एक न्यायाधीशको इजलासबाट प्रस्तुत रिट स्वीकार गर्दा आदेशमा उल्लेख भएबमोजिम निवेदिकाको सम्पत्ति रोक्का गर्दा प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तको पालना गरिएको छ वा छैन र निजको हकमा सो निर्णय बदर हुनसक्ने हो होइन भन्ने प्रश्नमा सीमित रही निर्णय गर्नुपर्ने अवस्था छ ।

३. प्रस्तुत रिट निवेदन संयुक्त इजलासमा पेश हुँदा मा. न्या. श्री अनूपराज शर्मा र मा. न्या. श्री राजेन्द्रकुमार भण्डारीका बीच मतैक्य हुन नसकी यस पूर्ण इजलासमा पेश भएको अवस्था छ ।

४. प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तहरू कानूनबमोजिम निर्णय गर्ने अधिकारको उचित प्रयोगको सन्दर्भमा अपनाइने मौलिक एवं स्थापित सिद्धान्तहरू हुन्, जसको सम्बन्ध निर्णयको शुद्धता र निष्पक्षतासँग गाँसिएको हुन्छ । यी सिद्धान्तहरू निर्णयको प्रक्रियागत शुद्धतासँग गाँसिएका हुँदा कानूनबमोजिम निर्णय गर्ने अधिकारीबाट हुनसक्ने पूर्वाग्रह र स्वेच्छाचारितालाई यसको पालनाले घटाउन मदत गर्ने हुँदा न्यायिक शुद्धता र निष्पक्षताको

लागि प्राकृतिक न्यायका सिद्धान्तहरू न्याय प्रशासनका अभिन्न अंगको रूपमा रहेका छन् । संविधान र कानूनले नागरिकलाई प्रदान गरेका अधिकारका विरुद्ध गरिने हरेक निर्णयहरूमा यी सिद्धान्तहरूको पालना अनिवार्य रूपमा गर्नुपर्छ । अन्यथा त्यस्ता निर्णयहरू यस अदालतले संविधानले प्रदान गरेको असाधारण अधिकारक्षेत्रको प्रयोग गरी बदर गर्ने अधिकार राख्छ । नागरिकहरूलाई न्याय प्रदान गर्ने सन्दर्भमा यी सिद्धान्तहरूको पालना भएको छ वा छैन भन्ने सम्बन्धमा यस अदालत सधैं सचेत र क्रियाशील हुँदै आएकोछ र हुने गर्दछ ।

५. प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त मुख्यतया पूर्वाग्रह विरुद्धको सिद्धान्त र स्वच्छ सुनुवाइको सिद्धान्तमा आधारित रहेका छन् । निर्णय गर्ने अधिकारीले निर्णयमा वस्तुनिष्ठ आधार र कारण खुलाउनु पर्ने र त्यसको जानकारी सम्बन्धित पक्षले पाउनु पर्ने जस्ता कुराहरूलाई यसैको अभिन्न अङ्ग मानिन्छ । पूर्वाग्रह अन्तर्गत सम्बन्धित कानून तथा तथ्यको विश्लेषण र प्रमाणको मूल्याङ्कन बिना नै प्रवृत्त धारणा राखी निष्कर्षमा पुग्नु भन्ने बुझिन्छ । यस्तो अवस्थालाई व्यक्तिगत सम्बन्ध, पूर्वाग्रह, आर्थिक प्रलोभन वा अनुचित प्रभाव तथा विभागीय नीति जस्ता कुराहरूले बढी प्रभाव पारेको हुन्छ । स्वच्छ सुनुवाइको सिद्धान्तअन्तर्गत जसको जीवन, स्वतन्त्रता र सम्पत्तिमा असर पर्ने कुनै काम कारवाही वा निर्णय गरिन्छ, त्यसको कुरा नसुनी, समुचित प्रतिवादको मौका नदिई त्यसको उचित सहभागिताबिना काम कारवाही तथा निर्णय गर्नु हुँदैन भन्ने जस्ता कुरा पर्दछन् । यसअन्तर्गत प्रतिवाद गर्न सम्बन्धित आरोप वा विषयको सूचना दिने, त्यस्तो सूचनामा प्रतिवाद गर्न पाउने पर्याप्त म्याद र समुचित अवसर दिएको हुनुपर्ने, सूचनामा लगाइएको आरोप र त्यसमा हुनसक्ने परिणामको उल्लेखनका साथै आरोपसँग सम्बन्धित प्रमाण एवम् कानूनी

आधार जस्ता कुराहरू स्पष्ट रूपमा उल्लेख हुनुपर्छ, जसबाट लगाइएको आरोपको पर्याप्त मात्रामा खण्डन गर्न र त्यस विरुद्धका प्रमाण प्रस्तुत गर्न सकियोस् । प्राकृतिक न्याय तथा सुनुवाइको सिद्धान्त साँघुरो दायरामा अडिएको हुँदैन । यसअन्तर्गत संविधानअनुकूल बनेका कानूनहरूले अपवादात्मक व्यवस्था गरेमा बाहेक प्रतिनिधिद्वारा प्रतिवाद गर्न पाउने, कानून व्यवसायीद्वारा प्रतिरक्षा गर्न पाउने, आफूविरुद्ध प्रस्तुत गरिएका साक्षी प्रमाणको परीक्षण र खण्डन गर्न पाउने जस्ता कुराहरू पर्दछन् । आरोपको सूचना दिनु मात्र पर्याप्त हुने नभई सो सूचनाबमोजिम आरोपको खण्डन गर्न, प्रतिवाद गर्न र प्रमाण प्रस्तुत गर्न पर्याप्त र मनासिव समय पनि दिनुपर्ने हुन्छ । साथै सो प्रतिवाद र प्रतिवादको समर्थनमा प्रस्तुत प्रमाण समेतको विश्लेषण गरी स्वतन्त्र भई निर्णयकर्ताले तर्क र प्रमाणमा आधारित भएर प्रचलित कानूनको प्रयोग गरी निर्णय गर्नुपर्ने तथा सो निर्णयमा निष्कर्षमा पुगेको स्पष्ट आधार र कारण खुलाउनु पर्दछ । त्यस निर्णयउपर के कुन निकायमा पुनरावेदन गर्न पाउने हो वा के कुन आधारमा पुनरावेदन गर्न नपाउने हो, कुन कानून र प्रमाणको आधारमा त्यस्तो निर्णय गरिएको हो भन्ने जस्ता कुराहरू समेत निर्णयमा उल्लेख हुनुपर्छ र सो कुराको जानकारी सम्बन्धित व्यक्तिलाई सहज रूपमा उपलब्ध गराउनु पर्दछ । अन्यथा त्यस्तो निर्णयलाई न्यायिक दृष्टिकोणबाट उचित, निष्पक्ष र न्यायसंगत मानिँदैन ।

६. मानिसलाई नैसर्गिक रूपमा प्राप्त भएको आफू विरुद्धको कारवाही बारे थाहा पाउने र स्वच्छ सुनुवाइको हकलाई नेपालको अन्तरिम संविधानले मौलिक हकको रूपमा प्रत्याभूत गरेको हुँदा तिनको पालन नगरी गरिएको जुन सुकै कारवाही र निर्णय संविधानसम्मत हुनसक्दैन । प्राकृतिक न्याय तथा स्वच्छ सुनुवाइसम्बन्धी कुराहरू न्याय

प्रशासनका अभिन्न अंगको रूपमा विकसित भैसकेको हुँदा यी कुराहरूलाई वर्तमान नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २४ अन्तर्गत न्यायसम्बन्धी मौलिक हक अन्तर्गत सुनिश्चितता प्रदान गरिएको छ । सो धारा २४ को उपधारा (८) मा कुनै पनि व्यक्तिलाई निजका विरुद्ध गरिएका कारवाहीको जानकारी पाउने हक प्रदान गरेको छ भने उपधारा (९) मा प्रत्येक व्यक्तिलाई स्वच्छ सुनुवाइको हकलाई प्रत्याभूत गरेको छ । यी हकहरूमा कुनै प्रकारबाट वा कुनै पनि बहानामा अंकुश लाग्न सक्ने अवस्था संविधानको उक्त व्यवस्थाबाट देखिँदैन । कसैको मौलिक हकलाई कुनै प्रशासनिक, न्यायिक वा अर्द्ध न्यायिक पदाधिकारीबाट संकुचन, उल्लंघन वा अतिक्रमण गरिएमा तत्कालीन नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८८ तथा वर्तमान नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७ मा उल्लिखित तरिकाअनुसार कारवाही चलाउन पाउने हकलाई तत्कालीन संविधानको धारा २३ तथा वर्तमान संविधानको धारा ३२ बाट सुरक्षित गरिएको छ । तत्कालीन नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८८ (२) अनुसार संविधानद्वारा प्रदत्त मौलिक हकको प्रचलनका लागि वा अर्को उपचारको व्यवस्था नभएको वा अर्को उपचारको व्यवस्था भएपनि सो उपचार अपर्याप्त वा प्रभावहीन देखिएको अन्य कुनै कानूनी हकको प्रचलनको लागि उपयुक्त आदेश जारी गरी त्यस्तो हकको प्रचलन गराउने असाधारण अधिकार यस अदालतलाई हुने भन्ने संवैधानिक व्यवस्था भएको पाइन्छ । सोही कुरालाई वर्तमान नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा १०७ को उपधारा (२) मा समेत समान रूपमा समावेश गरिएको छ । यसबाट आफू विरुद्धको कारवाहीको जानकारी पाउने हक तथा सक्षम अदालत वा न्यायिक निकायबाट स्वच्छ सुनुवाइको मौलिक हकको संरक्षण र प्रचलन

गराउने यस अदालतको आधारभूत दायित्व भित्र पर्ने कुरा निर्विवाद छ ।

७. प्रस्तुत विवादमा प्राप्त सम्बन्धित फायल अवलोकन गर्दा यी निवेदिका समेत सञ्चालक रहेको मदिरा उत्पादन गर्ने श्री डिष्टीलरी (प्रा.) लि.ले आ.व. २०५५।०५६ मा ५०,०००।- क्वीण्टल मोलासिसको हिसाव आ.व. २०५६।०५७ मा कम देखाएको, सोको अन्तःशुल्क छलेको, यी निवेदिका समेत आफ्नो नामको म्याद बुझी प्रतिवाद गर्न उपस्थित नभएको र म्याद जारी गरी रीतपूर्वक घरदैलामा टाँस भएपछि समेत सो म्यादको अवधि गुजारी बसेको पाइएको भन्दै ९,८५,९०० लीटर स्पिरिट उत्पादन हुने र उक्त परिमाणलाई एल.पी. लिटरमा परिणत गर्दा जम्मा १६,२६,७३५ एल.पी. लिटरको अन्तःशुल्क प्रतिलिटर रु.२३५।०० का दरले रु.३८,२२,८२,७२५।०० र सो अन्तःशुल्कको आधारमा सम्बन्धित आर्थिक ऐनबमोजिम तिर्नु बुझाउनु पर्ने राजश्व रकम रु.८७,२९,८४,२००।०० र (रु. ५०००।०० जरीवाना समेत) अन्तःशुल्क ऐन २०१५ को दफा ३ बमोजिम श्री डिष्टीलरी (प्रा.) लि.ले बुझाउनु पर्ने ठहर्छ भनी आन्तरिक राजश्व कार्यालय, भरतपुर चितवनका प्रमुख कर अधिकृतले २०६२।१।१९ मा निर्णय गरेको देखियो । उक्त निर्णयको तपसील खण्डको प्रकरण ३ मा (प्रा.) लि.का तर्फबाट असूल गर्नुपर्ने रकम असूल नभएसम्मको लागि इजाजत पत्र निलम्बन गर्ने मिति २०६१।१०।१८ को निर्णय र निवेदिकाको सम्पत्ति रोक्का राख्ने मिति २०६१।९।१२, २०६१।९।१९ र २०६१।१२।१० को निर्णयलाई कायमै राख्ने भन्ने समेत उल्लेख भएको पाइन्छ । प्रस्तुत निवेदनमा आफ्नो सम्पत्ति रोक्का राख्ने उक्त निर्णय प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत भएको भनी निवेदिकाद्वारा चुनौती दिएको अवस्था छ ।

८. वस्तुतः यी निवेदिकाउपर नभई निवेदिका सञ्चालक र शेयरधनी रहेको

श्री डिप्टीलरी प्रा. लि.उपर अन्तःशुल्क हिनामिना गरेको भनी कारवाही चलाएको र आन्तरिक राजश्व कार्यालय भरतपुर चितवनले २०६१।९।१२ मा यी निवेदिकाको नाममा रहेको अचल सम्पत्ति अन्तः शुल्क ऐन, २०५८ को दफा १७(१) बमोजिम रोक्का गर्न, २०६१।९।१९ मा निजको नाममा रहेको वा हुनसक्ने शेयर लगानी, अन्य लगानी, बैंक मौज्जात, बहुमुल्य वस्तुहरूको बैंक मौज्जात एवम् सवारी साधन समेतको चल सम्पत्ति रोक्का गर्न आन्तरिक राजश्व विभागलाई पत्राचार गरेको देखिएको छ । तर सो चल अचल सम्पत्ति रोक्का राख्ने कुराको जानकारी यी निवेदिकालाई सोही समयमा दिएको देखिँदैन । साथै आन्तरिक राजश्व कार्यालय भरतपुर चितवनको २०६२।१।११ को निर्णयबाट यी निवेदिका मोहनलक्ष्मी मास्केलाई अन्तःशुल्क ऐनबमोजिम राजश्व बुझाउनु पर्ने दायित्व निर्वाह गर्नुपर्ने गरी अभियोग ठहर गरी जरीवाना गरिएको समेत सो निर्णयबाट देखिँदैन । केवल सगोल परिवारको स्वामित्वको कम्पनी भएकाले यी निवेदिका समेतका नाममा रहेका चल अचल सम्पत्तिबाट असूलउपर हुनुपर्ने भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ । प्रस्तुत विवादको निरूपण हुनुपर्ने विषय निवेदिका मोहनलक्ष्मी मास्केले राजश्व रकम तिनु पर्ने वा नपर्ने भन्ने नभई प्रमुख कर अधिकृतले निवेदिकाको सम्पत्ति रोक्का गर्ने निर्णय गर्दा प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तलाई अनुशरण गरेको छ कि छैन भन्ने रहेको हुँदा लगाइएको आरोपसँग सम्बन्धित कानूनी व्यवस्था र त्यसमा अपनाइने कार्यविधितर्फ दृष्टिगोचर गर्नु वाञ्छनीय हुने देखिन्छ ।

९. आन्तरिक राजश्व कार्यालय भरतपुर, चितवनले मिति २०६२।१।११ मा निर्णय गर्दा श्री डिप्टीलरी (प्रा.) लि. ले अन्तः शुल्क ऐन, २०१५ को दफा ३ बमोजिम राजश्व रकम रु.८७,२९,८४,२००।- (जरीवाना रु.५०००।-

समेत) बुझाउनु पर्ने तथा उक्त (प्रा.) लि.का प्रथम सञ्चालक मथुराप्रसाद मास्केलाई तत्कालीन अन्तःशुल्क ऐन, २०१५ को दफा १२ को उपदफा १(क) बमोजिमको कसूरमा रु.५,०००।- जरीवानाको अतिरिक्त छ महिना कैद हुने ठहराएको र सोही ऐनको दफा १५ बमोजिम सरकारी बाँकी सरह निवेदिका मोहनलक्ष्मी मास्के समेतको नाममा रहेको चल अचल सम्पत्तिबाट असूलउपर हुनुपर्ने ठहराएको देखिन्छ । अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ को दफा १८ (२) मा “यस ऐनबमोजिमको कारवाही गर्दा अन्तःशुल्क अधिकृतले संक्षिप्त कार्यविधि ऐन, २०२८ बमोजिमको कार्यविधि अपनाउनु पर्नेछ” भन्ने व्यवस्था गरेको पाइन्छ ।

१०. त्यस्तै संक्षिप्त कार्यविधि ऐन, २०२८ को दफा ३(१) मा “यो ऐन प्रारम्भ भएपछि दायर हुने देहायका कुनै मुद्दाको शुरु तथा पुनरावेदन कारवाही गर्दा यस ऐनबमोजिमको कार्यविधि अपनाउनु पर्नेछ” भन्ने उल्लेख भएको र देहाय (क) मा “अनुसूची १ मा उल्लिखित मुद्दा” भनी तोकिएको पाइन्छ । उक्त ऐनको अनुसूची १ को क्रमसंख्या ३ मा “अन्तः शुल्क ऐन, २०१५ अन्तर्गतको मुद्दा” भन्ने उल्लेख भएबाट अन्तः शुल्क ऐन, २०१५ अन्तर्गतको मुद्दामा संक्षिप्त कार्यविधि ऐनले तोकेको कार्यविधि लागू हुने कुरामा विवाद देखिँदैन । उक्त ऐनको दफा ७ को समाव्हान वा इतलायनामा सम्बन्धी व्यवस्थाको उपदफा (१)मा “अदालतले यस ऐनबमोजिम समाव्हान वा इतलायनामा जारी गर्दा अनुसूची ३ मा तोकिएको ढाँचामा जारी गर्नुपर्छ” भन्ने उल्लेख भएको छ । सो ऐनको दफा २(ग) ले “अदालत” भन्नाले मुद्दा हेर्ने अधिकारी वा कार्यालयलाई समेत जनाउँछ भन्ने उल्लेख भएबाट अन्तःशुल्क सम्बन्धी मुद्दामा संक्षिप्त कार्यविधि ऐन, २०२८ अन्तर्गतको कार्यविधि अपनाउनु पर्ने भई प्रतिवादीको नाउँमा दफा ७ बमोजिमको अनुसूची-३ ले तोकेको ढाँचामा

म्याद जारी गर्नुपर्ने देखिन्छ । उक्त ऐनको अनुसूची ३ को ढाँचा यस्तो देखिन्छ -

... अड्डा/अदालतबाट जारी भएको ... ठाउँ बस्ने प्रतिवादी ... का नाउँको समाह्वान वा इतलायनामा ... ठाउँ बस्ने ... ले तपाईंको नाममा ... मितिमा .. मुद्दामा यस अड्डा/अदालतमा उजूर बयान/ फराद पत्र दिएको हुनाले सो उजूर बयान/फिरादपत्र र तत्सम्बन्धी लिखत प्रमाणको नक्कल यसै साथ पठाई दिएको छ । तसर्थ बाटोको म्याद बाहेक सात दिनभित्र प्रतिवादी बयान वा प्रतिउत्तरपत्र दिन आफ्नो लिखत प्रमाणको सक्कल नक्कल जो छ सो र सो बमोजिमको एक एक प्रति नक्कल समेत लिई यस अड्डा अदालतमा हाजिर हुन आफैँ नै आउनु होला वा अख्तियारनामा लेखी वारिस पठाउनु होला कानूनबमोजिम पुर्पक्ष हुनेछ । इति संवत् ... साल ... गते रोज .... शुभम् ।

११. तर आन्तरिक राजश्व कार्यालय, भरतपुर चितवनबाट यी निवेदिकाको नाममा जारी भएको ७ दिने समाह्वानको ढाँचा हेर्दा संक्षिप्त कार्यविधि ऐन, २०२८ को अनुसूची ३ सँग मेल खाएको देखिन आउँदैन । २०६१ साल चैत्र १० गते जारी भएको सो समाह्वानमा “ वा अख्तियारनामा लेखी वारेस पठाउनु होला” भन्ने वाक्यांशलाई लोप गरी म्याद जारी गरिएको देखिन्छ । कानूनबमोजिम कारवाही र निर्णय गर्ने अधिकार पाएको कर अधिकृतले कानूनले स्पष्ट रूपमा तोकेको कार्यविधि र प्रक्रियालाई पूर्णरूपमा अनुशरण र पालना गर्नुपर्छ । कानूनको प्रयोग र पालनामा सम्बन्धित कानूनमा अन्यथा उल्लेख भएमा बाहेक अन्य आधार र प्रक्रिया बमोजिम वा आफ्नो स्वविवेकीय अधिकारबमोजिमको छुट्टै प्रक्रिया वा कार्यविधि निर्धारण गर्न मिल्ने हुँदैन । साथै कानूनले म्याद जारी गर्ने स्पष्ट रूपमा ढाँचा तोकिएकोमा कुनै प्रशासकीय वा अर्ध न्यायिक अधिकारीले कानूनले नै अधिकार

दिएमा बाहेक सो ढाँचालाई बदल्न, हेरफेर वा संशोधन गर्ने अधिकार राख्दैन । नेपाल कानून व्याख्या सम्बन्धी ऐन, २०१० को दफा १४ मा “कुनै नेपाल ऐनले अख्तियार दिएकोमा अर्को अभिप्राय नदेखिए चाहिएको बखतमा सो अधिकारको प्रयोग गर्न हुन्छ, ” भन्ने उल्लेख भएको र दफा २१ मा “कुनै नेपाल ऐनले सूचना, आदेश, नियम वा उपनियम जारी गर्ने अख्तियार दिएको छ भने सो अख्तियारले त्यस्तै किसिमको अवस्थामा त्यही निकास मुताविक त्यही किसिमले सो जारी गरिएका सूचना, आदेश, नियम वा उपनियमहरूलाई थप्न, संशोधन गर्न बदल्न वा खारेज गर्न हुन्छ” भन्ने व्यवस्था भएको देखिन्छ । सो बमोजिम आन्तरिक राजश्व कार्यालयका प्रमुख कर अधिकृतलाई संक्षिप्त कार्यविधि ऐनले तोकेको समाह्वानको ढाँचालाई संशोधन गर्न वा बदल्न कुनै नेपाल ऐनले अख्तियारी दिएको पाइँदैन । ऐनको अनुसूची सम्बन्धित ऐनको अभिन्न अङ्ग हुन्छ । त्यस्तो अनुसूचीको संशोधन पनि ऐनकै संशोधनअन्तर्गत पर्दछ । ऐन तथा कानूनको संशोधन गर्ने विषय नितान्त विधायिकी विशेषाधिकार अन्तर्गतको कुरा हो । विधायिकी विशेषाधिकार भित्रको कुरालाई अधिकार नभएको पदाधिकारीद्वारा संशोधन गरिन्छ भने त्यो कानूनसम्मत नभै स्वेच्छाचारितापूर्ण कार्य हुने र विधायिकी विशेषाधिकार माथिको अतिक्रमण हुन्छ । कार्यविधि कानूनको प्रयोग र पालनामा स्वेच्छाचारीपूर्ण प्रयोग वा त्रुटिपूर्ण प्रयोग भएमा सारवान कानूनको प्रयोग प्रभावित हुन सक्ने खतरा हुन्छ । साथै अनिवार्य रूपमा पालना गर्नुपर्ने कार्यविधिसम्बन्धी कानूनको प्रयोग नगरी मुद्दाको कारवाही र निर्णय गरिएमा सो निर्णय नै त्रुटिपूर्ण मान्नुपर्ने हुन्छ । कानूनबमोजिम कार्य गर्ने सम्बन्धित प्रशासकीय वा अर्ध न्यायिक निकायका पदाधिकारीले यो मनन गर्ने कुरा हो । निवेदिकाको नाममा जारी गरिएको समाह्वान कानूनले तोकेअनुरूपको

ढाँचामा जारी गरिएको नभई संक्षिप्त कार्यविधि ऐन, २०२८ अन्तर्गत कारवाही हुने अन्तःशुल्क ऐन, २०१५ वा अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ अन्तर्गतको कारवाहीमा ऐनबमोजिम वारेस लाग्नसक्ने भनी स्पष्ट रूपमा समाव्हानको ढाँचा तोकिएकोमा सो “अख्तियारनामा लेखी पठाउनु होला” भन्ने शब्दावली हटाई म्याद जारी गरेको कार्यले सो कानूनको कार्यविधि पूरा गरेको भन्ने देखिन आएन । साथै वारेस मार्फत प्रतिरक्षा हुन सक्ने कानूनी अवस्थालाई अन्त गरी कानूनबमोजिमको प्रतिनिधिद्वारा प्रतिवाद गर्न पाउने पक्षको अधिकारमाथि अतिक्रमण गरिएको स्पष्ट देखिन आउँछ ।

१२. निवेदिकाको नाममा जारी भएको ७ दिने समाव्हान घरदैलोमा टाँस्नु भनी तामेल गर्न पठाएको र २०६१ साल चैत्र ११ गते निजको घर दैलोमा टाँस गरी तामेल गरेको उक्त तामेली व्यहोराबाट देखिन्छ । यी निवेदिकाले आफू मुटुरोगी भै उपचार गराई आराम गर्नुपर्ने भएकोले प्रतिरक्षाको लागि सो म्यादभित्र उक्त कानूनी व्यवस्थाबमोजिम वारेसमार्फत आन्तरिक राजश्व कार्यालयमा हाजिर हुन गएकोमा प्रमुख कर अधिकृतले वारेसनामा स्वीकार नगरी दरपीठ गरी दिएको र दरपीठ गर्दा “अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ को दफा १२ ले निज सञ्चालक श्रीमती मोहनलक्ष्मी मास्केलाई गिरफ्तार गर्न सकिने, साविक अन्तःशुल्क ऐन, २०१५ को दफा १२ ले निज सञ्चालकलाई लागेको कसूरमा कैद र जरीवाना समेत हुनसक्ने अवस्था छ । कारवाहीको सिलसिलामा अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ को दफा १२(६) ले अनुसन्धानको क्रममा प्रहरीलाई भए सरहको अधिकार प्रयोग गर्नसक्ने तथा दफा १८(१) बमोजिम निज सञ्चालकलाई थुनामा वा जमानीमा छाड्न सक्नेसम्मको अधिकार प्रदान गरेको देखिँदा प्रस्तुत मुद्दा फौजदारी मुद्दा भै सञ्चालक स्वयं नै उपस्थित भै बयान गर्नुपर्ने र बयान भैसकेपश्चात प्रचलित कानूनबमोजिम

पुर्पक्ष सम्बन्धी आदेश हुनुपर्ने देखिन आएकोले वारेस राख्न पाऊँ भनी पर्न आएको वारेसनामा सहितको निवेदन मुलुकी ऐन, अ.व. ६५ नं. बमोजिम स्वीकार गर्न मिलेन” भनी अ.व. २७ नं. बमोजिम २०६१।१२।२९ मा दरपीठ गरिदिएको सम्बन्धित मिसिलबाट देखिन्छ ।

१३. मुलुकी ऐन, अदालती बन्दोवस्तको महलको ६५ नं मा - मुद्दामा वारिस दिँदा लिँदा देहायमा लेखिएबमोजिम गर्नुपर्छ भन्ने उल्लेख भएको र देहाय १ मा - कानूनबमोजिम पुर्पक्षका लागि थुनामा बस्नु पर्ने वा जमानत लाग्ने अवस्थामा जमानत दिन नसकी थुनामा बस्नुपर्ने भएको व्यक्तिले वारिस राख्न पाउँदैन । सो बाहेक जमानत लाग्ने अवस्थामा कानूनबमोजिम जमानत दिने व्यक्तिले अड्डाबाट वारिस राख्न दिन मनासिव ठहराई इजाजत दिएमा वारिस राख्न पाउँछ भन्ने व्यवस्था भएको देखिन्छ ।

१४. तत्कालीन अन्तःशुल्क ऐन, २०१५ तथा हाल प्रचलित अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ ले अन्तःशुल्कसम्बन्धी मुद्दामा पुर्पक्षका लागि थुनामा बस्नुपर्ने भनी तोकेको देखिँदैन । उक्त ऐनले मुद्दा पुर्पक्ष गर्ने सम्बन्धमा व्यवस्था नगरेको अवस्था हुँदा मुलुकी ऐन, अदालती बन्दोवस्तको ११८ नं.को प्रावधानलाई हेर्नुपर्ने हुन्छ । उक्त नम्बरको देहाय २ मा थुनामा राखी मुद्दाको पुर्पक्ष गर्नुपर्ने अपराधहरू तोकिएको पाइन्छ । त्यसरी तोकिएका अपराधहरूमा जन्मकैदको सजाय हुनसक्ने अपराध, नेपाल सरकार वादी भै चलेको तीन वर्ष वा सो भन्दा बढी कैदको सजाय हुनसक्ने अपराध र माथि उल्लिखित अपराधहरूको उद्योग, दुरुत्साहन वा आपराधिक षडयन्त्र गरेको वा त्यस्तो अपराधमा मत्तियार भएको अपराध भन्ने उल्लेख भएको अवस्था छ । अन्तःशुल्क ऐन, २०१५ बमोजिम तिर्नुपर्ने अन्तःशुल्क दबाएमा, छिपाएमा वा छलेमा सो ऐनको दफा १२(क) बमोजिम ६ महीनासम्म कैद वा पाँच हजार रुपैयाँसम्म

जरीवाना वा दुवै सजाय हुने र कसूरसँग सम्बन्धित अन्तःशुल्क लाग्ने पदार्थ जफत हुने व्यवस्था छ । जसअनुसार अ. वं. ११८ को देहाय २ मा पुर्पक्ष निमित्त थुनामा बस्नु पर्ने भनी उल्लिखित अपराधहरूको श्रेणीमा यी निवेदिकाउपर आरोप लगाएको मुद्दा पर्ने देखिन आएन ।

१५. अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ को दफा १२ बमोजिम कसूर गरेको भनी यी निवेदिकालाई गिरफ्तार गर्न आदेश जारी गरिएको अवस्था छैन । प्रचलित संक्षिप्त कार्यविधि ऐन, २०२८ को अनुसूचीले अख्तियारनामा दिई पठाउन सकिने कुरालाई स्पष्ट रूपमा औल्याई रहेको अवस्था छ । यस स्थितिमा कैद र जरीवाना हुनसक्ने भनी अनुमानकै भरमा वारेस राख्न नपाउने भनी वारेस मार्फत प्रतिरक्षाको अधिकारमा रोक लगाउनुले कानूनले दिएको अधिकारमा बन्देज लगाएको भन्ने स्पष्ट देखिएको छ । वारेस नलिएपछि निवेदकलाई पक्राउ गरी अनुसन्धान गर्नेतर्फ विपक्षी प्रमुख कर अधिकृतले कारवाही चलाएको पनि देखिएको अवस्था नरहेबाट दरपीठ आदेशमा वारेस राख्न नपाउने भनी उल्लेख गरिएको व्यहोरा आफैँमा अन्तरविरोधात्मक देखिनआयो । सोको अतिरिक्त वारेसमार्फत् प्रतिरक्षामा प्रतिबन्ध लगाएको प्रमुख कर अधिकृतद्वारा गरिएको दरपीठ आदेशउपर यी निवेदिकाले २०६२।१।७ मा पुनरावेदन सुन्ने निकाय राजश्व न्यायाधिकरण काठमाडौँमा अ. वं. १७ नं. बमोजिम निवेदन दिएको र सोको जानकारी विपक्षी आन्तरिक राजश्व कार्यालयलाई दिएकोमा राजश्व न्यायाधिकरणबाट हुने आदेश वा कारवाहीलाई नपर्खी विपक्षी कर अधिकृतले त्यसतर्फ कुनै वास्तै नराखी मिति २०६२।१।११ मा अन्तः शुल्क छलेको भनी फैसला गरिसकेको देखिएबाट यी निवेदिकाले मुद्दाको कारवाही सम्बन्धमा प्रतिरक्षा गर्न र आफ्नो सबूद प्रमाण पेशगर्न उचित र

पर्याप्त अवसर नपाएको अवस्था एकातिर देखिन्छ, भने आफूले गरेको दरपीठ आदेशउपर आफ्नो पुनरावेदन सुन्ने निकाय राजश्व न्यायाधिकरणमा अ. वं. १७ नं. बमोजिमको निवेदन परी सो आदेशको न्यायिक पुनरावलोकन विचाराधीन रहेको जानकारी हुँदाहुँदै त्यहाँबाट हुने आदेश वा निर्णयलाई पन्छाउन, छल्ल वा वेवास्ता गरी मुद्दा नै निर्णय गरेको विपक्षीको कार्य न्यायिक अनुशासन र मर्यादा विपरीत देखिनुका साथै कानूनप्रतिकूल समेत हुन्छ । यस्तोमा निर्णयकर्ताले निर्णय गर्दा स्वच्छ सुनुवाइको सिद्धान्तको अवमानना गरेको देखिई निज पूर्वाग्रही भएको एवं प्रवृत्त धारणा राखी निर्णय गरेको मान्नुपर्ने हुन्छ

१६. मुद्दा मामिलामा स्वच्छ सुनुवाइको सिद्धान्त केवल कारवाही गर्ने विषयको सूचना दिनु मात्रलाई पर्याप्त मान्न सकिन्न । त्यस्तो कारवाही वारेको सूचना कानूनबमोजिम जारी भए नभएको, सूचनासँगै लगाइएको आरोप र सो आरोपसँग सम्बन्धित प्रमाण एवं अन्य कागजातहरूको प्रतिलिपि दिए नदिएको, जारी भएको सूचनामा सम्बन्धित पक्षले प्रतिरक्षा गर्ने तथा सबूद प्रमाण पेश गर्ने पर्याप्त समय र अवसर पाए नपाएको, त्यसरी जारी भएको म्यादभित्र सम्बन्धित पक्ष रीतपूर्वक आए नआएको भन्ने जस्ता कुराहरू विचारणीय हुन्छन् । सुनुवाइको मौका भनेको प्राकृतिक न्यायको आधारभूत विधिशास्त्रीय सिद्धान्तको रूपमा रहेकोछ । जुन व्यक्तिको हक वा हितको प्रतिकूल कारवाही वा निर्णय गर्न लागिएको हो सो व्यक्तिको कुरा सुन्नु (Audi Alteram Partem) तथा निजलाई आफ्नो प्रतिरक्षा गर्न मनासिव अवसर दिइनु पर्दछ, भन्ने प्राकृतिक न्यायको आधारभूत सिद्धान्त रहेको छ । यस्तो व्यक्तिलाई प्रशासकीय वा न्यायिक कारवाही र निर्णयको प्रतिकूल प्रभावबाट कार्यविधिगत सुरक्षा प्रदान गर्नु नै सुनुवाइको सिद्धान्तको मूलभूत उद्देश्य रहेको हुन्छ ।

१७. २०६१ सालमा कारवाही प्रारम्भ हुँदा यी निवेदिका ६९ वर्षकी वृद्धा अवस्थाकी रहेकी भन्ने कुरा सम्बन्धित मिसिल सामेल रहेको वारेसनामाबाट देखिन्छ । यस्तो वृद्धावस्थाकी निवेदिका विपक्षी आन्तरिक राजश्व कार्यालयबाट जारी भएको म्यादमा प्रतिनिधिमार्फत उपस्थित हुनु भन्ने उल्लेख नभए पनि आफू मुटुको रोगी भएको भनी निज प्रचलित कानूनबमोजिम वारेसमार्फत उपस्थित हुन गएको देखिन्छ । आन्तरिक राजश्व कार्यालयले सो वारेसनामालाई स्वीकार नगरी दरपीठ गरेको देखिएको र त्यसउपर निजले प्रचलित कानूनबमोजिम पुनरावेदन सुन्ने निकाय राजश्व न्यायाधिकरणमा कानूनबमोजिम निवेदन पेश गरी सो निकायको विचाराधीन रहेको अवस्थामा १५ दिनसम्म पनि नपर्छी मुद्दामा प्रतिनिधिमार्फत उपस्थित हुन पाउने नपाउने कुराको छिनोफानो नै हुन नपाई एकपक्षीय रूपमा मिति २०६२।१।११ मा निर्णय गरेको देखिएबाट प्राकृतिक न्यायको सुनुवाइसम्बन्धी सिद्धान्त तथा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २४ को उपधारा (८) र (९) को गम्भीर रूपमा उल्लंघन गरी विपक्षी प्रमुख कर अधिकृतले निर्णय गरेको देखियो ।

१८. उक्त फैसलाबाट यी निवेदिकाउपर कसूर कायम भएको वा निजलाई सजाय गरिएको नदेखिएको तर पनि श्री डिप्टीलरी (प्रा.) लि.ले बुझाउनु पर्ने राजश्व रकम सो प्रा. लि.ले नबुझाएमा निवेदिकाको समेत चल अचल सम्पत्तिबाट असूलउपर गर्ने मनसाय उल्लेख गरी पहिले गरिएको रोकका यथावत कायम राख्ने भन्ने निर्णय गरेको देखिन्छ । साथै विपक्षी कर अधिकृतले राजश्व हिनामिना गरेको ठहराएको निवेदिका सञ्चालक रहेको श्री डिप्टीलरी (प्रा.) लि.ले अन्तःशुल्कको राजश्व हिनामिना गरेको आरोपमा सो कम्पनीबाट राजश्व रकम असूल गर्ने र

जरीवाना गर्ने तथा कम्पनीको इजाजतपत्र निलम्बन गर्ने भन्ने समेत प्रमुख कर अधिकृतले मिति २०६२।१।११ मा गरेको निर्णयबाट देखिन आउँछ । यी सञ्चालक निवेदिकाको पनि सो आरोपित कार्यमा संलग्नता रहेको वा निजले कुनै कसूरजन्य कार्य गरेको तथा निवेदिकालाई सजाय गरिएको भन्ने प्रमुख कर अधिकृतको उक्त निर्णयबाट देखिन आउँदैन । कम्पनी ऐनबमोजिम गठित कुनै प्राइभेट लिमिटेड कम्पनीको सञ्चालकले कसूरजन्य कार्य नगरेमा पनि कम्पनीको कर वा अन्तःशुल्क सम्बन्धी निजको दायित्व हुन्छ वा हुँदैन भन्ने सम्बन्धमा अन्तःशुल्क ऐन, २०१५ वा अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ तथा प्रचलित कम्पनी ऐनमा समेत स्पष्ट कानूनी व्यवस्था रहेको पाइँदैन । कानूनले नै सञ्चालकको करसम्बन्धी दायित्व निर्धारण नगरेको अवस्थामा कम्पनीले तिर्नु पर्ने कर वा राजश्व रकमका सम्बन्धमा यसका सञ्चालकको सम्पत्ति रोकका राख्नुपर्ने अवस्थाको कानूनी आधार देखिँदैन । प्रत्येक नागरिकलाई प्रचलित कानूनको अधीनमा रही सम्पत्ति आर्जन गर्ने, भोग गर्ने, बेचबिखन गर्ने र सम्पत्तिको अन्य कारोवार गर्ने हकलाई तत्कालीन नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १७ को उपधारा (१) ले र हाल प्रचलित नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १९ को उपधारा (१) ले ले सुनिश्चित गरेको छ । तर यी निवेदिकाको नामको सम्पत्ति रोकका गर्दा के कुन कानूनको आधारमा रोकका राखिएको हो सो कुरा प्रमुख कर अधिकृतको निर्णयमा केहि उल्लेख भएको पाइँदैन । कसैको संविधानप्रदत्त सम्पत्तिसम्बन्धी उक्त हकहरूको प्रचलनमा रोक लगाउँदा सम्पत्ति धारकलाई सो सम्बन्धमा सफाई पेश गर्ने वा तत्सम्बन्धी प्रमाण पेश गर्ने अवसर दिएर मात्र निर्णय गर्नुपर्नेमा सुनुवाइको अवसरबाट बञ्चित गरी एकपक्षीय रूपमा अथवा स्वविवेकीय आधारमा विपक्षी प्रमुख कर अधिकृतबाट निर्णय गरिएको देखिँदा संविधान र

प्राकृतिक न्याय सम्बन्धी नियमहरूको ठाडो उल्लंघन भएको मान्नुपर्ने हुन्छ।

१९. यद्यपि श्री डिप्टीलरी (प्रा.) लि.को अन्तःशुल्क इजाजतपत्र निलम्बन गर्ने समेत भनी आन्तरिक राजश्व कार्यालयबाट २०६१।१०।१८ मा निर्णय गरेको र सो मितिबाट उक्त (प्रा.) लि. सञ्चालनमा नरहेको भन्ने देखिएको छ। तर उक्त (प्रा.) लि.ले २०६२।१।११ को निर्णयबमोजिम नेपाल सरकारलाई बुझाउनु पर्ने अन्तःशुल्क बक्यौता रकम धरौटी खातामा जम्मा गर्ने र जम्मा नगरेको अवस्थामा उद्योग बन्द गर्न सकिने शर्तसहित मिति २०६४।१।३० मा सरकारसँग सम्झौता भएको भन्ने बहसको सिलसिलामा निवेदिकाका तर्फबाट रहनु भएको कानून व्यवसायीहरूले जिकीर लिनु भएको र सो अनुसार आन्तरिक राजश्व विभागले २०६४।१।२३ मा आन्तरिक राजश्व कार्यालय भरतपुरलाई गरेको पत्राचारको निजका तर्फबाट पेश भएको बहसनोटमा संलग्न रहेका छायाप्रतिबाट देखिएको र सो लाई उक्त विभागका तर्फबाट उपस्थित उपन्यायाधिवक्ताले खण्डन गर्नु भएको नहुँदा श्री डिप्टीलरी (प्रा.) लि. ले सरकारलाई बुझाउनु पर्ने अन्तःशुल्कसम्बन्धी विषयमा सम्बन्धित पक्षहरू बीच विवादको मुख्य विषयमा सहमति भएको भन्ने देखिन आउँछ।

२०. यसरी श्री डिप्टीलरी (प्रा.) लि.ले राजश्व छलेको अभियोगमा कारवाही हुँदा सो राजश्व रकम असूलउपर गर्ने भनी निर्णय भएको र सोको प्रमुख सञ्चालक मथुराप्रसाद मास्के (जसलाई जरीवाना र कैदको सजाय समेत गरिएको छ) सँग सरकारको हित विचार गरी श्री डिप्टीलरी (प्रा.) लि. को कारखाना सञ्चालन गर्न दिने र राजश्व क्रमशः उठाउँदै जाने भनी निज मथुराप्रसाद मास्के र आन्तरिक राजश्व विभागका महानिर्देशकबीच २०६४।१।३० मा सम्झौता भई सो बमोजिम कारखाना सञ्चालन गर्न दिएको र राजश्व पनि

उठाइरहेको अवस्था र परिस्थितिमा कुनै सजाय नै नगरिएको र प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत सामान्य सुनुवाइको मौका समेत नपाएकी दोस्रो सामान्य सञ्चालक रहेको यी निवेदिकाको सम्पत्ति यति लामो समयसम्म रोक्का राखी राख्नुपर्ने कुनै औचित्य र कानूनी आधार देखिँदैन।

२१. त्यस्तै, नेपाल सरकार अर्थ मन्त्रालयले २०६३।५।२१ मा नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी गठन गरेको कर फछ्यौट आयोगमा आ.व. २०५५/०५६ को अन्तःशुल्क सम्बन्धमा विपक्षी प्रमुख कर अधिकृतको निर्णयउपर सो आयोगबाट निर्णय गराई पाउँ भनी श्री डिप्टीलरी (प्रा.) लि. का तर्फबाट निवेदन दिएको र सो आयोगले उक्त निवेदन २०६३।१।२२ को निर्णयानुसार स्वीकृत गरिसकेको भन्ने समेत उक्त आयोगले श्री डिप्टीलरी (प्रा.) लि.लाई २०६३।१।२६ मा गरेको पत्राचारको छायाप्रतिबाट देखिन आउँछ। उक्त आयोगमा सो निवेदन विचाराधीन रहेकै अवस्थामा उक्त आयोग विघटन भएकोले २०६२।१।११ को निर्णय निष्क्रिय भएको भनी पुनः कर निर्धारण गरी पाउन उक्त उद्योगले पुनरावेदन अदालत हेटौडामा दिएको २०६४ सालको निवेदन नं. २९ को परमादेश मुद्दामा २०६४।७।१४ मा परमादेश जारी भएको भन्ने निवेदकतर्फका विद्वान कानून व्यवसायीहरूले पेश गर्नु भएको बहसनोटमा संलग्न उक्त फैसलाको छायाप्रतिबाट देखिन्छ। उक्त फैसलाबाट कर फछ्यौट आयोग ऐन, २०३३ को दफा १६ बमोजिम कर फछ्यौट आयोगबाट विपक्षी आन्तरिक राजश्व कार्यालयमा सर्न आएको श्री डिप्टीलरी (प्रा.) लि. को सो निवेदनउपर निवेदनको विषयमा छानवीन र निर्णय हुनसक्ने अवस्था रहेको भन्दै कानूनबमोजिम पुनः कारवाही किनारा गर्नु भनी परमादेश जारी भएको देखिन्छ। सो पुनरावेदन अदालत हेटौडाको फैसलाउपर विपक्षी कर

अधिकृत समेतलाई पुनरावेदनको म्याद दिइएकोमा अर्थ मन्त्रालयको २०६४।१।२३ को निर्देशन समेतको आधारमा आन्तरिक राजश्व विभागका महानिर्देशकबाट २०६४।१।०।२ मा पुनरावेदन नगर्ने भनी निर्णय भएको र पुनरावेदन अदालत हेटौडाको २०६४।७।१४ को फैसला कार्यान्वयन गर्न टिप्पणी सहितको फायल आन्तरिक राजश्व विभागले २०६४।१।०।२० मा आन्तरिक राजश्व कार्यालय भरतपुरमा पठाएको भन्ने उक्त विभागको मिति २०६४।१।०।२० को पत्रको छायाप्रतिबाट देखिन्छ। विपक्षीहरूको उक्त पत्राचारबाट उक्त (प्रा.) लि. को आ.व. २०५५/०५६ को सम्बन्धमा आन्तरिक राजश्व कार्यालयबाट २०६२।१।११ मा भएको निर्णय पुनर्विचार एवं पुनः कर निर्धारण हुनसक्ने विपक्षीहरूले सिद्धान्ततः स्वीकार गरी सकेको भन्ने पछिल्लो समयमा विकसित घटनाक्रमले देखाएको छ।

२२. अतः माथि विवेचना र विश्लेषण गरिएबमोजिम विपक्षी आन्तरिक राजश्व कार्यालय भरतपुरले श्री डिष्टीलरी (प्रा.) लि. उपर कारवाही र निर्णय गर्दा कम्पनीले बुझाउनु पर्ने अन्तःशुल्क रकम सर्वप्रथम सो कम्पनीको सम्पत्तिबाट असूलउपर गर्नुपर्नेमा सो तर्फ कुनै कार्य नगरी यी निवेदिका शेयरवाला सञ्चालक रहेको मात्र कारणबाट करसम्बन्धी कानून वा कम्पनी कानूनमा व्यवस्था नभए पनि निज निवेदिकाबाट असूल गर्न निजको चल अचल सम्पत्ति रोक्का राख्ने भनी मिति २०६२।१।११ को निर्णयको तपसीलमा उल्लेख गरेको र सो गर्दा यी निवेदिकालाई सो सम्बन्धमा प्रतिरक्षा र प्रतिवाद गर्न समुचित मौका नै नदिई स्वच्छ सुनुवाइ (Fair Trail) को प्रक्रिया र प्राकृतिक न्याय सिद्धान्तविपरीत निजको सम्पत्तिसम्बन्धी संवैधानिक हकलाई आघात पर्ने गरी निर्णय गरेको देखिन आएकोले यी निवेदिकाको नामको चल अचल सम्पत्ति रोक्का राख्ने भन्ने विपक्षीको मिति २०६१।१।१२,

२०६१।१।१९ र २०६१।१।२।१० को निर्णय तथा पत्रहरू र मिति २०६२।१।११ को निर्णयमा उल्लिखित निवेदिकाको नामको सम्पत्ति रोक्का राख्ने हदसम्मको उक्त निर्णय समेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी उक्त पत्रहरूद्वारा रोक्का राखिएको चल अचल सम्पत्ति समेत फुकुवा गरी दिनु भनी परमादेश समेत जारी हुने ठहराएको यस अदालत संयुक्त इजलासका मा.न्या. श्री राजेन्द्रकुमार भण्डारीको राय मनासिव हुँदा सो राय सदर हुने ठहर्छ। प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् यो फैसलाको जानकारी विपक्षीहरूलाई दिई मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छौं।

न्या.दामोदरप्रसाद शर्मा

न्या.रणबहादुर बम

इति संवत् २०६६ साल माघ ७ गते रोज ५ शुभम्
इजलास अधिकृत- दीपककुमार दाहाल

निर्णय नं. ८२९५

वैशाख, २०६७

सर्वोच्च अदालत संयुक्त इजलास
सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश श्री अनूपराज शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री तपबहादुर मगर

दे.पु.नं. ०६३- CI-०३७१

फैसला मिति: २०६६।१।२९।४

मुद्दा :- अपुताली हक कायम।

पुनरावेदक/वादी: उदयपुर जिल्ला जोगिदह
गा.वि.स.वडा नं.६ बस्ने दुर्गादेवी
चौधरी थारू

विरुद्ध

प्रत्यर्थी/प्रतिवादी: ऐ.त्रियुगा नगरपालिका वडा
नं. ५ बस्ने रामकुमारी चौधरी थारू
समेत

यस अघि निर्णय गर्ने :-

जि.न्या. श्री शिवप्रसाद पराजुली

पुनरावेदन निर्णय गर्ने :-

मा.न्या. श्री तर्कराज भट्ट
मा.न्या. श्री गौरीबहादुर कार्की

- बाबु वा छोराको अपुताली पर्ने सम्पत्तिमा जे जस्तो हक हिस्सा रहन सक्थ्यो, त्यसरी नै निजहरूका छोरीहरूले प्राप्त गर्नु पर्दछ भन्ने तर्कले अपुतालीभन्दा पनि बढी अंशबण्डाको कानूनसँग सामीप्यता राख्ने ।
- बाबु र छोराका छोरीहरू दुवैको समान तरिकाले अपुताली हक कायम नहुने विधायिकाको मनसाय रहेको भए सो कुरा प्रष्ट रूपले अभिव्यक्त हुनु सहज र स्वभाविक मान्न सकिन्छ । जव कानूनको त्यस्तो विशेष अवस्था जनाउने उद्देश्य हुन्छ त्यो प्रष्ट रूपमा अभिव्यक्त हुन्छ । तर विवादित कानूनमा त्यस्तो विशेष (Special) अभिव्यक्ति नभई दुवैले बाँडी खान पाउँछन् भन्ने सामान्य (General) वाक्यांशको प्रयोग भएको देखिँदा त्यसको आशय बाबु र छोराका छोरीले बराबर बाँडी खान पाउने हो भन्ने निष्कर्षमा पुगनु सहज र स्वाभाविक हुने ।
- कानूनमा प्रयुक्त भाषाले जे जस्तो अर्थ अभिव्यक्त गरिरहेको हुन्छ, त्यसलाई सोही रूपमा ग्रहण गर्नु स्वाभाविक र न्यायोचित हुन जाने ।

(प्रकरण नं.६)

पुनरावेदक/वादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता श्री सुरेन्द्रकुमार खडका

प्रत्यर्थी/प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता श्री हरिप्रसाद भण्डारी

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- मुलुकी ऐन, अपुतालीको ४ नं.

फैसला

प्र.न्या.अनूपराज शर्मा: न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) को खण्ड (क) र (ख) बमोजिम पुनरावेदन अदालत राजविराजको मिति २०६१।११।१६ को फैसला दोहोऱ्याई हेरिपाऊँ भनी वादी दुर्गीदेवी चौधरीको यस अदालतमा पर्न आएको निवेदनमा मिति २०६३।६।२७ मा निस्सा प्रदान भई पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र आदेश यस प्रकार छ :-

मूलपुर्खा भौसाईको एक छोरा दुर्गानन्द तथा दुई छोरी म फिरादी दुर्गीदेवी र भिखनीदेवीको जन्म भएको थियो । भाइ दुर्गानन्दको छोरी प्र.रामकुमारीको जन्म भएपछि २०३६ सालमा मृत्यु भैसकेको छ । भौसाईका हामी छोरीहरूको विवाह भैसकेको छ । प्र.रामकुमारीको पनि विवाह भैसकेको र आमाको समेत मृत्यु भएको र बुबाको पनि २०५६ सालमा मृत्यु भैसकेको छ । बुबाको पालनपोषण मैलेनै गरेकोले बुबाको नाउँको जग्गा अपुताली परेको हुँदा हामी ३ जनाले ३ भाग गरी अपुताली नामसारी गरौँ भन्दा प्रतिवादी रामकुमारीले यो सबै जग्गा मेरो हुन्छ म दिन्न भनी अन्यायपूर्ण जवाफ दिएकोले फिराद गर्न आएको छु । पिता भौसाई चौधरी नामदर्ता रहेको जिल्ला उदयपुर गा.वि.स. गाइघाट वार्ड नं. २ख. कि.नं. २२९ को ०-५-० र कि.नं. २३१ को ०-२-० जग्गाको ३ खण्डको एक खण्ड जग्गामा मेरो अपुताली हक कायम गरी मेरो नाउँमा दर्ता गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको फिरादपत्र ।

विपक्षीले फिरादमा उल्लेख गरेको नाता र पुस्तामा विवाद छैन । हजुरबुबा भौसाई तथा हजुरआमा बेचनी देवीबाट मेरो बुबा दुर्गानन्द र फिरादी दुर्गीदेवी एवं भिखनीको जन्म भएको हो । बुबाको एक मात्र म छोरी

जन्म भएकोमा म साह्रै नावालक हुँदा बुबा तथा हजुरबुबा र हजुरआमाको कालगतिले मृत्यु भएको हुँदा मेरो आमा अन्यत्र पोइल गएकी थिइन । जो भएको पैतृक सम्पत्ति बाजेकै नाममा रहेको र मेरो बुबाको अंश समेत नभएको तथा बाजेका नामको अन्य सम्पत्ति कि.नं.१९०, कि.नं. ८८ र कि.नं. २२८ समेतको जग्गा यी वादीले लिएको हुँदा बाँकी रहेको सम्पत्ति मेरो बुबाको अंश भागको हुँदा वादीले अपुताली पाउने होइन । वादी दावी भूठा हो भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिउत्तर जिकीर ।

यसमा भौसाईको छोरी भिखनीदेवी चौधरी समेत भएको भन्ने फिराद र प्रतिउत्तर लेखबाट देखिँदा निजलाई अ.व. १३९ नं. बमोजिम बुझ्ने भन्ने शुरु अदालतको आदेश ।

बुबा भौसाईको अपुताली हक खाने वादी दुर्गीदेवी चौधरी, दिदी, प्र.रामकुमारी चौधरी र म भिखनीदेवी समेत हुँदा हामी ३ जनाले बराबर पाउने हौं भनी अ.व. १३९ नं. बमोजिम बुझिएकी भिखनी देवी चौधरीले गरेको बयान ।

वादी दावीको स्वर्गीय भौसाई चौधरीको नाममा दर्ता कायम रहेका विवादित कि.नं.२२९ र २३१ का दुई कित्ता जग्गामध्येबाट नरम गरम मिलाई आधामध्येबाट दुई भाग गरी दुर्गीदेवी र भिखनी देवीको तथा आधा प्रतिवादी रामकुमारी चौधरीको अपुताली हक कायम हुने र सो जग्गा निजहरूका नाउँमा छुट्टाछुट्टै दा.खा.दर्ता समेत गराई दिने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको उदयपुर जिल्ला अदालतको मिति २०६१।१।२ को फैसला ।

वादी दावी भन्दा बाहिर गई वा वादीले दावी लिएको भन्दा बढी विषयमा अदालतले निर्णय गर्न नमिल्ने भनि नैकाप २०५०, अङ्क ९, नि.नं.४७९६ समेतको नजीरमा उल्लेख भएतापनि शुरु जिल्ला अदालतले अपुतालीको तत्कालीन ४ नं. अनुसार भनी भिखनीदेवी र रामकुमारी चौधरी समेतको अपुताली हक

कायम हुने गरी मिति २०६१।१।२ मा गरेको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा सो फैसला उल्टी गरी वादी दावी कायम हुने गरी हक इन्साफ गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको दुर्गीदेवी चौधरीको पुनरावेदन अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

मेरो पिता दुर्गानन्दको अपुताली सम्पत्ति पिताको स्वर्गवास भएपछि अपुतालीको २ नं.बमोजिम मेरो निर्विवाद हक स्थापित भएको र मैले विपक्षीहरू उपर दिएको हक कायम अंश दर्ता मुद्दाबाटै निरोपण हुनुपर्नेमा सो नगरी शुरु उदयपुर जिल्ला अदालतले गरेको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उल्टी गरी उक्त अपुताली सम्पत्तिमा मेरो हककायम हुने गरी फैसला गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी रामकुमारी चौधरीको पुनरावेदन जिकीर ।

यसमा छोरो दुर्गानन्दको २०३६ र बाबु भौसाईको २०५६ सालमा मृत्यु भई अपुताली परेको देखिँदा तत्कालीन अपुतालीको ४ नं. बमोजिम वादी दावीको स्वर्गीय भौसाई चौधरीको नाममा दर्ता कायम रहेको विवादित कि.नं.२२९ र २३१ का जग्गामध्येबाट नरम गरम मिलाई आधामध्येबाट दुई भाग गरी भौसाईका छोरीहरू वादी दुर्गीदेवी र भिखनीदेवीको तथा बाँकी आधा दुर्गानन्दकी छोरी प्रतिवादी रामकुमारी चौधरीको अपुताली हक कायम हुने र सो जग्गा निजहरूका नाउँमा छुट्टाछुट्टै दा.खा. दर्ता हुने ठहराई शुरु उदयपुर जिल्ला अदालतबाट भएको मिति २०६१।१।२ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत राजविराजको मिति २०६१।१।१६ को फैसला ।

प्रस्तुत मुद्दा अंश मुद्दा नभएकोले अंशजस्तो गरी निर्णय गर्न मिल्दैन । तत्कालीन अपुतालीका ४ नं. मा अधिबाट छोरा र पछिबाट बाबु मरी परेको अपुताली बाबु छोराकै छोरीहरू दुवैले बाँडी खान पाउने भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको थियो । सो कानूनी

व्यवस्थाअनुसार बाबुका छोरीले के कति बाँडी खाने भन्ने प्रष्ट रुपमा अभिव्यक्त नभएकोले जीवित छोरीहरू तीन जनाले बराबर बाँडी खानपाउने ठहर गर्नुपर्नेमा किन आधा-आधा खान पाउने हो भन्ने फैसलामा बोलिएको पाइदैन । दावीको सम्पूर्ण विषयमा नबोली भएको फैसलामा अ.व. १८५ नं.को त्रुटि छ । तत्कालीन अपुतालीको २ नं. अनुसार बाबुको सम्पत्तिमा छोरीले अपुताली पाउने व्यवस्था भए पनि नातिनीले पाउने व्यवस्था थिएन । भौसाईको नाउँमा दर्ता रहेको सम्पत्ति विपक्षी रामकुमारीले पाउने अवस्था नभएपनि बाबु छोरा दुबैका ३ जना छोरीहरूले बराबर बाँडी खानु राम्रो हुने सदासयताले मैले फिरादमा नै सो कुराको दावी गरेकोमा दावीभन्दा बाहिर गई भएको फैसलामा मुलुकी ऐन अंशबण्डाको ३ नं.अपुतालीको ४ नं. समेतको गम्भीर कानूनी त्रुटि हुनुका साथै नेकाप २०५० पृष्ठ ५५४ र नेकाप २०४७ पृष्ठ ३३५ को प्रतिकूल हुँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) को खण्ड (क) र (ख) बमोजिम मुद्दा दोहोर्‍याई हेरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको वादीको यस अदालतसमक्षको निवेदन पत्र ।

यसमा भौसाईको छोरा दुर्गानन्दको २०३६ सालमा मृत्यु भएपछि बाबु भौसाईको २०५६ सालमा मृत्यु भएको अवस्था देखिन्छ । अपुतालीको ४ नं.ले भौसाईका छोरीहरू दुर्गादेवी, भिखनी तथा दुर्गानन्दकी छोरी रामकुमारीले बराबर अपुताली बाँडी खान पाउनेमा सो बमोजिम नगरी १ भागमा भौसाईकी छोरीहरूलाई र १ भागमा दुर्गानन्दकी छोरीको अपुताली हक कायम हुने ठहराएको पुनरावेदन अदालतको फैसलामा उक्त अपुतालीको ४ नं. को व्याख्यात्मक त्रुटि देखिँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१)(क) बमोजिम मुद्दा दोहोर्‍याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरिएको छ भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालतको मिति २०६३।१२।२७ को आदेश ।

नियमबमोजिम पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक वादीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री सुरेन्द्रकुमार खड्काले अंश र अपुताली एकै विषय होइन । अपुताली कानूनले निर्धारण गरेबमोजिम प्राप्त हुन्छ । अपुतालीको ४ नं.ले अधिवाट छोरा र पछिवाट बाबु मरी अपुताली परेमा बाबु र छोराका छोरीले बाँडी खान पाउँछन् भन्ने कानूनी व्यवस्था छ । बाँडी खाने भनेको बराबर बाँड्ने हो । अंश जस्तो गरी आधा बाबुका छोरी र आधा छोरीका छोरीले पाउने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी दावीबमोजिम बराबर अपुताली खान पाउने ठहर गरिनु पर्दछ भन्ने समेत वहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

प्रत्यर्थी रामकुमारी चौधरीका तर्फबाट रहनु भएका विद्वान अधिवक्ता श्री हरिप्रसाद भण्डारीले जसरी अंश पाउने हो अपुताली पनि सोही तरिकाले प्राप्त हुन्छ । बाबु र छोराको विवादित सम्पत्तिमा आधा आधा अंश हक निहित रहेको हुँदा बाबुको अपुताली निजकै छोरी वादी समेत र छोराको अपुताली प्रतिवादी रामकुमारीले पाउने प्रष्ट छ । सो बमोजिम भएको फैसला कानूनसम्मत भएकोले सदर कायम हुनु पर्दछ भन्ने समेत वहस गर्नुभयो ।

पक्ष विपक्षका विद्वान कनून व्यवसायीहरूले गर्नु भएको उपरोक्त वहस जिकीर मनन गरी पुनरावेदन पत्र सहितको मिसिल कागजात अध्ययन गरी हेर्दा विवादित सम्पत्तिमा बाबु र छोराका छोरीहरूको आधा आधा अपुताली हक कायम हुने ठहर्‍याएको शुरूको फैसला सदर गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको छ, छैन ? र पुनरावेदकको पुनरावेदन जिकीर पुग्नसक्ने हो, होइन भन्ने सम्बन्धमा नै निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा बाबु भौसाईका नाउँ दर्ताको जग्गामा फिरादी दुर्गादेवी र भीखनी एवं दुर्गानन्दकी छोरी रामकुमारीको बराबर अपुताली हक हुने हुँदा

सोही हिसावले अपुताली हक कायम गरिपाउँ भन्ने समेत वादी दावीमा विवादित सम्पत्तिमा आफ्नो बाबु दुर्गानन्दको मात्र अंश हक रहेकोले वादीले अपुताली पाउने होइन भन्ने समेत प्रतिउत्तर जिकीर रहेको देखिन्छ । शुरुले विवादित कि.नं. २२९ र २३१ को जग्गाबाट नरम गरम मिलाई आधा भौसाईका छोरी वादी दुर्गीदेवी र भिखनी तथा बाँकी आधामा दुर्गानन्दकी छोरी प्रत्यर्थी रामकुमारीको अपुताली हक कायम हुने ठहर्‍याएको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसलाउपर वादीको यस अदालतमा मुद्दा दोहोर्‍याई पाउँ भन्ने निवेदन परेको पाइन्छ । अपुतालीको ४ नं.मा बाँडी खान पाउँछन भन्ने कानूनी व्यवस्था भएकोले तीनै छोरीले बराबर खान पाउनेमा अंशको हिसावले दुई भाग लगाएको फैसलामा उल्लिखित कानूनको त्रुटि रहेको भन्ने समेत निवेदन जिकीर भएकोमा यस अदालतबाट सोही आधारमा मुद्दा दोहोर्‍याई हेर्ने निस्सा प्रदान भएको देखियो ।

३. यसमा पुनरावेदक वादी दुर्गीदेवी एवं प्रत्यर्थीमध्येकी भिखनी चौधरीका बाबु भौसाईको २०५६ सालमा मृत्यु हुनु अगावै ०३६ सालमा नै भौसाईका छोरा एवं प्रत्यर्थी रामकुमारीका बाबु दुर्गानन्दको मृत्यु भएको भन्ने तथ्यमा विवाद रहेको देखिदैन । पुनरावेदक वादी र प्रत्यर्थी वाहेक भौसाई र दुर्गानन्दको अन्य हकवाला कोही नभएकोले मृतकहरूको अपुताली निजहरूले नै पाउने भन्ने कुरा समेत स्पष्ट नै देखिन्छ । पुनरावेदक वादी र प्रत्यर्थीहरू तीनै जनाको विवाह भैसकेको भन्ने देखिंदा अपुताली परेको सम्पत्तिमा कसैको पनि अग्राधिकार रहेको देखिदैन ।

४. प्रस्तुत मुद्दामा मुख्य रूपमा विवादित सम्पत्तिमा स्व. भौसाईका छोरीहरू र दुर्गानन्दकी छोरीको आधा आधा अपुताली हक कायम हुने हो कि सबैले बराबर अपुताली हक पाउने हो भन्ने नै विवादको मुख्य विषयवस्तु

रहेको देखिन्छ । सो सम्बन्धमा मुलुकी ऐन, अपुतालीका महलमा तत्काल कायम रहेको ४ नं. मा देहायबमोजिम कानूनी व्यवस्था रहेको देखिन्छ:-

“संगै बसेका वा भिन्न बसेका बाबु छोरोमा अधिबाट छोरो र पछिबाट बाबु मरी अपुताली परेमा त्यो अपुताली छोरीहरूले पाउने रहेछन भने बाबुकी छोरी र छोराकी छोरी दुवै भए दुवैले बाँडी खान पाउँछन् ।”

५. प्रस्तुत विवादमा संगै बसेका बाबु र छोराहरूमध्ये अधिबाट छोरा दुर्गानन्द र पछिबाट बाबु भौसाईको मृत्यु भएको र उनीहरूको अपुताली छोरीहरूले पाउने अवस्था भएकोमा विवाद छैन । त्यसै गरी बाबु र छोरा दुवैका छोरी भएको अवस्था समेत देखिएबाट सो कानूनले परिकल्पना गरेको अवस्था हु-वहु मेल खान आएको पनि देखिन्छ । यस स्थितिमा उक्त ४ नं.मा उल्लेख भएको अन्तिम वाक्यांश “दुवैले बाँडी खान पाउँछन्” भन्ने कुराले बाबु वा छोराका छोरीले सो सम्पत्तिमा बाबु छोराको जे जस्तो अंश हक रहने थियो सोही हैसियतअनुसार बाँडी खान पाउने हो वा दुवैका छोरीले बराबर बाँडी खान पाउने हो भन्ने व्याख्यात्मक प्रश्न उपस्थित भएको देखिन्छ ।

६. बाबु वा छोराको अपुताली पर्ने सम्पत्तिमा जे जस्तो हक हिस्सा रहन सक्थ्यो, त्यसरी नै निजहरूका छोरीहरूले प्राप्त गर्नु पर्दछ भन्ने तर्कले अपुतालीभन्दा पनि बढी अंशवण्डाको कानूनसंग सामीप्यता राख्ने देखिन्छ । बाबु र छोराका छोरीहरू दुवैको समान तरिकाले अपुताली हक कायम नहुने विधायिकाको मनसाय रहेको भए सो कुरा प्रष्ट रूपले अभिव्यक्त हुनु सहज र स्वभाविक मान्न सकिन्छ । जव कानूनको त्यस्तो विशेष अवस्था जनाउने उद्देश्य हुन्छ त्यो प्रष्ट रूपमा अभिव्यक्त हुन्छ पनि । तर विवादित कानूनमा त्यस्तो विशेष (Special) अभिव्यक्ति नभई दुवैले बाँडी

खान पाउँछन भन्ने सामान्य (General) वाक्यांशको प्रयोग भएको देखिँदा त्यसको आशय बाबु र छोराका छोरीले बराबर बाँडी खान पाउने हो भन्ने निष्कर्षमा पुग्न सहज र स्वाभाविक हुने देखिन्छ । कानूनमा प्रयुक्त भाषाले जे जस्तो अर्थ अभिव्यक्त गरिरहेको हुन्छ । त्यसलाई सोही रूपमा ग्रहण गर्नु स्वाभाविक र न्यायोचित हुन जान्छ । यसको विपरीत बलपूर्वक गरिएको व्याख्याले विधायिकी मनसायको नजिक पुग्न सकिदैन । त्यसकारण प्रस्तुत विवादमा बाबु भौसाईका छोरी पुनरावेदक वादी दुर्गादेवी समेतले आधा र छोरा दुर्गानन्दकी छोरी प्रत्यर्थी रामकुमारीको आधा अपुताली हक कायम हुने ठहर्‍याई भएको फैसलामा सो कानूनी व्यवस्थाको गलत व्याख्या भएको देखिँदा यस अदालतबाट दोहोर्‍याउने निस्सा प्रदान गर्दा ग्रहण गरिएको आधारसँग असहमत हुनु पर्ने कुनै कारण देखिन आएन ।

७. तसर्थ स्व.भौसाईको नाउँमा दर्ता कायम रहेको विवादको कि.नं.२२९ र २३१ को जग्गामा भौसाईका छोरी वादी दुर्गादेवी र भिखनीको आधा तथा भौसाईको छोरा स्व.दुर्गानन्दको छोरी प्रत्यर्थी रामकुमारीको आधा अपुताली हक कायम हुने ठहर गरेको शुरु उदयपुर जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत राजविराजको मिति २०६१।११।१६ को फैसलामा मुलुकी ऐन अपुतालीको महलमा तत्काल कायम रहेको ४ नं.को व्याख्यात्मक त्रुटि देखिँदा सो फैसला केही उल्टी भई पुनरावेदक वादीको दावी र पुनरावेदन जिकीरबमोजिम विवादित सम्पत्तिमा पुनरावेदक वादी दुर्गादेवी तथा प्रत्यर्थीहरू रामकुमारी र भिखनीदेवी चौधरीको बराबर अपुताली हक कायम भै सोही हिसावले निजहरूका नाउँमा दर्ता समेत हुने ठहर्छ । अरुमा तपसील बमोजिम गर्नु ।

तपसील

माथि ठहर खण्डमा उल्लेख भएबमोजिम शुरुको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत राजविराजको फैसला केही उल्टी भई पुनरावेदक वादीको दावी र पुनरावेदन जिकीर बमोजिम विवादको कि.नं.२२९ को ज.वि. ०-५-० र कि.नं.२३१ को ०-२-० जग्गामा पुनरावेदक वादी दुर्गादेवी तथा प्रत्यर्थीहरू रामकुमारी चौधरी र भिखनी देवी चौधरीको बराबर अपुताली हक कायम हुने ठहरेकोले ऐनका म्याद भित्र दा.खा.दर्ता गरिपाऊँ भनी वादी प्रतिवादीहरूको दर्खास्त परे सोही हिसावले नरम करम मिलाई दा.खा. दर्ता गरी दिनु भनी सम्बन्धित मालपोत कार्यालयमा लेखी पठाउनु भनी शुरु उदयपुर जिल्ला अदालतमा लेखी पठाउनु १

वादी दावी पुग्ने ठहरी फैसला भएकोले पुनरावेदक वादीले शुरुमा राखेको कोर्टफी रु.१०२०।-, पुनरावेदन अदालतमा पुनरावेदन गर्दा राखेको थप कोर्ट फी. रु.४०।३० तथा यस अदालतमा राखेको थप कोर्टफी रु.१६८।- समेत जम्मा रु.१२२८।३० प्रतिवादी रामकुमारी चौधरीबाट भराई पाऊँ भनी ऐनका म्यादभित्र दर्खास्त दिए केही दस्तूर नलिइ भराई दिनु भनी शुरुमा लेखी पठाउनु २

दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमबमोजिम गरी बुझाई दिनु ३
उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.तपबहादुर मगर

इति संवत् २०६६ साल पुस २९ गते रोज ४ शुभम्
इजलास अधिकृत: नारायण सुवेदी

निर्णय नं. ८२९६ वैशाख, २०६७

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश श्री अनूपराज शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री गिरीशचन्द्र लाल
दे.पु.नं. : ०६३-CI-०४४५
फैसला मिति: २०६६।१०।६।४
मुद्दा : अंश दर्ता ।

पुनरावेदक/प्रतिवादी: धनुषा जिल्ला, लोहना
गा.वि.स. वडा नं. ७ बस्ने रामचरित्र
साह समेत

विरुद्ध

प्रत्यर्थी/वादी: धनुषा जिल्ला, लोहना गा.वि.स.
वडा नं. ७ बस्ने वौधनाथप्रसाद साह

शुरु फैसला गर्ने:

मा.न्या.श्री बलरामप्रसाद अधिकारी

पुनरावेदन फैसला गर्ने:

मा.मु.न्या. श्री प्रेम शर्मा

मा.न्या. श्री मधुसुदनलाल श्रेष्ठ

- एउटा निश्चित प्रयोजनका लागि छुट्याइएको जग्गा सो प्रयोजनमा उपयोग समेत भै बाँकी रहेको अवस्थामा त्यसलाई बण्डा गर्न नपर्ने निजी आर्जनको भनी अलग गर्न नमिल्ने ।

- सगोलमा रहेका अशियारले सगोलकै पैतृक सम्पत्तिबाट विद्याध्ययन प्रयोजनका लागि प्राप्त गरेको जग्गालाई आफ्नो निजी आर्जनको संज्ञा दिने हो भने अंश पाउने सबैको बराबर अंश गर्नुपर्छ भन्ने अंशबण्डाको २ नं. को व्यवस्था अर्थहीन हुन जाने ।

(प्रकरण नं.२)

- कुनै व्यक्ति विशेषको कथन मात्रै कुनै सम्पत्ति निजी आर्जनको हो भन्ने कुराको पुष्ट्याईको आधार बन्न त्यस्तो सम्पत्ति प्राप्त गर्दाको स्रोतलाई हेर्नुपर्ने ।

- लिखतमा दाइजो पेवाको रकमबाट खरीद गरिएको भन्ने व्यहोरा उल्लेख हुनु मात्रले पनि दाइजो पेवाबाट प्राप्त भएको भन्ने मानिँदैन, को कसबाट कहिले र कति दाइजो वा पेवा प्राप्त

भएको हो भन्ने स्रोत खुलाउन सक्नुपर्ने ।

- निजी आर्जनको आफूखुश गर्न पाउने सम्पत्ति भन्ने कुनै पनि स्रोत र आधार प्रस्तुत हुन नसकेको अवस्थामा सगोलका अशियारहरूमध्ये कुनै एक अशियारका रूपमा रहेको सम्पत्तिलाई अन्य अशियारले दावी गर्नसक्ने र त्यसलाई बण्डायोग्य सम्पत्तिबाट बाहेक गर्न सकिने स्थिति नरहने ।

(प्रकरण नं.३)

पुनरावेदक/प्रतिवादी तर्फबाट:

प्रत्यर्थी/वादी तर्फबाट:

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- अंशबण्डाको २ र १८ नं.
- स्त्री अंशधनको ५ नं.

फैसला

प्र.न्या.अनूपराज शर्मा: न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१)(ग) अनुसार यस अदालतमा पुनरावेदन परी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छ:

मुल पुरुष जनक साहको २ छोरा जेठा सीताराम साह तथा कान्छा रामऔतार साह हुनुहुन्छ । सीताराम तथा रामऔतारबीच कानूनतः अंशबण्डा भई दुवैजना अलग-अलग भई बसेका छन् । रामऔतारको ४ छोरा जेठा विपक्षी रामचरित्र साह, माहिला रामअनुग्रह साह, साँहिला म फिरादी वौधनाथप्रसाद साह तथा कान्छा विपक्षी जीतनारायण साह हुनुहुन्छ । विपक्षी मीरा साह विपक्षी रामचरित्र साहको श्रीमती तथा विपक्षी सावित्रीदेवी विपक्षी रामअनुग्रह साहको श्रीमती हुनुहुन्छ । आमा स्वर्गीय भैसक्नु भएको छ । हामी वादी

प्रतिवादीहरू एकासगोलमा बस्दै आइरहेका थियौं । पारिवारिक संख्याको वृद्धि भएपश्चात् घरमा एक आपसमा बराबर भैं भगडा हुने गरेकोले म फिरादीले विपक्षी पितालाई अब हाम्रो परिवार ठूलो भैसक्यो, त्यसकारण अंशबण्डा गरी अलग अलग भई बसौं भनी भन्दा विपक्षी पिताले भगडा भए होस्, तिम्रो यस जग्गामा अंश छैन र तिमीलाई पैतृक सम्पत्तिको जग्गाबाट अंश पनि दिँदैनौं भनी भन्दा गाउँघरमा सार्वजनिक पञ्चायत बसाउँदा गाउँघरका भरभलादमीहरू समेतले निज विपक्षीहरूलाई सम्झाउँदा बुझाउँदा भन् विपक्षी पिता उत्तेजित भई तिमीलाई अंश पनि दिँदैनौं तथा यो सम्पूर्ण जग्गाहरू म बेचिखन गरी दिन्छु, । तिमी जे गर्नुछ, गर भनी भन्नुभयो । साथै विपक्षीहरू रामचरित्र साह तथा रामअनुग्रह साह समेतले हाम्रो पत्नीको नाममा रहेको जग्गाहरूबाट समेत तिमीलाई अंश दिँदैनौं र यो जग्गाहरू समेत अरुको नाममा हस्तान्तरण गरी दिन्छु भनी जवाफ दिएकाले फिराद गर्न आएको हुँ । अतः विपक्षीहरूबाट सम्पूर्ण सम्पत्तिको तायदाती फाँटवारी माग गरी सबै सम्पत्तिलाई ५ खण्ड गरी ५ खण्डको १ खण्ड म फिरादीलाई छुट्याई मेरो नाममा दर्ता समेत गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको फिराद पत्र ।

घरको मुख्य म रामऔतार हुँ । मैले दुःखकष्ट गरी सम्पत्ति जोडेको हुँ । वादी प्रतिवादी समेतका छोराहरूलाई डाक्टर, प्रोफेसर बनाएँ, विवाह समेत गरी दिएर नाति नातिनी भै शिक्षा दिँदैछु । एउटा साधारण किसानले यसरी छोराहरूलाई उच्च शिक्षा प्राप्त गराउन कस्तो कष्ट हुन्छ, बुझ्न सकिन्छ । कुन सम्पत्तिमा अंश लाग्ने हो र कुन सम्पत्तिमा अंश लाग्ने होइन त्यो मलाई थाहा छ । विपक्षी वादीलाई एम.ए.सम्म शिक्षा दिएँ । त्यो पनि विदेशमा विवाह गरी दिएँ । धनुषा साइन्स क्याम्पस खोल्छु त्यसमा नोकरी पनि लाग्छ

मलाई पुँजी दिनुहोस् भनी विपक्षी छोरोले भने बमोजिम शेयर पूँजिवापत मैले ०-०-१० विगाहा जग्गा धितो दिएको छु । त्यसैबाट विपक्षीले र निजको पत्नीले नोकरी पाए । विपक्षी बौधनाथ हामी प्रतिवादीहरूको भाइ तथा छोरा हुन् । अंशियार हुन् भन्नेमा विवाद छैन । हामी प्रतिवादीमध्येका रामऔतार साह, रामअनुग्रह साह, सावित्रीदेवी साह, जीतनारायण साह समेतको व्यहोरा यो छ कि मिति २०३१।२।३१ गते र.नं. ३३७ को अंशबण्डाको लेखबाट रामऔतार साह र रामचरित्र साहको नाममा आएको जग्गा र पैतृक घर समेत सगोल परिवारको सम्पत्ति हो, यसमा सबै अंशियारको अंश हक लाग्छ । घरको मूल म रामऔतारले घर व्यवहार चलाउन ऋण कर्जा लिएको सो समेत फछ्यौट गरी बाँकी रहेकोमा मात्र अंश हक लाग्छ । छोरा जीतनारायण र रामचरित्रकी छोरी र रामअनुग्रह साहकी छोरी रञ्जुकुमारीको विवाह गर्न बाँकी छ, निजको विवाह खर्च पर सारी सगोलको सम्पत्तिमा अंशबण्डा गरी लिन हाम्रो मञ्जुरी छ । अंशियारहरूले सगोलको ऋण कर्जा फछ्यौट गरी विवाह खर्च पर सारी पैतृक सम्पत्तिमा मात्र अंशबण्डा लाग्ने हो । प्रतिवादीमध्ये म रामचरित्र साह र मीरादेवी साहको प्रतिउत्तर व्यहोरा यो छ कि ऐनले जे जति कुरामा अंश लाग्छ, त्यति कुरामा अंश दिएमा हाम्रो मञ्जूर छ । सो बाहेक हाम्रो एकलौटी हकभोगको र हाम्रो ज्ञानसीपबाट आर्जन गरेको सम्पत्तिमा विपक्षीको अंश हक नलाग्ने पनि प्रष्ट नै छ । एकासगोलको पैतृक सम्पत्तिमा अंशबण्डा भएमा हाम्रो मञ्जूर छ, भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिउत्तर पत्र ।

वादी प्रतिवादीहरू बाबु, छोरा, दाजु, भाइ, भाउजु, भतिजा नाताका व्यक्ति रहे भएको कुरामा नाता सम्बन्धमा विवाद नदेखिएको, कानूनको रीतपूर्वक यी अंशियारबीच अंशबण्डा भएको नदेखिएको, सगोलका अंशियार रहे भएको कुरामा विवाद नभएको अवस्था हुँदा

फिराद परेको अधिल्लो दिन अर्थात् मिति २०५५।१२।१४ गतेलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी अंशबण्डा गर्नु पर्ने सम्पूर्ण चल अचल ऋण धन श्रीसम्पत्तिको तायदाती फाँटवारी अंशबण्डाको २०,२१,२२ र २३ नं. बमोजिम दुवै पक्षबाट लिई एक अर्कामा परस्पर सुनाई दाखिल हुन आएको तायदातीको अचल सम्पत्तिको दर्ता उतार भिकाई भए नपुग कोर्टफी वादीबाट दाखेल गराई नियमानुसार गरी पेश गर्नु भन्ने मिति २०५७।३।२६।४ मा शुरु अदालतबाट आदेश भएको ।

वादीले तारेख गुजारी बसेकाले मिति २०५७।७।२।४ मा शुरु अदालतबाट तामेलीमा रहेकोमा मिति ०५।७।१९।४ मा तामेलीबाट जागी पुनः दायर भएको ।

प्रतिवादी रामऔतार साहले दिनु भएको निवेदनमा उल्लेख भएका जग्गाहरू मेरो दाइजो पेवाको रुपैया र मैले आफ्नो स्रोतबाट कमाएको धनबाट मुद्दा परिसकेपछि मिति २०५७।११।१४ गते डाँक बढाबढमा सकार गरी लिएको मेरो मात्र एकलौटी हक हुने जग्गा हुँदा कसैको हक अंश नलाने हो भन्ने समेत व्यहोराको अ.व. १३९ नं. बमोजिम बुझिएकी नीतारानी साहको बयान ।

मिति २०५७।७।२७ मा अधिकार पत्रमा भएको ल्याच्चे सहिछाप र व्यहोरा समेत मेरै हो । सो कागजमा उल्लेख भएका जग्गाहरू अंशबण्डा नभएको जग्गा हुन् । उक्त जग्गा सबै अंशियारहरूको अंश हक लाग्ने जग्गा हो भन्ने समेत व्यहोराको वादी वारेस जयकुमार लाल कर्णको मिति २०५६।१०।१५ को बयान ।

डाक्टर जस्तो आय आर्जन हुने पेशामा कार्यरत् प्रतिवादी रामचरित्र साहले आफ्नो नाउँमा र पत्नी प्रतिवादी मीरा साहको नाउँमा तथा प्रतिवादी रामअनुग्रह साहले शिक्षण पेशामा रही कमाएको रकमबाट निजकी पत्नी सावित्री देवीको नाउँमा किने जोडेको तथा मीरा साहले हालको बकसपत्रबाट पाएको जग्गा निज

प्रतिवादीहरूको निजी आर्जनको कमाईबाट जोडे किनेको होइन भन्न वादीले सकेको नदेखिँदा, साथै वादीको श्रीमती नीतारानीको नाउँमा मानो छुट्टिएपछि डाँक लिलामबाट सकार गरी दर्ता भएको जग्गा समेतमा बण्डा लाग्ने देखिन आएन । प्रतिवादी रामचरित्र साहले मिति २०३१।२।३१ को पारित बण्डापत्रबाट विद्याध्ययन गर्न आफूखुसी गर्ने निजी रुपमा पाएको जग्गा समेत बण्डा लाग्ने सम्पत्ति रहेछ भनी मान्न सक्ने अवस्था पनि आएन । एक अंशियारले अर्का अंशियारको सम्पत्ति तायदातीमा देखाएको सो हदसम्मको लिन नमिल्ने सम्पत्तिको लिएको बाहेक गरी घरको मुख्य बाबु तथा ससुरा प्रतिवादी रामऔतार साहको नाउँ दर्ताको घर जग्गा सम्ममा बण्डा लाग्ने सम्पत्तिबाट विवाह नभएको छोरा भाइ प्रतिवादी जीतनारायण साहको अंशबण्डाको महलको १७ नं. बमोजिम विवाहखर्च पर सारी बाँकी सम्पत्तिको ५ खण्डको १ खण्ड वादीले अंश छुट्याई दर्ता समेत गरी लिन पाउने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको धनुषा जिल्ला अदालतबाट मिति २०५९।१।२१ मा भएको फैसला ।

विपक्षीमध्येका रामचरित्र साह, मीरा साह, सावित्रीदेवी साहको नाम दर्ता रहेको जग्गाबाट समेत ५ खण्डको एक खण्ड अंश पाउनु पर्नेमा सो नगरी भएको धनुषा जिल्ला अदालतको मिति २०५९।१।२१ को फैसला कानून, नजीर र प्रमाण समेतको आधारमा सो हदसम्मको फैसला त्रुटिपूर्ण रहेकोले बदर गरी विपक्षीहरू रामचरित्र साह, मीरा साह र सावित्रीदेवी साहको नाउँमा दर्ता रहेको जग्गाबाट समेत ५ खण्डको १ खण्ड अंश पाउने गरी इन्साफ प्रदान गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदक वादीको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा घरको मूली मानिस रामऔतार साहले प्रतिवाद गर्दा सबै छोराहरूलाई सगोलकै सम्पत्तिबाट शिक्षा दिक्षा दिएको र सबै सम्पत्तिलाई बढाई समेत गरेको हो र हालसम्म

सगोलमै बसी व्यवहार गरी आएका छौं, बण्डा गर्न मञ्जूर छ भनी स्वीकार गरेको स्थितिमा निजी आर्जनको सम्पत्ति हो भन्ने वस्तुगत प्रमाणको अभावमा प्रतिवादी रामचरित्र साह, मीरा साह र सावित्री देवी साहको नाममा भएको सम्पत्तिलाई बाहेक गरी बण्डा गर्ने गरेको शुरुको इन्साफ फरक पर्नसक्ने हुँदा छलफलको लागि अ.वं. २०२ नं. बमोजिम विपक्षीहरूलाई फिकाई आएपछि पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत जनकपुरबाट मिति २०६१।१०।२८ मा भएको आदेश ।

प्रमाणबाट निजी आर्जनको भन्ने पुष्टि नभएकोले वकसपत्रबाट प्राप्त गरेको कित्ता नं. १४४ को जग्गा बाहेक अरु राजीनामाबाट प्रतिवादीहरूको नाममा दर्ता रहेको तायदातीमा उल्लिखित जग्गामा वादीको अंश हक लाग्न नसक्ने गरी भएको हदसम्मको धनुषा जिल्ला अदालतको मिति २०५९।१।२१ को फैसला त्रुटिपूर्ण देखिएकोले केही उल्टी भई प्रतिवादी रामचरित्र साह, मीरा साह र सावित्रीदेवीको नाउँमा दर्ता कायम रहेको तायदातीमा उल्लिखित वकसपत्रबाट प्राप्त गरेको कि.नं. १४४ को जग्गा बाहेक अरु सम्पूर्ण जग्गामा वादी दावीबमोजिम ५ भागको १ भाग अंश वादीले पाउने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत जनकपुरको मिति २०६३।१।११ को फैसला ।

घरको मुख्य व्यक्ति पिता रामऔतार हुन्, घरको जानकार र व्यवहार गर्ने व्यक्तिका रूपमा रहेका पिता रामऔतार र वादी बाहेकका अरु अशियारले समेत म मीरा साहका नाममा रहेको जग्गा बण्डा लाग्ने सगोलको जग्गा होइन भनी प्रतिउत्तर लगाएको अवस्थामा अन्य प्रमाणको आवश्यकता नै नपर्नेमा पुनरावेदन अदालतबाट त्यसतर्फ विचार पुऱ्याइएको छैन । मिति २०३१।२।२१ को अंशबण्डाको लिखतबाट म रामचरित्रलाई विद्या अध्ययनको लागि बाबु राम औतार, जेठा बाबु सीताराम र हजुरआमा

प्रमेश्वरीले आफ्नो अंशमध्येबाट क्षेत्रफल विगाहा २-८-९ जग्गा छुट्याई मेरा नाममा एकलौटी नामसारी दर्ता गरी मैले आफूखुश गर्न पाउने गरी मलाई पारित गरिदिएको अवस्था हुँदा त्यस्तो जग्गाबाट वादीले अंश पाउने भन्न मिल्ने नहुँदा पुनरावेदन अदालत जनकपुरको फैसला उल्टी गरी इन्साफ पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादीतर्फबाट परेको पुनरावेदनपत्र ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादीहरूबाट सम्पूर्ण सम्पत्तिको तायदाती फाँटवारी माग गरी ५ भागको १ भाग अंश छुट्याई पाऊँ भन्ने वादी दावी रहेको देखिन्छ । शुरु जिल्ला अदालतबाट प्रतिवादी रामचरित्र साहले आफ्नो नाउँमा र पत्नी मीरा साहको नाउँमा तथा रामअनुग्रह साहले निजकी पत्नी सावित्री देवीको नाउँमा किने जोडेको तथा मीरा साहले हालको वकसपत्र पाएको जग्गा निज प्रतिवादीहरूको निजी आर्जनको हुने र वादीकी श्रीमती नीतारानीको नाउँमा मानो छट्टिएपछि डाँक लिलामबाट सकार गरी दर्ता भएको जग्गा समेतमा बण्डा नलाग्ने, प्रतिवादी रामचरित्र साहले मिति २०३१।२।३१ को पारित बण्डापत्रबाट आफूखुशी गर्न निजी रूपमा पाएको जग्गा समेत बण्डा नलाग्ने भनी भएको फैसलाउपर वादीको पुनरावेदन परेकोमा पुनरावेदन अदालतबाट वकसपत्रबाट प्राप्त गरेको कित्ता नं. १४४ को जग्गा बाहेक अरु सम्पूर्ण जग्गामा वादी दावी बमोजिम ५ भागको १ भाग अंश वादीले पाउने ठहर्छ्याई फैसला भएको देखिन्छ । सो फैसलामा चित्त नबुझेको भनी प्रतिवादीमध्येका रामचरित्र साह र मीरा साहका तर्फबाट प्रस्तुत पुनरावेदन परेको सन्दर्भमा मिति २०३१।२।३१ को बण्डापत्रबाट रामचरित्र साहले प्राप्त गरेको जग्गा र प्रतिवादीमध्येकै मीरा साहको नाममा रहेको जग्गाहरू के कुन स्रोतबाट प्राप्त भएका के कुन

हैसियतका जग्गाहरू हुन् भन्ने सम्बन्धमा विवेचना गरी पुनरावेदन अदालत जनकपुरबाट भएको फैसला मिले नमिलेको के रहेछ भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने भएको छ ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा यी वादी प्रतिवादीहरू सगोलका अंशियार रहेको र फिराद परेको अधिल्लो दिनलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरिएको तर्फ वादी प्रतिवादीले कुनै प्रश्न नउठाएको हुँदा त्यसतर्फ थप विवेचना गर्नुपर्ने अवस्था देखिएन । अब, प्रस्तुत मुद्दामा मिति २०३१।२।३१ को पारित बण्डापत्रलाई हेर्नुपर्ने अवस्था छ । सो बण्डापत्र रामऔतार साह, सीताराम साह र प्रमेश्वरी साहसमेतका बीचमा भएको देखिन्छ । सो बण्डापत्रले रामऔतार साहलाई पैतृक सम्पत्ति प्राप्त भएको देखिन्छ । त्यसरी बाबु रामऔतार साहका नाममा आएको सम्पत्तिमा सबै अंशियारको समान अंश हक रहने कुरामा विवाद हुन सक्दैन । सोही बण्डापत्रमा कित्ता नं. २९० समेतका क्षेत्रफल २-८-० का ११ कित्ता जग्गाहरू रामचरित्र साहको विद्याध्ययन गर्न निमित्त भनी उल्लेख भएको देखिन्छ । त्यसरी छुट्ट्याइएको सम्पत्तिको प्रयोग निज रामचरित्र साहले विद्याध्ययनमा पनि गरेको भन्ने कुरा निज स्वयंले फिराएको प्रतिउत्तरपत्र र तायदाती फाँटवारीमा समेत उल्लेख गरेको पाइन्छ । त्यसरी विद्याध्ययनमा प्रयोग भै बाँकी रहेको सम्पत्ति निजको निजी आर्जनको भै आफूखुशी गर्न पाउने सम्पत्ति अन्तर्गत पर्ने हो वा सगोलको बण्डायोग्य सम्पत्ति मानिने हो भन्ने पनि प्रस्तुत मुद्दामा निक्कै गरिनु पर्ने विषय बनेको छ । मुलुकी ऐन, अंशबण्डाको १८ नं. ले मानो नछुट्टिई सँग बसेको अंशियारले सगोलको सम्पत्तिबाट वा सगोलको खेती, उद्योग, व्यापार व्यवसायबाट बढे बढाएको सगोलको आर्जन र लगाएको ऋण सबै अंशियारलाई भाग लाग्ने देखिन्छ । विवादको साविक कित्ता नं. २९० लगायतका जग्गाहरू यी पुनरावेदक प्रतिवादीले

आफ्नो ज्ञान वा सीप वा प्रयासबाट निजी आर्जन गरेको वा कसैबाट निजी तवरले दान वा वकस पाएको जग्गा होइन भन्ने कुरामा विवाद हुन सक्दैन । एउटा निश्चित प्रयोजनका लागि छुट्ट्याइएको जग्गा सो प्रयोजनमा उपयोग समेत भै बाँकी रहेको अवस्थामा त्यसलाई बण्डा गर्न नपर्ने निजी आर्जनको भनी अलग गर्न मिल्ने अवस्था पनि देखिँदैन । सगोलमा रहेका अंशियारले सगोलकै पैतृक सम्पत्तिबाट विद्याध्ययन प्रयोजनका लागि प्राप्त गरेको अवस्थामा त्यस्तो जग्गालाई आफ्नो निजी आर्जनको संज्ञा दिने हो भने अंश पाउने सबैको बराबर अंश गर्नुपर्छ भन्ने अंशबण्डाको २ नं. को व्यवस्था अर्थहीन हुन जान्छ । तसर्थ त्यसरी प्रतिवादी रामचरित्र साहको विद्याध्ययन गर्न निमित्त भनी छुट्ट्याइएको जग्गालाई निजले आफूखुशी गर्न पाउने निजको एकलौटी हक लाग्ने जग्गा भनी मान्न मिल्ने अवस्था नहुँदा त्यसतर्फको पुनरावेदन जिकीरसँग सहमत हुन सकिने ।

३. अब, पुनरावेदक प्रतिवादीमध्येकै मीरा साहले आफ्नो नाममा खरीद भएका जग्गालाई सगोलको भन्ने आधारमा अन्य अंशियारलाई समेत अंश लाग्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालत जनकपुरको फैसला त्रुटिपूर्ण रहेको भन्ने पुनरावेदन जिकीरका सम्बन्धमा विचार गर्दा, निज मीरा साहका नाममा जनकपुर नगरपालिका अन्तर्गतका कित्ता नं. १६२, १६०, ३२८, ३३०, १६१, २६६, ३२ र लक्ष्मीपुर वगेवा गा.वि.स. अन्तर्गतको कित्ता नं. १४४ को जग्गा रहेको भन्ने विवरण सहित तायदाती फाँटवारी प्रस्तुत गरिएको देखिन्छ । ती जग्गाहरू मध्ये कित्ता नं. १४४ को जग्गा बाहेक अन्य जग्गालाई सगोलको बण्डायोग्य सम्पत्ति मानिएको विषयमा चित्त नबुझेको भनी प्रस्तुत पुनरावेदनमा ती मीरा साहका नाममा रहेका सबै जग्गालाई निजको निजी आर्जनको मानी बाहेक गर्नुपर्ने भन्ने जिकीर लिइएको देखिन्छ । उल्लिखित जग्गाहरू सगोलेको नभै आफ्नो निजी आर्जनको भएकाले बण्डा लाग्ने

होइन भन्ने नै प्रतिवादी मीरा साहको मुख्य जिकीर रहेको छ । निजी आर्जनको भन्ने आफ्नो भनाईको पुष्ट्याईका लागि निजले घरको मुख्य व्यक्तिका रूपमा रहेका रामऔतार साहको भनाइलाई आधारका रूपमा प्रस्तुत गरेको पाइन्छ । कुनै व्यक्ति विशेषको कथन मात्रै कुनै सम्पत्ति निजी आर्जनको हो भन्ने कुराको पुष्ट्याईको आधार बन्न सक्दैन । त्यस्तो सम्पत्ति प्राप्त गर्दाको स्रोतलाई हेर्नु पर्ने हुन्छ । अंशबण्डाको १८ नं. मा कुनै अंशियारले आफ्नो ज्ञान वा सीप वा प्रयासबाट निजी आर्जन गरेको वा कसैबाट निजी तवरले दान वा वकस पाएको वा कसैको अपुताली परेको वा स्त्री अंश धनको महलको ५ नम्बर बमोजिम पाएकोमा त्यस्तो आर्जन वा पाएको सम्पत्ति सो आर्जन गर्ने वा पाउनेको निजी ठहर्छ भनिएको छ । त्यस्तो सम्पत्ति बण्डा गर्न पर्दैन । त्यसैगरी स्त्री अंशधनको ५ नं. मा स्वास्नी मानिसले आफ्नो दाइजो पेवा आफूखुश गर्न पाउने व्यवस्था गरिएको छ । तर प्रस्तुत मुद्दामा मीरा साह नाममा रहेका उल्लिखित कित्ता जग्गाहरू निज मीरा साहले कसैबाट दान वकस वा अपुतालीबाट पाएको वा निजी तवरले आर्जन गरेको वा दाइजो पेवास्वरुप पाएको भन्ने कुरा कुनै पनि लिखतबाट खुल्दैन । निज मीरा साहसमेतले पेश गरेको तायदाती फाँटवारीमा पनि कित्ता नं. १४४ को जग्गालाई वकसपत्रबाट प्राप्त गरेको, एकलौटी हक भोग भएको, अरु कसैको अंश हक नलाग्ने भनी छुट्टै महलमा विवरण प्रस्तुत गरेको पाइन्छ । तर विवादका अन्य जग्गाहरूको हकमा भने दाइजो पेवाको सम्पत्तिबाट खरीद गरेको भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरेपनि कित्ता नं. १४४ को जग्गाको लिखतमा भै अन्य जग्गाको लिखतबाट निजको निजी आर्जन वा वकसपत्र वा दाइजो पेवा भन्ने स्पष्ट आधार खुलेको पाईदैन । लिखतमा दाइजो पेवाको रकमबाट खरीद गरिएको भन्ने व्यहोरा उल्लेख हुनु मात्रले पनि दाइजो पेवाबाट प्राप्त

भएको भन्ने मानिँदैन, को कसबाट कहिले र कति दाइजो वा पेवा प्राप्त भएको हो भन्ने स्रोत खुलाउन सक्नु पर्ने हुन्छ । त्यस्तो प्रमाण पेश गर्ने भार त्यसको जिकीर लिने पक्ष स्वयंले नै वहन गर्नुपर्छ । तर त्यसरी निजी आर्जनको आफूखुश गर्न पाउने सम्पत्ति भन्ने कुनै पनि स्रोत र आधार प्रस्तुत हुन नसकेको अवस्थामा सगोलका अंशियारहरूमध्ये कुनै एक अंशियारका रूपमा रहेको सम्पत्तिलाई अन्य अंशियारले दावी गर्नसक्ने र त्यसलाई बण्डायोग्य सम्पत्तिबाट बाहेक गर्न सकिने स्थिति रहँदैन । तसर्थ प्रतिवादी मीरा साहका नाममा रहेका कित्ता नं. १४४ बाहेकका अन्य जग्गाहरू वादी प्रतिवादीहरू एका सगोलमा नै रहेको अवस्थामा राजीनामाको लिखतबाट प्राप्त भएको देखिएको हुँदा त्यस्तो सम्पत्तिलाई अंशबण्डाको प्रयोजनका लागि बाहेक गरी कुनै एक अंशियारको एकलौटी हक रहने गरी अलग गर्न सकिने कानूनी व्यवस्थाको अभावमा प्रतिवादी मीरा साहको पुनरावेदन जिकीरसँग सहमत हुन सकिएन ।

४. तसर्थ माथि गरिएको विश्लेषण समेतका आधारमा प्रतिवादी रामचरित्र साह, मीरा साह र सावित्री देवीको नाउँमा दर्ता कायम रहेको तायदातीमा उल्लिखित वकसपत्रबाट प्राप्त गरेको कि.नं. १४४ को जग्गा बाहेक अरु सम्पूर्ण जग्गामा वादी दावीबमोजिम ५ भागको १ भाग अंश वादीले पाउने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत जनकपुरको मिति २०६३।१।१९ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकीर पुन सक्दैन । प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु । उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या. गिरीशचन्द्र लाल

इति संवत् २०६६ साल माघ ६ गते रोज ४ शुभम्
इजलास अधिकृत : उमेश कोइराला

निर्णय नं. ८२९७

वैशाख, २०६७

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री खिलराज रेग्मी
माननीय न्यायाधीश श्री राजेन्द्रप्रसाद कोइराला
संवत् २०६५ सालको फौ.सा.नं. ०९५
संवत् २०६५ सालको फौ.विविध नं. ३६२५
संवत् २०६५ सालको फौ.पु.नं. ०३४१
फैसला मिति: २०६६।२।२०।४

मुद्दा : कर्तव्य ज्यान ।

वादी: मगरे कुर्मीको जाहेरीले नेपाल सरकार

विरुद्ध

प्रतिवादी: जिल्ला बाँके कम्दी गा.वि.स.वडा नं.

१ वस्ने पितरदिन खटिक

एवं

निवेदक प्रतिवादी: बाँके जिल्ला कम्छी
गा.वि.स.वडा नं १ घर भई हाल
कारागार कार्यालय बाँकेमा थुनामा
रहेका पितरदिन खटिक

विरुद्ध

विपक्षी वादी मगरे कुर्मीको जाहेरीले नेपाल
सरकार

र

पुनरावेदक प्रतिवादी: बाँके जिल्ला कम्छी
गा.वि.स.वडा नं १ घर भई हाल
कारागार कार्यालय बाँकेमा थुनामा
रहेका पितरदिन खटिक

विरुद्ध

प्रत्यर्था वादी मगरे कुर्मीको जाहेरीले नेपाल
सरकार

शुरु फैसला गर्ने:

मा.न्या. श्री यज्ञप्रसाद वस्याल

पुनरावेदन फैसला गर्ने :-

मा.मु.न्या श्री कृष्णप्रसाद उपाध्याय

मा.न्या. श्री देवेन्द्रगोपाल श्रेष्ठ

- कसूर गरे तापनि अनुसन्धान र अदालतमा समेत कसूरमा सावित भई अदालती प्रक्रियालाई सहयोग पुऱ्याउने इमानदार अपराधी र अपराध गरेर पनि अन्तिमसम्म आफ्नो अपराध लुकाई सजायबाट उम्कन चाहने अपराधीलाई एउटै तराजुमा राखी समान सजाय तोकिनु न्याय र कानूनको दृष्टिकोणबाट उपयुक्त नहुने ।

(प्रकरण नं.७)

वादी तर्फबाट:

पुनरावेदक प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता

श्री शान्ता सेढाई

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- ज्यानसम्बन्धी महलको १, १३(१)
- अ.वं. ११८ नं.

फैसला

न्या.खिलराज रेग्मी: पुनरावेदन अदालत नेपालगञ्जको मिति २०६४।१०।२० को फैसलाउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ अन्तर्गत प्रतिवादीको तर्फबाट पुनरावेदन परी र साधकमा समेत दर्ता भै पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छ:-

जिल्ला वाके कम्दी गा.वि.स. वडा नं ७ स्थित पूर्व ववनपुरवा सामुदायिक वन क्षेत्र, उत्तर ऐ वन क्षेत्र, पश्चिम ववनपुरवा वन क्षेत्र तथा बगैचा टोल, दक्षिण डुरुवा खोला टोल यति चारकिल्ला बीचमा रहेको वरगतवासा भन्ने जडीवुटी खेती गरिएको नर्सरीबीचमा उत्तर टाउको दक्षिण खुट्टा दुवै हातलाई पछाडि ढाडको लाइनमा कलेजी रंगको सलले बाधेको दुवै खुट्टा पराले डोरीले बाँधेको घाटीमा २ इञ्च लम्वाई र १/२ इञ्च चौडाई भएको धारिलो

हतियारले काटेको घाउ मुखको चिउडोको बायाँ साइडमा २ इञ्च लम्वाई १/२ इञ्च चौडाई धारिलो हतियारले काटेको घाउ खत रहेको लाश जाँच मुचुल्का ।

जिल्ला बाँके कम्दी गा.वि.स. वडा न. ४ स्थित पूर्वमा असघर खाँको घर, पश्चिममा बाटो, उत्तरमा भोला कुर्मीको घर दक्षिणमा कोलिया बाटो यति ४ किल्लाबीचमा पश्चिम मोहडा भएको मगरे कुर्मीको खपडाले छाएको कच्ची घर उक्त घर अगाडि दक्षिण उत्तर लम्वाई भएको फुसले छाएको घरमा विनोदकुमार कुर्मी सुतेको भन्ने घटनास्थल मुचुल्का ।

म मिति २०६३।७।३ गते घरमा थिए । म विगत ७ वर्ष पहिलाबाट सामुदायिक वनको चौकिदार काम गर्दै आएको छु । मिति २०६३।७।४ गते म वनको रेखदेख गर्न गएको अवस्थामा वनको बीचमा वरगत वावा भन्ने ठाउमा रहेको जडीवुटी नर्सरीमा एक जना मानिस मृत अवस्थामा रहेको मृतकले लगाएको कपडाबाट मृतक विनोदकुमार कुर्मी रहेको हेरी चिनी घरमा खबर गरेको हुँ भन्ने इन्ताज अली नाउले गरेको वयान ।

मेरो जेठो छोरा वर्ष १८ को विनोदकुमार कुर्मी २०६३।७।३ गते राति अ. ८.३० वजेको समयमा घरमा खाना खाई मेरा छोउमा खटियामा सुतेकोमा राति नमालुम के कुन वेलामा के कसरी मृतकको निधार कञ्चट चिउडो समेतमा धारिलो हतियारले प्रहार गरी मृत अवस्थामा कम्दी गा.वि.स.वडा नं ७ ववनपुरवा नर्सरीमा फेला परेका भनी इन्ताज अलिले खबर गर्दा हेर्दा छोरा विनोदकुमारलाई कर्तव्य गरी मारेकोमा अनुसन्धान गरी कारवाही गरिपाउँ । अपराधी खुल्न आएपछि जानकारी गराउने छु भन्ने मगरे कुर्मीको जाहेरी दरखास्त ।

मगरे कुर्मीको जाहेरीले वादी नेपाल सरकार प्रतिवादी पितरदिन खटिक भएको

कर्तव्य ज्यान मुद्दामा प्रतिवादी पितरदिन खटिकलाई पक्राउ गरी दाउ सहित वरामद गरी दाखिला गरेको भन्ने प्रहरी प्रतिवेदन ।

जिल्ला बाँके कम्दी गा.वि.स.वडा न. १ सिधनिया गाउँ स्थित पूर्वमा गोली खटिकको घर पश्चिममा आफ्नै आप वगैचा, उत्तरमा कच्ची ग्रावेल सडक, दक्षिणमा भोला भन्ने रामकुमार यादवको खेत यति चार किल्ला भित्र रहेको घरमा पालीबाट दाउ वरामद गरेको भन्ने वरामदी मुचुल्का ।

यसमा मिति २०६३।७।३ गते राति मेरो छोरा वर्ष १८ को विनोदकुमार कुर्मीको कर्तव्यबाट मृत्यु भएकोमा म जाहेरवालाले मिति २०६३।७।४ गते जाहेरी दिएकोमा पितरदिन खटिकले जोखिम हतियारद्वारा कर्तव्य गरी मारेको गाउ घरमा वृष्णिन आएकाले कारवाही होस् भन्ने मगरे कुर्मीको जाहेरी दरखास्त ।

यसमा मिति २०६३।७।३ गते राति विनोदकुमार कुर्मी मेरा घरमा आई मलाई निजले हानेकाले निजकै रुमालले निजको दुवै हात बाँधी निजका घरतिर लादा नर्सरीमा मलाई निजले लात्तीले छातीमा हानेकाले हातमा लिएको लाठीले निजलाई हानेपश्चात् भुईमा लडी वेहोस भएपछि परालले खुट्टा बाँधी साथमा भएको दाउले घाँटीमा काटी मारेको हुँ भन्ने प्रतिवादी पितरदिन खटिकको सावित्री वयान ।

यसमा मिति २०६३।७।३ गते राति अ. ९.३० वजेको समयमा विनोदकुमार कुर्मी हाम्रो घरमा आएका वखतमा वाद विवाद हुँदा मेरो वावु पितरदिन खटिकले निजलाई साथमा लिई घरतिर लगेका हुन् । निज १ घण्टा पछि आएका हुन भन्ने छोटकन्नी खटिकको कागज ।

मृतक विनोदकुमार कुर्मीको निस्सासिएर तथा चोटको कारण मृत्यु भएको भन्ने शव परीक्षण पत्र ।

जिल्ला बाँके कम्दी गा.वि.स.वडा न. ४ स्थित पूर्वमा सामुदायिक वन गोरेटो पश्चिम ववनपुरवा सामुदायिक वन क्षेत्र, उत्तर

सामुदायिक वन, दक्षिण नाम थाहा नभएको मानिसको जग्गा यति चारकिल्ला भित्र रहेको डुडुवा नालामा दशीको लाठी फेला परेको भन्ने वरामदी मुचुल्का ।

यसमा मिति २०६३।७।४ गते विहान मृतक विनोदकुमार कुर्मी सामुदायिक वन क्षेत्रमा मृत अवस्थामा फेला परेका हुन् तत्काल को कसले मायो थाहा खुल्न आएन र पछि पितरदिन खटिकले कर्तव्य गरी मारेको खुल्न आएको हो । हतियारसहित वरामद भएको हो भन्ने राजेश खटिक, उसमान खाँ, सुखा लोहार, साव्विर खाँ, समिउल्ला खाँ र सीसराम कुर्मिले गरेको एकै मिलानको घटना विवरण कागज ।

मिति २०६३।७।३ गते राति अ. ९ वजेको समयमा आफ्नो घरमा आएको विनोदकुमार कुर्मिसँग प्रतिवादीले सोधपुछ गर्दा भएको वाद विवाद भगडामा भएको हात हालाहाल समेतको रिसइवी लिई प्रतिवादी पितरदिन खटिकले विनोदकुमार कुर्मिलाई हातमा रुमालले बाँधी घटनास्थल नर्सरीमा लगी टाउकोमा लाठीले हानी वेहोश पारी फलामको दाउले घाटीमा प्रहार गरी कर्तव्य गरी मारेको तथ्य प्रमाणित हुन आएकोले प्रतिवादी पितरदिन खटिकलाई मुलुकी ऐन ज्यानसम्बन्धीको १ नं को कसूरमा सोही महलको १३(१) नं बमोजिम सजाय गरिपाऊँ भन्ने अभियोग पत्र ।

मलाई विनोदकुमार कुर्मिले मार्न खोजेकोले मैले विनोदकुमार कुर्मिलाई लाठीले हानी घोची खुट्टा हात बाधेर कर्तव्य गरी मारेको हुँ भन्ने समेत प्रतिवादी पितरदिन खटिकले अदालतमा गरेको वयान ।

जाहेरवाला मगरे कुर्मिले जाहेरी दरखास्त सनाखत गरी प्रतिवादी पितरदिन खटिकले मेरो छोरालाई किन मारे निजलाई नै थाहा होला भनी गरेको वकपत्र ।

गाउँलेहरूले प्रतिवादीलाई पक्राउ गरी प्रहरी जिम्मा लगाई प्रतिवादी अधिकार प्राप्त अधिकारी र अदालतमा आरोपित कसूरमा

सावित भई गडसाले विनोदकुमार कुर्मिलाई घाटीमा काटी मारेको कसूर स्वीकार गरेको कुरालाई लाश प्रकृति पोष्टमार्टम र जाहेरवालाको वकपत्र एवं वरामद दशीले समर्थन गरेको देखिँदा प्रतिवादी पितरदिन खटिकले आफ्नो घरमा आएका विनोदकुमार कुर्मिलाई कुटपीट गरी बाँधी धारिलो हतियार प्रयोग गरी मारेर फाली अभियोग दावीअनुसार ज्यानसम्बन्धी महलको १ र १३(१) नं अनुसार कसूर गरेकोले ऐ को १३(१) नं बमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैद हुने ठहर्छ भन्ने बाँके जिल्ला अदालतबाट मिति २०६३।१२।७ मा भएको साधक फैसला ।

यसमा साधक सदरका लागि दर्ता हुन आएको प्रस्तुत मुद्दा साधक दायरीमा दर्ता गरी नियमानुसार इजलाससमक्ष पेश गर्नु भन्ने व्यहोराको पुनरावेदन अदालत नेपालगञ्जबाट मिति २०६४।८।१६ मा भएको आदेश ।

प्रतिवादी अधिकार प्राप्त अधिकारी तथा अदालत समेतमा आफ्नै कर्तव्यबाट विनोदकुमारको मृत्यु भएको तथ्यलाई स्वीकारै कसूरमा सावित रहेको देखिन्छ । सो साविती वयानलाई निज पितरदिन खटिकले अधिकार प्राप्त अधिकारीसमक्ष वयान गरे अनुसार विनोदकुमारलाई मार्दाको अवस्थामा प्रयोग भएको दशी प्रमाणको रूपमा वरामद भएको हतियार (दाउ) लाश जाँच मुचुल्का र शव परीक्षण प्रतिवेदन समेतले पुष्ट्याई र समर्थन गरिरहेको समेतका आधार, प्रमाणहरूबाट मुलुकी ऐन ज्यानसम्बन्धी महलको १ र १३(१) नं को कसूर गरेको ठहर गरी सोही ऐनको सोही महलको १३(१) नं बमोजिम प्रतिवादी पितरदिन खटिकलाई सर्वस्वसहित जन्मकैद गर्ने गरी गरेको शुरु बाँके जिल्ला अदालतको मिति २०६३।१२।७।४ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । मुलुकी ऐन अ.व. १८६ नं बमोजिम सर्वोच्च अदालतमा कानूनबमोजिम साधक जाहेर गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन

अदालत नेपालगञ्जको मिति २०६४।१०।२० को फैसला ।

प्रस्तुत मुद्दामा मृतकको मृत्यु सम्बन्धमा देख्ने व्यक्ति कोही छैन र मृतकलाई मार्नुपर्ने समेतको कारण वा मार्नुपर्ने मनसाय पनि अनुसन्धानको कागजबाट खुल्दैन । मनसायरहित अवस्थाको विद्यमानता देखिन्छ, मार्नुपर्ने सम्मको कारण पनि कही कतै खुल्दैन । प्रतिवादी कसूरमा सावित नै रहेको अवस्था छ । मृत्युको कारणमा "निसासिएर" भन्ने उल्लेख छ । यस्तो अवस्थामा घटनाको अवस्थाप्रति विचार गर्दा भवितव्य हो कि भन्न हुने सम्मको शंका गर्नुपर्ने ठाउँ पनि भेटिन्छ भने अपराध हुन गएको अवस्था विचार गर्दा यत्रो सजाय तोक्दा चर्को हुने अवस्था छैन भन्नेगरी फैसला हुनु न्यायिक मन, मनासिव निर्णय र न्यायालयको निर्णय भित्र नपर्न सक्ने हो कि भन्ने सतर्कता यहाँनिर अपनाउनु पर्ने देखिन्छ । अतः उल्लिखित कुरा अवस्था र स्थितिको राम्ररी विश्लेषण गर्दै सर्वस्वसहित जन्मकैद हुनेगरी भएको फैसलालाई केलाउदै कमसे कम सजाय हुनेगरी न्याय र निसाफ प्रदान गरिपाउँ । यो पुनरावेदन पत्र न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १०(४) वमोजिम प्रस्तुत उजुरी निवेदन गरेको छु भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी पितरदिन खटिकको मिति २०६५।८।२० को निवेदन ।

प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादीले अदालतमा आई कसूरमा सावित हुदै लड्थीले घाँटीमा घोचेको भनेकोमा त्यसलाई स्वाभाविक नै मान्नु पर्नेमा त्यसको प्रतिकूल अनुमान गरी Extra judicial confession लाई आधार मानी भएको फैसलाप्रति गम्भीर मनन र विचार गरी इन्साफ र न्याय निरोपण गरिपाउँ । घटनास्थल लाश जाँच मुचुल्कालाई हेर्ने हो भने घाँटीको अवस्था भन्ने शीर्षकमा २ इञ्च लामो १/२ इञ्च चौडा गहिरो घाटीको नशा काटिएको जस्तो देखिएको भन्ने घाउखतको विवरण देखिन्छ ।

यदि मैले निज मृतकलाई हात खुट्टा बाँधी भूईंमा लडाई गडसाले घाटीमा हिकार्एको भए २ इञ्च लामो १/२ इञ्चको चोट होइन निज मृतक व्यक्तिको घाटी नै छिन्ने थियो । मैले आफ्नो वचाउको निमित्त आफूसँग भएको लाठीले मार्ने कुनै मनसाय विना नै निजलाई घोच्ने क्रममा संयोगवस घाँटीमा लाग्न गै यस्तो दुर्घटना हुन गएको हो । अतः उल्लिखित अवस्था र स्थितिको राम्ररी विश्लेषण गर्दै सर्वस्वसहित जन्मकैद हुने गरी भएको फैसलालाई केलाउदै राम्ररी विश्लेषण गर्दै केलाउदै कम से कम सजाय हुने गरी न्याय इन्साफ प्रदान गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादीको यस अदालतमा परेको मिति २०६५।१।२० को पुनरावेदन पत्र ।

नियमबमोजिम इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक प्रतिवादीको तर्फबाट विद्वान वैतनिक अधिवक्ता शान्ता सेढाईले प्रस्तुत मुद्दामा मृतकलाई मार्नु पर्ने सम्मको पूर्व रीसइवी राखी पूर्वतयारी साथ मृतकलाई बाध छाद, कुटपीट आदि गरी मारेको अवस्था होइन । मृतक आफै रातको समयमा प्रतिवादीको घर छेउमा गई लुकी छिपी बसी वारदात घटाउन उत्प्रेरित गरेको र मृतकले प्रतिवादीलाई लातीले हिकार्एपछि तत्काल उठेको रीसबाट प्रतिकार गर्दा मृत्यु हुन गएको तथ्यलाई विश्लेषण नगरी सर्वस्वसहित जन्मकैद हुने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण छ भन्ने समेत व्यहोराको वहस गर्नुभयो ।

पेश हुन आएको मिसिल कागजात अध्ययन गरी पुनरावेदकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान वैतनिक अधिवक्ताको वहस समेत सुनी पुनरावेदन अदालतको फैसला मिले नमिलेको के रहेछ सोही विषयमा निर्णय दिनुपर्ने भएको छ ।

२. निर्णय तर्फ विचार गर्दा मेरो छोरा विनोदकुमार कुर्मी २०६३।७।३ गते राति अ. ८.३० वजेको समयमा घरमा खाना खाई सुतेकोमा राति के कुन बेला के कसरी मृतक

अवस्थामा कम्दी गा.वि.स.वडा नं ७ बब्बनपुरवा नर्सरीमा फेला परेको भनी इन्ताज अलीले खबर गर्दा गई हेर्दा छोरा विनोद कुर्मीलाई कर्तव्य गरी मारेकोमा अनुसन्धान गरी कारवाही गरिपाऊँ भन्ने व्यहोराको मगरे कुर्मीको जाहेरीबाट उठान भएको प्रस्तुत मुद्दामा मिति २०६३।७।३ गते राति अं. ९.०० वजेको समयमा आफ्नो घरमा आएको विनोदकुमार कुर्मीसँग प्रतिवादीले सोधपुछ गर्दा भएको वाद विवाद भगडामा हात हालाहाल समेतको रिसइवी लिई प्रतिवादी पितरदिन खटिकले विनोदकुमार कुर्मीलाई कर्तव्य गरी मारेकोले प्रतिवादीलाई ज्यानसम्बन्धी महलको १ नं को कसूरमा सोही महलको १३(१) नं वमोजिम सर्वश्वसहित जन्म कैदको सजायको माग दावी लिई अभियोग पर्न आएकोमा शुरु बाँके जिल्ला अदालतबाट अभियोग मागबमोजिम सर्वश्वसहित जन्मकैद हुने ठहरी भएको साधक फैसलाको पुनरावेदन अदालतमा साधक जाहेरी हुँदा पुनरावेदन अदालतबाट शुरुको फैसलालाई नै सदर हुने ठहरी भएको फैसलाउपर प्रस्तुत पुनरावेदन पर्न आएको पाइयो ।

३. प्रतिवादीको तर्फबाट पुनरावेदन पर्न आएकोले पुनरावेदनको रोहबाट नै प्रस्तुत मुद्दामा इन्साफ हुने हुँदा साधक सदरको लागि पर्न आएको फौ.सा.नं. ००९५ र प्रतिवादीको तर्फबाट पर्न आएको विविध नं ३६२५ को निवेदनको लगत कट्टा गरी दिनु ।

४. यसमा मुलतः प्रतिवादीले फलामको हतियार दाउले मृतकको घाँटीमा प्रहार गरी मारेकाले सर्वश्वसहित जन्मकैद हुनुपर्छ भन्ने मुख्य अभियोग दावी रहेकोमा प्रतिवादीको मृतकलाई मार्ने मनसाय थिएन । मार्नुपर्ने सम्मको पूर्व कुनै रीसइवी पनि थिएन । वारदातको रात मृतक प्रतिवादीको घर करेसामा आई निहु खोजी कुटपीट हात हालाहाल हुँदा मृतकले प्रतिवादीको मुखमा भापड हानी दाँत समेत भाँचिदिएपछि मृतककै रुमालले निजको

दुवै हात बाँधी निजको घरतर्फ लैजादा बाटोमा निजले पुनः लात्ताले प्रतिवादीलाई हिर्काएकोले सोही रिसको कारण आफ्नो साथमा रहेको लाठीले प्रहार गरी घाँटीमा घोची दिएकोमा सोही घोचाईको कारणबाट रगत बगी मृतकको मृत्यु भएको फलामको दाउले प्रहार नगरेको हुँदा पुनरावेदन अदालतले सर्वश्वसहित जन्मकैद हुने ठहर्‍याएको फैसला चर्को भएकोले आफूले सत्य व्यहोरा बकी न्यायिक प्रक्रियामा पुर्‍याएको सहयोगलाई समेत विचार गरी न्याय इन्साफ पाऊँ भन्ने पुनरावेदन जिकीर रहेको पाइयो ।

५. प्रतिवादीले अदालतसमक्ष उपस्थित भई गरेको वयानको स.ज.४ मा विनोदकुमार कुर्मी रातको समयमा मेरो घरको करेसामा लुकेको र मैले निजलाई के हो भनी भन्दा लकडी पक्रन आएको हुँ भनेको र मैले त्यहाँवस्न दिन्न भनेपछि निजले मलाई हानेकाले निजको कठालो समाती उठाउन खोजे र एक थप्पड हानी निजलाई घरजाउ भनेकोमा मेरो मुखमा एक थप्पड हानी मेरो दात भाँचिन गै मुखबाट रगत आउन लाग्यो । निज घरमा जान नमानेकोले निजको गम्छाले पछाडि हात बाँधि सैरको थानमा कसम खुलाउन भनी जाँदा बीच बाटोमा मलाई निजले लात्तले हानेको र मैले हातमा लिएको डण्डीले सोभो गरी घाँटीमा घोच्दा सो चोटले निजको घाँटीबाट रगत बग्न थाल्यो भन्दै स.ज.७ मा मेरो घरबाट लकडी पक्राउ गरेमा मलाई समेत लकडी वोक्ने मानिसले मार्छन की भनी घरमा नवस्न भनेको हुँ । मलाई नै निजले मार्न खोजेकाले मैले निजलाई एकान्तमा लगी मारेको हुँ भनी लेखाएको पाइन्छ । त्यस्तै स.ज.१० मा मैले विनोदकुमार कुर्मीलाई लाठीले हानी घोची खुट्टा हात बाधेर कर्तव्य गरी मारेको हुँ । मैले कसूर गरेको भए पनि सजाय हुनुपर्ने होइन भनी कर्तव्य गरी मारेको कुरालाई पूर्ण रुपमा स्वीकारी वयान गरेको पाइन्छ । रातको समयमा मृत व्यक्ति पीडाले कराई हार गुहार गर्दा पनि

कसैले सुन्न नसक्ने ठाउँ वन एरिया भित्र लगी टाउकोमा लाठीले हानी वेहोश पारी लडाएर घाँटीमा हतियारले हानी मारेको कुरा स्वयम प्रतिवादीले मौकामा अधिकार प्राप्त अधिकारीसमक्षको वयान एंव अदालतको वयानमा समेत स्वीकारेको अवस्था छ । प्रतिवादीको सो स्वीकारोक्तिलाई मृतकलाई मारन प्रयोग गरेको दशीको रूपमा वरामद भएको हतियार दाउ लाश जाँच मुचुल्का र शव परीक्षण प्रतिवेदन समेतले पुष्ट्याई र समर्थन गरी रहेको र प्रतिवादीले अदालतको वयानमा नै निजले लकडी पक्राउ गरेमा मलाई समेत लकडी वोक्ने मानिसले मार्छन की भनी भनेकोमा मलाई नै निजले मारन खोजेकोले मैले निजलाई एकान्तमा लगी मारेको हुँ भनी वयान गरेको देखिँदा मृतकलाई मार्ने मनसाय थिएन भन्ने पुनरावेदन जिकीर सत्य साँचो भएको पाइएन । प्रतिवादीकै कर्तव्य अपराधबाट मृतक विनोदकुमार कुर्मीको हत्या भएको पाइयो ।

६. तसर्थ माथि विवेचित आधार प्रमाणबाट प्रतिवादी पितरदिन खटिकले मृतक विनोदकुमार कुर्मीलाई कर्तव्य गरी मारेको पुष्टि भएकोले मुलुकी ऐन ज्यानसम्बन्धी महलको १ नं मा वर्णित कसूर अपराधमा ऐ को १३(१) नं बमोजिम निज प्रतिवादी पितरदिन खटिकलाई सर्वश्वसहित जन्मकैद हुने ठहराएको हदसम्म पुनरावेदन अदालत नेपालगञ्जको मिति २०६४।१०।२० को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ ।

७. अव माथि उल्लेख भएबमोजिम मुलुकी ऐन ज्यानसम्बन्धी महलको १३(१) नं बमोजिम सर्वश्वसहित जन्मकैद हुने कसूर ठहर गरेको पुनरावेदन अदालतको इन्साफ सदर हुने ठहरी फैसला भए तापनि यी पुनरावेदक प्रतिवादीको मृतक विनोदकुमार कुर्मीलाई मार्नु पर्ने सम्मको पहिले देखिकै रिसइवी भएको र विनोदकुमारलाई मार्नलाई पूर्व योजना बनाई योजनाबमोजिम हत्या गरेको

अवस्था देखिँदैन । मृतक आफै रातको समयमा प्रतिवादीको घर करेसामा गई प्रतिवादीसँग निहू खोजी हात हालाहाल समेत गरी वारदात हुनका लागि आफूले समेत प्रतिवादीलाई उत्प्रेरित गरेको पाइन्छ । यी प्रतिवादीले मृतक र आफूबीच वारदातको दिन भएको सबै घटनाविवरण उल्लेख गर्दै अदालतमा समेत वारदातमा सावित भई न्यायिक प्रक्रियामा पूर्ण सहयोग पुऱ्याएको देखिन्छ । कसूर गरे तापनि अनुसन्धान र अदालतमा समेत कसूरमा सावित भई अदालती प्रक्रियालाई सहयोग पुऱ्याउने इमान्दार अपराधी र अपराध गरेर पनि अन्तिम सम्म आफ्नो अपराध लुकाई सजायबाट उम्कन चाहने अपराधीलाई एउटै तराजुमा राखी समान सजाय तोकिनु न्याय र कानूनको दृष्टिकोणबाट उपयुक्त हुँदैन । यस्ता दुवै प्रकृतिका अपराधीलाई समान सजाय तोक्ने हो भन्ने भविष्यमा कसूरमा सावित भई न्यायिक प्रक्रियामा सहयोग पुऱ्याउने प्रवृत्तिमा निरुत्साहन हुन जाने र अपराध स्वीकार्ने प्रवृत्तिमा पनि नकारात्मक असर हुने देखिन्छ । उल्लिखित यी सबै तथ्यलाई विचार गर्दा प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादीलाई ज्यानसम्बन्धी महलको १३(१) नं बमोजिम पूरै सर्वश्वसहित जन्मकैदको सजाय गर्दा चर्को पर्न जाने देखिएकोले अ.व. १८८ नं बमोजिम १० वर्ष मात्र कैद सजाय गर्नु न्यायोचित हुने देखिँदा सोहीबमोजिम १० वर्ष कैद सजाय हुने ठहर्छ । अरुमा तपसील बमोजिम गर्नु ।

तपसील

इन्साफ खण्डमा लेखिएबमोजिम पुनरावेदन अदालतबाट प्रतिवादी पितरदिन खटिकलाई सर्वश्वसहित जन्मकैदको कसूर ठहर गरेको सम्म सदर भै अ.व. १८८ न. बमोजिम १० वर्ष मात्र कैद सजाय हुने ठहरी फैसला भएकोले शुरु बाँके जिल्ला अदालतको फैसलाको तपसील खण्डको देहाय १ मा कसेको सर्वश्वसहित जन्मकैदको लगत कट्टा गरी १० वर्ष कैदको लगत

कसी सोही बमोजिम असूल गर्नु भनी शुरु जिल्ला अदालतमा लेखी पठाउनु १

माथि इन्साफ खण्डमा लेखिएबमोजिम १० वर्ष कैद सजाय हुने ठहरी फैसला भएकोले प्रतिवादीको अंश सर्वश्व गर्नु नपर्ने भएको हुँदा शुरु फैसलाको तपसील खण्डको देहाय ४ बमोजिम प्रतिवादी पितरदिन खटिकको भागको घर जग्गा रोक्का राखिसकेको भए फुकुवा गर्न सम्बन्धित मालपोत कार्यालयलाई लेखी पठाउनु भनी शुरु जिल्ला अदालतमा लेखी पठाउनु ..२

प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ३

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या. राजेन्द्रप्रसाद कोइराला

इति संवत् २०६६ साल जेठ २० गते रोज ४ शुभम

इजलास अधिकृत: माधवप्रसाद अधिकारी

निर्णय नं. ८२९८

वैशाख, २०६७

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी.
माननीय न्यायाधीश श्री प्रेम शर्मा
संवत् २०६० सालको रिट नं. ३३३१
आदेश मिति: २०६६।१०।३१

विषय: उत्प्रेषण, परमादेश ।

निवेदक: का.जि.का.म.न.पा. वडा नं ९ श्रीराम
भवन बस्ने विमलादेवी सराफको
अधिकृत वारेस विनित सराफ
विरुद्ध

विपक्षी: मन्त्रिपरिषद् सचिवालय समेत

- अन्यथा प्रमाणित नभएसम्म कसैका नाममा दर्ता रहेको जग्गा दर्तावालाको नै मान्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं.२०

- कुनै साधिकार निकायको आधिकारिक निर्णय र स्रोतविना कसैको सम्पत्ति अनिश्चितकालसम्म निरर्थक रूपमा रोक्का गर्ने र त्यस्तो सूचना प्रकाशित गर्ने अधिकार नरहने ।

- कानूनी राजमा कानूनको परिपालना सबैले गर्नुपर्छ । सरकार वा राज्य वा राज्यका निकाय साधन स्रोत सम्पन्न निकाय भएको र स्वभावैले नागरिकको संरक्षक भएको हुँदा कानूनी राजको पालनामा अझ बढी गम्भीर हुनुपर्छ र नागरिकको हक हितको संरक्षणमा संवेदनशील बन्नुपर्ने ।

- राज्य वा राज्यका निकायले नागरिकको सम्पत्ति अनिश्चितकालसम्म बिनाआधार र कारण रोक्का राख्न मिल्ने देखिदैन । यदि त्यसरी रोक्का राखी नागरिकका मौलिक हक हनन भएको देखिएमा यस अदालतले असाधारण अधिकारक्षेत्रअन्तर्गत नागरिकको मौलिक हक संरक्षणको लागि रिट क्षेत्रबाट त्यस्ता अनाधिकार निर्णय वा सूचना बदर गर्नसक्ने ।

(प्रकरण नं.४०

निवेदक तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री कृष्णप्रसाद भण्डारी, विद्वान अधिवक्ता श्री शम्भु थापा, श्री रामप्रसाद भण्डारी, श्री कृष्णप्रसाद सापकोटा र श्री सुरेन्द्रकुमार महतो

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री ठोकप्रसाद सिवाकोटी, विद्वान अधिवक्ताहरू श्री बद्रीनाथ शर्मा र श्री विश्वप्रकाश भण्डारी

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

○ नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १९

आदेश

न्या.बलराम के.सी.: तत्कालीन नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ को धारा २३ र ८८(२) अन्तर्गत यस अदालतमा पर्न आएको रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छ :-

निवेदिका भारतको दिल्लीमा बस्दै आएकोमा जि.प्र.का. काठमाडौंको सूचनामा विपक्षीहरूबाट श्री ५ को सरकार (सचिवस्तर) को २०५९।५।२९ को निर्णय भई २०५९।९।०।२ गतेको गोरखापत्रमा श्रीमती विमलादेवी सराफको नाउँ दर्ताको विभिन्न कित्ताका जग्गाहरूको दर्ता बदरको कारवाही भइरहेको सूचना प्रकाशित भएको कुरा छिमेकिहरूबाट टेलिफोनमार्फत् थाहा पाई विपक्षीहरू समक्ष दर्ता बदरको कारवाही हुन नपर्ने निवेदन गर्दा हालसम्म कुनै जवाफ सूचना प्राप्त भएको छैन । विपक्षीहरू समक्ष मिति २०५९।५।२५ को श्री ५ को सरकार (सचिव स्तर) को निर्णय र तत् सम्बन्धी काम कारवाहीको प्रतिलिपि विपक्षी नं ७ मा माग्दा निवेदन दर्ता गर्न नमाने पछि हुलाकमार्फत २०६०।९।३ मा पठाएको द.न. १९३९ को निवेदनमा आज सम्म कुनै निर्णय भएको जानकारी दिइएन । अन्य विपक्षीहरूबाट पनि निर्णयको नक्कल दिइएन । यसर्थ उक्त २०५९।५।२९ को (कतै २०५९।५।२५ लेखिएको) दर्ता बदरसम्बन्धी निर्णय र प्रकाशित सूचना त्रुटिपूर्ण एवं बदरभागी छ ।

उल्लिखित गोरखापत्रमा प्रकाशित सूचनामा उल्लिखित श्रीमती विमला देवी सराफको नाउँ दर्ताको साविक का.जि. सिनामंगल वडा नं ७ घ हाल का.म.का. म.न.पा. वडा नं ३५ कि.नं ३३९ र ३४० अष्टवरसिं वाडेबाट, कि.नं २८७, २९४, २८२, २८४, २८५, २८८, २८६, २९३, २८९ खड्गप्रसाद पाठकबाट, कि.नं. २७१, ३३३, ३३५ र ३४७ अष्टवीर सिंह वाडे, रामकुमार वाडे, कान्छी वाडे र रामकृष्ण वाडे समेतबाट मेरो

पति स्व. विठ्ठलदास सराफले जग्गा क्षेत्रफल २७-६-२-२ राजीनामा पारित गराई लिएका जग्गा हुन् । विठ्ठलदास सराफको स्वर्गवास पछि मालपोत कार्यालय काठमाडौंको मिति २०५०।९।२।२ को निर्णयबमोजिम म निवेदिका श्रीमती विमलादेवी सराफको नाममा दर्ता नामसारी भई अनवरत रुपमा भोग चलन गर्दै आइरहेकोमा विपक्षीहरूबाट दूषित मनसायले पूर्वाग्राही भई एकतर्फी रुपमा दर्ता बदरको कारवाही गर्ने भनी गरिएको निर्णय र सूचना कानूनविपरीत भई बदरभागी छ ।

उल्लिखित विभिन्न कित्ताका जग्गाहरूमा काठमाडौं जिल्ला अदालतमा वादी कृष्णामुरारी लामिछाने प्रतिवादी विठ्ठलदास सराफ समेत भएको "लिखत दर्ता बदर" २०४८।९।९।५ मा दायर भएको जालसाजी, लुटपीट तथा वादी कृष्ण कुमारी लामिछाने प्रतिवादी मेरा दाता कान्छी वाडे समेत भएको "निर्णय दर्ता बदर" समेतका मुद्दामा मेरो हक कायम हुने गरी २०५५।३।४ मा फैसला भएकोमा पुनरावेदन अदालत पाटनबाट शुरु सदर गरी २०५९।५।९।२ मा फैसला भई अन्तिम भएको छ । साथै कि.नं ३४७ को जग्गाको सम्बन्धमा पनि विमलादेवी सराफ विरुद्ध कयामुन शाही समेत भएको निषेधाज्ञा मुद्दामा पुनरावेदन अदालत पाटनबाट निषेधाज्ञा जारी भई अन्तिम भइरहेको छ । उक्त कि.नं ३४७ मा नक्सापास गरी घर कम्पाउण्ड लगाई भोग चलन गरी नेपाल बैक लिमिटेडमा धितो राखी कर्जा समेत लिएको छु ।

यस्तो अवस्थामा विपक्षीको उल्लिखित निर्णय संविधानको धारा ११, १२(२)(ड), १६, १७ का सवैधानिक हक समेतको प्रतिकूल हुनुको साथै प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत छ । अतः जग्गा प्राप्त ऐन, २०३४, नगर विकास ऐन, २०४५, संविधानको धारा २३ तथा ८८(२) बमोजिम उक्त मिति २०५९।५।२९ को अनाधिकृत निर्णय र सोको आधारमा भएका

काम, कारवाही निर्देशन आदेश लगायतका कार्यहरू उत्प्रेषणको आदेशद्वारा प्रारम्भदेखि नै बदर गरी विपक्षीहरूलाई दर्ता बदरको काम कारवाही तथा अधिग्रहण समेत नगर्नु नगराउनु भनि प्रतिषेध लगायतका उपयुक्त आज्ञा आदेश वा पूर्जा समेत जारी गरिपाउँ । साथै यो निवेदनको अन्तिम टुङ्गो नलागेसम्म निवेदकको दर्ता हकभोग स्वामित्वमा रहेका उल्लिखित जग्गाहरूको दर्ता बदर तथा अधिग्रहण नगर्नु नगराउनु भनि अन्तरिम आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको रिट निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्याद वाहेक १५ दिन भित्र लिखित जवाफ लिई आफै वा आफ्नो प्रतिनिधिद्वारा उपस्थित हुनु भनी विपक्षीलाई सूचना पठाई जवाफ आए वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेश गर्नु । साथै अन्तरिम आदेश जारी गर्नुपर्ने अवस्था देखिएन भन्ने समेत यस अदालतको आदेश ।

यसमा मिति २०५९।१।२९ को श्री ५ को सरकार (सचिव स्तर) को निर्णयअनुसार रिट निवेदकले उल्लेख गरेको कि.नं.का जग्गा सम्बन्धमा मिति २०५९।१।०।२ को गोरखापत्रमा सूचना प्रकाशित गरिएको हो । निवेदकले उल्लेख गरेअनुसार निजको हक हिस्सा सम्बन्धमा यस कार्यालयबाट कुनै काम कारवाही नभएको, नगरिएको हुँदा यस कार्यालयको हकमा उक्त रिट निवेदन खारेज गरिपाउन अनुरोध छ भन्ने समेत व्यहोराको जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौंको लिखित जवाफ ।

विपक्षी रिट निवेदकले यस सचिवालयको के कस्तो काम कारवाहीबाट निजको के कस्तो हक अधिकारको हनन् भएको हो , त्यसको स्पष्ट जिकीर नलिई विना आधार र कारण यस सचिवालय समेतलाई प्रत्यर्थी बनाई दिएको रिट निवेदन खारेजभागी छ, खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको श्री ५ को सरकार मन्त्रिपरिषद् सचिवालयको लिखित जवाफ ।

रिट निवेदकले उल्लेख गरेका जग्गाहरू साविकमा मनहरा खोलाको सीमानाभित्र परेको र २०२२ सालको नापीअनुसार पनि सो कित्ता जग्गाहरू खोला सीमानाभित्र परी व्यक्ति विशेषको हुन नसक्ने देखिँदा सो कित्ता जग्गाहरूको दर्ता बदरसम्बन्धी कारवाही गर्न भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालय र नापी तथा मालपोत कार्यालय समेतलाई लेखी गएको । खोला सीमानाभित्र परेका जग्गा अधिग्रहण गर्ने काम कारवाही नभएको र खोला सीमाना बाहिरका जग्गाहरू मात्र जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ अनुसार जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौंबाट प्राप्त गर्न सूचना प्रकाशित भएको र खोला सीमानाभित्रको जग्गाहरूको संरक्षण नगर विकास ऐन, २०४५ अनुसार नगर विकास समितिले समेत गर्नसक्ने हुँदा संरक्षण गर्न र कसैले त्यस्तो जग्गा दर्ता गराएको देखिएमा सो बदर गर्नेतर्फ कारवाही चलाउन सक्ने नै भएकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाउन अनुरोध छ भन्ने समेत एकै मिलान व्यहोराको भौतिक योजना तथा निर्माण मन्त्रालय र शहरी विकास तथा भवन निर्माण विभागको छुट्टाछुट्टै लिखित जवाफ ।

यस मन्त्रालयबाट निवेदकको हक हितमा असर पर्ने कानूनविपरीतको कुनै निर्णय नभएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत श्री ५ को सरकार गृह मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ एवं नगर विकास ऐन, २०४५ बमोजिम भए गरेका काम कारवाहीका विषयमा यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाएन पर्ने औचित्य देखिँदैन । नागरिकको हक अधिकारको संरक्षणार्थ विभिन्न ऐन कानून बन्ने गरेका र सोअनुरूप हक अधिकार संरक्षण भई रहेकै हुन्छ । निवेदकको के कस्तो अधिकारहरू उपभोग गर्नबाट वञ्चित भएका छन भन्ने कुरा प्रस्तुत रिटबाट खुल्ला आएको देखिँदैन । निवेदक साधारण अधिकारक्षेत्रअन्तर्गतको उपचारमा

जान सक्ने कानूनी व्यवस्था हुँदा असाधारण क्षेत्रमा प्रवेश गर्नुपर्ने औचित्यता समेत नदेखिएको हुँदा विना आधार यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाइएको रिट खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

रिट निवेदिकाले उल्लेख गरेका कित्ता जग्गाहरू साविकमा मनोहरा खोलाको सीमानाभित्र परेको र २०२२ सालको नापीअनुसार पनि सो कित्ता जग्गाहरू खोला सीमानाभित्र परी व्यक्ति विशेषको हुन नसक्ने देखिँदा दर्ता बदरसम्बन्धी कारवाही गर्न भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालय र नापी तथा मालपोत कार्यालय समेतलाई लेखी गएको हो । साथै रिट निवेदनमा उल्लिखित जग्गाहरू सार्वजनिक जग्गा छानविन एवं संरक्षणसम्बन्धी उच्चस्तरीय आयोग (रावल आयोग) २०५१ को प्रतिवेदनमा समेत सार्वजनिक (वगर) भनी उल्लेख गरेको समेतका आधारमा त्यसलाई अधिग्रहण गर्ने काम कारवाही समेत नभएको र खोलाको सीमानाभन्दा बाहिर परेका जग्गाहरू मात्र श्री ५ को सरकारले जग्गा प्राप्त ऐन, २०३४ अनुसार जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाण्डौंबाट प्राप्त गरिने सूचना प्रकाशित भएकोले रिट निवेदन निरर्थक छ । खोला सीमानाभित्रका जग्गाहरूको संरक्षण नगर विकास ऐन, २०४५ अनुसार नगर विकास समितिले समेत गर्नसक्ने हुँदा संरक्षण गर्न र कसैले त्यस्तो जग्गा दर्ता आदि गराएको देखिएमा सो बदर गर्नेतर्फ कारवाही चलाउन अनुरोध समेत गर्नसक्ने नै हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको काठमाडौं उपत्यका नगर विकास योजना कार्यान्वयन समितिको लिखित जवाफ ।

रिट निवेदकले अन्तरिम आदेश जारी गरिपाउँ भनी छुट्टै निवेदन दर्ता गराएकोमा अन्तरिम आदेश जारी गर्न मिलेन भन्ने यस अदालत संयुक्त इजलासको आदेश ।

यसमा निवेदनमा उल्लिखित कि.न. हर्कका जग्गाहरू अधिग्रहण गर्ने गरी मिति २०५९।५।२१ को निर्णय सम्बन्धी सबकल फाइल जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौं वा काठमाडौं उपत्यका नगर विकास योजना कार्यान्वयन समितिको कार्यालय जहाँ छ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत भिकाई नियमानुसार पेशगर्नु भन्ने यस अदालतको आदेश ।

यसमा यस अदालतबाट भएको आदेशानुसारको म्यादभित्र विपक्षी मालपोत कार्यालयको लिखित जवाफ समेत नपरेको सन्दर्भमा तत्कालीन श्री ५ को सरकार (सचिवस्तर) बाट २०५९।५।२१ मा भएको निर्णय बमोजिम रिट निवेदनमा उल्लिखित जग्गाहरूको दर्ता बदरतर्फको कारवाही भए सोको निर्णय सहितको फाइल र नभएको भए सोही व्यहोराको जवाफ मगाई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतबाट आदेश भएकोमा दर्ता बदरतर्फ कुनै कारवाही भइसकेको नदेखिएको भन्ने च.नं ३५ मिति २०६५।४।२७ को मालपोत कार्यालय काठमाडौंको पत्र ।

यसमा निवेदन दावीका जग्गाहरू मध्ये सिनामंगल जग्गा एकीकरण आयोजनाको विकास र विस्तारका लागि के कति जग्गा आफ्नो प्रयोजनमा उपयोग गरिएको र के कति जग्गा सम्बन्धित जग्गाधनीलाई फिर्ता दिने गरी प्लटिङ गरिएको छ, तत्सम्बन्धी कारवाही फाइल पेसीका दिन वेच्चसमक्ष हेर्न निमित्त आफ्नो कानून व्यवसायी मार्फत देखाई फिर्ता लाने गरी पठाउनु भनि प्रत्यर्थी काठमाडौं उपत्यका नगर विकास योजना कार्यान्वयन समितिको कार्यालयलाई लेखी नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको आदेश ।

यसमा २०२१ सालको सर्भे नापीमा मनोहरा खोला जनिएको विवादको साविक का.जि. सिनामंगल वडा नं ७(घ) कि.नं २५६ को जग्गा कुन मितिको के कस्तो निर्णयबाट कित्ताकाट भै हाल के कुन अवस्थामा को कसका नाममा दर्ता सेस्ता कायम रहेको छ ?

सोसम्बन्धी निर्णय र सेस्ताको प्रमाणित प्रतिलिपि मालपोत कार्यालय चावहिलबाट तथा कित्ताकाटसम्बन्धी प्लट रजिष्टर उतारको प्रमाणित प्रतिलिपि नापी शाखा चावहिलबाट मगाई नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको आदेश ।

यसमा २०५९,१९०१२ को गोरखापत्रमा प्रकाशित सूचनाअनुसार फिलडबुकमा मनहरा खोला तथा वगर जनिएको हुँदा दर्ता बदरको कारवाही भै रहेको कित्ताहरू शीर्षकमा उल्लिखित जग्गाहरू मध्ये केही व्यक्तिहरूका नाममा जग्गाधनी प्रमाण पूर्जा वितरण भैसकेको भनी निवेदक तर्फका विद्वानहरूबाट वहसको क्रममा उल्लेख गर्नु भएकोले उक्त सूचनामा उल्लिखित जग्गाहरू मध्ये क कसको नाममा जग्गाधनी प्रमाणपूर्जा वितरण भएको छ, सो सम्बन्धी सबकलै ढडडा पेसीका दिन इजलाससमक्ष देखाई लैजाने गरी लिई आउनु भनी विपक्षी नगर विकास योजनालाई लेखी पठाई नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको आदेश ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी आज यस इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा इजलाससमक्ष प्राप्त हुन आएका मिसिल संलग्न कागज प्रमाणहरूको अध्ययन गरियो । निवेदक तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री कृष्णप्रसाद भण्डारी तथा विद्वान अधिवक्ताहरू श्री शम्भु थापा, श्री रामप्रसाद भण्डारी, श्री कृष्णप्रसाद सापकोटा श्री सुरेन्द्रकुमार महतोले निवेदनमा उल्लिखित जग्गाहरू निवेदककै पतिले विभिन्न दाताहरूबाट लिएको र पतिको शेषपछि मालपोत कार्यालयको निर्णय तथा अदालतको फैसलाबमोजिम निवेदकको निर्विवाद दर्ता तथा हक भोगमा रहेका जग्गाहरू विपक्षीहरूले के कुन कारणले दर्ता बदर गर्ने निर्णय गर्नु परेको हो, सो को कुनै जानकारी र निर्णय समेत नदिई अनधिकृत रूपमा गरिएको उक्त निर्णय एवं

सूचना प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत भई मौलिक हकको विरुद्ध भएको हुँदा उल्लिखित निर्णय एवं सूचना उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी उक्त जग्गाहरूको दर्ता बदर नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षीहरूको नाममा प्रतिषेध लगायतका आवश्यक आदेश जारी गरिपाउँ भनी वहस गर्नुभयो । विपक्षी काठमाडौं उपत्यका नगर विकास योजना कार्यान्वयन समितिको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताहरू श्री बद्रीनाथ शर्मा र श्री विश्वप्रकाश भण्डारीले विपक्षीले दावी गरेका जग्गाहरू फिलडबुकमा खोला सीमाना भनी जनिएको छ । यस्तो जग्गा सरकारको नाममा हुने सार्वजनिक जग्गा हो र त्यस्तो सार्वजनिक जग्गाको संरक्षण गर्ने दायित्व र अधिकार नगर विकास ऐन, २०४५ अनुसार नगर विकासलाई छ । खोला सीमानाभित्रका जग्गाहरू सरकारकै हुने हुँदा त्यस्ता जग्गाहरू अधिग्रहण गर्न नै पर्दैन । त्यसमा पनि उल्लिखित जग्गाहरू नगर विकासले अधिग्रहण गरेको नभई संरक्षणको लागि भौतिक योजना मन्त्रालय र मालपोत कार्यालयलाई अनुरोधसम्म गरेको हो । यसरी उक्त जग्गाहरू सरकारकै भएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी गर्नु भएको वहस तथा भौतिक योजना तथा निर्माण मन्त्रालय समेतको तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री ठोकप्रसाद सिवाकोटीले निवेदकले दावी गरेका जग्गाहरू खोला सीमानाभित्रको देखिएकोले दर्ता बदरको लागि नगर विकास र भौतिक योजना तथा निर्माण मन्त्रालयबाट मालपोत कार्यालयमा लेखी गएकोमा निर्णय हुन वाँकी नै छ । यसरी निर्णय नै भै नसकेको विचाराधीन मुद्दामा रिट जारी हुन सबदैन भन्ने कुरा हाम्रो प्रचलनबाट समेत स्थापित भैसकेको छ । तसर्थ रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी गर्नु भएको वहस समेत सुनी निर्णयतर्फ विचार गर्दा निवेदकको

मागबमोजिम रिट जारी हुन पर्ने हो होइन ? सोही विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. यसमा निर्णयतर्फ विचार गर्दा, रिट निवेदकले उल्लेख गरेको २०५९।१०।२ को गोरखापत्रमा प्रकाशित जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौंको जग्गा प्राप्त सम्बन्धी सूचना हेर्दा निवेदकले दावी गरेका निवेदकका नामका विभिन्न १५ वटा कित्ताहरू पनि मनोहरा खोला तथा बगर जनिएको भनी दर्ता बदरको कारवाही भैरहेका भनी उक्त सूचनामा समावेश गरेको देखिन्छ । उल्लिखित कि.नं. जग्गाहरू विभिन्न व्यक्तिबाट निवेदकका स्वर्गीय पति विठ्ठलदासले २०४४ सालमा राजीनामा गरिलिएको र निज पछि यी निवेदकको नाममा कायम भएको भन्ने देखिन्छ । उक्त कि.नं. का जग्गाहरू निवेदक विमलादेवी सराफको नाममा दर्ता भएको भन्ने कुरा उक्त प्रकाशित सूचनामा उल्लिखित जग्गाधनीको नामबाट पनि देखिन्छ । अन्यथा प्रमाणित नभएसम्म यसरी कसैका नामबाट दर्ता रहेको जग्गा निज दर्तावालाको नै मान्नुपर्ने हुन्छ । प्रस्तुत मुद्दामा निवेदकको दावीको जगालाई यी विपक्षीहरूले अन्यथा गराउन सकेको देखिदैन ।

३. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १९ ले प्रत्येक नागरिकलाई प्रचलित कानूनको अधिनमा रही सम्पत्ति आर्जन गर्ने, भोग गर्ने वेचविखन गर्ने र सम्पत्तिको अन्य कारोवार गर्ने हक हुनेछ भनी सम्पत्तिसम्बन्धी मौलिक हकको व्यवस्था गरेको छ । त्यस्तो सम्पत्ति सार्वजनिक हितको लागि वाहेक राज्यले अधिग्रहण वा प्राप्त गर्ने छैन र त्यसरी अधिग्रहण गर्दा पनि कानूनबमोजिम क्षतिपूर्ति दिनुपर्ने कुरा पनि सोही धारा १९ मा व्यवस्था गरेको छ । उल्लिखित मौलिक हक सम्बन्धी संवैधानिक व्यवस्था हेर्दा राज्यले सार्वजनिक हितको लागि मात्र त्यो पनि कानूनबमोजिम क्षतिपूर्ति दिएर मात्र नागरिकको सम्पत्ति अधिग्रहण गर्न सक्छ अन्यथा त्यस्तो

सम्पत्तिउपर राज्यले कुनै प्रकारले अधिग्रहण, कब्जा वा रोक्का गर्न पाउने देखिदैन ।

४. प्रस्तुत मुद्दामा विपक्षीहरूको मिति २०५९।१०।२ को गोरखापत्रमा प्रकाशित सार्वजनिक सूचनाबाट निवेदकको सम्पत्ति रोक्का भएको भन्ने देखिन्छ । उक्त प्रकाशित सूचना हेर्दा श्री ५ को सरकार (सचिवस्तर) को २०५९।५।२९ को निर्णयअनुसार नगर योजना कार्यान्वयनको लागि भन्ने उल्लेख गरी निवेदकको जग्गा दर्ता बदरको कारवाही भैरहेको भन्ने उल्लेख गरेको देखिन्छ । तर विपक्षीहरूले उल्लिखित जग्गा रोक्काको सम्बन्धमा भएको भनिएको २०५९।५।२९ को उल्लिखित निर्णय देखाउन सकेको देखिदैन । विपक्षीहरूले उक्त गोरखापत्रमा प्रकाशित सूचनाको स्रोत र वैधता देखाउन सकेको देखिदैन । कुनै साधिकार निकायको आधिकारिक निर्णय र स्रोतविना कसैको सम्पत्ति अनिश्चितकालसम्म निरर्थक रूपमा रोक्का गर्ने र त्यस्तो सूचना प्रकाशित गर्ने अधिकार विपक्षीहरूमा रहदैन । विपक्षीहरूलाई नागरिकको सम्पत्ति अनिश्चित कालसम्म रोक्का गर्ने उन्मुक्ति पनि कानूनले दिएको देखिदैन । यसरी कानूनले अधिकार तथा उन्मुक्ति नदिएको विषयमा विना आधार र कारण नागरिकको सम्पत्ति रोक्का गर्दै जाने हो भने कानूनको औचित्य समाप्त हुन गई कानूनी राज (Rule of law) को उपहास हुने मात्र हैन कि सामाजिक व्यवस्था नै खलल हुन गई सामाजिक अस्तव्यस्तता हुन्छ । त्यसबाट मौलिक हकको संरक्षण हुनु त कता हो कता मानवको सामाजिक, आर्थिक र पारिवारिक जीवनमानै खलल पुग्ने हुन्छ । कानूनी राजमा कानूनको परिपालना सवैले गर्नुपर्छ । सरकार वा राज्य वा राज्यका निकाय साधन स्रोत सम्पन्न निकाय भएको र स्वभावैले नागरिकको संरक्षक भएको हुँदा कानूनी राजको पालनामा अभू बढी गम्भीर हुनुपर्छ र नागरिकको हक हितको संरक्षणमा सवेदनशील बन्नुपर्छ । यस्तो

अवस्थामा राज्य वा राज्यका निकायले नागरिकको सम्पत्ति अनिश्चितकालसम्म विना आधार र कारण रोक्का राख्न मिल्ने देखिदैन । यदी त्यसरी रोक्का राखी नागरिकका मौलिक हक हनन भएको देखिएमा यस अदालतले असाधारण अधिकारक्षेत्र अन्तर्गत नागरिकको मौलिक हक संरक्षणको लागि रिट क्षेत्रबाट त्यस्ता अनाधिकार निर्णय वा सूचना बदर गर्न सक्छ । प्रस्तुत मुद्दामा यी विपक्षीहरूले निवेदकको नामको उल्लिखित विवादित जग्गा रोक्का गर्नुपर्ने आधार र कारण देखाउन नसकेको मात्र हैन कि उल्लिखित गोरखापत्रमा प्रकाशित २०५९।१०।२ को सूचनाको आधार र स्रोत पनि देखाउन सकेको देखिएन । २०५९।५।२१ को निर्णय र सोको स्रोत तथा आधार पनि देखाउन सकेको देखिदैन । साथै विपक्षीहरूले निवेदकको उल्लिखित जग्गा के कुन अधिकार अन्तर्गत त्यसरी अनिश्चितकालसम्म रोक्का राखेको हो सो समेत तथ्ययुक्त तरिकाले प्रस्तुत गर्न सकेको देखिदैन ।

५. तसर्थ उल्लिखित आधार र कारणहरू बाट विपक्षीले रिट निवेदिकाको जग्गा रोक्का गर्ने गरी मिति २०५९।१०।२ को गोरखापत्रमा प्रकाशित सूचनाको कारण आधिकारीक निर्णय र स्रोत देखाउन नसकेको हुँदा उक्त सूचनाबाट निवेदकको जग्गा रोक्का गर्ने गरेको हकमा उक्त सूचना कानूनी त्रुटि पूर्ण हुँदा बदर गरिदिएको छ । साथै प्रस्तुत निवेदन परेपछि निवेदकको जग्गा अन्य कुनै व्यहोराले रोक्का राखिएको भएमा कानूनबमोजिम हुने नै हुँदा निवेदकको उक्त जग्गा फुकुवा गरीदिनु भनी परमादेश समेत जारी हुन्छ । प्रस्तुत आदेशको जानकारी महान्यायधिवक्ताको कार्यालयलाई दिई रिट दायरीको लगत काटी मिसिल नियमानुसार गर्नु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या.प्रेम शर्मा

इति संवत् २०६६ साल माघ ३ गते रोज १ शुभम् ।

इजलास अधिकृत: उपेन्द्रप्रसाद गौतम

निर्णय नं. ८२९९

वैशाख, २०६७

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी
माननीय न्यायाधीश श्री गिरीशचन्द्र लाल
संवत् २०६५ सालको फौ.वि.नं.०६५-WO-०५०३
फैसला मिति: २०६६।०५।१२

विषय: उत्प्रेषण समेत ।

निवेदक: ललितपुर जिल्ला, ललितपुर
उपमहानगरपालिका वार्ड. नं. १०
स्थित .कम्युनिकेशन कर्नर प्रा.लि.
तर्फबाट अख्तियार प्राप्त ऐ.का प्रबन्ध
सञ्चालक गोपाल गुरागाई

विरुद्ध

विपक्षी: प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को
कार्यालय, सिंहदरवार काठमाडौं

- सरकारले सरकारी कामकाज गर्दा पारदर्शितालाई पूर्णरूपले पालन गरी काम गरेमा जनताले Red Tapism, भ्रष्टाचार र ढिला सुस्तीको मारबाट पीडित हुन पर्दैन । सुसूचित हुने हकले सरकारलाई जनताप्रति पनि Accountable बनाउँदछ । सरकारी कामको पारदर्शिता र जनतालाई प्राप्त सुसूचित हुने हकले सरकारलाई जहिले पनि सही मार्गमा डोच्याउँछ । नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा २७ मा भएको नागरिकहरूको सुसूचित हुने हकले एक प्रकारले राज्य सञ्चालन गर्ने सरकारको विरुद्ध Checks & Balances को काम गर्ने ।

(प्रकरण नं. १५)

- प्रत्येक नागरिकले देशमा के भइरहेको छ सरकारले आफ्नो संवैधानिक कर्तव्य

र काम कारवाही कसरी गर्दैछ भन्ने समसामयिक विषयदेखि लिएर देशको राजनीतिक, सामाजिक, आर्थिक, औद्योगिक, कृषि, वैदेशिक सम्बन्ध लगायत राष्ट्रले दैनिक रूपमा गर्ने काम र पछिल्ला गतिविधि समेत थाहा पाउने र जानकारी राख्न पाउने प्रत्येक नागरिकको मौलिक हक हो । यस्ता हकको प्रचलनको लागि रेडियो जस्तो प्रसारण माध्यमको भूमिका महत्वपूर्ण रहने ।

(प्रकरण नं. १६)

- कानूनको प्रयोग र व्याख्या गर्दा सम्बन्धित विषयवस्तुको Usage, Practice र मान्यताअनुकूल उदार र फराकिलो गर्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं. २२)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताद्वय श्री हरिकृष्ण कार्की, श्री सतिशकृष्ण खरेल
विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री महेशकुमार थापा

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १५ र २७
- राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा २(क)
- राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ को अनुसूची २(क)
- रेडियो ऐन, २०१४ को दफा २(क)

आदेश

न्या.बलराम के.सी.: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७ (२) अर्न्तगत यस अदालतमा दायर भै पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं निर्णय यस प्रकार छ: कम्युनिकेशन कर्नर प्रा.लि (यस पछि प्रा.लि. भनिने) सूचना तथा

सञ्चारको माध्यमद्वारा आम जनताहरूको सुसूचित हुन पाउने कुरामा समेत पहुँच पुग्न सकोस भन्ने अभिप्रायले सूचना तथा सञ्चारको क्षेत्रलाई युगानुकूल विकास गर्नका लागि श्रव्य, श्रव्यदृश्य प्रसारण र पत्रकारितासम्बन्धी अनुशासन, परामर्श तथा तालिम जस्ता सेवाहरू प्रदान गर्ने उद्देश्यले उद्योग मन्त्रालयअर्न्तगत कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयमा मिति २०५५।१।१६ मा प्रा.लि द.नं. ८४०५।२०५४।२०५५ मा दर्ता भै सञ्चालन भै आएको छ । यस कम्पनीले राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ र राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ अर्न्तगत सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयबाट २०६०।८।२ मा लाइसेन्स नं. ४९।६० (डिजिटल अडियो ब्रोडकास्टिङ्ग पे च्यानल) फा.नं. १३९१ को लाइसेन्स प्राप्त गरी विभिन्न एफ.एम. रेडियो प्रसारकहरूलाई रेडियो यन्त्र विक्री वितरण गरिरहेको छ, भने कम्पनीको उद्देश्य मध्येको एफ.एम. रेडियो सञ्चालनका लागि उल्लिखित ऐन र नियमावलीबमोजिम सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयबाट इजाजत पत्र नं. एफ.एम. १६०।०६३६४ च.नं. ३१५ द्वारा इजाजत लिई काठमाडौँ उपत्यका र आसपासका लागि फ्रिक्वेन्सी माडुलेशन प्रसारण प्रणालीको स्थापना गरी समाचारमूलक, चेतनामूलक, विकाससँग सम्बन्धित विषय लगायतका कार्यक्रमहरू जस्तै कायाकैरन, नेपाल दर्पण, मानव अधिकार शिक्षा समेतका कार्यक्रमहरू प्रसारण गरी आएको छ ।

मिति २०६५।६।१७ गते मन्त्रपरिषदले राष्ट्रिय प्रसारण ऐन २०४९ तथा राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ बमोजिम रेडियो (एफ.एम. समेत), टेलिभिजन, केबुल टेलिभिजन प्रसारण संस्थाहरूले बुभाउनु पर्ने देहायबमोजिमको नवीकरण दस्तूर एवं रोयल्टी शुल्क मिनाहा दिने:- प्रसारणमा रहेको रेडियो (एफ.एम. समेत) प्रसारणमा रहेका टेलिभिजन (भू-उपग्रहीय तथा भू-सतही) तथा नियमित रूपमा नवीकरण हुँदै आएका केबुल प्रसारण

संस्थाहरूको आ.व. २०६५।६६ को लागि लाग्ने नवीकरण दस्तूर र सोमा लाग्ने थप जरीवाना समेत मिनाहा गर्ने र उल्लिखित संस्थाहरूबाट आ.व. ०६५।०६६ मा बुझाउनु पर्ने आ.व. ०६४।०६५ को रोयल्टीको ५०% मिनाहा गर्ने तथा उपरोक्तानुसारका संस्थाहरूले आ.व. २०६५।०६६ का लागि नवीकरण गर्न राजस्व खातामा नवीकरण दस्तूर जम्मा गरी निवेदन दिएको भए फिर्ता गर्न अर्थ मन्त्रालयले सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयलाई रकम निकासी दिने भनी गरिएको निर्णयवमोजिम विपक्षी श्रव्यदृष्य महाशाखाले मिति २०६५।०६।२० मा सोहीवमोजिम गर्न अन्यथा नियमावलीको नियम १६(४) बमोजिम इजाजत पत्र स्वतः रद्द हुने भन्ने सूचना प्रकाशित गरिएको थियो ।

यस प्रकार कम्पनीले राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ र राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली २०५२ अर्न्तगत प्राप्त गरेको स्याटेलाइट अडियो ब्रोडकास्टिङ्ग इजाजतपत्र नं. १ अन्य १।०६२।०६३ च.नं. २२९२ को इजाजतपत्रलाई फ्रिक्वेन्सी मोडुलेशन प्रसारण प्रणालीको स्थापना गरी प्रसारण गर्ने प्रयोजनको लागि नभई अन्य प्रयोजनका लागि भएको हुँदा एफ.एम प्रसारण संस्थाहरूले पाएको सुविधा दिन नमिल्ने भनी मन्त्रिपरिषद्को २०६५।६।१७ को निर्णयको संकीर्ण व्याख्या गरी विपक्षी सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालय, श्रव्यदृष्य महाशाखाले मिति २०६५।१०।३ मा गरेको पत्र एवं सो सँग सम्बन्धित कुनै निर्णय भए सो निर्णय समेत रेडियो ऐन, २०१४ राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ तथा राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली २०५२ मा भएको व्यवस्थाविपरीत भै नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११, १२(३) (च), १३(१) १५, १६ र २७ द्वारा प्रदत्त निवेदकको संवैधानिक हक माथि आघात पर्न गएको हुँदा सो हकको प्रचलनको लागि अन्य प्रभावकारी वैकल्पिक उपचारको अभावमा संविधानको धारा

३२ र १०७(२) अर्न्तगत प्रस्तुत रिट दायर गर्न आएको छु ।

अतः निवेदक प्रा.लि.ले राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ र नियमावली २०५२ अर्न्तगत सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयबाट इजाजत पत्र नं. अन्य १।०६२।०६३ च.नं. २२९२ को इजाजत पत्र लिई हाल प्रसारण भएको स्याटेलाइट रेडियो (एफ.एम.समेत) अर्न्तगत नपर्ने भनी मिति २०६५।१०।३ मा गरिएको पत्राचार एवं सो सम्बन्धमा कुनै निर्णय भएको भए सो निर्णय समेत उत्प्रेषणको आदेश द्वारा बदर गरी मन्त्रिपरिषद्को २०६५।६।१७ को निर्णयवमोजिम यस प्रा.लि.ले लिएको इजाजत पत्र रेडियो (एफ.एम. समेत) अर्न्तगत कोटीमा राखी सोअनुरूप आ.व. २०६५।०६६ को लागि नवीकरण दस्तूर र सोमा लाग्ने शतप्रतिशत जरीवाना छूट गरी आ.व. ०६४।०६५ को रोयल्टीमा ५० प्रतिशत समेत छूट गरी नवीकरण गर्नु गराउनु र सोका लागि निवेदकले राखेको नवीकरण दस्तूर रु.२,२०,०००।- जरीवाना रु.२,२०,०००।- र रोयल्टी दस्तूर रु.८३,२२७।५१ समेत जम्मा रु.५,२३,२२७।५१ बुझाइसकेको हुँदा रोयल्टीबापत हुने ५० प्रतिशतले हुने रु.४१,६१३।७५ कट्टा गरी बाँकी रु.४,८१,६१३।७५ पैसा फिर्ता गर्नु गराउनु भनी विपक्षीका नाममा परमादेशको आदेश समेत जारी गरिपाउँ । साथै प्रस्तुत निवेदन सुनुवाइको लागि अग्राधिकार समेत प्रदान गरिपाउँ भन्ने रिट निवेदकको २०६५।११।१६ को रिट निवेदन ।

यस अदालतबाट २०६५।१२।२० मा विपक्षीहरूबाट लिखित जवाफ मगाउनु भनी आदेश भएको ।

राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ र नियमावली, २०५२ ले स्याटेलाइट केबुल वा अन्य सञ्चार माध्यमबाट कार्यक्रम प्रसारण गर्न एफ.एम. प्रसारण प्रणालीको स्थापना गरी कार्यक्रम प्रसारण गर्न तथा स्याटेलाइट तथा

केवल टेलिभिजन प्रसारणसम्बन्धी भू-उपग्रह प्रसारण केन्द्र स्थापना गरी कार्यक्रम प्रसारण गर्नका लागि छुट्टाछुट्टै इजाजत पत्र जारी हुने व्यवस्था गरेको छ । रिट निवेदकले राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ को अनुसूची २(क) बमोजिम स्याटेलाइट केवल वा अन्य सञ्चार माध्यमद्वारा कार्यक्रम प्रसारण रहेका (एफ.एम.समेत) ले आ.व. २०६५।०६६ मा लाग्ने नवीकरण दस्तूर र सोमा लाग्ने थप जरीवाना तथा आ.व. ०६४।०६५ को रोयल्टीको ५० प्रतिशत मिनाहा पाउने गरी भएको निर्णयलाई निवेदकले गलत व्याख्या गरी आफ्नो हकमा लागू हुन माग गरेको भनी उक्त निर्णयको विपरीत हुनु हो । अनुसूची २(ख) बमोजिम एफ.एम. प्रसारण प्रणालिको स्थापना गरी कार्यक्रम प्रसारण गर्ने संस्थाहरूको हकमा आकर्षित हुने उक्त निर्णय अनुसूची २(क) बमोजिम स्याटेलाइट केवल वा अन्य सञ्चार माध्यम द्वारा कार्यक्रम प्रसारण गर्ने गरी भिन्नै उद्देश्यको लागि इजाजत पत्र प्राप्त गरेको संस्थाको हकमा लागू हुन्छ, भनी भन्न नमिल्ने हुँदा रिट निवेदकले माग गरेबमोजिमको सुविधा नपाउने स्पष्ट छ, रिट खारेज गरिपाऊँ भन्ने सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ र नियमावली, २०५२ बमोजिम प्रसारणमा रहेको रेडियो (एफ.एम. समेत) टेलिभिजन (भू-उपग्रह तथा भू-सतही) तथा नियमित रूपमा नवीकरण हुँदै आएका केवल प्रसारण संस्थाहरूको आ.व. २०६५।०६६ को लागी लाग्ने नवीकरण दस्तूर र सोमा लाग्ने थप जरीवाना समेत मिनाहा गर्ने उल्लिखित संस्थाहरूको आ.व. २०६५।६६ को बुझाउनुपर्ने आ.व. ०६४।०६५ को रोयल्टीको ५० प्रतिशत मिनाहा गर्ने र उपरोक्त संस्थाहरूले नवीकरण गर्न भनी राजस्व खातामा जम्मा गरी निवेदन दिएको भए सो रकम फिर्ता गर्ने गरी मन्त्रपरिषद्बाट २०६५।६।१७ मा

निर्णय भएको छ । तर रिट निवेदकले लिएको इजाजतपत्र राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ को अनुसूची २(क) बमोजिमको इजाजत पत्र भएको र मन्त्रपरिषद्को उक्त निर्णय अनुसूची २(ख) बमोजिम इजाजत पत्र संस्थालाई मात्र लागू हुने हुँदा सो निर्णयलाई मनोगत रूपमा व्याख्या गरी आफ्नो हकमा आकर्षित हुने भनी रिट निवेदकले लिएको दावी कानूनसम्मत नहुँदा रिट खारेज गरिपाऊँ भन्ने प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यलयको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको मिसिल अध्ययन गरियो । निवेदकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताहरू हरिकृष्ण कार्की र सतिशकृष्ण खरेलले निवेदकले सञ्चार क्षेत्रमा युगानुकुल सूचना सम्प्रेषण गर्ने उद्देश्यले कम्युनिकेशन कर्नर प्रा.लि. नामक संस्था कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयमा दर्ता गराएको हो । राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ र राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ बमोजिम सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयबाट डिजिटल अडियो ब्रोडकास्टिङ्गका लागि अनुमति लिई विभिन्न एफ.एम. रेडियोहरूलाई रेडियो यन्त्र बिक्री गरी जनतालाई सुसूचित हुने अवसर प्रदान गरेको छ । रेडियो ऐन, २०१४, राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ र नियमावली २०५२ बमोजिम निवेदक प्रा.लि.ले लिएको इजाजत पत्र नं. अन्य १।०६२।०६३ च. नं. २२९२ को इजाजत पत्र अनुसार निवेदक प्रा.लि. रेडियो प्रसारण अर्न्तगत पर्ने स्पष्ट भएको र मन्त्रपरिषद्को निर्णयअनुसार आ.व. ०६५।०६६ को नवीकरण दस्तूर थप जरीवाना र आ.व. ०६४।०६५ मा लाग्ने रोयल्टीको ५० प्रतिशत मिनाहा पाउने कुरामा कुनै द्विविधा नभएको अवस्थामा अन्य प्रयोजनको लागि स्थापित भएको अर्थ गरी उक्त सुविधा दिन नमिल्ने भनी विपक्षीहरूबाट भएका पत्राचार काम कारवाही एवं कुनै निर्णय भए सो समेत उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी

निवेदक प्रा.लि. ले राखेको उल्लिखित शीर्षकअर्न्तगतका रकम फिर्ता दिनु भनी परमादेशको आदेश समेत जारी हुनुपर्दछ भनी बहस गर्नुभयो ।

विपक्षीको तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ता महेशकुमार थापाले निवेदकले प्राप्त गरेको इजाजत पत्र स्याटेलाइट अडियो ब्रोडकास्टिङअन्तर्गत हो भन्ने इजाजत पत्रबाट प्रमाणित हुन्छ । नेपाल सरकारको मिति २०६५।६।१७ को निर्णय रेडियो (एफ.एम समेत), टेलिभिजन र केवल टेलिभिजन प्रसारण संस्थाहरूको हकमा लागू हुने हो । निवेदकले लिएको इजाजतपत्र उक्त निर्णयको परिसीमा भित्र नपर्ने भएकोले सो निर्णयअनुसारका सुविधा प्राप्त गर्नसक्ने होइन । राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ र नियमावली, २०५२ ले नै इजाजत पत्रका सम्बन्धमा दुई किसिमको व्यवस्था गरेको र निवेदकले लिएको इजाजतपत्र नेपाल सरकारको मिति २०६५।६।१७ को निर्णयमा उल्लेख भएको रेडियोको परिभाषाभन्दा पृथक प्रकारको भएकोले रिट जारी हुनुपर्ने होइन खारेज होस् भनी बहस गर्नुभयो ।

दुवै पक्षका विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नुभएको बहस समेत सुनी रिट निवेदन माग बमोजिम उत्प्रेषणयुक्त परमादेशको आदेश जारी हुने हो होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने हुन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, निवेदक कम्प्युनिकेशन कर्नर प्रा.लि. ले राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ र राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ बमोजिम सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयबाट स्याटेलाइट रिसिभिङ सिस्टम, स्याटेलाइट कम्प्युनिकेशन सिस्टम, अर्थ स्टेशन राख्न र प्रयोग गर्न पाउने गरी इजाजत पत्र नं. अन्य १।०६२।०६३ च.नं. २२९२ को इजाजत पत्र प्राप्त गरेको र सोहीअनुसार लाइसेन्स लिई VSAT Earth Station बाट स्याटेलाइट अडियो ब्रोडकास्टिङ को माध्यमबाट

समाचारमूलक लगायतका कार्यक्रमहरू प्रसारण गरी आएको छ । नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्को २०६५।६।१७ को निर्णयअनुसार निवेदक प्रा.लि. ले आ.व. २०६५।०६६ को नवीकरण दस्तूर थप जरीवाना तथा आ.व. ०६५।०६६ मा बुझाउनुपर्ने आ.व. २०६४।०६५ को रोयल्टीमा ५० प्रतिशत छूट पाउनुपर्नेमा निवेदकले लिएको उक्त इजाजतपत्रलाई एफ.एम रेडियो भित्र नपर्ने अन्य प्रयोजनको लागि स्थापना भएको भन्दै उक्त सुविधाहरूबाट समेत वञ्चित गर्ने गरी भएका विपक्षीका पत्राचार एवं कार्य तथा कुनै निर्णय भए सो समेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी सो वापत राखेको रकम रु.५,२३,२२७।५९ बाट ५० प्रतिशत रोयल्टी रकम रु.४९,६९३।७५ कट्टा गरी बाँकी रु ४,८९,६९३।७५ फिर्ता दिनु भनी परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भनी रिट निवेदनमा माग गरेको देखिन्छ ।

३. निवेदकले लिएको अनुमति राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ को अनुसूची २(क) अनुसारको भएको र मन्त्रिपरिषद्को २०६५।६।१७ को निर्णय रेडियो (एफ.एम समेत) टेलिभिजन र केवल प्रसारण संस्थाहरूको हकमा लागू हुने हुँदा रिट निवेदकलाई सो निर्णय अनुरूपका सुविधा प्रदान गर्न नमिल्ने भनी विपक्षीहरूले लिखित जवाफमा जिकीर लिएको देखिन्छ ।

४. रिट निवेदक कम्प्युनिकेशन कर्नर प्रा.लि कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयमा दर्ता भएको संस्था भन्नेमा विवाद देखिदैन । रिट निवेदकले सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयबाट राष्ट्रिय प्रसारण ऐन २०४९ र राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ बमोजिम डिजिटल अडियो ब्रोडकास्टिङ पे च्यानलको लागि, एफ.एम रेडियो सञ्चालनका लागि समेत अनुमति पत्र लिएको भन्ने देखिन्छ । त्यसैगरी सोही ऐन र नियमावलीबमोजिम सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयबाट इजाजतपत्र नं. अन्य १।०६२।०६३

च.नं. २२९२ द्वारा स्याटेलाइट रिसिभिङ्ग सिस्टम स्याटेलाइट कम्प्युनिकेशन सिस्टम अर्थ स्टेशन राख्न र प्रयोग गर्न पाउने गरी अनुमति लिएको र VSAT Earth Station का लागि अनुमति लिई स्याटेलाइट ब्रोडकास्टिङ्ग माध्यमद्वारा सूचना सम्प्रेषण गर्ने कार्य गरेको भन्ने देखिन्छ । दिइएको उक्त इजाजतपत्र नं. अन्य १।०६२।०६३ को अनुमति एफ.एम रेडियो अर्न्तगत नपर्ने भन्ने विपक्षीहरूको कथन र आफूले लिएको उक्त इजाजत पत्र रेडियोको परिभाषाभित्र नै पर्ने भन्ने रिट निवेदक भै विवाद उत्पन्न भएको पाइयो ।

५. रिट निवेदक कम्प्युनिकेशन कर्नर प्रा.लि.को प्रवन्धपत्र हेर्दा स्याटेलाइट केबुल वा अन्य सञ्चार माध्यमद्वारा मनोरञ्जनात्मक शिक्षामूलक, समाचारमूलक कार्यक्रम प्रसारण गर्ने संस्था हो भन्ने स्पष्ट हुन आउँछ । प्रवन्धपत्र अध्ययन गर्दा रिट निवेदकले श्रव्य, श्रव्यदृष्य, छपाई सामग्री उत्पादन गर्ने र सेवा प्रदान गर्ने उद्देश्य बोकेको संस्था देखिन्छ । नेपाल सरकारबाट रिट निवेदकलाई जारी गरिएका विभिन्न मितिका इजाजत पत्र र विवादमा रहेको इजाजत अन्य नं. १।०६२।०६३ को इजाजतपत्रबाट पनि निवेदक प्रा.लि. मनोरञ्जनात्मक शिक्षामूलक र समाचार मूलक कार्यक्रम प्रसारण गर्ने संस्था हो भन्नेमा विवाद देखिदैन । सो कुरामा विपक्षीहरूले पनि असहमति जनाएको देखिदैन ।

६. विवादको विषय रेडियो प्रसारणसम्बन्धी हो । रेडियो यन्त्र सबभन्दा पुरानो विद्युतिय प्रसारण माध्यम मान्न सकिन्छ । रेडियोबाट समाचारमूलक, शिक्षामूलक, मनोरञ्जनमूलक लगायत सरकारी काम कारवाहीका बारेमा जनतालाई सरल तरिकाले सुसूचित गर्न सकिने विषय भएकोले विवादको विषयमा प्रवेश गर्नु अगाडि नागरिकहरूको सुसूचित हुने हक र प्रकाशन तथा प्रसारण सम्बन्धमा केही कुरा विवेचना गर्नु

आवश्यक देखियो । सुसूचित र चनाखो नागरिक नै लोकतान्त्रिक गणराज्यको बल र शक्ति हो, सरकारको Mandate हो । गलत सूचना सम्प्रेषण गरिएको नागरिक, Miss-informed नागरिक, सुसूचित नै नगरिएको non-informed नागरिक र Dis-informed नागरिक लोकतान्त्रिक गणराज्यका बल र शक्ति हुन सक्दैनन् । अर्थात् सरकारको बल र Mandate भनेको नागरिक भएको कारण सरकारले जहिले पनि नागरिकलाई सुसूचित अर्थात् informed अवस्थामा राख्नुपर्दछ ।

७. सरकारले आफ्नो नागरिकलाई सरकारको काम कारवाहीको बारेमा सदा सुसूचित अवस्थामा राख्नुपर्दछ भन्ने कुरा र नेपालमा लिखित संविधानले सुसूचित हुने हक प्रदान गर्नुभन्दा सताब्दियौं अगाडि देखि तात्कालीन शासकहरूले पनि त्यतिबेलाका जनतालाई सुसूचित गर्ने गर्दथे भन्ने प्रमाण हाम्रा मन्दिर, पाटी पौवा, घरका भित्ताहरूमा देखिने Inscription हरूबाट देखिन्छ । काठमाडौं, ललितपुर र भक्तपुरका मन्दिरहरूमा जडान गरिएका घण्टा, मन्दिरमा प्रयोग गरिएका काठ, हुंगा वा ताम्रपत्र वा शिलापत्रमा कुँदिएको लेखहरूबाट मन्दिर कसले कर्हिले किन बनायो त्यसको विवरण कुँदिएको देखिन्छ । यस्को अर्थ त्यतिबेलाका जनतालाई सुसूचित गरेको हो । त्यसैगरी गुठी स्थापना गर्दाका लेखहरूबाट गुठी कसले किन कसरी राखेको हो त्यसको विवरण दिएको हुन्थ्यो । उक्त कुरा जनतालाई सुसूचित गर्नु हो । यसबाट यो प्रमाणित हुन्छ कि त्यतिबेला नेपालमा कार्यपालिका, व्यवस्थापिका, न्यायापालिका अर्थात् Separation of power सहितको लिखित संविधान नभएपनि र मौलिक हकको अवधारणा नै नभएपनि त्यतिबेलाका शासकहरूले वा गुठी स्थापना गर्नेहरूले गुठी स्थापना गर्दा वा मन्दिर निर्माण गर्दा वा पाटी पौवा निर्माण गर्दा हुंगामा, भित्तामा, घण्टामा Inscription गरी मन्दिर कसले कसरी किन र

कहिले स्थापना गयो वा गुठी कसले किन कसरी स्थापना गयो भन्ने कुराको जनतालाई सुसूचित गर्नुपर्छ भनेर नै त्यस्तो Inscription द्वारा सुसूचित गरेको हो । अतः नेपालमा जनतालाई सुसूचित गर्ने व्यवस्था हामीकहाँ लिखित संविधान लागू हुनुभन्दा धेरै अगाडिदेखि त्यतिवेलाका City state ले पनि नेपाली नागरिकलाई सुसूचित हुने हक प्रदान गरेको मान्नुपर्छ । त्यतिवेला लिखित संविधानले सुसूचित हुने हक प्रदान नगरेपनि त्यतिवेलाका शासकहरूले गरेको माथि उल्लिखित महत्वपूर्ण कामको आधारमा जनतालाई सुसूचित गर्ने गरेको देखिन्छ ।

८. सूचना प्राप्त गर्ने हकसँग वाक् तथा प्रकाशन स्वतन्त्रताको हक पनि गाँसिएको हुन्छ । मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्र, १९४८ को धारा १९ मा प्रत्येक व्यक्तिलाई वाक् तथा प्रकाशनको मानव अधिकार प्राप्त हुने व्यवस्था छ । वाक् तथा प्रकाशन स्वतन्त्रता भित्र राज्यको हस्तक्षेप विना आफ्नो Opinion Hold गर्ने हक समेत समावेश भएको हुन्छ । Universal Declaration of Human Rights, 1948 को धारा १९ यस प्रकार छ -

Everyone has the right to freedom of opinion and expressions without interference and to seek, receive and impart information and ideas through any media and regardless of frontiers भनिएको छ ।

९. अमेरिकी महाद्विपको American Declaration of the Rights of Man १९४८ (संयुक्त राज्य अमेरिका होइन) को धारा १ मा Every human being has the right to life Liberty and the security of his person भनी हाम्रो संविधानको धारा १२ ले स्वतन्त्रताको हकको व्यवस्था जस्तो अमेरिकी राज्यका सदस्य राष्ट्रका प्रत्येक सार्वभौम राष्ट्रका नागरिकलाई प्राप्त हुनुपर्ने धारणा आयो । यही Declaration को धारा ४ मा Every person has the right to freedom of

investigation of opinion and of Expression and dissemination of ideas, by any medium whatsoever भन्ने पनि व्यवस्था हुनुपर्ने धारणा आयो ।

American convention on Human Rights (जसलाई Pact of SAN JOSE, COSTA RICA १९६९ पनि भनिन्छ) यसले र युरोपको Rome Convention for the protection of Human Rights and Fundamental freedoms १९५० ले पनि UDHR 1948 को धारा १९ को वाक् तथा प्रकाशन स्वतन्त्रता र जनताको सुसूचित हुने हक सरहको अधिकार प्रत्येक व्यक्तिको लागि अपरिहार्य प्रकृतिको हक हुनुपर्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ ।

UDHR को धारा १९ को अधिकार सरह यो व्यवस्था पछि १९६६ मा Treaty Body को रूपमा पक्ष राष्ट्रहरूको लागि बाध्यात्मक व्यवस्था हुनेगरी सूचित हुने अधिकार International Convention on Civil and Political Rights 1966 (ICCPR) को धारा १९ मा आएको देखिन्छ । ICCPR को धारा १९(१) मा Everyone shall have the right to hold opinions without interference, धारा १९(२) मा Everyone shall have the right to freedom of expression, this rights shall include freedom of seek, receive, and impart information and ideas of all kinds regardless of frontiers, either orally, in writing or in print, in the form of art, or through any other media of his choice . भन्ने उल्लेख भएको छ । त्यसै गरी ICCPR को धारा १९(३) मा The exercise of the rights provided for a paragraph 2 of this Article carries with it special duties and responsibilities. It may therefore be subject to certain restrictions, but these shall only be such as are provided by law and are necessary:

a. For respect of the rights or reputations of others,

b. For the protection of national security or of public order (ordre public), or of public health or morals.

१०. नागरिकको सुसूचित हुने हक र सरकारको कामको पारदर्शिता यी दुई कुरा जनताका मौलिक हक, स्वतन्त्र न्यायपालिका र प्रजातान्त्रिक राजनीतिक व्यवस्था र कानूनको शासनद्वारा संचालित राष्ट्रको विशेषता हुने । सरकारले आफूले गरेको सबै काम कारवाहीहरू (केही Exception बाहेक) जनतालाई सुसूचित गराउनुपर्दछ । सरकारले गरेका कामकारवाहीको बारेमा जनतालाई सुसूचित गराउनु नै लोकतान्त्रिक सरकारको विशेषता हो । जनताको सुसूचित हुन पाउने हकमा केही Exception हरू छन् । ती हुन् :-

- (क) सरकारको अन्य बाहिरी राष्ट्रहरूसँगको अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध,
- (ख) राष्ट्रिय सुरक्षासम्बन्धी विषय,
- (ग) अपराध अनुसन्धान र नियन्त्रणसम्बन्धी विषय,
- (घ) नागरिकको गोपनीयताको हकसम्बन्धी विषय,
- (ङ) विचाराधीन अवस्थामा रहेको देशको आर्थिक मौद्रीक वित्तीय नीतिगत विषयहरू,
- (च) विभिन्न पेशासम्बन्धी Privileged Communication सम्बन्धी विषय ।

११. उपरोक्त विषयहरू बाहेक अन्य विषयमा सरकारले आफ्नो नागरिकहरूलाई सुसूचित गराउने सरकारको कर्तव्य हो भने सरकारले सुसूचित नगराए सुसूचित हुनको लागि माग गर्न पाउने नागरिकको अधिकार हो । उपरोक्त विषयमा रेडियोको महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ । सरकारको काम कारवाहीको Transparency अर्थात् नागरिकहरूको सुसूचित हुने अधिकारको कार्यान्वयन आम सन्चारका माध्यमहरू मध्येको रेडियो प्रसारणबाट पनि कार्यान्वयन हुन्छ ।

१२. प्रजातन्त्र भनेको विधायिकाका सदस्यहरूलाई जनताले ४ वा ५ वर्षका लागि आवधिक चुनावमा भाग लिई भोट दिई चुनेर पठाएपश्चात् अर्को ४ वा ५ वर्षका लागि चुप लागेर बस्ने व्यवस्था होइन । प्रजातन्त्र भनेको आफूले चुनेर पठाएका प्रतिनिधिहरूले के कस्तो काम गरे, जनताको aspiration र Expectation अनुसार काम गरेको छ, छैन सूचना माग गरी उनीहरूको कामको Evaluation र observation गर्ने पनि हो । सुसूचित हुने हकले सुसज्जित आजका जनताको काम भनेको आफूले चुनेर पठाएको प्रतिनिधिको कामको Continuous monitor गर्नु पनि हो । तर यी सबै उत्तरदायित्व तवमात्र पूरा हुन संभव हुन्छ जव जनता सुसूचित हुन्छन् । बेलायतको अदालतले ALL ER ४०० RV secretary of state को मुद्दामा The common law recognized the fundamental rights of the public to know what the government has been transacting in it's name. भनी सरकारी काम कारवाहीको जानकारी पाउने जनताको मौलिक हक हो भन्ने व्याख्या गरेको देखिन्छ । जनता सुसूचित हुने प्रभावकारी र सबभन्दा पुरानो माध्यम रेडियो प्रसारण हो ।

Media बाट जनताले सुसूचित हुने अधिकारका सम्बन्धमा भारतको सर्वोच्च अदालतले Peoples union for civil liberties vs union of India (A-I-R 2003 sc 2363) को मुद्दामा - Now it is obvious from the consitution that we have adopted a democratic form of Government, where a society has choosen to accept democracy as its creedalfaith. It is elementary that the citizen's ought to know what that Government is doing. The citizens have a right to decide by whom and by what rules they shall be governed and they are entitled to call on those who governed on their behalf to account for their conduct. No democratice Government Can survive without accountability and the basic

postulates of accountability is that the people should have information about the functioning of the Government . It is only if people know how Government is functioning that they can fulfill the role which democracy assigns to them and make democracy a really effective participatory democracy. The citizen's right to know the facts the true facts about the administration of the country is this one of the pillars of democratic state भन्ने व्याख्या गरेको देखिन्छ ।

१३. यस अर्थमा सुसूचित हुने अधिकार Ends हो भने सुसूचित गर्ने साधन Means हो । Means भनेको Media हरू हुन् । Means को अभावमा Ends प्राप्त हुन सक्दैन । लक्ष्य Ends हो तर लक्ष्य प्राप्त Means बाट मात्र संभव हुने हुँदा Means को रूपमा रहेका रेडियो प्रसारणलाई बाहेक गरेर प्रजातान्त्रिक र लोकतान्त्रिक व्यवस्था ले Function गर्न सक्दैन । त्यसैले प्रजातन्त्रमा वाक् र प्रकाशन स्वतन्त्रता तथा सुसूचित हुने हकलाई lifehood of democracy भनिन्छ । भारतको सर्वोच्च अदालतले प्रजातन्त्र जनताको सुसूचित हुने हक र वाक् तथा प्रकाशन स्वतन्त्रताको हकको सम्बन्धमा SP Gupta vs union of India को मुद्दामा The concept of open Government is the direct emanation of the right to know which seems to be implicit in the right of free speech and expression guaranteed under Art 19 (a) Therefore disclosure of information in regard to the functioning of the Government must be the rule and secrecy an exception भनिएको देखिन्छ ।

स्वस्थ लोकतान्त्रिक र प्रजातान्त्रिक व्यवस्थाको मूल्य, मान्यता, विशेषता र महत्व भनेकै Exception बाहेक सम्पूर्ण कुराहरूको बारेमा सुसूचित जनताहरू हुन् ।

१४. वेलायतका प्रधानमन्त्री Sir Winston Churchill ले प्रजातन्त्र र Openness को बारेमा भनेको कुरा यहाँ उल्लेख गर्नु वाञ्छनीय हुन आउँछ । Churchill ले

प्रजातन्त्रको बारेमा at the bottom of tribute paid to democracy is the littleman, in a little booth with a little pencil making a little cross on a little bit of a paper भनेको पाइन्छ । यसको अर्थ प्रजातन्त्रमा सरकार बन्ने भनेको त्यही साधारण नागरिकले पठाएको व्यक्तिबाटै आफू प्रशासित हुने हो । त्यसैले आफैले पठाएको व्यक्तिले आफैलाई कसरी प्रशासित गर्दैछ भन्ने कुरा सार्वजनिक रूपले सबैले थाहा पाउनु पर्छ भन्ने हो ।

१५. नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा १५ र २७ यहाँ महत्वपूर्ण देखिन्छ । धारा २७ ले प्रत्येक नागरिकलाई सार्वजनिक सरोकारको विषयमा सूचना माग्ने र पाउने हकलाई मौलिक हकको रूपमा राखेको देखिन्छ । यसै गरी धारा १५ मा प्रकाशन प्रसारण तथा छापाखाना सम्बन्धी हकलाई पनि मौलिक हकको रूपमा राखेको हुँदा दुबै हकहरू Enforceable मौलिक हकको रूपमा राखिएको देखिन्छ । धारा २७ को व्यवस्थाले सार्वजनिक सरोकारको कुनै पनि विषयमा नागरिकले राज्यसँग सूचना माग्ने र पाउने हक राख्दछ । पारदर्शी सरकार जनताप्रति र संविधानप्रति Accountable सरकारले सार्वजनिक सरोकारको विषयमा नागरिकले जानकारी माग्नुभन्दा पहिलेनै आफैले जनतालाई सुसूचित गर्न पनि पर्दछ । यसरी सुसूचित गर्दा विभिन्न माध्यमबाट गर्न सक्दछ । टि.भी, रेडियो, इलेक्ट्रोनिक मिडियाबाट प्रिन्ट मिडियाबाट वा आफैले विज्ञप्ती जारी गरी कुनै पनि प्रकारबाट जनतालाई सुसूचित गर्न सक्दछ । प्रजातान्त्रिक सरकारको विशेषता भनेको पारदर्शिता हो । सरकारले सरकारी कामकाज गर्दा पारदर्शितालाई पूर्णरूपले पालन गरी काम गरेमा जनताले Red Tapism, भ्रष्टाचार र ढिला सुस्तीको मारबाट पीडित हुन पर्दैन । सुसूचित हुने हकले सरकारलाई जनताप्रति पनि Accountable बनाउँदछ । सरकारी कामको पारदर्शिता र जनतालाई प्राप्त सुसूचित हुने

हकले सरकारलाई जहिले पनि सही मार्गमा डोर्‍याउछ । धारा २७ मा भएको नागरिकहरूको सुसूचित हुने हकले एक प्रकारले राज्य सञ्चालन गर्ने सरकारको विरुद्ध Checks and balances को काम गर्दछ ।

१६. प्रत्येक नागरिकले देशमा के भइरहेको छ सरकारले आफ्नो संवैधानिक कर्तव्य र काम कारवाही कसरी गर्दछ भन्ने समसामयिक विषयदेखि लिएर देशको राजनीतिक, सामाजिक, आर्थिक, औद्योगिक, कृषि, वैदेशिक सम्बन्ध लगायत राष्ट्रले दैनिक रूपमा गर्ने काम र पछिल्ला गतिविधि समेत थाहा पाउने र जानकारी राख्न पाउने प्रत्येक नागरिकको मौलिक हक हो । यस्ता हकको प्रचलनको लागि रेडियो जस्तो प्रसारण माध्यमको भूमिका महत्वपूर्ण रहन्छ ।

१७. देशको भौगोलिक अवस्था, आर्थिक अवस्था, यातायातको अवस्था, बेलाबेलामा भएका शान्ति सुरक्षासम्बन्धी समस्या र नागरिकहरूको शैक्षिकस्तर समेतका कारणले गर्दा आम सञ्चारका साधनमध्ये रेडियोनै सुसूचित हुने बढी प्रभावकारी माध्यम देखिन्छ । एकातिर जनतालाई सरकारको दैनिक गतिविधि र काम कारवाहीको बारेमा सुसूचित हुने अधिकार प्राप्त छ भने अर्कोतिर जनतालाई सुसूचित गर्ने सरकारको नैतिक मात्र होइन संवैधानिक कर्तव्य समेत हो, तसर्थ उपरोक्त यथार्थतामा जनता सुसूचित हुन पाउने हकको प्रचलनमा प्रभावकारी र कम खर्चिलो तरिकाले सक्रिय भूमिका खेल्ने माध्यम रेडियो नै देखिन्छ । यस्तो विषयमा सरकारले रेडियो ऐन लगायत सम्बद्ध ऐनको जनताको सुसूचित हुने हकलाई ध्यानमा राखी सरकारले रेडियो ऐनको दफा २(क) को व्याख्या गर्दा Progressive र Purposive व्याख्या गर्नुपर्छ ।

१८. लोकतान्त्रिक शासन व्यवस्था भनेको पारदर्शिता, सुशासन र स्वच्छ प्रशासनमा आधारित र संचालित हुने व्यवस्था

भएकोले नागरिकको धारा २७ को सुसूचित हुने हकलाई कुनै तरहबाट अवरोध आउन नदिन धारा १५ मा प्रकाशन, प्रसारण तथा छापाखानासम्बन्धी हकमा प्रतिबन्ध लगाउन नपाउने, बन्द जफत वा दर्ता खारेज गर्न नपाउने गरी Guarantee गरेको देखिन्छ । तर सरकारको मिति २०६५।६।१७ को निर्णय धारा २७ र १५ को व्यवस्था र मनसायविपरीत देखियो ।

१९. नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्को मिति २०६५।६।१७ को निर्णय हेरिएमा राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ र राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ बमोजिम रेडियो (एफ.एम समेत) टेलिभिजन तथा केवल टेलिभिजन प्रसारण संस्थाहरूले बुझाउनु पर्ने देहाय बमोजिमको नवीकरण शुल्क एवं रोयल्टी शुल्क मिनाहा दिने प्रसारणमा रहेका रेडियो (एफ.एम. समेत) प्रसारणमा रहेका टेलिभिजन (भू-उपग्रही तथा भू-सतही) तथा नियमित रूपमा नवीकरण हुँदै आएका केवल प्रसारण संस्थाहरूको आ.व. २०६५।०६६ को नवीकरण दस्तूर र सोमा लाग्ने थप जरीवाना र उल्लिखित संस्थाहरूबाट आ.व. २०६५।०६६ मा बुझाउनुपर्ने आ.व. ०६४।०६५ को रोयल्टीको ५० प्रतिशत मिनाहा गर्ने तथा उपरोक्तानुसारका संस्थाहरूले आ.व. २०६५।०६६ का लागि नवीकरण गर्न राजस्व खातामा नवीकरण दस्तूर जम्मा गर्न निवेदन दिएको भए फिर्ता गर्न अर्थ मन्त्रालयले सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयलाई रकम निकासी दिने भनी निर्णय भएको देखिन्छ ।

२०. रेडियो ऐन, २०१४ को दफा २(क) मा रेडियो यन्त्र भन्नाले लगातार तारको कनेक्सन बिना रेडियो तरंगद्वारा श्रव्य चित्र वा संकेत प्राप्त गर्ने वा पठाउने कामको निमित्त प्रयोग गरिने देहायका यन्त्रहरू संभन्नु पर्छ भन्ने उल्लेख छ :

- (१) डिस एन्टेना लगायत सबै प्रकारका सेटेलाइट रिसिभिङ्ग सिस्टमहरू
- (२) रेडियो स्पेक्ट्रमअन्तर्गत पर्ने ३० किलो हर्जदेखि ३००० गिगाहर्ज फिक्वेन्सीका देहायका :-

- (क) एल.एफ., एफ.एम., एच.एफ., भी एच. एफ., यु.एच.एफ., एस.एफ.एच., ई.एच.एफ., ट्रान्समिटर एवं सञ्चार साधनहरू
- (ख) रेडियो ट्रान्समिटर
- (ग) टेलिभिजन ट्रान्समिटर
- (घ) वायरलेस ट्रान्समिटर
- (ङ) वाकीटकी
- (च) कर्डलेस टेलिफोन
- (छ) भिडियो सेन्डर, एमेच्योर रेडियो
- (ज) इन्मासाई लगायत सबै प्रकारका सेटेलाइट सञ्चार साधनहरू -
- (३) कर्डलेस माइक्रो फोन
- (४) रेडियो कन्ट्रोल खेलौना तथा मोडेलहरू
- (५) रेडियो रिसिभर टेलिभिजन रिसिभर, भिडियो मनिटर र
- (६) नेपाल सरकारले समय समयमा नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी रेडियो यन्त्र भनी तोकिएका यन्त्रहरू भन्ने कुरा उल्लेख भएको देखिन्छ।

२१. यसैगरी राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा २(क) मा प्रसारण भन्नाले इसारा, आवाज, आकृति तस्वीर वा अन्य यस्तै प्रकारबाट आम जनताले जानकारी पाउन सक्ने गरी पठाउने रेडियो सञ्चार सेवा संभन्नु पर्छ भन्ने उल्लेख छ भने सोही ऐनको दफा २(ड) मा प्रसारण संस्था भन्नाले यस ऐनवमोजिम कार्यक्रम प्रसारण गर्न इजाजत पत्र प्राप्त व्यक्ति वा संगठित संस्था संभन्नुपर्छ भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ। सोही ऐनको दफा २(च) मा स्याटेलाइट भन्नाले विभिन्न सामग्री प्राप्त गर्न वा अन्यत्र पठाउनको लागि अन्तरिक्षमा अवस्थित भू-उपग्रह संभन्नुपर्छ भन्ने व्यवस्था भएको पाइन्छ।

२२. माथि उल्लिखित कानूनी प्रावधान, निवेदकले प्राप्त गरेको इजाजत पत्र निवेदक प्रा.लि. को प्रवन्ध पत्रमा भएको प्रावधानहरूलाई अध्ययन गर्दा रिट निवेदकले प्राप्त गरेको इजाजत पत्र राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को प्रयोजनका लागि रेडियोको परिभाषाभित्र पर्ने भन्ने स्पष्ट देखिन आयो। रिट

निवेदक कम्पनी उल्लिखित व्यवस्था वमोजिम रेडियोको परिभाषा भित्र एफ.एम. नपर्ने भनी विपक्षी सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयबाट रिट निवेदकलाई मन्त्रिपरिषद्को मिति २०६५।६।१७ को निर्णयअनुरूपका नवीकरण दस्तूर थप जरीवाना र रोयल्टीवापतको रकम छुट दिन नमिल्ने भनी गरेको मिति २०६५।१०।३ को पत्राचारबाट नेपाल सरकारको निर्णय रेडियोको कानूनी परिभाषाविपरीत भई स्वेच्छाचारी मान्नुपर्ने हुन आयो। कानूनको प्रयोग र व्याख्या गर्दा सम्बन्धित विषयवस्तुको Usage, Practice र मान्यताअनुकूल उदार र फराकिलो गर्नुपर्छ, संकुचित होइन।

२३. रेडियो ऐन, २०१४ को परिभाषाको उक्त दफाअनुसार निवेदक कम्पनी रेडियोबाट समाचार समेत प्रसारण गर्ने उद्देश्यले स्थापित कम्पनी भएको र सरकारद्वारा जारी इजाजत पत्रबाट निवेदक कम्पनी समाचार समेत प्रसारण गर्ने अधिकार सम्पन्न र इजाजतपत्र प्राप्त संस्था भन्ने देखिन्छ। निवेदक रेडियोको परिभाषाभित्र पर्ने भएपछि नेपाल सरकारको उक्त निर्णयानुसारका छुट सुविधाहरू रिट निवेदकले नपाउने भन्न मिल्दैन। त्यस्तो पत्राचार स्वेच्छाचारी, कानूनप्रतिकूल र असमान मान्नुपर्ने र सो पत्राचार एवं सोसँग सम्बन्धित कामकारवाही समानताको हकको संवैधानिक प्रत्याभूति समेत प्रतिकूल रहे भएको देखिन आयो।

२४. सार्वजनिक महत्वको विषय लगायत राष्ट्रिय गतिविधिका हरेक पक्षका सूचनाहरूबाट नागरिक सुसूचित हुन पाउने मौलिक हकको प्रत्याभूतिका लागी संवाहकका रूपमा रहेको रिट निवेदकले आफ्नो संस्था विपक्षी सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयका व्यवहारका कारण बन्द नै गर्नुपर्ने स्थिति सिर्जना हुन जाने भएकोले उक्त प्रा.लि. ले आ.व. २०६५।०६६ का लागि नवीकरण दस्तूर रु.२,२०,०००।- थप जरीवाना रु.२,२०,०००।- र रोयल्टी वापत रु.८३,२२७।५१ बुझाइसकेको भन्ने देखिएको छ। नेपाल सरकारको मिति

२०६५।६।१७ को निर्णयमा त्यस्ता रकमहरू बुझाइसकेको भए फिर्ता पाउने भन्ने समेतको उल्लेखन भएको र निवेदक कम्पनी रेडियोको परिभाषा र दायरा भित्र पर्ने संस्था भएकोले उक्त निर्णयअनुसारको सुविधाहरू प्राप्त गर्न कानूनले बन्देज नलगाएको अवस्था हुँदा सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयले उक्त सुविधा दिन नमिल्ने भनी गरेको ०६५।१०।३ को पत्राचार एवं सोसँग सम्बन्धित अन्य कार्यहरू उत्प्रेषणको आदेशद्वारा वदर गरिदिएको छ। रिट निवेदकले मन्त्रपरिषद्को मिति २०६५।६।१७ को निर्णयअनुरूपको नवीकरण दस्तूर थप जरीवाना र रोयल्टीबापतको रकम छुट पाउने देखिँदा निवेदकले बुझाइसकेको उक्त रकमबाट तिर्नुपर्ने खास दस्तूर कट्टा गर्दा उक्त रकम बढी हुन आएमा बढी भएको रकम फिर्ता दिनु भनी विपक्षीहरूका नाममा परमादेशको आदेश समेत जारी गरिदिएको छ। विपक्षीहरूको जानकारीको लागी यो आदेशको प्रतिलिपि महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् विपक्षीहरूलाई पठाइदिनु। प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमबमोजिम बुझाई दिनु।

उक्त रायमा म सहमत छु।

न्या.गिरीशचन्द्र लाल

इति संवत् २०६६ साल मंसिर १ गते रोज २ शुभम्...

इजलास अधिकृत: नारायणप्रसाद रेग्मी

निर्णय नं. ८३००

वैशाख, २०६७

सर्वोच्च अदालत संयुक्त इजलास

माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ

माननीय न्यायाधीश श्री राजेन्द्रप्रसाद कोइराला

संवत् २०६१ सालको रिट नं. ३४७७

आदेश मिति: २०६६।७।१६।२

विषय :- उत्प्रेषण समेत।

निवेदक: जिल्ला पर्सा गा.वि.स. अमरपट्टी वडा

नं. ६ इटियाही स्थित कविर पन्थी

मठको पुजारी एवं सञ्चालक स्वर्गीय

हरिदास बैरागीको चेला ऐ.ऐ. बस्ने
सतन भगत

विरुद्ध

विपक्षी: जिल्ला प्रशासन कार्यालय, पर्सा
वीरगञ्ज समेत

- संस्था दर्ता गर्ने हक संस्थापकहरूको हुने भए पनि कसैको निजी गुठी हकमा असर पार्ने गरी संस्था राख्न दर्ता गर्न वा सो नाताले कार्य गर्न नपाइने।
- मठको सम्पत्ति एक ढंगले परम्परादेखि नै व्यवस्था भएकोमा मठका सम्बन्धित हकदारहरूको सहमतिवेगर अन्य वेसरोकार व्यक्तिहरू सम्मिलित भई संस्था खडा गरी व्यवस्थापन हस्तान्तरण गर्न समेत नमिल्ने।
- साविकदेखि मठको सेवा गरी मठको जग्गा लगायत सम्पत्ति संरक्षण गरी आएका व्यक्तिहरूसँग सरोकार नै नराखी सोही मठको नामबाट अर्को छुट्टै संस्था दर्ता गर्नुको औचित्य नदेखिने।

(प्रकरण नं. ४)

- आफ्नो हितअनुसार संस्था खडा गरी कार्य गर्ने स्वतन्त्रता रहने भए पनि धार्मिक हक एवं कर्तव्य निर्वाह गरेको कुरामा दखल दिने उद्देश्यले भने त्यस्तो संस्था खडा गरी सञ्चालन गर्न नपाउने।

(प्रकरण नं. ५)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री
किशोर अधिकारी

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री
सरोज खड्का

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३, १९(२), २३(२)
- गुठीको ११ नं.
- अ.व. २९

आदेश

न्या.कल्याण श्रेष्ठ: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(२), ३२ नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८८(२), २३ अन्तर्गत पर्न आएको प्रस्तुत निवेदनको सर्क्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छः-

जिल्ला पर्सा गा.वि.स. अमरपट्टी वडा नं. ६ इटियाहीमा पूर्व कालदेखि कविर पथीहरूको मठ रहिआएको छ । मठको देव-देवताको पुजा-आजा, धर्म, सदावर्त, साधु सन्त अभ्योगतहरूको भोजन आदि आवश्यक काम चलाउन भेषधारी जिजु गुरु रामऔतार दासले गुठीको ११ नं. बमोजिम गुठी नराखी निजको नाम दर्ताको जग्गाहरूको आयस्ताबाट काम चलाई मठको रेखदेख संरक्षण समेत गरी आउनु भएको अवस्था आफ्नो कालगतिले परलोक हुनुभयो । निजपछि वादीको चेला सुर्जदास वैरागीले सो जग्गाहरू निजको नाममा नामसारी गरी मठको पूजाआजा समेत सोही जग्गाहरूको आयस्ताबाट चलाई आउँदा निज पनि परलोक हुनुभयो । निज सुर्जदास परलोक भएपछि निजको चेला हरिदास वैरागीले सोही जग्गाहरूको आयस्ताबाट साविकबमोजिम नै मठको पूजाआजा समेत चलाई आउनु भएकोमा निज पनि २०५७।१।१३ मा परलोक हुनुभयो । निज हरिदास वैरागीको एक मात्र चेला म निवेदक हुँ । गुरु हरिदास परलोक भएपछि सोही जग्गाहरूको आयस्ताबाट साविकबमोजिम मठको नित्य पूजाआजा, अभ्योगतहरूको भोजनादी म निवेदकले नै गरी मठको सञ्चालन एवं संरक्षण समेत गरी आइरहेको छु ।

उक्त मठको जिल्ला पर्सा अमरपट्टी गा.वि.स. वडा नं. ६ का विभिन्न कित्ता जग्गा भएकोमा साविकमा रामऔतार दासका नाममा

दर्ता भएका जग्गाहरू निजको परलोक पश्चात् निजका चेला सुर्ज (सूर्य) दास वैरागीका नाममा भू. प्र. का. को मिति २०२८।८।५ को निर्णयबाट नामसारी भई ज.ध.प्र. पूर्जा समेत प्राप्त छ । निज सूर्यदास वैरागीको मृत्युपश्चात् ती जग्गाहरू निवेदकका गुरु हरिदास वैरागीको नाममा नामसारी भै ज. ध. प्र. पूर्जा समेत प्राप्त छ । उक्त जग्गाहरू मध्ये कि. नं. ३९५ को जग्गा क्षेत्रफल ०-४-१ मध्ये ०-०-७ जग्गा सूर्यदासले विक्रम राउत कुर्मी (प्रत्यर्थी नं. ४) लाई २०३७।७।२४ मा वकसपत्र गरी दिएको निवेदकका पिता गुरु हरिदास वैरागीले लिखत बदर समेत मुद्दा गर्नु भएकोमा उल्लिखित जग्गा गुठीको महलको ११ नं. बमोजिम जग्गा कायम भै उल्लिखित लिखत बदर हुने गरी पुनरावेदन अदालत हेटौडाबाट मिति २०५०।२।३ मा फैसला भई अन्तिम भै वसेको छ । त्यसैगरी सूर्यदास वैरागी दिने र देश बन्धुलाल कायस्थ लिने भै पारित भएको २०३७।१०।१३ को राजीनामा जालसाजी घोषित गरी लिखत बदर समेत गरिपाउँ भन्ने मुद्दा पिता हरिदास वैरागीले गरेकोमा पुनरावेदन अदालत हेटौडाबाट उल्लिखित जग्गा गुठीको ११ नं. बमोजिम नै ठहरी मिति २०५०।२।३ मा फैसला भई अन्तिम भै वसेको छ । माथि लेखिएबमोजिम उक्त इटियाही मठ गुठीको महलको ११ नं. अन्तर्गतको जग्गा भई तिरो तिरी आएको आयस्ताबाट देव देवताको पूजा पाठ गरी बाँकी शेष खान पाउने र दर्ता वाला भेषधारी मरेपछि चेला छोराहरूमा सदै जाने व्यहोरा स्पष्ट छ । जुन कुरा मैले विभिन्न मुद्दाहरू सकार गरी अन्तिम भई वसेवाट पनि स्पष्ट भएको छ ।

यसै क्रममा मठको सम्पत्ति हत्याउने उद्देश्यबाट प्रेरित भई प्रत्यर्थी विक्रम राउतले २०६१।४।२५ गते द.नं. ५२ मा रामऔतार दास मठ गठन गर्ने विधान र निवेदन पेश गरी आफ्नै अध्यक्षतामा जि. प्र.का. पर्सामा प्रमाण

पत्र नं. ७८६ मिति २०६१।५।१८ मा रामऔतार दास मठ सेवा समिति गठन गरेको रहेछ।

एकपटक गुठीको सम्पत्ति हिनामिना गरी असफल भइसकेका व्यक्ति विक्रम राउत कुर्मिले निजकै अध्यक्षतामा गठन गरेको रामऔतार दास मठ सेवा समिति प्रत्यर्थी नं. १ र २ ले गठन गर्ने गरी गरेको निर्णय एवं द. नं. ७८६ मिति २०६१।५।१८ मा जारी गरिएको प्रमाण पत्रले नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११(१) तथा मुलुकी ऐन, गुठीको महलको ११ नं. ले मलाई प्रदान गरेको हकाधिकारमा समेत आघात पुगेकोले उत्प्रेषण लगायत जो चाहिने आज्ञा आदेश वा पूर्जा जारी गरी प्रत्यर्थीहरूले गठन गरी प्रत्यर्थी १ र २ ले जारी गरेको मिति २०६१।५।१८ द. नं. ७८६ को रामऔतार दास मठ सेवा समिति बदर एवं खारेज गरी मुलुकी ऐन गुठीको महलको ११ नं. बमोजिम निवेदकलाई प्राप्त हक अधिकार संरक्षण गरिपाऊँ भन्ने समेत रिट निवेदन व्यहोरा।

यसमा के कसो भएको हो। निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्याद बाहेक १५ दिन भित्र सम्बन्धित मिसिल साथ राखी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् लिखित जवाफ पठाउनु भनी रिट निवेदनको एक प्रति नक्कल साथै राखी विपक्षी जिल्ला प्रशासन कार्यालय, पर्सा वीरगञ्जलाई सूचना पठाई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाई दिनु। निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्याद बाहेक १५ दिन भित्र लिखित जवाफ लिई आफै वा आफ्नो प्रतिनिधिद्वारा उपस्थित हुनु भनी रिट निवेदनको १ प्रति नक्कल साथै राखी विपक्षी राम औतार दास मठ सेवा समिति जिल्ला पर्सा गा.वि.स. अमरपट्टी वडा नं. ६ समेतलाई सम्बन्धित जिल्ला अदालतमार्फत् सूचना पठाई

लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने समेत यस अदालतबाट भएको मिति २०६१।१२।३१ को आदेश।

जिल्ला पर्सा गा.वि.स. अमरपट्टी वडा नं. ६ कि. नं. १ मा स्थित कवीरपन्थी मठको श्रीसम्पत्तिको संरक्षण, सम्बर्धन र विकासको लागि स्थानीय समुदायको सल्लाह र सहमतिबाट “श्री रामऔतार दास मठ सेवा समिति” नामक संस्था दर्ता गर्न प्रस्तावित विधान पदाधिकारीहरूको नामावली, नागरिकताको प्रतिलिपि एवं जिल्ला विकास समिति, पर्साको च.नं. १२६, मिति २०६१।०४।२४ गतेको संस्था दर्तासम्बन्धी सिफारिश साथ प्रस्तावित विधानमा उल्लिखित कार्य समितिका अध्यक्ष विक्रम राउत कुर्मिले यस कार्यालयमा मिति २०६१।०४।२५ गते निवेदन दर्ता गरेपछि यस कार्यालयबाट पदाधिकारीहरूको चाल चलन, संस्था दर्ता गर्दा विवाद आउने नआउने सम्बन्धमा गुठी संस्थान एवं सम्बन्धित गा.वि.स. मा समेत बुझदा जिल्ला प्रहरी कार्यालय, पर्साको च.नं. ६५४, मिति २०६१।०४।२६ गतेको पत्र-१, गुठी संस्थान, शाखा कार्यालय वीरगञ्जको च.नं. ४९, मिति २०६१।०५।०९ को पत्र-१, तथा गा.वि.स. को कार्यालय अमरपट्टीको च. नं. २० मिति २०६१।०५।०७ गतेको पत्र साथ सर्जमिन मुचुल्का समेतका छानवीनका क्रममा प्राप्त आधार प्रमाणहरूबाट कवीरपन्थी मठ सञ्चालनको लागि पेश भएको “श्री रामऔतार दास मठ सेवा समिति” नामक संस्था दर्ता गर्न उपयुक्त देखिएकोले मिति २०६१।०५।१८ गतेका निर्णयअनुसार उक्त संस्था दर्ता गरी प्रमाणपत्र दिइएको हो। यसरी संस्था दर्ता ऐन, २०३४ को दफा ४ को प्रक्रिया पूरा गरी संस्था दर्ता प्रमाणपत्र दिइएको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत जिल्ला प्रशासन कार्यालयको तर्फबाट प्रस्तुत लिखित जवाफ।

विपक्षीले आफूलाई इटियाही स्थित कवीर पन्थी मठको पूजारी तथा सञ्चालक भनी पूर्णतः असत्य तथा मनगढन्ते कुरा उल्लेख गर्नु भएको छ । विपक्षी सो मठका सञ्चालक तथा पूजारी होइनन् । निज विपक्षी गृहस्थ व्यक्ति भई परिवार साथ गृहस्थ आश्रममा वस्नु भएको छ । विपक्षीले आफूलाई गुठीको पूजारी र स्व. हरिदास वैरागीको चेला भने पनि सोको कुनै प्रमाण पेश गर्नु भएको छैन । हरिदास वैरागीले सो मठ सञ्चालन गर्न वा पूजारी मुकरर गरी कुनै लिखत पारित गरी विपक्षीलाई दिनु भएको छैन । विना लिखत प्रमाण कै आधारमा विपक्षीले आफूलाई पूजारी तथा संरक्षक भनी मठको सम्पत्ति खाने दुष्प्रयास गर्नु भएको छ । विपक्षी हरिदासको चेला भए प्रमाण साथ सो जग्गा नामसारी गराउनु पर्नेमा सो केही गर्नु भएको छैन । विपक्षीले गुठीको ११ नं. को हक प्रचलनको माग गर्नु भएको छ । सो हकको लागी पूजारी वा सञ्चालक संरक्षक कायम गराउन अदालतको साधारण अधिकारक्षेत्र अन्तर्गत अ.व.२९ नं. अनुसार जिल्ला अदालतमा मुद्दा दिनु पर्नेमा सो केही नगरी असाधारण अधिकार अन्तर्गत दायर भएको प्रस्तुत रिट निवेदन लाग्न सक्ने अवस्था छैन । सो संस्थाले मुलुकी ऐन गुठीको महल ११ नं. मा “भेषधारीहरूले गुठी नराखी आफ्ना नाउँमा दरिएको वा आफ्नो हक पुग्ने जग्गाको पोत तिरो तिरी बाँकी रहेको आफूले खान पाउने आयस्ताबाट देव देवताको पूजाआजा धर्म सदावर्त इत्यादि काम चलाउने गरी राखेको वा काम चलाई आएका जग्गा ती मरिसकेपछि तिनका चेलाले लागेको पोत तिरो तिरी बाँकी रहेको आयस्ताबाट साविकबमोजिमको काम चलाई शेष बाँकी रहनेमा सो शेषसम्म खान हुन्छ । त्यस्तो जग्गा बन्धक राख्न वा हक छोडी विक्री दान वकस इत्यादि गरी दिन लिन समेत हुँदैन । मालपोत तिरो बाँकी राखे कानूनबमोजिम पजनी हुन्छ भन्ने व्यवस्था

भइरहेको पाइन्छ । सो कानूनी व्यवस्थाअनुसार पनि निवेदकले मठका जग्गा हक छाडि दिएको नदेखिएको अवस्थामा पूजाआजा, धर्म, सदावर्त गरी काम चलाउने नपाउने भन्न मिल्ने देखिएन । परम्पराअनुसारको धर्म र सम्पत्ति संरक्षण गर्ने मठ मन्दिर संरक्षण गर्ने हुनाले त्यसबाट मठको सम्पत्ति नोक्सान हुने अवस्था छैन । कानूनको प्रक्रिया अपनाई दर्ता भएको संस्था खारेज वा बदर हुन नसक्ने हुँदा रिट खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत प्रत्यर्थी राजेन्द्रप्रसाद चौरसिया समेतको लिखित जवाफ ।

यसमा, निवेदक समेत पक्ष भएको मिलापत्र बदर, जग्गा खिचोला चलन समेतका मुद्दाहरूको पुनरावेदन अदालत हेटौडाबाट २०६४।३।११ मा भएको फैसला सहितको सबकल मिसिल पुनरावेदन अदालत हेटौडाबाट र सोको शुरु मिसिल पुनरावेदन अदालत हेटौडा वा पर्सा जिल्ला अदालत वीरगञ्ज जहाँ छ भिकाई आएपछि नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतबाट मिति २०६४।७।२८ मा भएको आदेश ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदन समेतको मिसिल अध्ययन गरी रिट निवेदकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता किशोर अधिकारीले निवेदकले पुस्तौ पुस्तादेखि मठको सम्पत्ति संरक्षण गर्दै आएको कुरा विभिन्न मितिमा परेका विभिन्न मुद्दाहरूबाट पनि देखिएको छ । विभिन्न मुद्दाहरूमा अन्तिम भएर रहेका फैसलाबाट पनि मठको सम्पत्ति निवेदकहरूबाट संरक्षण भई धार्मीक कार्य सञ्चालन भएको देखिएको अवस्थामा मठको सम्पत्ति खाने उद्देश्यबाट प्रेरित भई विपक्षीहरूले संस्था दर्ता गराएको कुरा स्पष्ट भएकोले सो संस्था दर्ता गर्ने निर्णय एवं जारी गरिएको प्रमाण पत्र समेत खारेज होस् भनी र प्रत्यर्थी नेपाल सरकारका तर्फबाट उपस्थित विद्वान उपन्यायाधिवक्ता

सरोज खड्काले संस्था दर्ता भएकै कारण मठको सम्पत्ति र धर्म कार्यमा कुनै बाधा परेको छैन । सम्पत्तिको संरक्षण र व्यवस्थापन गर्न गरिएको संस्था दर्ताबाट निवेदकको कुनै संवैधानिक एवं कानूनी हक हनन् नभएकोले रिट खारेज होस् भनी गर्नु भएको बहस समेत सुनी निवेदन मागबमोजिम रिट जारी हुने नहुने के रहेछ निर्णय दिन परी निर्णयतर्फ विचार गर्दा पर्सा जिल्ला अमरपट्टी गा.वि.स. वडा नं. ६ इटियाहीको मठ गुठीको जग्गा हिनामिना गर्ने उद्देश्यले विक्रम राउत कुर्मिले निजकै अध्यक्षतामा राम औतारदास मठ सेवा समिति गठन गर्ने गरी विपक्षीले गरेको निर्णय एवं द. नं. ७८६ मिति २०६१।५।१८ मा जारी गरिएको प्रमाण पत्रले मलाई संविधान एवं कानूनद्वारा प्रदान गरिएको हकाधिकारमा आघात पुगेकोले उक्त सेवा समिति बदर एवं खारेज गरी निवेदकलाई मुलुकी ऐन गुठीको महल ११ नं. बमोजिम प्राप्त हकाधिकार संरक्षण गरिपाउँ भन्ने समेत निवेदन दावी एवं कानूनको रीत पुऱ्याई दर्ता गरिएको संस्था हुँदा खारेज हुने होइन, मठको जग्गाको संरक्षण गर्नलाई नै संस्था दर्ता गराएको हुँदा रिट खारेज होस् भन्ने समेत लिखित जवाफ देखिन्छ ।

२. निवेदक सतन भगतले आफू हरिदास वैरागीको चेला हुँ भनी मठको प्रतिनिधिको हैसियतमा वादी सतन भगत प्रतिवादी लालबाबु चौरसिया भएको पर्सा जिल्ला अदालतको द. नं. १८२५ को खिचोला मुद्दा, वादी ऐ. प्रतिवादी मीरादेवी भएको पर्सा जिल्ला अदालतको दे. नं. ११४५ को लिखत दर्ता बदर मुद्दा, वादी ऐ. प्रतिवादी रामानन्दप्रसाद वरैसँगको द. नं. १७८६ को जग्गा वाली मुद्दा, वादी ऐ. प्रतिवादी असर्फी दाससँगको दे. नं. १७९१ को जग्गा खिचोला मुद्दा समेत गरेको कुरा प्रमाणको रूपमा पेश भएका उल्लिखित मुद्दाहरूको मिसिल समेतबाट देखिन्छ । उक्त मुद्दाहरूमा भएको काम

कारवाहीमा यी निवेदकले मठको प्रतिनिधिको हैसियतले मुद्दा गर्न नपाउने भनी विपक्षी लगायत कसैले सो कार्यलाई चुनौती दिई बदर गराउन सकेको अवस्था देखिदैन ।

३. यसरी गुरु चेला परम्पराबाट गुठी बन्दोवस्त भई पूजाआजा चलाई आएको र त्यस्तो परम्परामा व्यवधान ल्याउनु पर्ने कानूनी कारण विद्यमान देखिन आएको छैन । निवेदकले चेलाको हैसियतले जग्गा नामसारी गर्दा निजी प्रयोजनको लागि तजविज गरेको भन्ने प्रश्न विद्यमान देखिएन । निवेदकले मठको सम्पत्ति जग्गा हिनामिना गरी धर्म कार्यमा बाधा पुऱ्याई धर्मलोप हुने कार्य भएको अवस्थामा प्रचलित कानूनको प्रक्रिया शुरु हुन सक्ने स्थिति समेत कायमै रहेको अवस्था छ । यस्तो स्थितिमा निवेदकले निर्वाह गरी आएको हक दायित्व र भूमिकालाई इन्कार गरी गुठीको संरक्षक हुन पुजारी वा संरक्षक नियुक्ति हुनपर्छ निवेदक सो हुन सकेको छैन भनी त्यसमा हस्तक्षेप गर्ने उद्देश्य विपक्षी संस्थाले राखेको भन्ने कुरा विपक्षी विक्रम राउत समेतको लिखित जवाफको प्रकरण ६ मा उल्लिखित कुराबाट देखिन्छ । विपक्षीले गुठीको ११ नं. को हक प्रचलनको माग गर्नु भएको छ । सो हकको लागि पुजारी वा संरक्षक कायम गराउन अदालतको साधारण अधिकारक्षेत्रअन्तर्गत अ.व. २९ नं. अनुसार जिल्ला अदालतमा मुद्दा दिनु पर्ने भनी उल्लेख गरेबाट पनि प्रष्ट हुन आउँछ । यसरी गुठीको स्वार्थसँग द्वन्द भएका व्यक्तिहरू भई गुठीको स्वामित्वको सञ्चालन वा बन्दोवस्तमा प्रभावित हुने उद्देश्यले उक्त संस्थाको काम कारवाही निर्देशित भएको देखिन आएकोले विपक्षीहरूको काम कारवाही असल नियतले संस्थाको काम कारवाही अघि बढाउन भएको भन्ने देखिन आउँदैन ।

४. संस्था दर्ता गर्ने हक संस्थापकहरूको हुने भए पनि कसैको निजी गुठी हकमा असर पर्ने गरी संस्था राख्न दर्ता

गर्न, वा सो नाताले कार्य गर्न पाईने देखिदैन । निवेदकले पूजाआजा एवं सेवाको व्यवस्था गरी आएको संस्था इटियाही मठ भएकोमा कुनै विवाद छैन । उक्त मठको सम्पत्ति एक ढंगले परम्परादेखि नै व्यवस्था भएकोमा मठका सम्बन्धित हकदारहरूको सहमति वेगर अन्य वेसरोकार व्यक्तिहरू सम्मिलित भई संस्था खडा गरी व्यवस्थापन हस्तान्तरण गर्न समेत मिल्ने देखिदैन । साविकदेखि मठको सेवा गरी मठको जग्गा लगायत सम्पत्ति संरक्षण गरी आएका निवेदक लगायतका व्यक्तिहरूसँग सरोकार नै नराखी सोही मठको नामबाट अर्को छुट्टै संस्था दर्ता गर्नुको औचित्य देखिन आएन । विपक्षीहरूले प्रस्तुत गरेको संस्थाको विधान हेर्दा प्रस्तावनामा नै इटियाही मठको श्रीसम्पत्तिको संरक्षण समेत सम्बर्धन गर्नु भनी उल्लेख भएबाट प्रचलित व्यवस्थामा हस्तक्षेप हुने स्थिति देखिन आएको छ । अर्थात् प्रत्यर्थीले दर्ता गराएको संस्थाको विधान अनुसार इटियाही मठको सम्पत्ति संरक्षण सम्बर्धन गर्ने जिम्मेवारी निवेदकबाट प्रत्यर्थीहरूमा हस्तान्तरण भई निवेदकले गर्दै आएको मठको सम्पत्तिको संरक्षणको हकमा हस्तक्षेप हुने स्थिति देखिन आएको छ ।

५. प्रत्यर्थीहरूलाई यसो गर्नु हकाधिकार प्रचलित कुनै पनि नेपाल कानूनले प्रदान गरेको देखिदैन र प्रत्यर्थीले त्यसो गर्नु पाउने संवैधानिक कानूनी हकाधिकार भएको भन्ने कुरा पुष्टि गर्न सकेको पनि देखिदैन । नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ ले प्रत्याभूत गरेको समानताको हक, सम्पत्ति सम्बन्धी हक, एवं धार्मिक हक एवं वर्तमान नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ द्वारा प्रदत्त समानताको हक, धारा १९(१) द्वारा प्रदत्त प्रत्येक नागरिकलाई प्रचलित कानूनको अधिनमा रही सम्पत्ति आर्जन गर्ने, भोग गर्ने वेचविखन गर्ने र सम्पत्तिको अन्य कारोवार गर्ने हक हुनेछ भन्ने र धारा १९ को

सार्वजनिक हितको लागि बाहेक राज्यले कुनै व्यक्तिको सम्पत्ति अधिग्रहण वा प्राप्त गर्ने वा त्यस्तो सम्पत्तिउपर अरु कुनै प्रकारले कुनै अधिकारको सिर्जना गर्ने छैन भन्ने सम्पत्तिको हक, एवं धारा २३(२) द्वारा प्रदत्त गरेको प्रत्येक धार्मिक सम्प्रदायलाई कानूनबमोजिम आफ्नो स्वतन्त्र अस्तित्व कायम राखी आफ्नो धार्मिक स्थल र धार्मिक गुठीको सञ्चालन र संरक्षण गर्ने हक हुनेछ” भन्ने व्यवस्था देखिन्छ । सो बमोजिम विपक्षीले आफ्नो हितअनुसार संस्था खडा गरी कार्य गर्ने स्वतन्त्रता रहने भए पनि निवेदकले आफ्नो धार्मिक हक एवं कर्तव्य निर्वाह गरेको कुरामा दखल दिने उद्देश्यले भने त्यस्तो संस्था खडा गरी सञ्चालन गर्नु पाउने देखिन्न । निवेदकले आफूले बन्दोवस्त गरी आएको गुठीको कार्य वा धर्म लोप हुने कार्य गरेमा प्रचलित कानूनको प्रक्रिया शुरु हुन सक्ने अवस्था कायमै देखिएको छ । विपक्षीले दर्ता गरेको संस्थाको विधानको प्रस्तावनामा लेखिएको “इटियाही मठको श्री सम्पत्तिको संरक्षण, सम्बर्धन एवं विकासको लागि भन्दै श्रीराम औतारदास मठ सेवा समितिको विधान तर्जुमा गरिएको छ भन्ने उल्लेख भएबाट निवेदकको हक अधिकारको प्रयोग गरी कर्तव्य निर्वाह नगरेको देखिनाले त्यस्तो अवस्थामा हस्तक्षेप गर्न सकिने स्थिति देखिएकोले त्यस्तो संस्थाको दर्ता उपरोक्त उल्लिखित संवैधानिक एवं कानूनी व्यवस्था समेतको आधारमा कानूनसम्मत मान्न मिल्ने र गुठीको ११ नं. विपरीत गठन गर्न दिन पनि मिल्ने । तसर्थ निवेदन मागबमोजिम प्रत्यर्थीहरूले मिति २०६१।५।१८ मा रामऔतार दास मठ सेवा समिति गठन गर्ने गरी भएको निर्णय एवं सो आधारमा जारी गरेको मिति २०६१।५।१८ द. नं. ७८६ को प्रमाण पत्र समेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर एवं खारेज गरी दिएको छ । मुलुकी ऐन गुठीको ११ नं. विपरीत हस्तक्षेप नगर्नु भनी विपक्षी जिल्ला प्रशासन कार्यालय

समेतका नाउँमा परमादेश समेत जारी हुने ठहर्छ । आदेशको जानकारी जिल्ला प्रशासन कार्यालय समेतलाई दिई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ।
उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या.राजेन्द्रप्रसाद कोइराला
इति संवत् २०६६ साल कार्तिक १६ गते रोज २ शुभम्
इजलास अधिकृत: नारायणप्रसाद पराजुली

निर्णय नं. ८३०१

वैशाख, २०६७

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री कृष्णप्रसाद उपाध्याय
मुद्दा नं. ०६१ सालको दे.पु.नं. ----- ८३९७
फैसला मिति: २०६६।७।१८।४
मुद्दा :- अंश चलन ।
पुनरावेदक वादी: जिल्ला सुनसरी सिंगिया
गा.वि.स.वडा नं. ३ बस्ने भगलु चौधरी
विरुद्ध
प्रत्यर्थी प्रतिवादी: ऐ.ऐ. बस्ने संगीलाल चौधरी
शुरु तहमा फैसला गर्ने:
मा.जि.न्या. श्री कमलचन्द्र नेपाल
पुनरावेदन फैसला गर्ने:
मा.न्या. श्री शारदाप्रसाद पण्डित,
मा.न्या. श्री उद्धवप्रसाद बाँस्कोटा

- नागरिकताको प्रमाणपत्रलाई नाताको प्रमाणपत्र भन्न नमिल्ने ।
- नागरिकताको प्रमाणपत्र वादीसँग रहने वादीको प्रयोजनको लागि तयार हुने कागज भएकाले सो प्रमाण पत्र लिंदा प्रतिवादीको सहमति संलग्नता रहने कुरा हुँदैन । प्रतिवादीको सहमतिवेगर त्यहाँ लेखिएको व्यहोरा अकाट्य प्रमाण हुन नसक्ने ।

(प्रकरण नं.७)

- नाताको कुरा स्वाभाविक रूपमा पहिलो रक्त सम्बन्धको कुरा र दोस्रो भावनात्मक कुरा हो, रक्त सम्बन्ध बारे भौतिक प्रमाणबाट पुष्टि गर्न वादी पक्ष अनिच्छुक देखिनुले वादीको विपक्षमा अनुमान गर्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं.८)

- डी.एन.ए. परीक्षण गर्न असहयोग गर्नुका पछाडि सो डी.एन.ए. परीक्षण भए निजका विरुद्ध प्रमाण लाग्नसक्ने भएकाले नै अनुपस्थित रहेको अनुमान गर्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं.९)

पुनरावेदक वादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता श्री सुन्दरलाल चौधरी
प्रत्यर्थी प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता श्री बोरुबहादुर कार्की
अवलम्बित नजीर:
सम्बद्ध कानून:

- अ.वं १३९
- प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ७(ख)
- मोहीको १ नं.

फैसला

न्या.कल्याण श्रेष्ठ: पुनरावेदन अदालत विराटनगरको मिति २०६०।१।९ गतेका फैसलाउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) को खण्ड (क) र (ख) बमोजिम मुद्दा दोहोर्‍याउने निस्सा प्रदान भई पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छ :-

पिता संगीलालको एकमात्र श्रीमती भुलियादेवीबाट एकमात्र छोरा म फिरादी भगलु चौधरी हुँ । यसरी आमा, बुवा र म समेत ३ अशियार मात्र हो । हामीहरूका बीच आजका मितिसम्म अंशबण्डा भएको छैन । एकाघर सगोलमा नै छौं । घरको मुख्य मानिस पिता

संगीलाल हुनु भएकोमा आजसम्म उहाँकै खटनमा कार्य गरी रहेको थिए । पिता संसारीक जीवनबाट बाक्क भई जोगी हुनुका अतिरिक्त घरको सम्पूर्ण चल अचल श्रीसम्पत्ति पनि सबै जोगीहरूलाई, सन्यासीहरूलाई र धार्मिक कार्यमा खर्च गर्ने ईच्छा व्यक्त गरी सम्पत्ति विक्री गर्न लाग्नु भएकोले सो कुरा आमालाई भन्दा आमा पनि विपक्षीतिरै लागी अब हामी सबै सम्पत्ति विक्री गर्छौं भन्दा त्यसो भए हाम्रो कानूनबमोजिमको अंश र ईज्जत आमदअनुसारको खान पाउन पुग्ने आय आयस्ता दिई खाने लाउने व्यवस्था गरी दिनु नदिए अंश छुट्याई दिनुभन्दा खान लाउन दिन्न अंश पनि दिन्न भनी मिति २०५८।३।१९ गतेका दिन प्रमाणका मानिसले सम्भाउंदा समेत नमानी घरबाट समेत निकाला गरी दिएकाले अंशबण्डाको १, २१०, ३५ नं. का आधारमा अ.वं. ३६ नं. का हदम्यादभित्रै अ.वं. ७२, ८२ नं. बमोजिम फिराद गर्न आएको छु । अंशबण्डाको २०, २१, २२, २३ नं. बमोजिम तायदाती फांटवारी दाखिला गराई ३ खण्डको १ खण्ड बण्डा छुट्याई पाउँ भन्ने समेत वादीको मुख्य फिराद दावी ।

यी वादी हामीहरूका छोरा नाताका मानिस होइनन् । हामी प्रतिवादीहरूको कोही पनि छोरा छोरी नभएका र जायजन्म भएको पनि छैन । हामी निसन्तान छौं । हाम्रो छोराछोरी नभएको प्रमाण म संगीलाल चौधरीले भु.सु.का. सुनसरीमा २०२२ सालमा भरेको १ नं. लगत समेतबाट प्रष्ट भइराखेको छ । यी वादी हाम्रो छोरा नभई मेरा दाजु भंगिलालका छोरा मेरा भतिजा नाताका मानिस हुन् । वादी दावी सम्पूर्ण भूठा हो । वादीकी आमा कस्टी थरुनी हालसम्म जीवित नै छन् । भूठा फिराद अ.वं. १८० नं. बमोजिम खारेज हुने हुँदा खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादीहरूको संयुक्त प्रतिउत्तर पत्र ।

प्रतिउत्तरको पेटवोलीमा उल्लेख भएका भंगिलाल निजका छोराहरू दशन, रक्सु, सुदन लाल, पाचु, छविनाथ र निजको आमा कस्टी थरुनी समेतलाई अ.वं. १३९ नं. बमोजिम बुझी पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको ०५९।४।२८ को आदेश ।

यी वादी प्रतिवादीका विच नातामा विवाद देखिएकाले दुवै पक्षको नातातर्फ अ.वं. ८० नं. बमोजिम बयान गराउनु भन्ने आदेश ।

प्रतिवादी संगीलाल चौधरीको एकमात्र छोरा वादी भगलु चौधरी हुन भूलिया चौधरी वादीको आमा, हुनु, यिनीहरूका बीच अंशबण्डा भएको छैन भन्ने वादी वा कृष्णकुमार चौधरीले अ.वं. ८० नं. बमोजिम नातामा गरेको बयान ।

वादी हाम्रो छोरा नाताका मानिस होइनन् । यी वादी हाम्रो अंशियार पनि होइनन् यी वादी भंगिलाल र कष्टी चौधरीका छोरा हुन हामीले वादीलाई अंश दिनुपर्ने होइन भन्ने प्र. वा.युवराज दाहालले अ.वं. ८० नं. बमोजिम नातामा गरेको बयान ।

वादीको बाबु संगीलाल आमा भूलिया देवी चौधरी हुन यिनीहरू ३ अंशियार छन् । यिनीहरूका बीच अंशबण्डा भएको छैन भन्ने वादीका साक्षी मायाराम चौधरीले गरेको बकपत्र ।

वादी प्रतिवादी काका भतिजा नाताका हुन् । वादीको बाबुको नाम भंगिलाल आमा कस्टी थरुनी हुन् । प्र. संगीलालको छोरा छोरी छैनन् । वादीलाई प्रतिवादीले अंश दिनु पर्ने होइन । वादी प्रतिवादी अंशियार होइनन् भन्ने प्रतिवादीका साक्षी घुरन चौधरीले गरेको बकपत्र ।

यी वादी प्रतिवादीबीच कुनै नाता पर्छ पर्दैन ? र यी वादीले प्रतिवादीहरूबाट अंश पाउने हो होइन । सो सम्बन्धमा जानकारी राख्नसक्ने स्थानीय व्यक्तिहरू समेत राखी सर्जमिन मुचुल्का गर्नु भन्ने मिति २०५८।१।१७ को आदेश ।

यी वादी र प्रतिवादी काका भतिजा नाताका मानिस हुन् । प्रतिवादीका छोरा वादी होइनन्, वादीका बाबु भंगिलाल चौधरी हुन वादीले प्रतिवादीबाट अंश पाउने होइनन् भन्ने समेत मिति २०५९।१।२९ को सर्जमिन मचुल्का ।

यी वादी भगलु चौधरी भंगिलाल चौधरीका छोरा हुन् । प्रतिवादी संगीलाल वादीका काका हुन । वादीले प्रतिवादीबाट अंश पाउने होइन भन्ने अ.वं. १३९ नं. बमोजिम बुझिएका रक्सु चौधरीले गरेको बयान ।

वादी मेरो माहिलो दाजु हुन् । यी प्रतिवादी वादीका काका हुन् वादीले प्रतिवादीबाट अंश पाउने होइन भन्ने अ.वं. १३९ नं. बमोजिम बुझिएका सुरतलाल चौधरीले गरेको बयान ।

वादी प्रतिवादी अंशियार होइनन्, वादीको बाबुको नाम भंगिलाल हो म भंगिलालको श्रीमती हुँ वादी प्रतिवादी काका भतिजा नाताका मानिस हुन् भन्ने अ.वं. १३९ नं. बमोजिम बुझिएको कस्टी थरुनीले गरेको बयान ।

वादी प्रतिवादीहरू अंशियार होइनन् वादीले प्रतिवादीबाट अंश पाउने होइन प्रतिवादीका भतिजा नाताका वादी हुन भन्ने अ.वं. १३९ नं. बमोजिम बुझिएका दशन चौधरीले गरेको बयान ।

मेरो अंश खाने पचाउने नियतले म संगीलालको छोरा हुन् भनी जालसाजी तरिकाले नागरिकता लिएका हुन वादी मेरो छोरा नहुँदा अंश दिनु पर्ने होइन भनी प्र.वा. युवराज दाहालले गरेको कागज ।

वादी संगीलाल चौधरीको छोरा तथा अंशियार नाताको व्यक्ति देखिन आएन । सो नआउनाले प्रतिवादीबाट अंश दिलाई पाउँ भन्ने वादी दावी पुग्न सक्दैन । वादीले प्रतिवादीबाट अंश पाउने ठहर्दैन भन्ने समेत व्यहोराको सुनसरी जिल्ला अदालतको मिति २०५९।१।१४ को फैसला ।

मेरो जिल्ला प्रशासन कार्यालय सुनसरीबाट लिएको नागरिकता प्रमाण पत्रमा संगीलाल चौधरीको छोरा भगलु चौधरी भनी स्पष्ट उल्लेख भएको कुरालाई मतदाता नामावली समेतलाई प्रमाणमा नलिई वेवास्ता गरी प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ६(ग) र (ङ) तथा दफा २५ ले प्रमाण लाग्ने हुँदाहुँदै सो व्यवस्थाको उल्लंघन गरी लिखित प्रमाणलाई उल्लंघन गरी मौखिक प्रमाणलाई मान्यता दिई वादी दावी नपुग्ने ठहर्‍याएको शुरु फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उल्टी गरी वादी दावीबमोजिम इन्साफ पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको वादीको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा नागरिकता, मतदाता सूचीमा उल्लिखित नाम तथा २०४४ सालको राजीनामा समेतका वादीका प्रमाण समेतको विवेचना नगरी भएको शुरुको फैसला फरक पर्नसक्ने देखिँदा छलफलको लागि अ.वं. २०२ नं. बमोजिम प्रत्यर्थी भिकाई पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको २०६०।६।२९ को आदेश ।

वादी संगीलाल चौधरीको छोरा अंशियार देखिन नआएकोले सो आधारमा अंश पाउँ भन्ने वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहर्‍याई शुरु सुनसरी जिल्ला अदालतले २०५९।१।१४ गते गरेको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ भन्ने समेत मिति २०६०।९।१९ गतेको फैसला ।

नागरिकताको प्रमाणपत्रमा र मतदाता परिचयपत्र समेतमा संगीलाल चौधरीको छोरा भगलु चौधरी हो भनी स्पष्ट उल्लेख भएकोमा सो प्रमाणपत्रलाई बदर बातील नगरी मौखिक प्रमाणलाई आधार मानी शुरु फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी मुद्दा दोहोर्‍याउने निस्सा प्रदान गरी सो फैसला बदर गरी फिराद दावीबमोजिम इन्साफ पाउँ भन्ने यस अदालतमा परेको मुद्दा दोहोर्‍याई पाउँ भन्ने निवेदन पत्र ।

निवेदक वादी भगलु चौधरी विपक्षी संगीलालको छोरा हो भन्ने कुरा निजले जिल्ला

प्रशासन कार्यालय सुनसरीबाट मिति २०३१।२।२२ मा प्राप्त गरेको नागरिकता, मतदाता नामावली, मतदाता परिचयपत्र, पारिवारिक लगत र विभिन्न जग्गाको निजले विक्री गर्दा तयार भएको लिखत समेतबाट पुष्टि भएको र उक्त कागजपत्रहरू बदर नभइसकेको अवस्थामा वादीलाई संगीलालको छोरा होइन भनी अंश नपाउने ठहराएको शुरु मोरङ जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत विराटनगरको फैसलामा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ६, को खण्ड (ग)(ड) ५४ र नेकाप २०४६, अङ्क ३, पृ. २७१ मा प्रतिपादित नजीर सिद्धान्त समेतको त्रुटि भई न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) को खण्ड (क)(ख) को अवस्था विद्यमान हुँदा मुद्दा दोहोर्च्याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरिएको छ भन्ने समेत यस अदालतको मिति २०६१।३।१६ को आदेश ।

यसमा भगलु चौधरीले जिल्ला प्रशासन कार्यालय सुनसरीबाट मिति २०३१।२।२२ मा १६४७४/२७६ बाट नेपाली नागरिकताको प्रमाणपत्र लिंदा कार्यालयमा भरी पेश गरेको दरखास्त फाराम र त्यसमा संलग्न रहेका प्रमाण कागजहरू समेतको सक्कल फायल उक्त कार्यालयबाट फिर्काई पेश गर्नु भन्ने मिति २०६३।३।२१ को आदेश ।

यसमा, पुनरावेदक वादीबाट डी.एन.ए. परीक्षणका लागि लाग्ने दस्तूर दाखिल गर्न लगाई दस्तूर दाखिल गरेमा प्रतिवादी संगीलाल चौधरी र पुनरावेदक वादी भगलु चौधरीका बीचमा पितापुत्र देखिने अनुवंशिक गुण छन् छैनन् ? रोनाष्टबाट डी.एन.ए. परीक्षण गराई परीक्षण प्रतिवेदन समेत लिई पेश गर्नु भन्ने मिति २०६४।८।१५ को यस अदालतको आदेश ।

आदेशानुसार प्रतिवादी संगीलाल चौधरी डी.एन.ए. परीक्षणलाई उपस्थित हुन आएको र वादीले दस्तूर पनि दाखेल नगरेको र उपस्थित हुन नसकेको भनी वारेसमार्फत् निवेदन परी मिसिल सामेल रहेको ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन समेतको मिसिल अध्ययन गरी पुनरावेदक वादीको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता सुन्दरलाल चौधरीले मेरो पक्षले संगीलालको छोरा भनी नागरिकताको प्रमाणपत्र लिएको छ, मतदाता नामावली, मतदाता प्रमाण पत्रमा सो कुरा उल्लेख छ, त्यसलाई अन्यथा प्रमाणित गर्न सकिएको छैन, यस्तो अवस्थामा मौखिक प्रमाणलाई आधार मानी फैसला गर्न मिल्दैन । डी.एन.ए. परीक्षणको लागि मौका पुन प्रदान होस पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको छैन भनी र प्रत्यर्थी प्रतिवादी तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता वीर्णबहादुर कार्कीले वादी प्रतिवादीका छोरा होइनन् भन्ने वादीकै आमाले अदालतमा उपस्थित भई गरेको बयान समेतबाट पुष्टि भएको छ । अदालतबाट पटक पटक डी.एन.ए. परीक्षण गर्न आदेश भएकोमा वादीले त्यसबाट सत्य पत्ता लाग्ने डरले अनुपस्थित रहेका छन्, नाम एउटै भएको अर्कै व्यक्ति संगीलाललाई यीनले बाबु भनी दावी गरेका छन् । आफ्नै छोरा भए प्रतिवादीले ढाँट्नु पर्ने कारण छैन, पुनरावेदन अदालतको फैसला सदर होस् भनी गर्नु भएको वहस समेत सुनी पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको छ, छैन ? पुनरावेदकको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्छ सक्दैन भन्ने कुराको निर्णय दिन परी निर्णयतर्फ विचार गर्दा, यसमा, पिता संगीलाल र भुलियादेवीको एक मात्र छोरा म वादी हुँदा विपक्षीहरूबाट अंशको तायदाती फाँटवारी लिई, फिराद परेको अधिल्लो दिनलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी खुल्न आएको तायदातीको सम्पत्तिबाट ३ भागको १ भाग अंश छुटाइ दिलाई चलन समेत चलाई पाऊँ भन्ने समेत फिराद दावी तथा वादी हाम्रो छोरा नै नभएकोले हामीले फिरादीलाई अंश दिन पर्ने होइन, वादी भतिजा नाताका व्यक्ति हुन् भन्ने समेत प्रतिवादीको प्रतिउत्तर भएको प्रस्तुत मुद्दामा

वादी प्रतिवादीको छोरा नै नभएकोले अंश पाउँ भन्ने वादी दावी पुन सक्दैन भन्ने शुरु फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला बदर होस् भन्ने मूल पुनरावेदन जिकीर देखिन्छ ।

२. वादी भगलु चौधरी प्रतिवादी संगीलालको छोरा अंशियार हुन होइनन् ? निजले प्रतिवादी संगीलालबाट अंश पाउने हो होइन ? भन्ने नै निर्णय गर्नुपर्ने मूल प्रश्न रहेको छ । वादी भगलु चौधरी प्रतिवादी संगीलालको छोरा हुन होइनन् भन्ने तर्फ विचार गर्दा, वादीले बाबु आमा भनी दावी गरेका प्रतिवादी संगीलाल र भुलिया देवीले प्रतिउत्तर फिराउँदा हामी प्रतिवादीहरूका छोरा छोरी छैनन्, हामीबाट जाय जन्म नै भएको छैन, नि सन्तान नै रहेका छौ । वादी भगलु हाम्रो छोरा होइन मेरा दाजु भंगिलाल चौधरीको माइलो छोरा मेरो भतिज नाताका व्यक्ति हुन् भनी इन्कारी प्रतिउत्तर फिरेको देखिन्छ । प्रतिवादीकै छोरा भए आफ्नै छोरालाई आफ्नै बाबु आमाले मेरो छोरा होइन हाम्रो सन्तान नै छैन भनी भूठा कुरा भन्नुपर्ने अवस्था सामान्यतः रहँदैन ।

३. त्यस्तै प्रतिवादी संगीलालले दाजु भनी प्रतिउत्तरमा लेखाएका भंगिलालले भूमिसुधार कार्यालय सुनसरीमा भरी बुझाएको मोहीको १ नं. लगतमा भगलु चौधरीलाई परिवारका सदस्यमध्ये छोरा भनी उल्लेख गरेको कुरा मिसिल संलग्न मोहीको लगत फारमबाट देखिन्छ । यसबाट पनि वादी प्रतिवादीहरूको छोरा नभई भंगिलालको छोरा हुन भन्ने प्रतिउत्तर जिकीर समर्पित भएको देखिन्छ । त्यस्तै प्रतिवादी संगीलालले भूमिसुधार कार्यालय सुनसरीमा भरी बुझाएको मोहीको १ नं. लगतमा छोरा छोरीको नाम उल्लेख गरेको देखिँदैन । प्रतिवादीको सन्तान छोराछोरी भएमा वा यी वादी प्रतिवादीको छोरा भए वादीले निजको नाम सो फारममा उल्लेख गर्नुपर्ने हो तर सो पनि उल्लेख भएको पाइएन ।

४. प्रतिवादी वारेस युवराज दाहालले अदालतमा उपस्थित भई बयान गर्दा

यी वादीलाई प्रतिवादीको छोरा होइनन् भंगिलाल र कस्टी थरुनीका छोरा हुन भनी बयान गरेको देखिन्छ । त्यस्तै शुरु जिल्ला अदालतबाट मिति २०५९।१।२० गते भएको मुचुल्कामा वादीलाई प्रतिवादीको छोरा होइनन् भंगिलालको छोरा हुन भनी सरजमिन व्यहोरा लेखाई दिएको देखिन्छ ।

५. भंगिलालकै छोरा रक्सु चौधरी, दशन चौधरी, सुदनलाल चौधरी भन्ने सुरत चौधरी समेतलाई अ.वं. १३९ नं. बमोजिम अदालतबाट भिकाई बुझदा वादी भगलु चौधरी हाम्रो आफ्नो दाजु भाइ एवं छोरा हो भनी बयान गरेको देखिन्छ । आफ्नो छोरा नभए वादीलाई निजकी आमा कस्टी चौधरीले मेरो गर्भबाट जन्मेको छोरा भन्नुपर्ने अवस्था रहँदैन ।

६. वादी भगलु चौधरी संगीलालको छोरा नभई भंगिलालको छोरा भन्ने कुरा प्रतिवादी संगीलाल समेतको प्रतिउत्तर पत्र, निजकै बयान, भगलु चौधरीकै आमा कष्टी दाजु रक्सु चौधरी समेतले गरेको बयान एवं भूमिसुधार कार्यालय सुनसरीमा भरी बुझाएको मोहीको १ नं. लगत फारम समेतबाट पुष्टि भएको देखिन्छ ।

७. अर्कातर्फ वादीले आफूलाई प्रतिवादी संगीलालको छोरा हुँ भनी फिराद दावी गरी अदालतमा उपस्थित भई बयान गरी नागरिकतामा बाबुको नाम संगीलाल लेखी नागरिकताको प्रमाणपत्र, मतदाता नामावली समेत राखी जिकीर लिएको पाइन्छ । तर उक्त नागरिकताको प्रमाणपत्र लिने प्रक्रियामा भरेको फारम लगायतका कागजमा सांगिलाल संलग्न भए नभएको कुरा भिकाई त्यसको मूल्याङ्कन गर्न खोज्दा उक्त फारमहरू जिल्ला प्रशासन कार्यालयबाट उपलब्ध गराउन सकेको पाइएन । नागरिकताको प्रमाणपत्रलाई नाताको प्रमाणपत्र भन्न पनि मिल्दैन । नागरिकताको प्रमाणपत्र वादीसँग रहने वादीको प्रयोजनको लागि तयार

हुने कागज हो । सो प्रमाण पत्र लिंदा प्रतिवादीको सहमति संलग्नता रहने कुरा हुँदैन । प्रतिवादीको सहमति वेगर त्यहाँ लेखिएको व्यहोरा अकाट्य प्रमाण हुन नसक्ने हुन्छ । साथै रेकर्डबाट वादीले नागरिकताको प्रमाण-पत्र लिंदा प्रतिवादी संगीलालको कुनै संलग्नता रहेको प्रमाण पनि आउन सकेको छैन ।

८. नाताको कुरा स्वाभाविक रूपमा पहिलो रक्त सम्बन्धको कुरा र दोस्रो भावनात्मक कुरा हो, रक्त सम्बन्ध बारे भौतिक प्रमाणबाट पुष्टि गर्न वादी पक्ष अनिच्छुक देखिनुले वादीको विपक्षमा अनुमान गर्नुपर्ने हुन्छ भने प्रतिवादीलाई वादीले बाबु आमा देखाएपनि निजहरूले स्पष्ट त इन्कार गरेको र वास्तविक सम्बन्ध भए यस्तो स्थिति सामान्यतया अपेक्षा नगरिने हुनाले पनि वादीको दावी तथ्य प्रमाण र व्यवहारहरूबाट पुष्टि भएको भन्न सकिने भएन । त्यस्तै नाताको सम्बन्धमा वैज्ञानिक रूपले पुष्टि गर्ने प्रमाण डी.एन.ए. परीक्षण गरी विवादको निरुपण गर्न यस अदालतबाट वादी भगलु र प्रतिवादी संगीलालको पिता पुर्खा देखिने गुण छ छैन भनी डी.एन.ए. परीक्षण गर्न मिति २०६४।०।१५ गते आदेश भई आदेशानुसार वादी प्रतिवादीलाई फ्रिक्वाउन तारेख तोकिएकोमा प्रतिवादी संगीलाल उपस्थित भए पनि वादी वारेसले वादीलाई उपस्थित गराउन नसकिने भनी निवेदन दिई मिसिल सामेल रहेको देखिन्छ । यसबाट पनि वादीले आफ्नो दावी पुष्टि गराउन समर्थ नभएको पुष्टि हुन आएको छ । वादी प्रतिवादीबीचमा डी.एन.ए. परीक्षण भएको भए सो स्पष्ट हुन सक्ने देखिने भए पनि पटक पटक मौका दिंदा पनि वादीले सो प्रयोजनका लागि अदालतमा उपस्थित भई अदालती प्रक्रियालाई सहयोग गरेको देखिँदैन ।

९. प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ७(ख) ले कुनै व्यक्तिको साथमा रहेको लिखत पेश गर्न निजलाई अदालतले आदेश दिंदा निजले पेश नगरेमा सो लिखत पेश भएको

खण्डमा निजका विरुद्ध प्रमाण लाग्नसक्ने किसिमको छ भनी अदालतले अनुमान गर्न सक्नेछ भन्ने व्यवस्थाका आधारमा पनि डी.एन.ए. परीक्षण गर्न असहयोग गर्नुका पछाडि सो डी.एन.ए. परीक्षण भए निजका विरुद्ध प्रमाण लाग्न सक्ने भएकाले नै वादी अनुपस्थित रहेको अनुमान गर्नुपर्ने अवस्था आएको छ । यसरी माथि उल्लिखित एवं विवेचित आधार र कारणहरूबाट वादी भगलु चौधरी प्रतिवादी संगीलाल चौधरीको छोरा भन्ने पुष्टि हुन आएन र निजहरू वादी प्रतिवादी अंशियार नाताका देखिएनन ।

१०. अब पुनरावेदक वादीले प्रतिवादीबाट अंश पाउने हुनु होइनन् भन्नेतर्फ विचार गर्दा पुनरावेदक भगलु चौधरी प्रतिवादी संगीलाल चौधरीको छोरा र अंशियार नदेखिई दाजुका छोरा भतिजा नाताको देखिंदा निजले प्रतिवादी काका संगीलालबाट अंश पाउन सक्ने अवस्था नै रहेन ।

११. तसर्थ, वादी संगीलाल चौधरीको छोरा अंशियार देखिन नआएकोले सो आधारमा अंश पाऊँ भन्ने वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहराई गरेको शुरु सुनसरी जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत बिराटनगरको फैसला मिलेकै देखिंदा सदर हुने ठहर्छ । यस अदालतबाट मिति २०६१।३।१६ गते मुद्दा दोहोर्न्याई हेर्ने निस्सा प्रदान गर्दा लिइएका आधारसँग सहमत हुन सकिएन । पुनरावेदकको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.कृष्णप्रसाद उपाध्याय

इति संवत् २०६६ साल कात्तिक १८ गते रोज ४ शुभम्
इजलास अधिकृत: नारायणप्रसाद पराजुली

निर्णय नं. ८३०२

वैशाख, २०६७

सर्वोच्च अदालत संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ताहिर अली अन्सारी
माननीय न्यायाधीश श्री मोहनप्रकाश सिटौला
२०६१ सालको फौ.पु.नं. --- ३७४५

फैसला मिति: २०६६।८।२३

मुद्दा: ठगी

पुनरावेदक / वादी: विष्णु सुवेदी समेतको
जाहेरीले नेपाल सरकार

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / प्रतिवादी: जि.नवलपरासी माकर
गा.वि.स. वडा नं. ४ बर्दघाट बस्ने
दीपक बस्याल समेत

- ऐन, नियमको परिधि नाघी कारोबार गरेकोमा सहकारी ऐन, २०४८ को दफा ४१(३) अन्तर्गत दर्ता खारेजीको कारवाही गर्न सकिने व्यवस्था छ। तर त्यस अन्तर्गत कारवाही नभएमा वा कारवाही गर्ने निकायले कारवाही नगरेमा सो संस्थाको आडमा वा नाउँमा जे पनि गर्न पाइने भन्ने अर्थ गर्न नमिल्ने।

(प्रकरण नं. ४)

- जुन उद्देश्यका लागि सहकारी संस्था खोलियो, सो उद्देश्यअनुरूप कार्य भए गरेको छ छैन हेर्नुपर्ने।
- प्रलोभन देखाएर सर्वसाधारणको रकम लिने र कबूल गरिएको शर्तअनुसार फिर्ता नगर्ने कार्यलाई सामान्य अर्थमा शुद्ध लेनदेनसम्बन्धी व्यवहार मान्न नमिल्ने।
- संस्थाका पदाधिकारीहरूले नियतबश बचतकर्ताहरूलाई भुक्त्याई रोजगारी वा उच्च प्रतिफल दिने भन्ने गफलतमा पारी रकम जम्मा गरेको देखिन आएबाट ठगीको १ नं. मा

उल्लिखित ठगीका सम्पूर्ण तत्वहरू विद्यमान रहेकोले ठगीतर्फ अनुसन्धान, कारवाही भई अभियोग दायर भएको कार्य कानूनसम्मत देखिने।

(प्रकरण नं. ६)

- संस्थाको एउटा उद्देश्य देखाई रकम संकलन गरी उद्देश्यअनुरूपको काममा संकलित रकम खर्च गर्नेतर्फ वा बचतकर्ताहरूलाई शर्त कबूलअनुसार प्रतिफल दिने कार्यतर्फ कुनै पदाधिकारीले पनि अग्रसरता देखाएको नपाइँदा संस्थाका सञ्चालक समितिका सदस्य एवं पदाधिकारीहरू समेत सबैले सामूहिक रूपमा नै संस्थाको नाउँमा ठगी गर्नेतर्फ लागेको स्पष्ट देखिने।

(प्रकरण नं. १०)

पुनरावेदक/वादीतर्फबाट: विद्वान

उपन्यायाधिवक्ता श्री योगराज बराल

प्रत्यर्थी/ प्रतिवादीतर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताहरू

श्री चन्द्रकान्त ज्ञवाली, श्री शम्भु थापा,

श्री शिवराम तिमल्सिना

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २७
- सहकारी ऐन, २०४८ को दफा ३(१), (३), ९(१), २६, ३९, ४१, ४१(३)
- ठगी महलको १ नं.

फैसला

न्या.ताहिर अली अन्सारी: न्याय प्रशासन ऐन २०४८ को दफा ९ बमोजिम यस अदालतमा पुनरावेदन परी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य यस प्रकार छ:

प्रतिवादीहरू रमेश बस्याल, दीपक बस्यालले हामी जाहेरवालाहरू समक्ष आई

बुटवलमा केन्द्रीय कार्यालय भएको वचत गर्ने रोजगारीमूलक बहुदेशीय सहकारी संस्था (Jomocoi Ltd) नामक राम्रो संस्था छ । त्यसमा रकम जम्मा गर्नुहोस् फाइदा हुने छ भनी हामीलाई भुक्त्याई आर्थिक प्रलोभनमा पारी नगद रकम लिने पास बुक दिने काम भयो । हामीले जम्मा गरेको रकमको विवरण तल खुलाएका छौं । हामीहरूले हालसम्म निजहरूको विश्वासमा परी हामी विभिन्न व्यक्तिहरूले रु.१०,२१,६४१।- जम्मा गरेका छौं । २०५८ साल जेष्ठदेखि निजहरूले रकम संकलन गर्न छाड्नु भएको , लुकीछिपी हिंड्न थालेको र रकम भुक्तानी माग्दा विपक्षीहरूले आलटाल गरेकोले उक्त संस्थाको सुनवल शाखा र केन्द्रीय कार्यालयमा जाँदा रकम संकलकको जिम्मा हो भन्ने जवाफ दिने गरेकाले विपक्षीहरूको हाम्रो रकम लिने खाने नियत भएको बुझिएको हुँदा मु. ऐन. ठगीको १ नं. विपरीतको कसूरमा जाहेरी गर्न आएकां छौं । विपक्षीहरू उक्त संस्थाका सञ्चालक समेतलाई भिकाई मुद्दा दायर गरिपाँऊ भन्ने समेत व्यहोराको श्यामलाल पुरी, राजु गौतम समेत १९३ जनाको मिति २०५८।४।२४ को जाहेरी ।

विमल शाक्य, दीपक वस्याल, रमेश वस्यालले सुनवलमा विभिन्न ठाउँमा कार्यालय रहेको र बुटवलमा केन्द्रीय कार्यालय रहेको (Jomocoi Ltd) नामक संस्थामा रकम जम्मा गर्दा फाइदा हुन्छ भनी भनेकाले रोजगारीमूलक बहुदेशीय सहकारी संस्थामा विभिन्न व्यक्तिहरूले तल खुलाएबमोजिमको गरी जम्मा रु.४,५०,०९५।- जम्मा गरिसकेका छौं । विपक्षीहरूले उक्त रकम २०५८ जेष्ठदेखि जम्मा गर्न छाडी जम्मा भएको रकम नफर्काउने खाने पचाउने नियतले लुकी हिंड्न थालेकाले निजहरूलाई खोज्न जाँदा फेला नपरेको हुँदा विपक्षीहरूलाई पक्राउ गरी संस्थाका सञ्चालक समेतलाई भिकाई प्रतिवादी कायम गरी ठगीको १ नं. को कसूरमा मुद्दा दायर गरीपाँऊ भन्ने

समेत व्यहोराको छाँया पन्त समेतका ८९ जना जाहेरवालाहरूको मिति २०५८।४।२६ को जाहेरी दरखास्त ।

दुबै जाहेरीमा उल्लिखित व्यक्तिहरू रोजगारीमूलक बहुदेशीय सहकारी संस्थाका वचत सदस्यहरू हुन् । बुटवलमा मुख्य कार्यालय भएको उक्त रोजगारीमूलक बहुदेशीय सहकारी संस्थामा म र भाइ रमेश रकम उठाई जम्मा गर्ने बजार प्रतिनिधि पदमा कार्यरत छौं । उक्त संस्थाको कर्मचारीको रूपमा मैले विभिन्न व्यक्तिहरूबाट रकम उठाई वचत पास बुक उपलब्ध गराएर उठाएको रकम सबै सोही पासबुकमा जनाउने गर्थे । उक्त संस्था २०५२ सालदेखि सञ्चालनमा छ । नौ सदस्यीय सञ्चालक समिति छ । मैले यी जाहेरवालाहरूसँगबाट उठाएको रकम सबै संस्थाको सुनवल शाखामा बुझाएको हुँ । उठाएको रकममध्येबाट केही प्रतिशत पारिश्रमिक पाउँदछौं । जाहेरीमा उल्लिखित दुबैतर्फका ग्राहकबाट रकम उठाई दस्तखत गरी दिएको पास बुक हेरी पाँए, त्यसमा म र भाइ रमेशले रकम उठाई जम्मा गर्ने गरेका छौं । जाहेरवाला राजु गौतम समेतका १९३ जनाबाट उठाएको रु.१०,२१,६४१।- मध्ये ७,००,०००।- विमल शाक्यलाई बुझाई बाँकी रु.३,२१,६४०।- विभिन्न व्यक्तिहरूलाई फिर्ता दिएको छु । भरपाई घरमा थियो । सो रकमको पहिलो जिम्मेवार म र रमेश हुन्छौं त्यसपछि रकम लिने विमल शाक्य, कुलबहादुर पुन हुन्छन् । हामीभन्दा संस्था मूल जिम्मेवार हुनुपर्छ । जम्मा गरेको रकम फँसी फिर्ता नआएकोले ग्राहकलाई फिर्ता गर्न सकिएन । त्यस्तै रु.४,५०,०९५।- समेत जाहेरवाला छायाँ पन्त समेत ८९ जनाबाट उठाएको रकम मैले विमल शाक्यलाई बुझाई सकेको छु । उक्त रु.४,५०,०९५।- जाहेरवालाहरूको रकम लिने खाने नियत होइन । संस्थाले लगानी गरेको पैसा उठ्न नसकेको हुँदा पैसा तिर्न नसकेको हो ठगी गर्ने

नियत होइन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी दीपक बस्यालले अधिकार प्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको २०५८।४।२६ को मौकाको बयान कागज ।

दुबै जाहेरीमा उल्लिखित व्यक्ति वचत संस्थाका सदस्यहरू हुन् । निजहरू संकलक दीपक बस्याल अन्तर्गतका हुन् । दीपक बर्दघाटअन्तर्गतका सञ्चालक हुन् । निजले २०५८ सालसम्मको सबै संकलित रकम बुझाइसकेका छन् । वचतकर्तालाई फिर्ता गर्नुपर्ने रकम रु.६,५०,००,००१- छ, रु.२९००,०००१-लगानी छ । रु.४४,००,०००१- (चौवालीस लाख) अपुग देखिन्छ । खातामा रु.९,९०,०००१- बाँकी छ । मिति २०५२।५।१ मा संकलक नियुक्त भई वचतकर्तासँग रकम उठाई जमकोइमा जम्मा गर्दै आएको थिए । २०५३ चैत्रमा सुनवलमा सम्पर्क कार्यालय खुलेपछि उक्त कार्यालयको प्रमुख भै कार्य गर्ने र रकम समेत उठाउने गरी आएकोमा २०५७ साल पौष महिनादेखि वचत संकलन गर्ने कार्य छाडेपछि मैले उठाई आएको रकम केशव कुंवरले उठाई आएका थिए । हामीले उठाएको सबै रकम संस्थाको खातामा जम्मा गरी आएका थियौं । संकलन गरेको रकम एक मुष्ट फिर्ता हुन्छ भनी ग्राहकलाई भनेको हुँ । मिति २०५८।२।२७ देखि कार्यालय बन्द भएको हो । यी जाहेरवालाहरूको रकम लिने खाने ठग्ने नियत होइन । संकलन गरेको रकम सबै मुख्य कार्यालय बुटवलमा जम्मा गर्ने गर्दथ्यौं । वचतकर्ताहरूको रकम मुख्य कार्यालयबाट नआएकोले गर्दा फिर्ता गर्न नसकेको हो । हामीले रकम हिनामिना गरेका छैनौं । गरेको भए मुख्य कार्यालयले गरे होला फिर्ता गर्ने दायित्व उसैको हो भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी विमलकुमार शाक्यले अधिकार प्राप्त अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष गरेको मौकाको बयान कागज ।

विभिन्न व्यक्तिहरूले रकम जम्मा गरेको बिल मिसिल सामेल रहेको ।

दीपक बस्याल समेतले आफू रोजगारमूलक बहुदेशीय सहकारी संस्थाको संकलक आधिकारीक व्यक्ति भएको र सो संस्थामा नियमित रकम जम्मा गरेमा पछि ब्याजसहित एकमुष्ट रकम फिर्ता पाइने छ, फाईदा हुन्छ भनि विभिन्न व्यक्तिबाट रकम उठाउने गरेको र पछि रकम फिर्ता माग गर्दा कुनै जवाफ नदिई लुक्दै भाग्ने गरेको हुँदा रकम फिर्ता माग्न सुनवल सम्पर्क कार्यालय जाँदा सो कार्यालय बन्द भैसकेको, मुख्य कार्यालय बुटवल जाँदा जसले जम्मा गर्‍यो उही जवाफदेही हुन्छ, भनेको र सो कार्यालय समेत बन्द भएकोले यी प्रतिवादीहरू दीपक बस्याल, रमेश बस्यालले रकम बुझी विमल शाक्यले जम्मा कहाँ गरे थाहा छैन । वचतकर्ताको रकम संकलन गरी लिने खाने नियत राखी ठगी गरेका हुन् भन्ने समेत व्यहोराको राजु गौतम समेत जाहेरवाला १९३ भएको उजूरीमा जनकराज ज्ञवाली जसुदा पौडेल समेतका व्यक्तिले गरेको कागज ।

दीपक बस्यालले मुख्य कार्यालय बुटवलमा छ । रोजगारमूलक बहुदेशीय सहकारी संस्थाको आधिकारीक व्यक्ति हौं भनी वताएअनुसार निजका भाइले रकम जम्मा गरे फाईदा हुन्छ भनी प्रलोभनमा पारेकोले रकम जम्मा गरेका हौं । २०५८ साल जेष्ठदेखि रकम जम्मा गर्न छाडेकोले शँका लागी रमेश र दीपकसँग भन्दा फिर्ता नदिई कार्यालय बन्द गरी भागेकोले प्रमुख विमल शाक्य, दीपक बस्याल, रमेश बस्याल समेतका पदाधिकारी, प्रबन्धक समेतले उठाएको रकम हिनामिना ठगी गरी हिँडेकोले कारवाही गरिपाँऊ भन्ने समेत उमादेवी चापागाई समेतको विभिन्न व्यक्तिहरूको २०५८।५।१९ गतेको कागज ।

यी दीपक बस्याल समेतका प्रतिवादीहरूले फकाई भुक्त्याई जाहेरवालाहरूसँग रकम उठाएका हुन् । जाहेरवालाहरूले जाहेरीमा उल्लिखित भएबमोजिमको रकम उठाएका हुन् । यी

प्रतिवादीहरूले बचतकर्ताहरूलाई भुक्त्याई उठाएको रकम फिर्ता नगरी सम्पर्क कार्यालय र मुख्य कार्यालय समेत बन्द गरी हिंडेका हुन् । यी प्रतिवादीहरू दुर्गाबहादुर सिंह, कुलबहादुर समेतले फाइदाको प्रलोभन देखाई रकम उठाई पचाउने खाने नियतले कार्यालय समेत बन्द गरी भागी हिंड्ने गरेको र ठगी खाने नियतले संस्था खोली संस्थाको नाममा पैसा उठाएका हुन् भन्ने समेत व्यहोराको कृष्णप्रसाद ढुंगाना समेतका व्यक्तिले गरेको २०५८।५।१४ गतेको वस्तुस्थिति मुचुल्का ।

हालसम्म संकलित किटानी जाहेरी, पक्राउमा परेका प्रतिवादीहरू दीपक बस्याल र विमलकुमार शाक्यको बयान बुझिएका व्यक्तिको कागज, वस्तुस्थित मुचुल्का, बचतकर्ताहरूको पासबुकको फोटोकपी जिल्ला सहकारी कार्यालय रुपन्देहीको पत्र समेतको आधारमा प्रतिवादीहरूले जाहेरीमा उल्लिखित रु.१४,७१,७३६।- बराबरको रकम ठगी गरेको तथ्य स्थापित हुन आएको हुँदा प्रतिवादीहरू दुर्गाबहादुर सिंह, माधवराज त्रिपाठी, कुलबहादुर पुन, हरि शर्मा, ओमकुमार लामा, कृष्ण अधिकारी, रमेशचन्द्र थापा, भीमा थापा, देव बहादुर राना, गंगाबहादुर वि.क., विमलकुमार शाक्य, दीपक बस्याल, रमेश बस्याल, कृष्णबहादुर कुवर, इन्द्र थापा समेतका जम्मा १५ व्यक्तिले मुलुकी ऐन ठगीको महलको १ नं. विपरीत ठगीको अपराध गरेकाले ऐ को ४ नं. बमोजिम सजाय गरी २८२ जनाको विगो रु.१४,७१,७३६।- प्रतिवादीहरूबाट जाहेरवालाहरूलाई भराई पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको अभियोग मागदावी ।

मिति २०५५ वैशाख देखि यस रोजगारीमूलक बहुदेशीय सहकारी संस्थामा बजार प्रतिनिधिको रुपमा काम गर्दै आएको छु । बजार प्रतिनिधिको हैसियतले मैले बचतकर्ताहरूबाट रकम संकलन गर्दै आएको थिए । संस्थाले २०५८ जेठ मसान्तसम्ममा

रकम (साँवा व्याज सहित) फिर्ता दिने भनेकोमा संस्थाबाट रकम निकास हुन नआएकाले गर्दा मैले रकम फिर्ता दिन नसकेको हो । उठाएको रकम सबै संस्थाको नियमानुसार नै गरेको संस्थामा दाखिला गरेको हो ठगी खाने नियतले हिनामिना गरेको होइन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी दीपक बस्यालले २०५८।५।१८ मा अदालतमा गरेको बयान ।

म २०५३ साल चैत्रदेखि रोजगारीमूलक बहुदेशीय सहकारी संस्थामा काम गर्दै आइरहेको थिएँ । संस्थाको सुनवल सम्पर्क कार्यालयको इञ्चार्जको हैसियतले संस्थाको नियमानुसार बजार प्रतिनिधिहरूले उठाई ल्याएको रकम बुझी सो रकम मुख्य कार्यालय बुटवलमा लगी बुझाउने गर्थेँ । के कति लगानी भएको छ भन्न सक्तिन । अरु. ६४ लाख रुपैया फिर्ता दिन बाँकी छ । २०५८ साल जेष्ठमा बचत कर्ताहरूले भुक्तानी दिनुपर्ने रकम मुख्य कार्यालयबाटै निकास नभएकोले गर्दा मैले बचतकर्ताहरूलाई फिर्ता दिन नसकेको हो मेरो ठगी गर्ने नियत होइन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी विमलकुमार शाक्यले २०५८।५।१८ मा अदालतमा गरेको बयान ।

म रोजगारीमूलक बहुदेशीय सहकारी संस्थाको सञ्चालक समितिको सचिव हुँ । हामी नौ जना सञ्चालक समितिमा छौँ । प्रधान कार्यालय रुपन्देहीमा छ । भैरहवा र मंगलपुरको खाता बन्द भइसकेको छ । भैरहवा शाखा चालु छ । संस्थाको हिसाब किताव मेरो जिम्मा रहन्छ । संस्थाको कार्यक्षेत्र विधानबमोजिम रुपन्देही जिल्ला भित्र मात्र भएपनि नवलपरासीको सुनवल क्षेत्रबाट सहारा नामक भारतीय संस्थाले रकम उठाएको थाहा पाई हामीले पनि सुनवलमा सम्पर्क कार्यालय खोली बचत संकलन गर्न थालेका हौँ, सुनवल शाखाको इञ्चार्ज विमल शाक्य र दीपक संकलक हुन् । सहप्रतिवादीहरू दीपक बस्यालले र विमल शाक्यले संकलित बचत रकम मुख्य

कार्यालयमा जम्मा गर्ने गर्दथे । प्रधान कार्यालय २०५८ श्रावणदेखि बन्द रहेको छ । तर ठगी खान संस्था बन्द गरेको होइन । दीपक, विमलले रकम हिनामिना गरेको होइन । हामीले पर्यटन तथा बस्ती विकासको उद्देश्यले गैँडाकोटमा ९ कठ्ठा र रुपन्देहीको मंगलापुरमा २५ कठ्ठा जग्गा खरीद गरेको छ । विभिन्न बैंकमा व्यालेन्स रहेको भन्ने सुनेको छु । व्यक्तिको नाममा जग्गा खरीद गर्ने अधिकार नभएपनि संचालक समितिको निर्णयले खरीद गरेका हौं । जाहेरवालाहरूको रकम ठगी खाने नियत होइन । सस्था घाटामा गएकोले गर्दा रकम तिर्न नसकेको हो, विमल शाक्य, दीपक समेतले ठगी गरेको होइन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी कुलबहादुर पुनले अदालतमा गरेको बयान ।

जिल्ला अदालतबाट तीनै जना प्रतिवादीलाई पुर्पक्षका लागि थुनामा राखिएको ।

आदेशानुसार वादीका साक्षी, जाहेरवालाहरू कमला तुलाचन, शिवलाल आचार्य, सोनेलाल जोशी, देवी सुवेदीले, प्रतिवादीबाट ठगी गरेको रकम असूलउपर हुनुपर्ने हो भनी र प्रतिवादीहरू दीपक बस्याल, विमल शाक्य र कुलबहादुर पुनका साक्षीहरू दीपक गिरी, डोलराज खनाल, विश्वनाथ अमात्य, बालकुमार श्रेष्ठ र प्रेमबहादुर गुरुङ्ग समेतले प्रतिवादीहरूबाट रकम असूल गर्नुपर्ने होइन । सस्था घाटामा गएकोले तिर्न नसकेको हो, ठगी गरेको होइन भनी गरेको बकपत्र मिसिल सामेल रहेको ।

प्रतिवादीहरूले प्रमाण कागज पेश गरेको मिसिलबाट देखिन्छ ।

सहअभियुक्त कुल बहादुर पुनले यी प्रतिवादीहरू दीपक बस्याल, विमल शाक्यले ठगी गरेको होइन भनी लेखाएको हुँदा अभियुक्त दीपक बस्याल र विमल शाक्यले अभियोगबाट सफाइ पाउने ठहर्छ । अभियुक्त कुलबहादुर संस्थाका सचिव मुख्य प्रबन्धक रहेको भएबाट निज उक्त दायित्वबाट अलग रहन सक्दैनन् ।

संकलित रकम दुरुपयोग गरी व्यक्ति विशेषको नाममा जग्गा खरीद गरी संस्थालाई घाटा भएको कारणबाट रकम फिर्ता दिन नसकेको भन्ने बयानबाटै संस्थाको पदाधिकारीहरूको मनसाय ठीक नरहेको स्पष्ट हुन्छ । संकलित रकम फिर्ता नगरी खाने पचाउने नियत गरेबाट ठगीको १ नं. को कसूर गरी संस्थाका पदाधिकारीहरूलाई ठगीको ४ नं. बमोजिम १ वर्ष कैद तथा रु.१,१३,२१०।४६ जरीवाना हुने ठहर्छ । साथै अन्य फरार रहेका प्रतिवादीहरूको हकमा हेर्दा यस अदालतबाट जारी भएको समावहानको म्याद भित्र हाजिर नभई म्याद गुजारी आफ्नो निर्दोषिताको प्रमाण पेश गर्न सकेको देखिँदैन । फरार रहेका प्रतिवादीहरू प्र. दुर्गाबहादुर सिंह, माधवराज त्रिपाठी, हरि शर्मा, ओमकुमार लामा, कृष्ण अधिकारी, भीमा थापा, रमेशचन्द्र थापा, देवबहादुर राना, इन्द्रा थापा, कृष्णबहादुर कुंवर र रमेश बस्यालमध्ये कोही सञ्चालक समिति सदस्य र कोही मुख्य कार्यालयको कर्मचारी भएको देखिँदैन । जाहेरवालाबाट रकम उठाई सो रकमको दुरुपयोग गर्ने गराउने काममा निजहरूको संलग्नता नरहेको भन्ने अवस्था मिसिल संलग्न प्रमाणबाट नदेखिएको र यी प्रतिवादीहरू म्यादभित्र अदालतमा हाजिर भई आफ्नो निर्दोषिताको प्रमाण पेश गरेको समेत नदेखिएकोले यी प्रतिवादीहरूले अभियोग माग दावी बमोजिम कसूर गरेको होइन भन्न मिल्दैन । अभियोग माग दावीबमोजिम कसूर गरेको नै देखिँदा यी प्रतिवादीहरूलाई जनही १ वर्ष कैद रु.१,१३,२१०।४६ जरीवाना समेत हुने ठहर्छ । यी प्रतिवादी र हाजिर रहेको कुलबहादुर पुन समेतबाट जाहेरवालाहरूको विगोवापत रु.१,१३,२१०।४६ समेत भराई पाउने ठहर्छ भन्ने समेत नवलपरासी जिल्ला अदालतको मिति २०६०।३।३ गतेको फैसला ।

मुलुकी ऐन ठगीको महलअर्न्तगत मुद्दामा अभियोगपत्र दर्ता गरी नलाग्ने बुँदा र

ऐन लगाई मनगढन्ते रुपमा ठगी गरेको भनी कैद सजाय र जरीवानासहित बिगो भरी पाउने भनी गरेको फैसला कानूनविपरीत छ। सहकारी ऐन, २०४८ को दफा ४१(३) अनुसार उजूर गरी उद्देश्यविपरीत संस्थाले काम गरेको स्थापित भएमा त्यस्तो संस्थाको दर्ता खारेज गरी दफा ४२ अनुसार लिक्विडेटर नियुक्त गर्ने व्यवस्था भएको र सहकारी नियमावली २०४९ को नियम ३५ अनुसार जाहेरवालाहरूले आफ्नो रकम प्राप्त गर्नसक्ने व्यवस्था कानूनमा स्पष्ट हुँदाहुँदै ठगीको महल आकृष्ट हुनै सक्दैन। अदालतमा सत्य कुरा बोलेकोमा ठगी हुने होइन, तसर्थ शुरु नवलपरासी जिल्ला अदालतको मिति २०६०।३।३ को फैसला कानूनी त्रुटिपूर्ण भएकोले उल्टी गरी न्याय पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्र. मध्येका कुलबहादुर पुनको पुनरावेदनपत्र।

संस्थाको अधिकारक्षेत्र नै नभएको जिल्ला नवलपरासी समेतमा कार्यालय खोली रकम उठाउने र शर्तबमोजिम रकम फिर्ता गर्न नसक्ने, रकमको हिसाव किताव दिन नसक्नु जस्ता व्यवहार ठगीको कार्य भएकोमा कुनै विवाद रहेन। सफाइ पाएका प्रतिवादीहरू दीपक बस्याल र विमल शाक्यको सापेक्षित हिसावबाट सलग्नता रहेको छ। रकम बुझाउने जम्माकर्ताहरूलाई संस्थाको वारेमा सूचना प्रवाह गर्ने तथा संस्थाप्रति आकर्षित गर्ने काम प्रतिवादीहरूबाट भएको छ। यी प्रतिवादीहरूको नियत सफा नभई वेइमानी तत्वको प्रधानता रहेको छ। संस्थाको साधारण कर्मचारीहरू भएको भन्ने आधारमा सफाई दिएको मिलेको छैन। प्रतिवादी दीपक बस्याल र विमल शाक्यलाई अभियोग दावीबाट सफाइ दिने गरी भएको फैसला सो हदसम्म कानूनी त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी निज प्रतिवादीहरूलाई सजाय गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदनपत्र।

वारदातको रुप र लेनदेन विषयको भन्ने प्रस्तुत मुद्दाको तथ्यबाट देखिने हुँदा ठगीको परिभाषाभित्र पर्न आउने देखिएन। तसर्थ, सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐनको अनुसूची १ भित्र प्रस्तुत मुद्दा पर्नसक्ने नदेखिँदा प्रतिवादीलाई ठगीको ४ नं. अनुसार ठगीमा करावाही चलाई सँजाय गर्ने गरेको शुरु नवलपरासी जिल्ला अदालतको २०६०।३।३ को फैसला बदर गरी दिएको छ। पुनरावेदन नगर्ने प्रतिवादी समेत सबैको हकमा शुरु फैसला बदर हुन्छ। जाहेरवालाहरू समेतले सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २७ बमोजिम सकार गर्न आए जाहेरवालालाई वादी पक्ष कायम गरी लेनदेनतर्फ कारवाही किनारा गर्नु भनी प्रस्तुत मुद्दा नवलपरासी जिल्ला अदालतमा फिर्ता पठाई दिनु भन्ने २०६०।८।२९ को पुनरावेदन अदालत बुटवलको फैसला।

ठगीको १ नं. को परिभाषा भित्र पर्ने मुद्दामा कानूनको गलत व्याख्या गरी पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला गलत किसिमले गरेको र मिसिल सलग्न प्रमाणको मूल्यांकन नगरेको हुँदा उक्त फैसला बदर गरी सबै प्रतिवादीहरूलाई सँजाय गरी ठगी गरेको रकम असूल गरी पाँऊ भन्ने समेत २०६१।२।१८ मा यस अदालतमा परेको वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन पत्र।

यसमा, जाहेरवाला समेतका जनतालाई भुक्त्याई बढी नाफा दिने लोभ देखाई जाल परिपञ्च गरी रकम उठाएको हुँदा ठगीको ४ नं. अनुसार करावाही गरिपाऊँ भन्ने अभियोग दावी भएकोमा प्रतिवादीको कार्य ठगीको परिभाषा भित्र नपर्ने समेतको आधारमा प्रतिवादीलाई सजाय गर्ने गरी भएको शुरु जिल्ला अदालतको फैसला बदर गरी लेनदेनतर्फ परिणत गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत बुटवलको फैसला त्रुटिपूर्ण भई फरक पर्ने देखिँदा अ.वं. २०२ नं. बमोजिम विपक्षी भिकाई

पेश गर्नु भन्ने २०६४।१।३० को यस अदालतको आदेश ।

भीमा थापा, ओमकुमार लामा, दुर्गाबहादुर सिंह, रमेशचन्द्र थापा समेत म्यादमा उपस्थित भएको निवेदनपत्र । सहकारी ऐन, २०४८ बमोजिमको रोजगारीमूलक बहुदृश्यीय सहकारी संस्था बटवल हाल क्रियाशील भए नभएको, दर्ता यथावत रहे नरहेका र सो संस्थाउपर कारवाही भए नभएको जिल्ला सहकारी कार्यालय रुपन्देही बुझी पेश गर्नु भन्ने २०६४।१।२।७ को र उक्त संस्थाको विनियम सक्कलै वा प्रमाणित प्रतिलिपि भिकाई पेश गर्नु भन्ने २०६६।२।१२ को यस अदालतको आदेश ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ पेश हुन आएको पुनरावेदन जिकीर सहितको मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा रु.१४,७१,७३६।- बराबरको रकम ठगी गरेको हुँदा प्रतिवादीहरू दुर्गाबहादुर सिंह, माधवराज त्रिपाठी, कुलबहादुर पुन, हरि शर्मा, ओमकुमार लामा, कृष्ण अधिकारी, रमेशचन्द्र थापा, भीमा थापा, देवबहादुर राना, गंगाहादुर वि.क., विमलकुमार शाक्य, दीपक बस्याल, रमेश बस्याल, कृष्णबहादुर कुवर, इन्द्र थापा समेतले मुलुकी ऐन ठगीको महलको १ नं. विपरीत ठगीको अपराध गरेकाले ऐ को ४ नं. बमोजिम सजाय गरी विगो रु.१४,७१,७३६।- प्रतिवादीहरूबाट जाहेरवालाहरूलाई भराई पाउँ भन्ने अभियोग माग दावी भएकोमा दीपक बस्याल र विमल शाक्यले अभियोगबाट सफाई पाउने र , अभियुक्त कुलबहादुर समेतका संस्थाका पदाधिकारीहरूले तथा अन्य फरार रहेका प्रतिवादीहरू दुर्गाबहादुर सिंह, माधवराज त्रिपाठी, हरी शर्मा, ओमकुमार लामा, कृष्ण अधिकारी, भीमा थापा, रमेशचन्द्र थापा, देवबहादुर राना, इन्द्र थापा, कृष्णबहादुर कुंवर र रमेश बस्याललाई समेत अभियोग मागदावी बमोजिमको कसूरमा जनही १ वर्ष कैद र रु.१,१३,२१०।४६ जरीवाना गर्नुकासाथै

प्रतिवादीहरूबाट जाहेरवालाहरूको विगो समेत भराई पाउने ठहराएको नवलपरासी जिल्ला अदालतको मिति २०६०।३।३ गतेको फैसला बदर गरी सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २७ बमोजिम वादी पक्ष कायम गरी लेनदेन तर्फ करावाही किनारा गर्नु भनी शुरू जिल्ला अदालतमा फिर्ता पठाउने गरी मिति २०६०।८।२९ को पुनरावेदन अदालत बटवलको फैसलाउपर नेपाल सरकारको पुनरावेदन पर्न आएको प्रस्तुत मुद्दामा निम्न प्रश्नहरूमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो :

- (१) सहकारी ऐन, २०४८ अन्तर्गत दर्ता भएको संस्थाले नाफा दिने भनी सँकलन गरेको रकम हिनामिना गरी मस्यौट गरेको कार्य मुलुकी ऐन ठगीको महल अर्न्तगतको कसूर अपराधभित्र पर्छ, पर्दैन ?
- (२) प्रतिवादीहरूले आरोपित ठगीको कसूर गरेका हुन होइनन् ?
- (३) पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला मिलेको छ, छैन र पुनरावेदन जिकीर पुन सक्छ, सक्दैन ?

यसमा नेपाल सरकारको तर्फबाट महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयका उपन्यायाधिवक्ता श्री योगराज बरालले प्रस्तुत मुद्दा स.मु.स.ऐन,२०४९ को अनुसूची १ भित्र पर्छ । सहकारी ऐन अर्न्तगतको विषयमा पनि ठगी गर्ने कार्य भए गरेमा ठगीमा मुद्दा चलाउन सकिन्छ । पुनरावेदन अदालतको फैसला सहकारी ऐनको दफा ४८ विपरीत भएकोले त्रुटिपूर्ण छ । एउटा कामको लागि भनी रकम उठाएकोमा सो बमोजिम नगरेको प्रतिवादीहरू हाजिर नभै फरार रहेकोबाट पनि आरोपित कसूर गरेको पुष्टि हुन्छ । त्यसो हुँदा ठगीको कसूरभित्र नपर्ने भनी गरेको पु.वे.अ.को फैसला बदर गरी अभियोग दावीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने समेत बहस गर्नुभयो ।

विपक्षी प्रतिवानीहरू तर्फका विद्वान अधिवक्ता श्री चन्द्रकान्त ज्ञवालीले सहकारी ऐन, २०४८ अर्न्तगत २०५२ मा सहकारी संस्था दर्ता भएको छ । सोही ऐनको दफा ४१ ले संस्था विघटनको स्पष्ट व्यवस्था गरेको छ । सहकारी ऐन एउटा विशेष ऐन भएकोले सहकारी संस्था वा यसका सदस्यले गरेका काम कारवाहीमा सोही विशेष ऐन प्रयोग हुने गरेको हुँदा सामान्य ऐनको प्रावधान हुन नसक्ने भएकोले मुलुकी ऐन ठगीको महल आकर्षित हुन सक्तैन । संस्थाको सदस्यहरू बीच कारोबार हुने हुनाले सदस्य भएर रकम जम्मा गरेकोमा सहकारी ऐनअनुसार असूल गर्न पाउने हो । यस्तो अवस्थाको विवाद कसूरको रूपमा ठगीभित्र पर्दैन । संस्थाले नेपालभित्र जहाँसुकैको व्यक्तिबाट रकम लिई जम्मा गर्नसक्ने हुँदा आफ्नो क्षेत्राधिकार वाहिर गएको भन्न मिल्ने देखिँदैन । सहकारी ऐनको दफा ३९ ले हिनामिना भएमा बाँकी असूल गर्ने व्यवस्था गरेको छ । साथै स.मु.स.ऐन को दफा २७ बमोजिम लेनदेनमा आउन सक्छ । घरजग्गा खरीद गर्ने कार्य संस्थाको उद्देश्यअर्न्तगत नै पर्ने हुँदा ठगीको कसूर ठहर्‍याएको शुरुको फैसला उल्टी गरेको पु.वे.अ.को फैसला मिलेको हुँदा सदर कायम हुनुपर्छ भन्ने समेत बहस गर्नुभयो ।

विपक्षीतर्फका अर्का विद्वान अधिवक्ता श्री शम्भु थापाले उजूरवालाहरू संस्थाका सदस्य हुन् । सहकारी ऐनको दफा २६ बमोजिम संस्थाले आफ्नो सदस्यभित्र निक्षेप ग्रहण गर्न र कारोबार गर्न सक्छ । संस्था कृत्रिम भएमा, वा कारोबार कागज कृत्रिम भएमा ठगी हुन सक्छ । प्र.दीपक बस्याल समेत संस्थाबाट नियुक्ति पाएका कर्मचारी हुन् र निजले रकम जम्मा गरेको समेत देखिन्छ । जाहेरवालाहरूको बकपत्रबाट कतिको पैसा फिर्ता पाउन समय बाँकी नै देखिन्छ । शिवलालको स.ज.१२ मा डुब्ने शंकाले मात्र जाहेरी दिएको भन्ने देखिन्छ ।

रा.बा.बैंकको ३९ नं को खातामा नै रकम जम्मा गर्ने गरेको पाइन्छ । संस्थाले लगानी गर्दा घाटामा पनि जान सक्छ । सघ संस्थाको बाँकी बक्यौता हिनामिना भएमा सहकारी ऐनको दफा ३९ बमोजिम असूलउपर हुने व्यवस्था हुँदा यसमा ठगीको तत्वको विद्यमानता छैन । पैसा लिएको र नतिरेको कारणले मात्रै ठगी भन्न मिल्दैन किनकि भुक्त्याएर लिएको र संस्थामा जम्मा नगरी पैसा बीचबीचमा खाएको नभै संस्थामा दाखिल भएको अवस्थामा छ । यस्तोमा संस्थाको सम्पत्तिबाट नपुगे प्रतिवादीको जायजेथाबाट विगो असूलउपर हुन सक्ने नै देखिँदा पु.वे.अ.को इन्साफ सदर कायम रहनुपर्छ भन्ने समेत बहस गर्नुभयो ।

विपक्षीतर्फका अर्का विद्वान अधिवक्ता शिवराम तिमल्सिनाले सहकारी ऐनको दफा २० को उल्लेख गर्दै शेयर खरीद नगरी सदस्य बन्न नपाइने र दर्तावाला संस्था हुँदा संस्थाले गरेको कारोबारमा वा सो संस्थाका कर्मचारीले कर्मचारीको हैसियतले गरेको काम कारवाहीबाट संस्थाका पदाधिकारी वा कर्मचारीलाई सजाय गर्न मिल्दैन । सो फैसला ने.का.प.२०५५ नि.नं.६६४६ पृ.७१२ समेतको विपरीत हुँदा पु.वे.अ.को फैसला सदर कायम हुनुपर्छ भन्ने समेत बहस गर्नुभयो ।

दुवैतर्फका कानून व्यवसायीहरूको बहस जिकीर सुनी मिसिल अध्ययन गरी निर्णयतर्फ विचार गर्दा विगो रु.१४,७१,७३६- बराबरको रकम ठगी गरेको हुँदा प्रतिवादीहरू दुर्गाबहादुर सिंह, माधवराज त्रिपाठी, कुलबहादुर पुन, हरि शर्मा, ओमकुमार लामा, कृष्ण अधिकारी, रमेशचन्द्र थापा, भीमा थापा, देवबहादुर राना, गंगाबहादुर वि.क., विमलकुमार शाक्य, दीपक बस्याल, रमेश बस्याल, कृष्णबहादुर कुँवर, इन्द्र थापा समेतलाई मूलुकी ऐन ठगीको महलको १ नं. र ४ नं. बमोजिम सजाय गरी विगो समेत प्रतिवादीहरूबाट जाहेरवालाहरूलाई भराई पाऊँ

भन्ने अभियोग माग दावी रहेकोछ । प्रतिवादी दीपक वस्यालले मिति २०५५ वैशाखदेखि उक्त रोजगारीमूलक बहुद्देशीय सहकारी संस्थामा बजार प्रतिनिधिको रूपमा काम गरी बजार प्रतिनिधिको हैसियतले बचतकर्ताहरूबाट रकम संकलन गरेको सबै रकम संस्थामा दाखिला गरेको हो, हिनामिना गरेको होइन भनी अदालतमा बयान गरेको र विमलकुमार शाक्यले २०५३ साल चैत्रदेखि उक्त संस्थामा काम गर्दै आई संस्थाको सुनवल सम्पर्क कार्यालयको इञ्चार्जको हैसियतले बजार प्रतिनिधिहरूले उठाई ल्याएको रकम बुझी सो रकम मुख्य कार्यालय बुटवलमा लगी बुझाउने गरेको । २०५८ साल जेठमा बचतकर्ताहरूलाई भुक्तानी दिनुपर्ने रकम मुख्य कार्यालयबाटै निकासानभएकोले बचतकर्ताहरूलाई फिर्ता दिन नसकेको हो । मेरो ठगी गर्ने नियत होइन भनी कसूरमा इन्कार भै अदालतमा बयान गरेको देखिन्छ भने सो संस्थाका अन्य पदाधिकारीहरू अध्यक्ष दुर्गाबहादुर सिंह, उपाध्यक्ष माधवराज त्रिपाठी, मुख्य प्रबन्धक कृलबहादुर, सहसचिव हरि शर्मा, ओमकुमार लामा, कृष्ण अधिकारी, रमेशचन्द्र थापा, श्रीमती भीमा थापा, देवबहादुर राना, इन्द्रा थापा, कृष्णबहादुर कुँवर र रमेश बस्याल समेतका प्रतिवादीहरू फरार भै प्रतिवाद समेत नगरी बसेको अवस्था देखियो ।

२. सहकारी ऐन, २०४८ अन्तर्गत दर्ता भएको संस्थाले नाफा दिने भनी संकलन गरेको बचत हिनामिना गरी मस्यौट गरेको कार्य मुलुकी ऐन ठगीको महलअन्तर्गतको कसूर अपराध भित्र पर्छ पढेन? भन्ने पहिलो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा २०४९।२।२ देखि लागू भएको सहकारी ऐन, २०४८ को दफा ३(१) मा संस्था वा संघको गठन भन्ने शीर्षकमा “सहकारी सिद्धान्तअनुरूप आफ्ना सदस्यहरूको आर्थिक तथा सामाजिक विकासको लागि सेवा तथा सुविधा पुऱ्याउने उद्देश्यले” गठन गर्नसक्ने व्यवस्था गरेको देखियो । दफा

३(३) ले संस्थाको कार्यक्षेत्र सोही संस्थाको विनियममा तोकिएकोमोजिम हुने व्यवस्था गरेको देखियो । उक्त संस्थाको विनियम हेर्दा रुपन्देही जिल्ला सो संस्थाको कार्यक्षेत्र भएको देखिएको सोही ऐनको दफा ९(१)ले संस्थाको सदस्यताको शर्त तोकेको संस्थाको कार्यक्षेत्रभित्र सञ्चालन हुनुपर्ने व्यवस्था गरेको देखियो । यसरी संस्थाले आफ्नो शेयर बिक्री गर्दा वा शेयर सदस्य बनाउँदा समेत आफ्नो कार्य क्षेत्रभित्रका सदस्यहरू तथा सदस्य हुनसक्ने व्यक्तिबाट मात्र शेयर पूजा संकलन गर्नसक्ने देखिन्छ । यस्तो सोही सहकारी ऐनको दफा २६ ले बैकिङ्ग कारोबारअन्तर्गत आफ्ना सदस्यहरूबाट निक्षेप स्वीकार गर्न र आफ्ना सदस्यहरूलाई कर्जा दिनसक्ने व्यवस्था गरेको देखियो ।

३. अब ठगीको महलको १ नं ले गरेको कानूनी व्यवस्था हेर्दा “कसैले आफ्नो हक नपुग्ने अर्काको हकको चल अचल धनमाल हक पुग्नेलाई वा जसका जिम्मामा रहेको छ उसलाई ललाई फकाई वा जाल परिपञ्च गरी वा आफ्नो हक नभएको सम्पत्तिमा आफ्नो हक पुग्ने कीर्ते कागज बनाई, दिई वा पेश गरी वा आफूसँग नभएको कुरा आफूसँग छ भनी भुक्त्याई वा भूठो कुरालाई सद्दे हो भनी भुक्त्याई वा अरु जुनसुकै व्यहोरासँग धोका दिई गफलतमा पारी आफ्नो हक नपुग्ने अर्काको चल अचल धनमाल लिए दिए दिलाएमा वा अर्काको माल मेरो हो भनी वा मेरो भएको छ भनी लिखत गरी वा नगरी सोही माल लिए लिए दिए बिक्री व्यवहार गरेमा वा सट्टापट्टा गरी लिएमा ठगी गरेको ठहर्छ” भन्ने व्यवस्था गरेको छ

४. सहकारी ऐनअनुसार गठन भएको संस्थाले सोही ऐनको व्यवस्था र उद्देश्यअनुरूप तोकिएको कार्यक्षेत्र भित्र सीमित रही आफ्ना सदस्यहरू बीचमात्र सीमित कारोबार गर्नुपर्ने हुन्छ । तर प्रस्तुत मुद्दाको सन्दर्भमा हेर्दा “रोजगारीमूलक बहुउद्देशीय सहकारी संस्था” ले रोजगारी दिलाउने तथा

थोरै समयमा धेरै आर्थिक प्रतिफल दिने भन्ने प्रचारात्मक नाराकासाथ संस्था सञ्चालन गरी रुपन्देही जिल्लामासम्म सीमित कार्यक्षेत्र भएकोमा सोको परिधि नाघी अनधिकृत ढंगले नवलपरासी जिल्लाको सुनवलमा आफ्नो शाखा कार्यालय सञ्चालन गरी त्यहाँबाट जाहेरवालाहरूलाई समेत अनेक व्यक्तिलाई आफ्नो सदस्य बनाई रकम सकलन गरेको देखिन आएको छ । यसरी ऐन, नियमको परिधि नाघी कारोबार गरेकोमा सहकारी ऐन, २०४८ को दफा ४१(३) अर्न्तगत.दर्ता खारेजीको कारवाही गर्न सकिने व्यवस्था छ । तर त्यस अर्न्तगत कारवाही नभएमा वा कारवाही गर्ने निकायले कारवाही नगरेमा सो संस्थाको आडमा वा नाउमा जेपनि गर्न पाइने भन्ने अर्थ गर्न मिल्ने होइन ।

५. यसमा बुटवलमा केन्द्रीय कार्यालय भएको बचत गर्ने रोजगारीमूलक बहुद्देश्यीय सहकारी संस्था (Jomocoi Ltd) को कार्यक्षेत्र रुपन्देही जिल्ला भित्र सीमित भएको देखिएको, प्रतिवादीमध्येका कुलबहादुर पुन, जो सञ्चालक समितिका सचिव र संस्थाका मुख्य प्रबन्धक पनि रहेको व्यक्ति पनि हुन्, निजले आफ्नो बयानमा संस्था घाटामा गएको कारणबाट बचतकर्ताहरूको रकम तिर्न नसकेको भनी स्वीकार गरेको पाइन्छ ।

६. जुन उद्देश्यका लागि सहकारी संस्था खोलियो, सो उद्देश्यअनुरूप कार्य भए गरेको छ, छैन हेर्नुपर्ने हुन्छ । त्यसतर्फ हेर्दा बचतकर्ताहरूलाई निजहरूको रकम प्रतिफलका साथ फिर्ता दिने उद्देश्य रहेकोमा सो अनुसार रकम फिर्ता गरिएको छैन । संस्थाका पदाधिकारीहरूका नाउँमा संस्थाको कार्यक्षेत्र बाहिर गएर नवलपरासीको गैँडाकोटमा समेत जग्गा खरीद गरिएकोछ । धेरै सर्वसाधारणको जम्मा रकम फिर्ता नगर्दै संस्था घाटामा गयो भन्दै संस्थानै बन्द गरिएको छ । यसरी प्रलोभन देखाएर सर्वसाधारणको रकम लिने र कबूल

गरिएको शर्तअनुसार फिर्ता नगर्ने कार्यलाई सामान्य अर्थमा शुद्ध लेनदेनसम्बन्धी व्यवहार मान्न मिल्दैन । संस्थाको नाउँमा रकम जम्मा गर्न सकिन्छ भन्ने जानाजानी योजनाबद्ध ढंगले अनेक व्यक्तिको रकम लिएर त्यसलाई संस्थाको उद्देश्यअनुरूप खर्च वा उपयोग नगरी संस्थाका पदाधिकारीहरूले नियतबश बचतकर्ताहरूलाई भुक्त्याई रोजगारी वा उच्च प्रतिफल दिने भन्ने गफलतमा पारी रकम जम्मा गरेको देखिन आएबाट यस्तो कार्य न सहकारी ऐन अनुरूपको छ, न त शुद्ध व्यापारिक प्रकृतिको छ । त्यसकारण यसमा लेनदेनको विषयवस्तु देखिएकोले व्यक्तिगत हिसाबले बचतकर्ताहरूले विगतोतर्फ देवानी प्रकृतिको नालिस गरी आफ्नो रकम प्रतिवादीहरूबाट असूल गर्नसक्ने देखी सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २७ अनुसार लेनदेनतर्फ परिणत गरी निर्णयार्थ शुरुमा पठाउने भनी पुनरावेदन अदालतले गरेको फैसला सहकारी ऐन, लेनदेन व्यवहारसम्बन्धी ऐन र ठगीको ऐनको समेत गलत व्याख्यामा आधारित रहेको छ । प्रस्तुत मुद्दामा ठगीको १ नं मा उल्लिखित ठगीका सम्पूर्ण तत्वहरू विद्यमान रहेकोले ठगीतर्फ अनुसन्धान, कारवाही भई अभियोग दायर भएको कार्य कानूनसम्मत नै देखिन्छ ।

७. यस सम्बन्धमा प्रतिवादी तर्फबाट २०५३ सालको फौ.पु.नं. १५५५ को मुद्दामा भएको फैसलाले प्रतिपादन गरेको नजीर भनी प्रतिवादी पक्षबाट प्रस्तुत नजीरसँग सम्बन्धित मुद्दाका विषयवस्तु र निर्णय पनि हुनुपर्ने हुन आएको छ । उक्त मुद्दामा प्रतिवादी शिवनाथ बर्तौलाले विभिन्न मितिमा ठक्का कारोबार सञ्चालन गर्नका लागि लिएको रकम फिर्ता गर्न भनी वादीलाई प्रतिवादीले २०४६।१।२३ मा रु २२,०००। को चेककाटी दिएको रहेछ । सो खाता प्रतिवादी संलग्न भएको कम्पनीको नाउमा रहेको र खाता रोक्का रहेको कारण चेक भुक्तानी हुन नसकेको भन्ने

आधारमा बादीले प्रतिवादीउपर ठगी मुद्दा दिएकोमा पुनरावेदक (बादी) र प्रत्यर्थाबीच लेनदेन व्यवहारमा भुक्तानी लिएको अवस्था देखिन्छ । “ब्यापारिक कारोबारबाट चेक पठाएकोमा खाता रोक्का भएको कारणले भुक्तानी हुन नसकेकोमा ठगीको महलअर्न्तगत कारवाही चल्नसक्ने अवस्था नदेखिने” भन्दै बादी दावी नपुग्ने ठहरी सर्वोच्च अदालतको संयुक्त इजलासबाट २०५४।१२।१० मा फैसला भएको रहेछ । कुनै पनि नजीर प्रयोग हुन पछिल्लो नजीर प्रतिपादित भएको मुद्दाको तथ्यसँग पछिल्लो मुद्दाको तथ्य मिल्नु पहिलो आवश्यक तत्व हो । प्रस्तुत मुद्दासँग उक्त मुद्दाको तथ्य मिलेको छैन । प्रस्तुत मुद्दाको विवाद दुई व्यक्ति वा पक्षबीच भएको ब्यापारिक कारोबार पनि होइन । यस्तो अवस्थामा उक्त नजीर प्रस्तुत मुद्दामा प्रयोग हुन नसक्ने हुनाले विद्वान कानून व्यवसायीको उक्त बहस जिकीरसँग पनि सहमत हुन सकिने देखिएन ।

८. अब को कसले आरोपित कसूर गरेको हो सो सम्बन्धमा विचार गर्दा अभियुक्तमध्येका दीपक बस्याल र विमल शाक्य संस्थाको कर्मचारी भएको कुरामा विवाद देखिएन । निजहरूले संस्थाको कर्मचारीको हैसियतले रकम सँकलन गरेको र सो उठाएको रकम सम्पर्क कार्यालयमा जम्मा गरी सम्पर्क कार्यालयबाट संस्थाको केन्द्रीय कार्यालयमा जम्मा गरेको मिसिल सँलग्न भौचर रसिदबाट देखिन आएकोछ । निज कर्मचारीहरूले जाहेरवालाबाट उठाएको रकम संस्थामा नबुझाई आफैले खाएको वा आफ्नै अग्रसरतामा जाहेरवाला समेतलाई भुक्त्याई ठगी गरेको वा आफ्नो व्यक्तिगत कार्यमा खर्च गरेको भन्ने नदेखिएकोले कर्मचारीको हैसियतले केही समय उक्त संस्थामा काम गरेका यी प्रतिवादीहरूलाई संस्थाले जाहेरवालाको रकम बुझाउन नसक्दा सोको दायित्व वहन गर्न लगाउन मिल्ने देखिएन । सञ्चालक समितिका सदस्यहरूसँग

ठगी कार्य गर्नमा यी अभियुक्तहरूको पनि मिलेमतो भएको भन्ने दावी सबूद प्रमाणबाट समर्थित हुन सकेको देखिएको छैन । सहअभियुक्त कुलबहादुर पुनले यी कर्मचारी हुँदा यिनीहरूले ठगी गरेको होइन भनी बयान गरेको अवस्था समेत देखिँदा संस्थासँग आबद्ध भएको नाताले मात्र यिनीहरू पनि ठगी कार्यमा सँलग्न होला भन्ने अनुमानको भरमा दावी गरिए तापनि सोही अनुमानको आधारमा कसूरदार ठहराउन नमिल्ने हुँदा निजहरूले सफाई पाउने ठहराएको शुरुको इन्साफ मनासिव देखिन्छ । यस्तै प्रतिवादीमध्ये इन्द्रा थापा, कृष्णबहादुर कुँवर, गंगाबहादुर बि.क. र रमेश बस्याल पनि निश्चित कामका लागि पारिश्रमिक दिएर राखिएका संस्थाका कर्मचारी हुँदा निजहरूको पनि ठगीको कसूरमा सहभागीता संलग्नता र प्रमाणित नभएकोले यी प्रतिवादीहरूले पनि सफाई पाउने ठहर्छ ।

९. प्रतिवादी कुलबहादुर पुनको हकमा विचार गर्दा निजले आफू सो संस्थाको सञ्चालक समितिको सचिव तथा मुख्य प्रबन्धक भै संस्थाको हिसाब किताव आफ्नो जिम्मामा रहने भनी लेखाई दिएको देखिन्छ । सञ्चालक समितिमा रहेका अन्य पदाधिकारीहरू अध्यक्ष दुगाबहादुर सिंह, उपाध्यक्ष माधवराज त्रिपाठी, सदस्यहरू हरी शर्मा, ओमकुमार लामा, कृष्ण अधिकारी, रमेशचन्द्र थापा, देवबहादुर राना र श्रीमती भिमा थापा समेतले अदालतमा उपस्थित भै आफूले अभियोग दावीबमोजिमको कसूर गरेको होइन भनी जिकीर लिन सकेको देखिएन । यी प्रतिवादीहरूले आफूउपर लागेको अभियोगको कसूर गरेको होइन भन्ने प्रतिवाद गर्न पाउने अवसर पाए पनि अदालतमा उपस्थित भै आफूउपर लागेको अभियोगको खण्डन गर्नु र आफ्नो प्रतिरक्षामा प्रमाण पेश गर्नु निजहरूको दायित्व भएकोमा पनि सो दायित्व यी प्रतिवादीहरूले पूरा गरेको पाइँदैन ।

१०. अदालतमा उपस्थित भै आफू उपर लागेको अभियोगको खण्डन गर्नु नगर्नु प्रतिवादीको व्यक्तिगत इच्छा र अधिकारको विषय हो । आफू उपर लागेको अभियोगको खण्डन नगरेकै आधारमा मात्र कसूरदार ठहर्‍याउने नभई मिसिल सँलग्न सबूद प्रमाणको आधारमा निजहरूको सँलग्नता भए नभएतर्फ हेर्नुपर्ने हुन्छ । त्यसतर्फ विचारगर्दा यीमध्ये कुनै एक व्यक्तिले मात्र संस्थालाई संस्थाको उद्देश्यविपरीत आफ्नो फाइदाका लागि प्रयोग गरेको नभई सम्पूर्ण पदाधिकारीहरू नै संस्थाको नाउंबाट रकम संकलन गर्ने काममा लागेको देखिन्छ । एक वा केही पदाधिकारीले संस्थाको उद्देश्यविपरीतको काम गर्न लाग्दा त्यसमा सँलग्न नहुने अर्का सदस्य वा सदस्यहरूले त्यसको विरोध गर्नुपर्ने न्यूनतम दायित्व पनि पूरा गरेको देखिन आउदैन । संस्थाको एउटा उद्देश्य देखाई रकम संकलन गरी उद्देश्यअनुरूपको काममा सँकलित रकम खर्च गर्नेतर्फ वा बचतकर्ताहरूलाई शर्त कबूलअनुसार प्रतिफल दिने कार्यतर्फ यीमध्ये कुनै पदाधिकारीले पनि अग्रसरता देखाएको पाइँदैन । त्यसकारण संस्थाका सञ्चालक समितिका सदस्य एवम् पदाधिकारीहरू समेत सबैले सामूहिक रूपमा नै संस्थाको नाउंमा ठगी गर्नेतर्फ लागेको स्पष्ट देखिन आएको छ ।

११. संस्थाका पदाधिकारीहरूको नियत सफा नदेखिएको र सामूहिक रूपमै सर्वसाधरलाई भ्रूढा प्रलोभन देखाई, भ्रुक्याई रकम सँकलित गरेको र सँकलित रकम संस्थाको उद्देश्यअनुरूप खर्च नगरी व्यक्तिगत फाइदाका लागि दुरुपयोग गरेको देखिन आउँछ । यी सबैले संस्थाको नाउंमा बचतकर्ताहरूलाई भ्रुक्याई आफू आफूले खाने पचाउने नियतले बचतकर्ताहरूको रकम र सोको प्रतिफल समेत फिर्ता नगरी बदनियतपूर्वक कानूनविपरीतको कार्य गरी ठगीको कसूर गरेको प्रमाणित हुन आएकोछ ।

तसर्थ लेनदेनतर्फ परिणत गर्ने गरी पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला उल्टी भई सो संस्थाका अध्यक्ष प्रतिवादी डा. दुर्गाबहादुर सिंह, उपाध्यक्ष माधवराज त्रिपाठी, सचिव (मुख्य प्रवन्धक) कुलबहादुर पुन, सदस्यहरूमा हरि शर्मा,ओमकुमार लामा, कृष्ण अधिकारी, रमेशचन्द्र थापा, श्रीमती भीमा थापा र देवबहादुर राना समेतले आरोपित ठगीको कसूर गरेको ठहर्छ । सो ठहरेकोले निजहरूलाई ठगीको ४ नं बमोजिम जनही १ (एक) वर्ष कैद र विगो रु १४७१७३६। को दामासाहीले जनही रु १,६३,५२६।२० जरीवाना भै जाहेरवालाहरूको विगो समेत यी प्रतिवादीहरूबाट भरिपाउने ठहर्छ । प्रतिवादीहरू दीपक बस्याल, विमल शाक्य, गंगाबहादुर वि.क., इन्द्रा थापा र कृष्णबहादुर कुँवर, रमेश बस्याल समेतले सफाइ पाउने ठहर्छ । सो ठहरेकोले सफाइ पाएका प्रतिवादीहरू उपरको नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्तैन । अरुमा तपसील बमोजिम गर्नु ।

तपसील

माथि ठहर खण्डमा लेखिएबमोजिम ठगीको कसूर गरेको ठहरेकोले प्रतिवादी डा. दुर्गाबहादुर सिंह, उपाध्यक्ष माधवराज त्रिपाठी,सचिव (मुख्य प्रवन्धक) कुलबहादुर पुन, हरि शर्मा,ओमकुमार लामा, कृष्ण अधिकारी, रमेश चन्द्र थापा, श्रीमती भीमा थापा र देवबहादुर राना समेतबाट ऐनको म्यादभित्र ठगी भएको विगो असूलउपर गरिपाऊं भनी नेपाल सरहदको जायजेथा देखाई दर्खास्त दिन आए लाग्ने दस्तूर लिई विगो भराइदिनु भनी रुपन्देही जिल्ला अदालतको तहसील शाखामा लेखी पठाइदिनु....१

माथि इन्साफ खण्डमा ठहरेबमोजिम देहायका प्रतिवादीहरूलाई जनही कैद वर्ष १ (एक) र जरीवाना रु.१,६३,५२६।२२ हुने ठहरेकोले निज प्रतिवादीहरू बेरुजू देखिँदा लगत कसी असूल गर्नु भनी रुपन्देही जिल्ला अदालतमा लेखी पठाईदिनु.....२

(१) जि.रुपन्देही वुटवल न.पा.वडा नं.१० बैकल्पिक स्वास्थ्य केन्द्र खोली बस्ने रोजगारीमूलक

- बहुउद्देशीय सहकारी सस्था (जमकोइ) लि.का सञ्चालक समितिका अध्यक्ष डा.दुर्गाबहादुर सिंह (डि.वि.सिह) ३
- (२) जि.रुपन्देही शंकर नगर गा.वि.स. अन्तर्गत नयाँ मील घर भई ऐ.सस्थाको सञ्चालक समितिको उपाध्यक्ष माधवराज त्रिपाठी ... ४
- (३) ऐ.४ घर भई ऐ.सस्थाको सञ्चालक समितिको सदस्य हरि शर्मा ५
- (४) ऐ वडा नं.६ लक्ष्मीनगर घर भई ऐ.ऐ सस्थाको सञ्चालक समितिको सदस्य ओमकुमार लामा ६
- (५) ऐ वडा नं.१२ जमकोइ सस्थाकै आडमा कवाडीखाना सञ्चालन गर्दै आएको सदस्य कृष्ण अधिकारी ७
- (६) जि.रुपन्देही सिद्धार्थनगर न.पा.वडा नं. ८ भैरहवा घर भई ऐ.ऐ सस्थाको सञ्चालक समितिको सदस्य रमेशचन्द्र थापा ८
- (७) ऐ. वुटवल न.पा.वडा नं ६ लक्ष्मीनगर घर भई ऐ.ऐ सस्थाको सञ्चालक समितिको सदस्य श्रीमती भीमा थापा ९
- (८) ऐ. देवीनगर घर भई ऐ सस्थाको सञ्चालक समितिको सदस्य देवबहादुर राना १०
- प्रतिवादीमध्ये वुटवल न.पा. वडा नं. १२ वस्ने ऐ. सस्थाको सचिव मुख्य प्रवन्धक कुलबहादुर पुन मिति २०५८।१०।११ देखि २०६०।८।२९ सम्म जम्मा एक वर्ष दश महिना अठार दिन थुनामा रहेको देखिँदा अ.बं. १२० नं. बमोजिम लागेको कैद असूल भैसकेको र बढी थुनामा वसेको अवधि दश महिना अठार दिनको दण्ड सजायको ११ नं बमोजिम एक दिन वसेको कैद बराबर रु २५ का दरले हुन आउने रु ७९५०। (सात हजार नौ सय पचास) मिनाहा दिई बाँकी जरीवाना रु १,५५,५७६।२२ को लगत कसी असूल गर्नु भनी रुपन्देही जिल्ला अदालतमा लेखी पठाई दिनु....
- पुनरावेदनको दायरी लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाइ दिनु ।
उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या. मोहनप्रकाश सिटौला
संवत् २०६६ साल मंसिर २३ गते रोज शुभम्

- सर्वोच्च अदालत संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री प्रेम शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती
संवत् २०६१ सालको फौ.पु.नं. ३७९७
फैसला मिति: २०६६।६।२०।३
मुद्दा: आयकर ।
पुनरावेदक/ विपक्षी: आन्तरिक राजश्व
कार्यालय, काठमाडौं क्षेत्र नं. १
विरुद्ध
प्रत्यर्थी/ निवेदक: विदेश रुको स्टाभोपोल स्थित
ज्वाइन्टस्टक एअरलाइन्सका तर्फबाट
अधिकार प्राप्त प्रतिनिधि मिखाईल
मलिक समेत
- सम्झौता गर्ने विषयमा पक्षहरू स्वायत्त हुनेहुँदा सम्झौताका विभिन्न शर्तहरू पक्षहरूको सहमतिमा निर्धारण हुने हुन्छ । किस्तावन्दी रुपमा वस्तुको पूर्व निर्धारित मूल्य भुक्तानी भइसकेपछि त्यो वस्तुको स्वामित्व खरीदकर्तामा हस्तान्तरण हुने हुन्छ । रकम भुक्तानी गरिसकेको अवस्थामा भाडामा दिने पक्ष अर्थात् वस्तुको मालिकले स्वामित्व हस्तान्तरण नगरेमा त्यस्तो स्वामित्वको हक हस्तान्तरण गराई पाउने अधिकार भाडामा लिने पक्षमा रहेको हुन्छ । सामान्यतया किस्तावन्दीमा भुक्तानी गरिएको रकम खरीद रकमको हिस्सा मानी भुक्तानी गरिने हुँदा यस्तो रकम फिर्ता नहुने प्रकृतिको हुने ।
(प्रकरण नं.२)
- सामान्य भाडा सम्झौता (Lease Agreement) अन्तर्गत अर्को व्यक्तिको वस्तु प्रयोग गर्दा त्यो वस्तु प्रयोग गरेबापत प्रयोगकर्ताले वस्तुको स्वामीलाई निश्चित रकम भुक्तानी गर्ने गरी सम्झौता गरिएको हुन्छ । भाडा

सम्झौताअन्तर्गत प्रयोग गरिएको वस्तुको स्वामित्व वास्तविक स्वामीमा नै रहेको तथा रहने हुन्छ । प्रयोगकर्ताले सम्झौतामा उल्लेख भएको अवधिसम्म त्यो वस्तु प्रयोग गरी समय व्यतीत भएपछि स्वामीलाई नै फिर्ता गर्नुपर्ने ।

- लिज पर्चेजका सम्बन्धमा सम्झौताको शर्तअनुसार किस्ता रकम वा भाडाको रकम नबुझाई उक्त लिज पर्चेज सम्झौता समाप्त भएको अवस्थामा सम्झौता समाप्त हुनुभन्दा पहिला बुझाएको रकमलाई भाडामा लिएको वस्तुको मूल्य नमानी बहाल वा भाडाको रकम नै मानिने ।

(प्रकरण नं.३)

पुनरावेदक विपक्षीका तर्फबाट: विद्वान

सहन्यायाधिवक्ता श्री महेश थापा

प्रत्यर्थी निवेदकतर्फबाट विद्वान अधिवक्ता श्री

सतिशकृष्ण खरेल

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- आयकर ऐन, २०३१ को दफा ५, ५(ख), ६, ४२
- आर्थिक ऐन, २०५५
- आर्थिक ऐन, २०५२ को अनुसूची ४ को दफा २५.१.१६
- आर्थिक ऐन, २०५३ को अनुसूची ४ को दफा २५.१.१८

फैसला

न्या.भरतराज उप्रेती: आयकर ऐन, २०३१ को दफा ८(ख) बमोजिम यस अदालतबाट पुनरावेदनको अनुमति प्रदान भएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त विवरण र ठहर यस प्रकार छ:

हवाई सेवा सञ्चालन गर्नका लागि विदेशबाट आयात गरेको MI-17 हेलिकप्टर तथा 9N-ADO / 9N-ADP विमानहरूको लागि के कति रकम भुक्तानी गएको छ, सोको प्रत्येक आ.व. को छुट्टा-छुट्टै भुक्तानी विवरण,

जहाजहरूको खरीद सम्झौताको प्रतिलिपि एवं नियमानुसार लाग्ने लिज टेक्स समेत दाखिला गर्नुहुन भनी २ नं. क्षेत्र कर कार्यालयले एभरेष्ट एयर लि. लाई लेखेको मिति २०५५।२।७ को पत्र ।

विदेशी कम्पनीहरूसँग खरीद गरी नेपालमा ल्याइएका जहाजहरूमा समय-समयमा विदेशी कम्पनीले गर्नुपर्ने मर्मत संभार आदि आफ्ना कर्तव्य र दायित्वहरू पूरा नगरेबाट जहाजहरू सञ्चालनमा आउन सकेका छैनन् । खरीद सम्झौताअन्तर्गत ल्याइएको पूँजीगत सामानहरूको खरीद मूल्यको कुनै पनि प्रकारको कर तिर्नुपर्ने प्रावधान नभएको हुँदा यस प्रकारको कर माग्नु कानूनसम्मत नभएको व्यहोरा अनुरोध छ भनी एभरेष्ट एयर लि.ले २ नं. क्षेत्र कर कार्यालयलाई मिति २०५५।२।२९ मा लेखेको पत्र ।

स्टाम्पोपोल ज्वाइन्ट स्टक एयरलाइन्स र कस्मीक एयरवीच 9N-ADP र 9N-ADO हेलिकप्टरहरू खरीद विक्रीको सम्झौता सम्पन्न भैसकेकोले उक्त हेलिकप्टरहरूको स्वामित्व परिवर्तन गराई सञ्चालन गर्न आवश्यक कारवाही गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको उक्त हेलिकप्टरहरूको स्वामी स्टाम्पोपोल ज्वाइन्ट स्टक एयरलाइन्सले हवाई विभागलाई अनुरोध गरी मिति १९९८ सेप्टेम्बर ६ मा लेखेको पत्र ।

रसिया स्थित Strvropol Joint Stock Airlines-SAAK (स्वामी) र कस्मीक एयर (प्रा.) लि. सञ्चालकवीच 9N-ADO र 9N-ADP दुई हेलिकप्टर खरीदसम्बन्धी भएको सम्झौता पत्रको प्रतिलिपि र यससँग सम्बद्ध अन्य कागजात यसै साथ संलग्न छ । स्वामित्व परिवर्तन गराई सञ्चालन गराउन तहाँको सहमतिका लागि विभागीय निर्णयानुसार अनुरोध गर्दछु भनी हवाई विभागले मिति २०५५।५।२१ मा २ नं. क्षेत्र कर कार्यालयलाई लेखेको पत्र ।

यस कार्यालयको मिति २०५५।५।२२ को निर्णयबमोजिम लिज टेक्सबापत रू. ४१,४५,९५९।५४ र पारिश्रमिक करबापत रू.

१०,८१,२३७५० समेत गरी जम्मा कर रू. ५२,२७,१९७०४ यस कार्यालयमा दाखिल गरिसकेपछि मात्र कर प्रयोजनको लागि उक्त जहाजहरूको स्वामित्व परिवर्तन गराई सञ्चालन गर्न स्वीकृति दिन सकिने भनी २ नं. क्षेत्र कर कार्यालयले हवाई विभागलाई लेखी स्टाभ्रोपोल ज्वाइन्ट स्टक एयरलाइन्स समेतलाई बोधार्थ दिएको मिति २०५५।५।२२ को पत्र ।

प्रस्तुत करदाताको आर्थिक वर्ष २०५२।५।३ र २०५३।५।४ मा लिज टेक्स बापत भुक्तानी दिएको यू.एस.डलर ६०,३९,२।७१ को प्रति यू.एस. डलर रू. ६८।६५ ले हुने रू. ५२,२७,१९७०४ दाखिला गरे पछि कर प्रयोजनको लागि फुकुवा गर्ने भन्ने व्यहोराको मिति २०५५।५।२२ को २ नं क्षेत्र कर कार्यालय काठमाडौं टिप्पणी आदेश ।

स्वामी कम्पनी स्टाभ्रोपोल ज्वाइन्ट स्टक एयरलाइन्सको दायित्व नै नभएको पूर्व सञ्चालक कम्पनी एभरेष्ट एयर लि.ले भुक्तानी गर्नुपर्ने दायित्व स्टाभ्रोपोल कम्पनीलाई हालिएको कानून संगत नभएको हुँदाहुँदै पनि तत्काल उक्त हेलिकप्टर नामसारी गर्नुपर्ने आवश्यकता भएकोले सो कर निर्धारण विरुद्ध कानूनी उपचारको अधिकार सुरक्षित राख्दै धरौटीको रूपमा उक्त रकम दाखिला गर्न आएको छु भन्ने समेत कस्मीक एयर (प्रा.) लि.का. तर्फबाट सञ्चालक रविन्द्रप्रसाद प्रधानको मिति २०५५।५।२२ मा २ नं. क्षेत्र कर कार्यालयलाई लेखेको पत्र ।

तत्काल प्रचलित कानूनबमोजिम लिज टेक्स नलाग्नेमा अन्यथा अर्थ गरी शुरु कर कार्यालयले लिज टेक्स लगाएको गैह्रकानूनी हुँदा बदर गरी लिज टेक्स नलाग्ने गरी इन्साफ पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको स्टाभ्रोपोल ज्वाइन्ट स्टक एयरलाइन्स र कस्मीक एयर (प्रा.) लि. को राजश्व न्यायाधिकरण काठमाडौंमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

पुनरावेदक कस्मीक एयरले एभरेष्ट एयर लि.लाई असर पर्ने जो जस्तो जिकीर लिए तापनि हेलिकप्टर खरीद सम्झौताको आधारमा खरीद गरी आफ्नै नाउँमा आयात गरी ल्याएको हेलिकप्टरहरूको सञ्चालनबाट कुनै लिज टेक्सको दायित्व व्यहोर्नु नपर्ने हुँदा यस एभरेष्ट एयर लि. माथि कुनै पनि करको दायित्व नपर्ने गरी कानूनबमोजिम गराई पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको एभरेष्ट एयर लि.को. राजश्व न्यायाधिकरण काठमाडौंमा परेको निवेदन ।

यसमा शुरु निर्णय फरक पर्नसक्ने हुँदा अ.वं. २०२ नं. बमोजिम सरकारी वकीललाई सूचना दिई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने राजश्व न्यायाधिकरण काठमाडौंबाट भएको आदेश ।

आयकर ऐन, २०३१ मा लिज टेक्सको व्यवस्था भएको देखिएन । आर्थिक ऐन, २०५५ मा मात्र विदेशबाट भाडा, रेन्ट वा पर्चेज लिजमा विमान (हवाई जहाज र हेलिकप्टर) ल्याई सञ्चालन गरे बापतको भुक्तानीमा कर लाग्ने व्यवस्था देखिँदा सो भन्दा अगावैका आर्थिक वर्षमा लिज टेक्ससम्बन्धी व्यवस्था नभएकोले त्यस्तो कर लाग्ने अवस्था नदेखिएकोले कस्मीक एयरले हेलिकप्टरहरू आफ्नो नाममा नामसारी गर्ने सिलसिलामा विक्रेता कम्पनीको निमित्त भनी लिज टेक्सबापत राखेको रकम रू.४१,४५,९५९।५४ कस्मीक एयरले फिर्ता पाउने ठहर्छ । पारिश्रमिक करबापत भनी लगाएको रू.१०,८१,२३७५० का सम्बन्धमा उक्त रकम यो यस आधार प्रमाणबाट दाखिला गर्नुपर्ने होइन भनी पुष्ट्याई गर्न नसकेको हुँदा उक्त रकम माग गरेको कर कार्यालयको निर्णय मिलेकै देखियो भन्ने राजश्व न्यायाधिकरण काठमाडौंको मिति २०५८।६।२४ को फैसला ।

आयकर ऐन, २०३१ को दफा ५७ बमोजिम कर अधिकृतले गरेको कर निर्धारणको आदेशउपर पुनरावेदन लाग्ने अवस्था हुँदा प्रस्तुत मुद्दामा कर निर्धारण नै नभई तेस्रो

पक्षको पुनरावेदन लिई सुनुवाइ गर्न मिल्ने होइन। आयकर ऐन, २०३१ को दफा ५, ६, ३६ अनुसार आयकर लाग्ने कुनै रकम भुक्तानी दिँदा स्रोतमा अग्रिम कर कट्टी गरी भुक्तानी गर्नुपर्ने अवस्था छ। आर्थिक ऐनमा गरेको दर तोकिन्छ। दर स्पष्ट तोकिएको अवस्थामा सोहीबमोजिम र स्पष्ट रूपमा नतोकिएको अवस्थामा सो वर्षको लागि जुनसुकै आयको भुक्तानी भन्ने शीर्षक अन्तर्गत तोकिएको दरले अग्रिम कर कट्टा गर्नुपर्ने हुन्छ। SAAK ले कर तिर्न मञ्जूर गरिसकेको तथा SAAK तथा कस्मीक एयरवीच भएको सम्झौता अनुसार उक्त गरेको दायित्व कस्मीक एयरमा रहेको देखिन्छ। तसर्थ निवेदकबाट कर असुल गर्ने गरी भएको निर्णय कानूनसम्मत हुँदा पुनरावेदनको अनुमति पाऊँ भन्ने आन्तरिक राजश्व कार्यालय काठमाडौँ क्षेत्र नं. १ को तर्फबाट यस अदालतमा पर्न आएको निवेदन पत्र।

यसमा २ नं. क्षेत्र कर कार्यालयको मिति २०५५।५।२२ को टिप्पणी आदेश हेर्दा अ.व. ०५२।०५३ को अवधिमा भुक्तानी भएको रकममा १०% ले हुने यू.एस. डलर ५१,८९६।५१ र आ.व. २०५३।०५४ को अवधिमा भुक्तानी भएको यू.एस. डलर १,६९,९२४ को ५ प्रतिशतले हुने लिज टेक्स समेतको रकम दाखिला गर्ने निर्णय भएको देखिन्छ। विवादको भुक्तानी Lease Purchase अन्तर्गत विदेशीले भुक्तानी पाएको परिश्रमिक अन्तर्गत ऐ. ऐनको दफा ५ बमोजिमको स्रोतलाई लिएको र दफा ६ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा “तर अस्थायी बासिन्दाको हकमा निजले नेपाल अधिराज्य भित्र आर्जन वा प्राप्त गरेको र विदेशमा रही नेपाल अधिराज्यबाट प्राप्त गरेको खुद आयमा कर लाग्ने छ” भन्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ। विवादको दुइवटा हेलिकप्टर शुरु खरीद विक्री नभई Lease Purchase अन्तर्गत किस्ता किस्ता भुक्तानी हुँदै जाने प्रकृतिको देखिन्छ। हेलिकप्टरको स्वामित्व Stavropol Joint Stock

Airlines मा नै निहित रहेको अवस्थामा सो कम्पनीले उक्त हेलिकप्टर सञ्चालन गर्न दिएबापत पाउने भुक्तानी आयकर मुक्त हुन्छ भनी आयकर ऐन, २०३१ को दफा ४२ ले नभनेको अवस्थामा आयकर ऐन, २०३१ को दफा ३६ अनुसार हेर्नुपर्ने हुन्छ। राजश्व न्यायाधिकरण काठमाडौँले माथि उल्लिखित कानूनको पृष्ठभूमिमा हेलिकप्टर बारेमा भएको सम्झौताको प्रावधानतर्फ ध्यान नदिई बुझ्नु पर्ने प्रमाण नबुझी फैसला गरेको देखिँदा राजश्व न्यायाधिकरण ऐन, २०३१ को दफा ८ (ख) अन्तर्गत पुनरावेदन गर्ने अनुमति प्रदान गरिएको छ भन्ने यस अदालतको मिति २०६१।२।१३ को आदेश।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी यस इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री महेश थापाले कर कार्यालयले अन्तिम रूपमा कर निर्धारण गरिसकेको अवस्था छैन। यस्तोमा पुनरावेदन लाग्न सक्ने होइन। Lease मा सञ्चालन गरेको हेलिकप्टरको Lease भुक्तानी गरेको रकममा आयकर लाग्छ। हेलिकप्टरका स्वामीले कर तिर्छु भनी स्वीकार गरेका छन्। कस्मीक एयर र SAAK बीच भएको सम्झौताअनुसार उक्त गरेको दायित्व कस्मीक एयरमा कायम भएको छ। कर फिर्ता दिने गरेको राजश्व न्यायाधिकरणको फैसला नमिलेको हुँदा उल्टी हुनुपर्छ भनी बहस गर्नुभयो। विपक्षी कस्मीक एयरका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री शतीशकृष्ण खरेलले Lease Purchase मा खरीद गरेको हेलिकप्टरमा कर लाग्दैन। भाडाबापतको रकम भुक्तानी भएको होइन। खरीदबापतको रकम नै भुक्तानी भएको हो। आर्थिक ऐन, २०५५ ले मात्र Lease Purchase मा कर लाग्ने व्यवस्था गरेको र सो भन्दा अगाडिका वर्षहरूमा कर लाग्ने कुनै व्यवस्था नभएको अवस्थामा गरेको दायित्व

बहन गराउन मिल्ने हुँदैन । राजश्व न्यायाधिकरणको फैसला मिलेको हुँदा सदर हुनुपर्छ भनी बहस गर्नुभयो ।

यसमा 9N-ADP र 9N-ADO दुईवटा हेलिकप्टरहरू एभरेष्ट एयर लि.ले मिति २०५२।६।१६ मा स्पेशल कार्गो एयर लाइन्स रसियामार्फत स्टाभ्रोपोल ज्वाइन्ट स्टक एयरलाइन्स रसियाबाट किस्ताबन्दीमा रकम भुक्तानी गर्ने गरी सम्झौता गरी लिजमा लिएको र उक्त सम्झौताको शर्तअनुसार बुझाउनु पर्ने रकम हेलिकप्टर भाडामा लिने पक्षले बुझाएको अवस्थामा निजले सो हेलिकप्टर खरीद गर्नसक्ने शर्तमा नेपालमा ल्याएको भन्ने देखिन्छ । तर एभरेष्ट एयर लि.ले पूरा किस्ता भुक्तान नगर्दाका अवस्थामा सम्झौता भङ्ग भई हेलिकप्टरहरू नेपालमै ग्राउन्डेड भएका र उक्त हेलिकप्टरहरू स्टाभ्रोपोल ज्वाइन्ट स्टक एयरलायन्सबाट कस्मीक एयरलायन्सले खरीद गर्ने सम्झौता गरी स्वामित्व परिवर्तनको सिलसिलामा २ नं. क्षेत्र कर कार्यालय काठमाडौंले एभरेष्ट एयरले आ.व. २०५२।०५।३ मा भुक्तानी गरेको यू.एस. डलर ५,१८,८६५।१० को १० प्रतिशतले हुने लिज टेक्स यु.एस. डलर ५१,८९६।५१ र आ.व. २०५३।०५।४ मा भुक्तानी भएको यू.एस. डलर १,६९,९२४।१२ को पाँच प्रतिशतले हुने ८,४९६।२० समेत गरी जम्मा यू.एस. डलर ५०,३९२।७१ को नेपाली रू. ४१,४५,९५९।५४ र स्टाभ्रोपोल ज्वाइन्ट स्टक एयरलायन्सका स्टाफहरूलाई भुक्तानी भएको पारिश्रमिक रकमको कर रू. १०,८१,२३७।५० समेत जम्मा रू. ५२,२७,१९७।०४ दाखिला गरेपछि मात्र हेलिकप्टरको स्वामित्व परिवर्तन हुने निर्णय गरेको पाइन्छ । उक्त निर्णयउपर कस्मीक एयर तथा स्टाभ्रोपोल ज्वाइन्ट स्टक एयरलायन्सको राजश्व न्यायाधिकरण काठमाडौंमा पुनरावेदन परेकोमा उक्त न्यायाधिकरणबाट लिज टेक्स नलाग्ने भएकोले सो फिर्ता दिने तथा पारिश्रमिक कर फिर्ता नहुने निर्णय गरेकोमा सो

निर्णयउपर कर कार्यालयको तर्फबाट यस अदालतमा निवेदन परी पुनरावेदनको अनुमति प्रदान भई निर्णयको लागि यस इजलाससमक्ष पेश हुन आएको छ ।

राजश्व न्यायाधिरणले पारिश्रमिक कर फिर्ता नहुने निर्णय गरेकोमा सो निर्णयका सम्बन्धमा कस्मीक एयर तथा स्टाभ्रोपोल एयरलायन्सले चित्त बुझाई बसेको देखिँदा सो तर्फ विचार गरिरहनु परेन । Lease Tax फिर्ता दिएको सम्बन्धमा मात्र कर कार्यालयको तर्फबाट पुनरावेदन परेको देखिँदा सो सम्बन्धमा नै निर्णय दिनुपर्ने हुन आयो ।

यस सम्बन्धमा निर्णय गर्नुभन्दा पहिला निम्न दुई प्रश्नहरूको निरोपण गर्नुपर्ने देखियो:

- (१) लिज पर्चेज सम्झौता (Leasepurchase Agreement) तथा लिज सम्झौता (Lease Agreement) को प्रकृति के हो र यी प्रत्येक सम्झौताअन्तर्गत गरिने भुक्तानीको प्रकृतिमा के फरक हुन्छ ?
- (२) हेलिकप्टर जस्ता हवाई सवारीका साधनहरूको लिज सम्झौता (Lease Agreement) अन्तर्गत भुक्तानी गरिएको भाडाबापत विदेशी फर्म वा कम्पनीले प्राप्त गरेको रकममा आयकर लाग्ने हो होइन ?

२. पहिलो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा, आधुनिक समयमा विज्ञान र प्रविधिमा भएको विकासको कारणबाट अत्याधिक मूल्य पर्ने वस्तुहरूको उत्पादन हुन थालेको छ । यस्ता वस्तुहरूको मूल्य अधीक हुने हुँदा परम्परागत रूपमा जस्तो सोभै एकमुष्ट रूपमा रकम भुक्तानी गरेर ती वस्तुहरूको खरीद विक्री गर्ने कार्य कठिन हुन गएको छ । यस्तै कठिनाइबाट पार पाउन तथा वाणिज्य व्यापार क्षेत्रको विकास गर्न वस्तुहरूको खरीद विक्री तथा प्रयोगमा सहजता प्रदान गर्नको लागि विभिन्न किसिमका विकल्पहरूलाई प्रयोगमा ल्याइएको पाइन्छ । वस्तु खरीद विक्री गर्ने विभिन्न

विकल्पहरू मध्ये लिज पर्चेज सम्झौताको माध्यमबाट वस्तु खरीद विक्री गर्ने प्रचलन पनि लोकप्रिय हुँदै आएको छ । हवाई जहाज जस्ता हवाई यातायातका साधनहरूको सन्दर्भमा भाडामा लिएको जहाजको मासिक वा वार्षिक रूपमा प्रति उडान घण्टामा बुझाउनु पर्ने निश्चित रकम बुझाए पछि सम्झौताको शर्तअनुसार भाडामा लिने पक्षले चाहेमा खरीद गर्ने शर्त राखी जहाज खरीद गर्ने प्रचलन रहेको पाइन्छ । यस प्रकारबाट कुनै पनि वस्तुलाई भाडामा लिने पक्षले खरीद गर्नसक्ने शर्त राखी भाडामा लिनेगरी गरिएको सम्झौतालाई लिज पर्चेज सम्झौता भनिन्छ । सामान्यतया यस्तो सम्झौता भएको अवस्थामा वस्तुको मूल्यलाई विभिन्न किस्तामा विभाजन गरी किस्ताबन्दीको रूपमा भुक्तानी गर्ने प्रचलन रहेको पाइन्छ । सम्झौता गर्ने विषयमा पक्षहरू स्वायत्त हुने हुँदा सम्झौताका विभिन्न शर्तहरू पक्षहरूको सहमतिमा निर्धारण हुने हुन्छ । किस्ताबन्दी रूपमा वस्तुको पूर्व निर्धारित मूल्य भुक्तानी भइसकेपछि त्यो वस्तुको स्वामित्व खरीदकर्तामा हस्तान्तरण हुनेहुन्छ र रकम भुक्तानी गरिसकेको अवस्थामा भाडामा दिने पक्ष अर्थात वस्तुको मालिकले स्वामित्व हस्तान्तरण नगरेमा त्यस्तो स्वामित्वको हक हस्तान्तरण गराइपाउने अधिकार भाडामा लिने पक्षमा रहेको हुन्छ । सामान्यतया किस्ताबन्दीमा भुक्तानी गरिएको रकम खरीद रकमको हिस्सा मानी भुक्तानी गरिने हुँदा यस्तो रकम फिर्ता नहुने प्रकृतिको हुन्छ ।

३. किस्ताबन्दी रूपमा रकम भुक्तानी गर्दै जाने क्रममा भाडामा लिनेले तोकिएको समयमा किस्ता वा बहालको रकम पूरा भुक्तानी गर्न नसकेको अवस्थामा के हुने भन्ने कुरा पक्षहरूको सहमतिमा निर्धारण हुने हुन्छ । उनीहरूले सहमति गरी बुझाउन बाँकी रकम भुक्तानी गर्ने अवधि वढाउने तथा लिज पर्चेज सम्झौतालाई सामान्य भाडा सम्झौतामा परिणत गर्न पनि सक्दछन् । तर सामान्य भाडा

सम्झौता (Lease Agreement) अन्तर्गत अर्को व्यक्तिको वस्तु प्रयोग गर्दा त्यो वस्तु प्रयोग गरेबापत प्रयोगकर्ताले वस्तुको स्वामीलाई निश्चित रकम भुक्तानी गर्नेगरी सम्झौता गरिएको हुन्छ । भाडा सम्झौता अन्तर्गत प्रयोग गरिएको वस्तुको स्वामित्व वास्तविक स्वामीमा नै रहेको तथा रहने हुन्छ । प्रयोगकर्ताले सम्झौतामा उल्लेख भएको अवधिसम्म त्यो वस्तु प्रयोग गर्न पाउँछ । समय व्यतीत भएपछि त्यो वस्तु स्वामिलाई नै फिर्ता गर्नुपर्ने हुन्छ । तर लिज पर्चेजका सम्बन्धमा सम्झौताको शर्तअनुसार किस्ता रकम वा भाडाको रकम नबुझाई उक्त लिज पर्चेज सम्झौता समाप्त भएको अवस्थामा सम्झौता समाप्त हुनु भन्दा पहिला बुझाएको रकमलाई भाडामा लिएको वस्तुको मूल्य नमानी बहाल वा भाडाको रकम नै मानिन्छ । प्रस्तुत मुद्दामा भाडामा लिइएको हेलिकप्टर भाडा वा किस्ताको रकम सम्झौता अनुसारभुक्तानी नभएको कारणले SAAK र एभरेष्ट एयरबीच भएको Leasepurchase Agreement समाप्त भई हेलिकप्टरको स्वामित्व SAAK मा रहेको अवस्थामा एभरेष्ट एयरले SAAK लाई बुझाएको रकमलाई खरीद मूल्य मान्न सक्ने अवस्था नभई उक्त रकमलाई हेलिकप्टरको बहालबापतको भाडाको रकम नै मान्नुपर्ने देखियो ।

४. अब दोस्रो प्रश्न हेलिकप्टर जस्ता हवाई सवारीका साधनहरूको लिज सम्झौता (Lease Agreement) अन्तर्गत भाडाबापत भुक्तानी गरेको रकममा आयकर लाग्ने हो होइन भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा, आय कर ऐन, २०३१ को दफा ६ मा “कुनै व्यक्तिले आफ्नो आय वर्षमा दफा ५ मा तोकिएको कुनै वा सवै स्रोतहरूबाट नेपाल अधिराज्यभित्र आर्जन वा नेपाल अधिराज्यबाट कारोवार गरी विदेशमा आर्जन वा प्राप्त गरेको आयमा यस ऐनबमोजिम पाउने खर्चहरू कट्टा गरी खुद आयमा कर लाग्नेछ तर अस्थायी

वासिन्दाको हकमा निजले नेपाल अधिराज्यभित्र आर्जन वा प्राप्त गरेको र विदेशमा रही नेपाल अधिराज्यबाट प्राप्त गरेको खुद आयमा कर लाग्नेछ" भन्ने व्यवस्था रहेको पाइन्छ । हेलिकप्टर, हवाईजहाज जस्ता हवाई सवारीका साधनहरूको भाडाबापत भुक्तानी भएको रकम कर प्रयोजनको लागि कर योग्य हो वा करमुक्त हो भन्ने सम्बन्धमा हेर्दा भाडाबापत भुक्तानी हुने रकम आयकर ऐन, २०३१ को दफा ५(ख) बमोजिमको उद्योग, व्यापार, पेशा, व्यवसायअन्तर्गत वर्गीकृत गरिएको आयअन्तर्गत परेको देखिन्छ । उक्त ऐनको दफा ६ अनुसार दफा ५ मा उल्लेख भएका स्रोतबाट प्राप्त खुद आयमा कर लाग्ने भन्ने व्यवस्था रहनुका साथै सो ऐनको दफा ४२ ले पनि त्यस्तो रकमको भुक्तानीमा कर नलाग्ने भन्ने कुनै व्यवस्था समेत गरेको देखिँदैन । यस्तो अवस्थामा हवाई सवारीका साधनको भाडाबापत भुक्तानी गरेको रकममा आयकर नलाग्ने भन्न मिल्ने । यस्तो रकममा आयकर लाग्ने देखियो ।

५. अब लिज टेक्सबापतको रकम फिर्ता गर्ने गरेको राजश्व न्यायाधिकरण काठमाडौंको फैसला मिले नमिलेको सम्बन्धमा हेर्दा, कस्मीक एयरले आ. व. २०५२।०५३ तथा २०५३।०५४ मा हेलिकप्टरको किस्ताबापत भुक्तानी गरेको रकममा Lease Tax लाग्ने व्यवस्था थिएन । आर्थिक ऐन, २०५५ आए पछि मात्र उक्त कर लाग्ने व्यवस्था गरेकोले सो अवधिमा भुक्तानी गरेको रकमको कुनै कर नलाग्ने भन्ने जिकीर लिए तापनि माथि प्रश्न नं. २ मा गरिएको विवेचनाअनुसार यस्तो रकममा आयकर नलाग्ने भन्न नमिलेकोले कर लाग्ने नै देखियो । आयकर ऐन, २०३१ अनुसार कर लाग्ने आय भएपछि के कति दरमा कर लाग्ने भन्ने कुरा विभिन्न आर्थिक वर्षमा लागू गरिने आर्थिक ऐन अनुसार निर्धारण हुने कुरा हो । आर्थिक ऐन, २०५२ को अनुसूची ४ को दफा २५.१.१६ मा जुनसुकै आयको भुक्तानीमा १०

प्रतिशत अग्रिम आयकर कट्टी गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको र आर्थिक ऐन २०५३ को अनुसूची ४ को दफा २५.१.१८ मा विदेशबाट भाडा वा लिजमा विमान (हवाई जहाज) ल्याइ सञ्चालन गरेबापतको भुक्तानीमा भुक्तानी रकमको ५ प्रतिशतका दरले अग्रिम कर कट्टी गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको पाइन्छ । शुरु आन्तरिक राजश्व कार्यालयले उल्लिखित आर्थिक ऐनमा भएको व्यवस्थाअनुसार नै कर असूल गर्ने सम्बन्धमा गरेको निर्णय कानूनअनुकूल नै देखियो ।

६. स्टाभ्रोपोल ज्वाइन्ट स्टक एयरलायन्सले २ नं. क्षेत्र कर कार्यालय काठमाडौंमा मिति 31 August 1998 मा ".... we request you ascertain and inform us about the amount to be paid as tax for such release and transfer. We are in a position to instruct the buyer to deposit the ascertained amount ....." भनी पत्र लेखी कर तिर्ने कुरालाई मञ्जूर गरेको देखिन्छ । यसैगरी हेलिकप्टर खरीद गर्ने विषयमा स्टाभ्रोपोल ज्वाइन्ट स्टक एयरलायन्स र कस्मीक एयरबीचमा भएको 29 July 1998 मा भएको सम्झौताको दफा २.१ मा भएको व्यवस्थाअनुसार नेपालले लगाउने कुनै पनि प्रकारको कर रकम कस्मीक एयरले तिर्नु पर्ने भन्ने देखिन्छ भने दफा ४.२ मा Purchase party B shall indemnify party A from any taxes and dues for the afore said helicopters imposable in Nepal भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरी Stavropol Joint Stock Airline लाई कस्मीक एयरले उक्त हेलिकप्टरमा भएका करसम्बन्धी कानूनी दायित्वबाट छुटकारा हुने सुनिश्चितता प्रदान गर्ने भन्ने कुराबाट उक्त करको दायित्व कस्मीक एयरमा रहेको भन्ने देखिएकोले उक्त कर भुक्तान गर्ने दायित्वबाट कस्मीक एयरले छुटकारा पाउने भन्न मिल्ने अवस्था देखिएन ।

७. अतः माथि विवेचना गरिएअनुसार Lease Tax को रकम कस्मीक एयरले तिर्नुपर्ने देखिएकोले सो रकम फिर्ता गर्ने

गरेको राजश्व न्यायाधिकरण काठमाडौंको फैसला सो हदसम्म नमिलेकोले केही उल्टी हुने ठहर्छ । अरु तपसील बमोजिम गर्नु ।

तपसील

राजश्व न्यायाधिकरण काठमाडौंको फैसला केही उल्टी भई लिज टेक्स बापत नलाग्ने हद सम्मको फैसला बदर भई कस्मीक एयर (प्रा.) लि.ले. अग्रिम भुक्तानी गरेको रकम रू. ४१,४५,९५९।५४ फिर्ता नहुने भएकोले सो फिर्ता दिनु भनी राजश्व न्यायाधीकरण काठमाडौंको फैसलाको तपसील खण्ड १ मा उल्लिखित फिर्ता दिनु भन्ने व्यहोरा कार्यान्वयन गर्नु नपरेकोले सोको जानकारी कर कार्यालय क्षेत्र नं. २ काठमाडौंमा पठाइदिनु १

दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाईदिनु १

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.प्रेम शर्मा

इति सवत् २०६६ साल असोज २० गते रोज ३ शुभम्
इजलास अधिकृत: शिशिरराज ढकाल

निर्णय नं. ८३०४

वैशाख, २०६७

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास

माननीय न्यायाधीश श्री गिरीशचन्द्र लाल

माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती

संवत् २०६१ सालको फौ पु.नं.- ३२७२, ३२७३

फैसला मिति: २०६६।१।२।२३।३

मुद्दा:- जालसाजी ।

पुनरावेदक प्रतिवादी: रूपन्देही जिल्ला, कम्हरिया
गा.वि.स. ५ बरेवा बस्ने कृष्णकुमार
कर्ण समेत

विरुद्ध

प्रत्यर्थी: वादी: रूपन्देही जिल्ला वरगदवा
गा.वि.स. ५ हाल विसुनपुरा गा.वि.स
वडा नं. ५ बस्ने मोहनप्रसाद थारू

पुनरावेदक प्रतिवादी: रूपन्देही जिल्ला, बसन्तपुर
गा.वि.स. ८ ठूलोवालापुर बस्ने
राजेशकुमार दुवे
विरुद्ध

प्रत्यर्थी वादी: रूपन्देही जिल्ला वरगदवा
गा.वि.स. ५ हाल विसुनपुरा गा.वि.स
५ बस्ने मोहनप्रसाद थारू

शुरू फैसला गर्ने:

मा.जि.न्या.श्री जगदीश शर्मा पौडेल

पुनरावेदन फैसला गर्ने:

मा.न्या.श्री राजेन्द्रकुमार भण्डारी

मा.न्या.श्री चन्द्रबहादुर कार्की

- सधैं अड्डा अदालतमा लेखापढी वा कानून व्यवसायसंग सम्बन्धित रहेका पेशाकर्मीहरू एक अर्कामाथि विश्वास गरी वारेसनामा इत्यादिका लिखतहरूमा साक्षी बस्नु तिनीहरूको लागि दिनानुदिनको कार्य हुने हुनाले यस्तो कार्यलाई वदनियतपूर्वक कसैको हक मेट्ने उद्देश्यले भएको कार्य भन्नको लागि सो कुरालाई समर्थन हुने विश्वासलायक प्रमाणको आवश्यकता पर्ने ।
- जानीजानी हक मेट्ने उद्देश्यले प्रेरित भै वारेसनामामा साक्षी बसेको कुरा प्रस्तुत भएका कुनै प्रमाणबाट स्पष्ट नभएकाले हक मेट्ने उद्देश्यले कीर्ते कागजको १ नं. वा ३ नं. लगायतको हुने कसूर गरेको प्रमाणित हुन नआउने ।

(प्रकरण नं.५)

पुनरावेदक प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता
श्री दुर्गाप्रसाद पाण्डे

प्रत्यर्थी वादी तर्फबाट:

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- कीर्ते कागजको १, ३, ७ र १० नं.

फैसला

न्या.गिरीशचन्द्र लाल: पुनरावेदन अदालत, बुटवलको मिति २०६०।१०।५ को फैसलाउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१)(ग) बमोजिम पुनरावेदन पर्न आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छ:

लेनदेन मुद्दाको तामेली हराएकोले अदालतमा प्रतिउत्तरपत्र दर्ता गर्न ल्याउँदा सो मुद्दामा मिति २०५५।३।२६ गते मोहन थारूको वारेसमार्फत प्रतिउत्तरपत्र दर्ता गराएको देखिँदा पुन मोहनप्रसाद थारूको म्यादसमेत दाखिल गर्न नसकेको स्थिति हुँदा प्रतिउत्तर दर्ता गर्न नमिली अ.बं.२७ नं.बमोजिम दरपीठ हुन्छ भनी मिति २०५५।५।१० मा दरपीठ भयो । विपक्षीहरूले वादी दावी समर्थन गर्दै जालसाजपूर्ण लिफाबाट मिति २०५५।३।२५ को वारेसनामा खडा गरी मेरो सर्वस्व हुने किसिमले प्रतिउत्तर लगाएका हुन् । मैले कोमलनाथ उपाध्यायलाई कुनै पनि लिफा आदि दिएको छैन । २०५५।३।२६ को प्रतिउत्तरको ब्यहोरा मेरो होइन । विपक्षीहरू आपसमा मिलेमतो गरी जालसाजी वारेसनामा खडा गरी लेनदेन मुद्दामा मेरो नामबाट प्रतिउत्तर लगाई कीर्ते कागजको १ नं. र ३ नं. बमोजिमको कसूर गरेकोले प्रतिवादीहरूलाई सजाय गरिपाऊँ भन्ने समेत ब्यहोराको फिराद पत्र ।

२४५५ को लेनदेन मुद्दामा निजका नाउँमा जारी भएको तामेली म्याद फिरादपत्रको नक्कल, वारेसनामा दिई म्यादभिन्न प्रतिउत्तरपत्र दर्ता गरिदिनुहोस् भनेकोले निजको रोहबरमा प्रतिउत्तरपत्र लेखी विपक्षीलाई सुनाई दर्ता गरेको हो । वारेसनामा लेखी विपक्षीले सो वारेसनामामा सहिछाप गरेका हुन् । वारेसनामा लिफामा लेखिएको जालसाजी होइन भन्नेसमेत ब्यहोराको कोमलनाथसमेतको प्रतिउत्तर पत्र ।

मसंग विपक्षीले रु.३,००,०००।- (तीन लाख) लिई सहिछाप गरिदिनु भएको र निजको

वारेसनामाबाटै प्रतिउत्तर लगाएको हुनुपर्दछ । कुनै जालसाजी कार्य गरेको नहुँदा फिराद खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत ब्यहोराको राजेशकुमार दुबेको प्रतिउत्तर पत्र ।

विवादित लिखतको जाँच भई मिसल सामेल रहेको ।

सर्वोच्च अदालतका लेखा तथा रेखा विशेषज्ञको राय प्रतिवेदन हेर्दा लेनदेन मुद्दाको वारेसनामा र कपाली तमसुकमा भएको सहिछाप र वादीको नमूना सहिछाप एकआपसमा मिल्न भिड्न आएको भनी लेखिआएको र उक्त कपाली तमसुकसमेत लेखी सकेपछि सही भएको देखिँदा लिफामासमेत भएको नदेखिएको भनी विशेषज्ञको राय ब्यक्त भई आएको देखिँदा र वारेसनामासमेत यी वादीले नै गरिदिएको सट्टे साँचो ब्यहोराको देखिँदा प्रतिवादीहरूले जालसाजी गरी कीर्ते वारेसनामा समेतबाट प्रतिउत्तर लगाई कीर्ते लिखत तयार गरी प्रतिउत्तर लगाएको नदेखिँदा वादी दावी नपुग्ने ठहर्छ भन्नेसमेत ब्यहोराको रूपन्देही जिल्ला अदालतको मिति २०५७।४।३० को फैसला ।

मुख्य विवाद भनेको मिति २०५१।१२।२६ मा खडा भएको तमसुक र सो सम्बन्धमा परेको लेनदेन मुद्दामा खडा भएको वारेसनामा हो । तथाकथित तमसुक र वारेसनामाका सम्बन्धमा प्रस्तुत भएको विशेषज्ञको रायबाट नै सो लिखतमा भएका सहिछापमा पर्याप्त रेखा गुणहरू प्रष्ट नभएको भन्दै दोहोरो ल्याप्चेछाप लाग्न गएको भनी मिति २०५७।१।७ को प्रतिवेदनको क(१)(२) मा लेखिएकोबाट विशेषज्ञको राय आपसमा बाभिएको देखिन्छ । विवादित तमसुक र वारेसनामाको सहिछाप यकीन गर्नुपर्ने हो भने प्रतिवेदनमा लिफामा सहिछाप नगराएको भनी थप ब्यहोरा प्रस्तुत गर्नुले यथार्थताबमोजिम नभएको यकीन हुन्छ । यसरी फैसलामा आधारित राय प्रतिवेदन नै सत्यतामा नरहेको

कुरालाई जवरजस्ती अवलम्बन गरिनु हुँदैन । विपक्षीसंग रु.तीन लाख नगद दिने हैसियत नभएको र मैले ऋण लिएको होइन । ऋण लिनु पर्ने अवस्थासमेत छैन । तथाकथित तमसुकलाई समर्थन गराउने किसिमबाट कीर्ते जालसाज वारेसनामा खडा गरेको कुरामा सन्देह छैन । त्यस्तो कीर्ते वारेसनामालाई सद्दे ठहर गरी भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी दावीबमोजिम इन्साफ पाऊँ भन्ने समेत ब्यहोराको मोहनप्रसाद थारूको पुनरावेदन अदालत बुटवलमा परेको पुनरावेदनपत्र ।

यसमा यसै लगाउको दे.पु.नं. १९३१ को लेनदेन मुद्दामा प्रत्यर्थी भिकाउने आदेश भएकोले प्रस्तुत मुद्दासंग उक्त मुद्दा अन्तरप्रभावी देखिँदा प्रस्तुत मुद्दामा समेत शुरू रूपन्देही जिल्ला अदालतको फैसला फरक पर्नसक्ने देखिँदा अ.बं.२०२ नं.तथा पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ४७ बमोजिम विपक्षी भिकाई आएपछि नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत, बुटवलको मिति २०५८।१०।२४ को आदेश ।

यसमा मिति २०५९।१०।१४ को आदेशानुसार राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशालाबाट भई आएको राय हेर्दा मिति २०५९।१२।२६ को लिखत लिफामा खडा गरेको भन्ने उल्लेख हुँदा मिति २०५९।१२।२६ को रु.३,००,०००।- (तीन लाख) को कपाली तमसुक प्रतिवादी राजेशकुमार दुबेले कीर्ते कागजको १ नं. अनुसार कीर्ते गरेको र त्यस्तै मिति २०५५।३।२५ को वारेसनामा पनि लिफामा खडा गरेको भनी लेखी आएको हुँदा वादी मोहनप्रसादको हक हितमा प्रत्यक्ष अहित हुने गरी लिफामा लेखिएको वारेसनामा पेश गरी एउटा विषयलाई भनी दिएको ब्यहोरा फरक पारी अर्कै कार्यमा लगाएको स्थिति हुँदा प्रतिवादीहरूले कीर्ते कागजको ३ नं. अनुसारको अपराध गरेको देखिन आएकोले वारेसनामा लेख्ने कोमलनाथ उपाध्याय, अन्तरसाक्षी

शेषनारायण भण्डारी र कृष्णकुमार कर्णले दावी अनुसार कसूर गरेको देखिन आयो । तसर्थ मिति २०५९।१२।२६ को लिखत लिफामा खडा गरेको देखिनाले प्रतिवादी राजेश कुमार दुबेले सो लिखत मुलुकी ऐन, कीर्ते कागजको १ नं.अनुसार कीर्ते गरेको ठहर्छ । मिति २०५५।३।२५ को वारेसनामा लिखतमा लागेको सहिछाप पुनरावेदक वादी मोहनप्रसाद थारूको भन्ने मिले तापनि सो वारेसनामा लिखत एउटा कामको लागि दिएकोलाई अर्कै ब्यवहार प्रयोगमा ल्याई प्रतिवादीहरूले जालसाजी गरेको ठहर्छ । वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहर गरेको शुरू रूपन्देही जिल्ला अदालतको मिति २०५७।४।३० को फैसला मिलेको नदेखिँदा उल्टी हुने ठहर्छ भन्ने समेत ब्यहोराको पुनरावेदन अदालत बुटवलको मिति २०६०।१०।५ को फैसला ।

एउटै प्रकृतिको भनिएको दुईवटा लिखतमध्ये कपाली तमसुक लिफामा लेखेकोले कीर्ते तथा वारेसनामालाई जालसाजी ठहर गरेको राय नै परस्पर बाभिएको छ । कपाली तमसुकलाई कीर्ते भनी सो उपर उजूर गर्न तथा वारेसनामालाई जालसाजी ठहराउन दावी छैन । लिखत जाँच गर्ने विशेषज्ञको दुबै रायबाट मोहनको ल्याप्चे एवं हस्ताक्षर एकआपसमा मिलेको भन्ने छ । वादीले लेनदेन मुद्दामा वारेसनामामार्फत् प्रतिउत्तर फिराउँदा रकम लिएको स्वीकार गरेकै छन् । दुबै लिखतको ल्याप्चे एवं हस्ताक्षर मोहनप्रसाद थारूको हो । लिखत जाँच गर्ने विशेषज्ञको बकपत्र नगराई सो रायलाई प्रमाणमा लिएको मिलेको छैन । वारेसनामा लिफामा लेखिएको र ब्यहोरा फरक पारी लेखिएको समेत होइन । विपक्षीले भनेबमोजिम कोमलनाथ उपाध्याय वारेस भई लेनदेन मुद्दाको प्रतिउत्तरपत्र लेखी सक्कल म्यादसहित प्रतिउत्तरपत्र दर्ता गरेको हो । कोमलनाथको अनुरोधमा हामी शेषनारायण एवं कृष्णकुमार कर्ण साक्षीसम्म बसेको हो ।

प्रतिउत्तरपत्र दर्ता गर्ने क्रममा लेनदेन मुद्दाका वादीसंग हामीहरूको कुनै मिलेमतो रहेको छैन । हामीले कुनै जालसाजी कार्य नगरेको अवस्थामा सजाय हुने ठहर गरेको पुनरावेदन अदालत बुटवलको फैसलामा मुलुकी ऐन अ.बं. १८४(क), १८५ नं. तथा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ५४ को त्रुटि गरी भएको हुँदा उक्त फैसला बदर गरी दावीबाट फुर्सद दिलाइपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादीहरू कृष्णकुमार कर्ण, शेषनारायण भण्डारी र कोमलनाथ उपाध्यायको यस अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

एउटै प्रकृतिको भनिएको दुईवटा लिखतमध्ये कपाली तमसुक लिफामा लेखेकोले कीर्ते तथा वारेसनामालाई जालसाजी ठहर गरेको राय नै परस्पर बाभिएको छ । कपाली तमसुकलाई कीर्ते भनी सो उपर उजूर गर्न तथा वारेसनामालाई जालसाजी ठहराउन दावी छैन । लिखत जाँच गर्ने विशेषज्ञको दुवै रायबाट मोहनको ल्याप्चे एवं हस्ताक्षर एकआपसमा मिलेको भन्ने छ । वादीले लेनदेन मुद्दामा वारेसनामार्फत प्रतिउत्तर फिराउदा रकम लिएको स्वीकार गरेकै छन् । दुवै लिखतको ल्याप्चे एवं हस्ताक्षर मोहनप्रसाद थारूको हो । लिखत जाँच गर्ने विशेषज्ञको बकपत्र नगराई सो रायलाई प्रमाणमा लिएको मिलेको छैन । वारेसनामा लिफामा लेखिएको र व्यहोरा फरक पारी लेखिएको समेत होइन । विवादित वारेसनामा लेख्ने, सोमा साक्षी बस्ने र लेनदेन मुद्दामा प्रतिवाद गर्ने व्यक्ति म होइन । ती कार्यहरू गर्दा अन्य प्रतिवादीहरूसंग मेरो कुनै मिलेमतो र संलग्नता छैन । मैले कुनै कीर्ते तथा जालसाजी कार्य नगरेको अवस्थामा सजाय हुने ठहर गरेको पुनरावेदन अदालत बुटवलको फैसलामा मुलुकी ऐन अ.बं. १८४(क) १८५ नं. तथा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ५४ को त्रुटि गरी भएको हुँदा उक्त फैसला बदर गरी दावीबाट फुर्सद दिलाइपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी राजेशकुमार दुबेको यस अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा विवादित मिति २०५१।१२।२६ को लिखत जाँच गरी राय व्यक्त गर्ने राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशालाको विशेषज्ञलाई प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २३ बमोजिम बकपत्र नगराई प्रमाणमा लिई गरेको पुनरावेदन अदालत बुटवलको फैसला फरक पर्न सक्ने देखिँदा छलफलको निमित्त अ.बं.२०२ नं. बमोजिम विपक्षी भिकाई राय व्यक्त गर्ने विशेषज्ञहरूलाई प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २३ बमोजिम बकपत्र गराई नियमानुसार पेश गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालतको मिति २०६३।१२।१९ को आदेश ।

आदेशानुसार रेखा तथा लेखा विशेषज्ञ पदमराज काफ्ले र घनश्याम मुखियाले गरेको मिति २०६५।७।२५ को बकपत्र ।

नियमबमोजिम पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदकहरूमध्ये कोमलनाथ उपाध्याय, शेषनारायण भण्डारी र कृष्णकुमार कर्णको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री दुर्गाप्रसाद पाण्डेले लेनदेन मुद्दाका प्रतिवादी मोहनप्रसाद थारूले भने मुताविक प्रतिउत्तर मसौदा तयार गरी कोमलनाथ वारेस भई शेषनारायण एवं कृष्णकुमार साक्षीसम्म बसेका हुन् । प्रतिउत्तरपत्र मस्यौदा गर्ने तथा दर्ता गर्ने कार्य कानूनअनुरूप भएको हो । लेनदेन मुद्दामा प्रतिउत्तर दर्ता गर्न मोहनले वारेसनामा दिएका हुन् । सो मुताविक नै कार्य भएको छ । अन्य कार्यको लागि भनी वारेसनामा दिएका होइनन । फरक व्यहोरा पार्ने मेरो पक्षको कुनै नियत नहुँदा जालसाजी ठहर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको छैन । तसर्थ पुनरावेदन अदालतको फैसला उल्टी हुनु पर्दछ भनी प्रस्तुत गर्नु भएको बहस समेत सुनी मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा पुनरावेदन अदालत बुटवलको फैसला मिलेको छ, छैन सोही विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा लिफामा कपाली तमसुक खडा गरी सो

आधारमा राजेशकुमार दुबेले लेनदेन मुद्दा दायर गरेको र उक्त मुद्दामा वादी दावी समर्थन गर्दै जासलाजपूर्ण लिफाबाट वारेसनामा खडा गरी विपक्षीहरूले प्रतिउत्तर लगाई कीर्ते कागजको १ नं. र ३ नं. बमोजिमको कसूर गरेकोले प्रतिवादीहरूलाई सजाय गरिपाऊँ भन्ने वादी दावी भएकोमा वादी नपुग्ने ठहर गरेको शुरूको फैसला उल्टी गरी वादी पुग्ने ठहर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसलाउपर प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन परी प्रस्तुत मुद्दा निर्णयार्थ पेश हुन आएको पाइयो ।

३. यसमा अर्कै कामको लागि भनी दिएको लिफा प्रयोग गरी मिति २०५१।१२।२६ को कपाली तमसुक तथा मिति २०५५।३।२५ को वारेसनामा कीर्ते गरी मिलुवा प्रतिउत्तर लगाएको हुँदा लिखतहरू निष्क्रिय गरी प्रतिवादीहरूलाई सजाय गरिपाऊँ भन्ने वादी दावी रहेको देखिन्छ । उक्त मितिका कपाली तमसुक तथा वारेसनामा वादीले स्वहस्ताले सहिछाप गरिदिएको हुँदा कीर्ते जालसाज गरेको होइन भन्ने प्रतिउत्तर र पुनरावेदन जिकीर रहेको छ । धनी राजेश कुमार दुबे भएको कपाली तमसुकबमोजिमको रकम भरिपाउन परेको मुद्दामा प्रतिउत्तर मस्यौदा गरी वारेस समेत कोमलनाथ उपाध्याय आफै भई लेनदेन मुद्दामा प्रतिउत्तर दर्ता गराएको देखिँदा मुख्य कारणी लेनदेन मुद्दाको वादी राजेशकुमार दुबे र लेनदेन मुद्दामा वारेस समेत भै प्रतिउत्तर लगाएको कोमलनाथ उपाध्याय भएको देखियो । निजहरूको हकमा विचार गर्दा दावीबमोजिम कपाली तमसुक र वारेसनामा लिफामा खडा भएको हो होइन र निज प्रतिवादीहरूलाई आरोपित कसूर बमोजिम सजाय हुनुपर्ने हो होइन भन्ने तर्फ हेर्दा पुनरावेदन अदालत बुटवलको मिति २०५९।१०।१४ को आदेशानुसार राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशालाबाट विवादित लिखत तथा वारेसनामा जाँच भई मिति २०६०।०८।१८ को

पत्रसाथ प्राप्त भएको राय हेर्दा २०५१।१२।२६ को कपाली लिखत र २०५५।३।२५ को वारेसनामा लिफामा लेखिएको तर लिखत र वारेसनामामा परेको ल्याप्चे सहिछाप हस्ताक्षर तथा अदालतबाट नमूनाको रूपमा लिएको ल्याप्चे सहिछाप हस्ताक्षर एउटै ब्यक्तिको हो भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ । उक्त ल्याप्चे सहिछाप र हस्ताक्षर मोहनप्रसाद थारूको भएपनि लिफामा लेखिएको भन्ने तथ्य विवादित लिखतहरूमा विशेषज्ञ बोर्ड जाँच प्रतिवेदन र सोहीअनुरूप निजहरूले अदालतमा गरेको बकपत्र समेतबाट पुष्टि हुन आएको छ । कुनै कार्यको उद्देश्य र मनसाय भएको उक्त कार्यबाट नै धेरै हदसम्म स्थापित हुने कुरामा विवाद हुन सक्दैन । प्रस्तुत मुद्दाको सन्दर्भमा विचार गर्दा विवादको कपाली तमसुक लिफामा लेखिएको र सो मुद्दाको वादीको अनुकूल हुने गरी लिफामा नै वारेसनामा तयार गरी मिलुवा प्रतिउत्तर प्रतिवादी मध्येको कोमलनाथ उपाध्यायलाई वारेस बनाई लगाउन लगाएको कार्य एक पछि अर्को क्रमअनुसार जोडिएर आएको देखिन्छ । प्रस्तुत मुद्दाको सन्दर्भमा सो सम्बन्धमा हेर्दा विवादको लिखत लिफामा तयार गरी गराई सोलाई परिणाममुखी बनाउन अर्को लिफाको प्रयोग गरी प्रतिउत्तर लगाइएको देखिनाले प्रतिवादी राजेशकुमार दुबेले वादीको हस्ता भएको लिफा प्रयोग गरी मिति २०५१।१२।२६ मा रु.३,००,०००/- (तीन लाख) को कपाली तमसुक खडा गरी आफूलाई फाइदा र मोहनप्रसाद थारूको हक हितमा प्रतिकूल असर पार्ने मनसायले कीर्ते कागजको १ नं. विपरीतको कसूर गरेको देखिन आयो ।

४. मिति २०५५।३।२५ को वारेसनामा लिफामा तयार गरिएको तथ्यको पुष्टि भईसकेको अवस्थामा सो कार्य गर्नमा प्रतिवादी कोमलनाथ उपाध्यायको के कस्तो भूमिका रहेको छ भन्ने सन्दर्भमा हेर्दा २०५५।३।२५ को वारेसनामा लिफामा लेखिएको

भन्ने कुरा स्वयम यी प्रतिवादीले स्वीकार गरी सो कुरालाई अन्यथा भन्न सकेका छैनन । प्रतिउत्तरपत्र प्रस्तुत गर्ने उद्देश्यले लिफामा वारेसनामा तयार गरेको र सो वारेसनामा लेख्ने साक्षी एवं प्रतिउत्तरपत्रको वारेससमेत यिनै प्रतिवादी कोमलनाथ उपाध्याय रहेका र सोबाट वादीको हक मेट्ने कार्य भएकोबाट सो कार्य कीर्ते कागजको ३ नं.ले परिभाषित गरेको अपराधभिन्न पर्ने देखिनाले एउटा कामको लागि दिएको लिफालाई अर्कै काममा प्रयोग गरी वारेसनामा तैयार गरी वारेस भई प्रतिउत्तरपत्र दर्ता गराएको कारणबाट वादीको हकमा प्रत्यक्ष असर पर्न गएको देखिँदा निज प्रतिवादीले कीर्ते कागजको ३ नं.को कसूर गरेको ठहराएको पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेकै देखियो ।

५. प्रतिवादीहरूमध्ये शेषनारायण भण्डारी र कृष्णकुमार कर्णको हकमा विचार गर्दा मिति २०५१।१२।२६ को लिफामा लेखिएको तमसुक सम्बन्धमा वादीले जालसाजीतर्फ दावी लिएको देखिएपनि त्यसका साक्षीहरू माथि दावी लिएको छैन । शेषनारायण भण्डारी र कृष्ण कुमार कर्ण सम्बन्धित लेनदेन मुद्दाको प्रतिउत्तर प्रस्तुत गर्ने प्रयोजनको निमित्त तैयार गरिएको वारेसनामामा मात्र साक्षी बसेका देखिन्छन् । सधैं अड्डा अदालतमा लेखापढी वा कानून व्यवसाय संग सम्बन्धित रहेका पेशाकर्मीहरू एक अर्कामाथि विश्वास गरी वारेसनामा इत्यादिका लिखतहरूमा साक्षी बस्नु तिनीहरूको लागि दिनानुदिनको कार्य हुन्छ । यस्तो कार्यलाई वदनियतपूर्वक कसैको हक मेट्ने उद्देश्यले भएको कार्य भन्नको लागि सो कुरालाई समर्थन हुने विश्वासलायक प्रमाणको आवश्यकता पर्दछ । यी प्रतिवादीहरूले जानी जानी वादीको हक मेट्ने उद्देश्यले प्रेरित भै सो वारेसनामामा साक्षी बसेको कुरा यस मुद्दामा प्रस्तुत भएका कुनै प्रमाणबाट स्पष्ट भएको पाइएको छैन । अतएव: यी प्रतिवादीहरूले समेत वादीको हक मेट्ने उद्देश्यले कीर्ते कागजको १ नं. वा ३ नं.

लगायतको हुने कसूर गरेको प्रमाणित हुन आएको देखिँदैन । त्यसकारण पुनरावेदन अदालत बुटवलको फैसला निज प्रतिवादीहरूको हकमा मिलेको देखिएन ।

६. तसर्थ प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादी राजेशकुमार दुबेलाई कीर्ते कागजको १ नं. को कसूरमा ऐ. को ७ नं. अनुसार र कोमलनाथ उपाध्यायलाई ऐ. को ३ नं. को कसूरमा ऐ. को १० नं. अनुसार सजाय हुने ठहर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला सो हदसम्म मिलेको देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । प्रतिवादीहरू शेषनारायण भण्डारी र कृष्णकुमार कर्णको हकमा जालसाजीमा सजाय गरिपाऊँ भन्ने वादी दावी पुग्न सक्दैन । प्रतिवादीहरू शेषनारायण भण्डारी र कृष्ण कुमार कर्णलाई आरोपित कसूरबाट सफाई दिनु पर्नेमा सजाय हुने ठहर गरेको पुनरावेदन अदालत बुटवलको मिति २०६०।१०।५ को फैसला सो हदसम्म मिलेको नदेखिँदा केही उल्टी हुने ठहर्छ । अरूमा तपसील बमोजिम गर्नु ।

तपसील

माथि इन्साफ खण्डमा लेखिएबमोजिम पुनरावेदन अदालत बुटवलको फैसला केही उल्टी भई प्रतिवादीमध्ये राजेशकुमार दुबेको हकमा निजले कीर्ते कागजको १ नं.को कसूर गरेको हुँदा सोही महलको ७ नं बमोजिम रु.१,५०,०००।- (एकलाख पचास हजार रुपैया) जरीवाना हुने ठहर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला सदर हुने ठहरी फैसला भएकोले निजले पुनरावेदन अदालत बुटवल मार्फत यस अदालतमा पुनरावेदन गर्दा जरीवानावापत जिल्ला रूपन्देही गा.वि.स बसन्तपुर वडा नं.८ बस्ने साधुशरणको छोरा मोदनारायण चौधरीको नाउँ दर्ताको जिल्ला रूपन्देही गा.वि.स. बसन्तपुर वडा नं.८(ख) कि.नं. ५६ को ज.वि. ०-१९-१३ जेथा जमानी राखेको देखिँदा जरीवाना रु.१,५०,०००।- बुझाएमा उक्त जग्गा फुकुवा गरिदिनु र जरीवाना नबुझाएमा सो जग्गा कानूनबमोजिम लिलाम बिक्री गरी असूलउपर गर्नु भनी शुरू रूपन्देही जिल्ला अदालतमा लगत दिनु.१

प्रतिवादी कोमलनाथ उपाध्यायको हकमा निजले कीर्ते कागजको ३ नं.को कसूर गरेको ठहर भई सोही महलको १० नं बमोजिम रु १००१-जरिवाना हुने ठहर गरेको पुनरावेदन अदालत बुटवलको फैसला सदर हुने ठहर भएकोले निजलाई लागेको जरीवाना रूपन्देही जिल्ला अदालतमा र.नं. ११७६२ मिति २०६१।३।२१ मा बुझाइसकेको देखिँदा केही गरिरहनु परेन .....

पुनरावेदन अदालत बुटवलको फैसला केही उल्टी भई प्रतिवादीमध्ये शेषनारायण भण्डारी र कृष्णकुमार कर्णको हकमा वादी दावी नपुग्ने ठहरी फैसला भएकोले शेषनारायण भण्डारीले मिति २०६१।४।१७ र कृष्ण कुमार कर्णले २०६१।४।१९ मा रूपन्देही जिल्ला अदालतमा जनही रु.१००१-जरिवाना तिरेको देखिँदा उक्त रकम निजहरूले फिर्ता पाउने हुँदा कानूनको रीत पुऱ्याई फिर्ता दिनु भनी रूपन्देही जिल्ला अदालतमा लेखी पठाईदिनु.३

प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु.....४

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या.प्रकाश वस्ती

इति संवत् २०६६ साल चैत २३ गते रोज २ शुभम्

निर्णय नं. ८३०५

वैशाख, २०६७

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री प्रेम शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती
संवत् २०६१ सालको रिट नं. २८२७
आदेश मिति: २०६६।६।२६।२

विषय :- उत्प्रेषण ।

निवेदक: मनकामना एअरवेज (प्रा.) लि.का
अख्तियार प्राप्त ऐ. ऐ. का प्रबन्ध
सञ्चालक किशोर सिलवाल
विरुद्ध

विपक्षी: अर्थ मन्त्रालय समेत

- कुनै बिषयमा निर्णय गर्ने न्यायिक वा अर्धन्यायिक निकायले गरेको निर्णयमा

चित्त नबुझेमा सोउपर पुनरावेदन गर्ने हकको सिर्जना कानूनबाट हुने भएकोले निर्णयमा चित्त नबुझे पुनरावेदन गर्न जान पाउने कुरा उल्लेख नगरेकै कारणले उक्त कानूनी हक मर्दैन र कानूनबमोजिम पुनरावेदन गर्न पाउने निकायभन्दा फरक निकायमा पुनरावेदन गर्न जानु भनी निर्णयमा उल्लेख गरेकै कारणले मात्र पुनरावेदन गर्न पाउने हक मर्ने वा कानूनबमोजिम पुनरावेदन गर्न पाउने निकायमा पुनरावेदन गर्न नपाउने भन्ने अवस्था नरहने ।

(प्रकरण नं. २)

- कुनै नयाँ ऐनको निर्माण हुँदा साबिकको व्यवस्थालाई आंशिक रूपमा मात्र स्वीकार गरिएको हो भने त्यो कुरा प्रष्ट रूपमा आउनु पर्छ । कर निर्धारण प्रक्रिया पूरा नभै असूलीको कार्य शुरु हुन नसक्ने ।
- कर अधिकृतको कर निर्धारणसम्बन्धी निर्णय पुनरावेदन तहबाट समेत अन्तिम नभएसम्म कर निर्धारण अन्तिम हुदैन । यसैले कर निर्धारण प्रक्रियाभित्र पुनरावेदनको बाटो पढ्न भन्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. ६)

निवेदक तर्फबाट:

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री
महेश थापा

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

आदेश

न्या. भरतराज उप्रेती: तत्कालीन नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ को धारा २३ र ८८(२) अर्न्तगत यस अदालतमा दायर भई पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र आदेश यस प्रकार छ:-

यस मनकामना एअरवेज प्रा.लि. ले आ.व. २०५५।५।६ को कारोवारको विवरण आन्तरिक राजश्व कार्यालय काठमाडौंमा पेश

गरेको र सो पेश गरेको विवरणहरूमा देखाइएको नाफा नोक्सान हिसावमा आयतर्फ चार्टर रेभेन्यु (Charter Revenue) रु.८३,५३,८००।- र मेन्टेनेन्स रिभेन्यु ८५,४७,६००।- र खुद नोक्सान रु.१,३३,६६,०२४।४६ देखाइएकोमा स्वयं कर निर्धारण विवरणमा खुद आय रु.१३,६३,६९६।५९ देखाई मिति २०४९।२।१९ को राजपत्रमा प्रकाशित सूचना अनुसार आयकर छूट हुनुपर्ने भनी पेश भएकोमा आयकर छूट दिन नमिल्ने भनी नाफा नोक्सान हिसावमा खर्चतर्फ एयरक्राफ्ट लस भनी रु.१,९५,३०,३९०।- देखाएको र स्वयंकर निर्धारण विवरणमा क्षतिपूर्ति रकम रु.१,९६,८७,८५०।- खुद आय समावेश गरेको देखिएको तथा दुर्घटना भएको हेलिकप्टरको क्षतिबापत रु.१,९६,८७,८५०।- बीमा रकम प्राप्त भएकोले ७८,४२,५४०।- लाई पूजिगत नोक्सानी मानी मिनाहा नदिई जम्मा खुद आय रु.९२,०६,९५६।५९ कायम गर्ने निर्णय भएको र सोही आयको आयकर ऐन, २०३९ को दफा ५६(३), दफा ५९(१) र दफा ६०(३) बमोजिम कर र जरीवाना गरी जम्मा रु.३५,८३,०३८।५९ आन्तरिक राजश्व कार्यालय क्षेत्र नं. ३ बाट २०५९।१०।२९ मा आयकर निर्धारण भएको छ।

नेपाल राजपत्रमा मिति २०४९।२।१९ मा अर्थ मन्त्रालयद्वारा प्रकाशित सूचनाअनुसार निजी क्षेत्रमा सञ्चालित वायु सेवा कम्पनी वा फर्मलाई कार्य सञ्चालन गरेको मितिदेखि ५ वर्षसम्म वायुसेवा सञ्चालन गरी प्राप्त आयमा आयकर छूट दिएको छ। सोही सूचनाबमोजिम यस कम्पनीले आ.व. ०५३।५४ र आ.व. ०५४।५५ को कारोवारमा आयकर छूट पाई लगत समेत कट्टा गरिएको छ। यस कम्पनीले आयकर नलाग्ने सुविधा २ वर्ष उपभोग गरी ३ वर्ष उपभोग गर्न बाँकी नै छ।

वायु सेवा सञ्चालनको लागि Maintenance Revenue नगरी हेलिकप्टर नै सञ्चालन हुन नसक्ने भएकोले सो मा खर्च

गरिएको छ। फिस्टेल एयरवेज प्रा.लि. लाई भाडामा दिएको सम्बन्धमा पनि प्रति उडान घण्टा तोकिएको Charter Flight को रूपमा कम्पनीकै तर्फबाट उडान भर्ने गरिएको थियो। तसर्थ यस कम्पनीले वायु सेवा सञ्चालनबाट नै प्राप्त गरेको आय हुँदा आयकर छूट हुने हो।

यस (प्रा.) लि. ले नाफा नोक्सानको कारोवारको विवरणमा देखाइएको आय र स्वयंकर निर्धारणमा देखाइएको आय बेग्ला बेग्लै होइन। एकै कम्पनीको एकै आर्थिक वर्षको आय हो। नाफा नोक्सानको विवरणमा देखाइएको आय बाहेकको थप आय स्वयंकर निर्धारणमा देखाइएको आय होइन। यी दुवैलाई जोडी कर निर्धारण गरी कर दायित्व सिर्जना गरेको निर्णय त्रुटिपूर्ण छ। पुनः कर निर्धारण आदेशमा चित्त नबुझे महानिर्देशकज्यू समक्ष निवेदन गर्नसक्ने व्यहोराको जानकारी दिनु भन्ने उल्लेख गरेको भएतापनि आयकर ऐन २०३९ लाई आयकर ऐन २०५८ ले खारेज गरी सकेको र आयकर ऐन २०५८ को दफा ११४ र ११५ बमोजिम कर निर्धारण आदेशको विषयमा पुनरावलोकन गर्ने र दफा ११६ बमोजिम पुनरावेदन लागनसक्ने व्यवस्था छैन। आयकर ऐन २०३९ खारेज भइसकेको हुँदा अन्य प्रभावकारी तथा बैकल्पिक उपचारको मार्ग नभएकोले प्रस्तुत रिट निवेदन लिई उपस्थित भएको छु।

विपक्षीहरूको निर्णयबाट यस कम्पनीको नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ को धारा ११(१) र (२), धारा १२(२)(ड), धारा १७ तथा धारा ७३(१) बमोजिम प्रदत्त मौलिक हक तथा संवैधानिक हकमा आघात पुऱ्याएको र सो निर्णय यस अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तहरूको समेत प्रतिकूल भएको हुनाले उक्त निर्णय बदर गरी न्याय पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको निवेदन पत्र।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिम आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटोको म्याद बाहेक १५ दिन भित्र सम्बन्धित मिसिल साथ राखी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय माफत लिखित जवाफ पठाउनु भनी रिट निवेदनको १ प्रति नक्कल साथै राखी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा

पठाइ दिनु । लिखित जवाफ परेपछि वा अवाधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको आदेश ।

निवेदकले आयकर ऐन, २०५८ को दफा ११५ अनुरूप प्रशासकीय पुनरावलोकनको लागि निवेदन नदिई रिट निवेदन दिएको अवस्था हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेजयोग्य छ । विपक्षीको जिकीरअनुरूप पुनरावेदनसम्बन्धी व्यवस्था समेत आयकर ऐन, २०३१ बमोजिम नै हुन्छ भन्ने हो भनेपनि निवेदन गर्ने वा राजश्व न्यायाधिकरणसमक्ष पुनरावेदन गर्ने हक रहने र सो हकलाई कर कार्यालयको निर्णयले नै प्रभाव नपार्ने स्थितिमा तदनुरूपको बाटो समेत निजले अवलम्बन नगरेको हुँदा उक्त रिट निवेदन खारेजयोग्य छ भन्ने समेत व्यहोराको आन्तरिक राजश्व विभागको लिखित जवाफ ।

प्रचलित कानूनबमोजिम कर अधिकृतद्वारा कर निर्धारण गरिएको विषयका सम्बन्धमा निवेदक समयमै सम्मानित अदालतसमक्ष निवेदन लिई आएको नदेखिएको अवस्थामा अवेर गरी दायर गरेको प्रस्तुत निवेदन विलम्बको सिद्धान्तबमोजिम खारेजभागी छ । निवेदकको संविधान प्रदत्त कुन हक यस मन्त्रालयको कारवाहीबाट आघात पुगेको हो ? निवेदनमा खुलाउन नसकेको हुँदा समेत रिट निवेदन खारेजभागी छ, खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको अर्थमन्त्रालयको तर्फबाट प्रस्तुत भएको लिखित जवाफ ।

रिट निवेदकले आयकर ऐन, २०५८ को दफा ११५ अनुरूप प्रशासकीय पुनरावलोकनको लागि निवेदन नदिई कानूनले निर्दिष्ट गरेको बाटो अवलम्बन नगरी रिट निवेदन दिएको हुँदा रिट निवेदन खारेजयोग्य छ । उक्त मनकामना एयरवेज प्रा.लि. को आ.व. २०५५।५६ को कारोवारको मिति २०५८।०७।२० को निर्णय पर्चा बमोजिम कर निर्धारण गर्दा गल्ती हुन गएकोले आयकर ऐन, २०३१ को दफा ५५(१) बमोजिम पुनः कर निर्धारण गर्न स्वीकृतिको लागि अनुरोध

गरिएकोमा फायल पेश हुँदा श्री ५ को सरकारले निजी क्षेत्रमा सञ्चालित वायुसेवा कम्पनी वा फर्मलाई कार्य सञ्चालन गरेको मिति देखी ५ वर्षसम्म वायु सेवा सञ्चालन गरी प्राप्त गरेको आयमा आयकर छुट दिएको र आफूले हेलिकप्टर सञ्चालन नगरी भाडामा दिई प्राप्त आयलाई वायु सेवा सञ्चालन गरी प्राप्त गरेको आय मान्न नमिल्ने हुँदा यस कार्यालयलाई आयकर ऐन, २०३१ को दफा ५६(३) अनुसार पुनः कर निर्धारण गर्न आदेश दिने भनी मिति २०५९।०६।०३ मा निर्णय भै आदेश प्राप्त भएबमोजिम आयकर ऐन, २०३१ बमोजिम छानवीन गरी पुनः कर निर्धारण गरिएको हुँदा निवेदकको निवेदन खारेजयोग्य भएको व्यहोरा अनुरोध गर्दछु भन्ने समेत व्यहोराको आन्तरिक राजश्व कार्यालय काठमाडौं क्षेत्र नं. ३ समेतको तर्फबाट प्रमुख कर प्रशासकको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी यस इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा विपक्षी आन्तरिक राजश्व कार्यालय समेतको तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री महेश थापाले निवेदकले माग गरेको विषयका सम्बन्धमा वैकल्पिक उपचारको मार्ग विद्यमान भएको अवस्थामा रिट क्षेत्रमा प्रवेश गरेको देखिन्छ । वैकल्पिक उपचारको मार्ग उपलब्ध भएको अवस्थामा रिट क्षेत्रबाट हस्तक्षेप गर्न नमिल्ने हुँदा रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भनी गर्नु भएको वहस सुनी मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने नपर्ने के हो सो सम्बन्धमा नै निर्णय दिनुपर्ने हुन आयो ।

यसमा निवेदक मनकामना एयरवेज प्रा. लि. ले आर्थिक वर्ष २०५५।०५६ को कारोवारको स्वयंकर निर्धारण गरी सोको विवरण र वासलात एवं नाफा नोक्सान हिसाव लगायतका फाँटवारीहरू आन्तरिक राजश्व कार्यालय काठमाडौं क्षेत्र नं. ३ मा मिति

२०५६।१०।१२ मा पेश गरी २०४९।२।१९ को नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित अर्थ मन्त्रालयको सूचनाअनुसार निजी क्षेत्रमा सञ्चालित वायुसेवा कम्पनीले ५ वर्ष सम्म आयकर छूट पाउने भएकोले आयकर छूट पाऊँ भन्ने दावी गरेको पाइन्छ । नाफा नोक्सान हिसावमा देखाइएको मेन्टेनेन्स रिभेन्यू मर्मत सेवा आय भएकोले कर छूट नपाउने भनी आन्तरिक राजश्व कार्यालयले २०५८।७।२१ मा कर निर्धारण गरेकोमा राजपत्रमा प्रकाशित सूचनाबमोजिम आयकर छूट पाउनुपर्ने भनी आयकर ऐन, २०३१ को दफा ५५ बमोजिम पुनः कर निर्धारण गरिपाऊँ भनी निवेदकले आन्तरिक राजश्व कार्यालयमा निवेदन पेश गरेको र हेलिकप्टर सञ्चालन नगरी भाडामा दिई प्राप्त आयलाई वायुसेवा सञ्चालन गरी प्राप्त गरेको आय मान्न नमिल्ने हुँदा पुनः कर निर्धारण गर्नु भनी तत्कालीन श्री ५ को सरकारको निर्णयबमोजिम उक्त कार्यालयले आयकर ऐन, २०३१ को दफा ५६ बमोजिम २०५९।१०।२९ मा रु.९२,०६,१५६।५१ खुद आय कायम गरी त्यसमा लाग्ने कर, अतिरिक्त कर तथा जरीवाना समेत गरी रु.३५,८३,०३८।५९ कर निर्धारण गरी सो कर निर्धारणमा चित्त नबुझे आन्तरिक राजश्व विभागका महानिर्देशकसमक्ष पुनरावेदन गर्नु भन्ने जानकारी निवेदकलाई गराएको देखिन्छ । सोही आन्तरिक राजश्व कार्यालय काठमाडौँ क्षेत्र नं. ३ को मिति २०५९।१०।२९ को पुनः कर निर्धारणको आदेश बदर गरिपाऊँ भनी पुनः कर निर्धारणको विषयमा पुनरावलोकन तथा पुनरावेदन गर्न पाउने व्यवस्था नभएको भनी असाधारण क्षेत्राधिकार अन्तर्गत निवेदक यस अदालतमा प्रवेश गरेको पाइन्छ ।

निवेदकको आयकरसम्बन्धी कारवाही हुँदाका अवस्थामा आयकर ऐन, २०३१ प्रचलनमा रहेको र आयकर निर्धारणका विषयमा पुनरावेदन गर्ने सम्बन्धमा उक्त ऐनको दफा ५७ ले कर अधिकृतले गरेको कर

निर्धारणको आदेश वा सजायको आदेशले मर्का पर्ने व्यक्तिले त्यस्तो आदेशउपर राजश्व न्यायाधीकरणमा पुनरावेदन दिन सक्नेछ भन्ने व्यवस्था रहेको पाइन्छ । हाल निवेदकको पुनः कर निर्धारण हुँदाका अवस्थामा आयकर ऐन, २०३१ खारेज भई आयकर ऐन, २०५८ प्रचलनमा रहेको देखिन्छ ।

यस परिवेशमा प्रस्तुत मुद्दाको तथ्य तथा कानूनी व्यवस्थाहरू हेर्दा निर्णयमा पुग्नको लागि निम्न दुई प्रश्नहरूको विवेचना गर्नुपर्ने देखियो:

(क) आयकर ऐन, २०५८ लागू भए पछि उक्त ऐन लागू हुन पूर्वका आर्थिक वर्षहरूको आयकर निर्धारण आयकर ऐन, २०३१ अनुसार गर्दा आयकर ऐन, २०५८ को दफा ११४ अनुसार प्रशासकीय पुनरावलोकन गर्नजानु भनी आन्तरिक राजश्व कार्यालयको निणयमा उल्लेख भएको कार्यले प्रचलित कानूनअनुसार पुनरावेदनको उपयुक्त विकल्प अवलम्बन गर्न पाउने हकबाट रिट निवेदकलाई वञ्चित गरेको मानिन्छ वा मानिदैन ?

(ख) आयकर ऐन, २०५८ को दफा १४३(४) मा प्रयोग भएको वाक्यांश “कर निर्धारणको प्रक्रिया” भित्र पुनरावेदनको बाटो वा पुनरावेदन गर्ने हक पर्दछ वा पर्दैन ?

२. पहिलो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा, कुनै विषयमा निर्णय गर्ने न्यायिक वा अर्धन्यायिक निकायले गरेको निर्णयमा चित्त नबुझेमा सोउपर पुनरावेदन गर्ने हकको सिर्जना कानूनबाट हुने भएकोले निर्णयमा चित्त नबुझे पुनरावेदन गर्न जान पाउने कुरा उल्लेख नगरेकै कारणले उक्त कानूनी हक मर्दैन र कानूनबमोजिम पुनरावेदन गर्न पाउने निकायभन्दा फरक निकायमा पुनरावेदन गर्न जानु भनी निर्णयमा उल्लेख गरेकै कारणले मात्र पुनरावेदन गर्न पाउने हक मर्ने वा कानूनबमोजिम पुनरावेदन गर्न पाउने निकायमा पुनरावेदन गर्न नपाउने भन्ने अवस्था पनि रहदैन ।

३. यसैले प्रस्तुत मुद्दामा आन्तरिक राजश्व कार्यालयको मिति २०५९।१०।२९ को निर्णय आयकर ऐन, २०५८ को दफा ११५ अनुरूप प्रशासकीय पुनरावलोकनको लागि आन्तरिक राजश्व विभागमा निवेदन दिन जानु भन्ने कुरा उल्लेख गरेको कारणले रिट निवेदकलाई कानूनबमोजिम सक्षम निकायमा पुनरावेदन गर्न जान रोक लगाएको वा यही कारणले मात्र पुनरावेदनको वैकल्पिक बाटो समाप्त भएको र निवेदकलाई वैकल्पिक उपचारको बाटो नभएको भन्न सक्ने अवस्था रहेन ।

४. अब दोस्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा, आयकर ऐन, २०५८ लागू भई आयकर ऐन, २०३१ खारेज भए पछि उक्त ऐन लागू हुनुभन्दा पहिलेको आर्थिक वर्षहरूको आयकरको निर्धारण र असूलउपर गर्ने सम्बन्धमा आयकर ऐन, २०५८ को दफा १४३ मा खारेजी तथा वचाउको सम्बन्धमा गरिएको व्यवस्था हेर्नुपर्ने हुन्छ । आयकर ऐन, २०५८ को अध्ययन गर्दा सो ऐनको दफा १४३ को खारेजी, संशोधन र वचाउको उपदफा (१) ले आयकर ऐन, २०३१ र घर जग्गा वहाल कर ऐन, २०२३ खारेज गरिएका छन् भन्ने उल्लेख गरी आयकर ऐन, २०३१ लाई २०५८।१२।१९ देखि खारेज गरिएको भन्नेमा विवाद रहेन । सोही आय कर ऐन, २०५८ को दफा १४३ कै उपदफा (४) ले यो ऐन लागू हुनुभन्दा अघिका आय वर्षको आयकर निर्धारण र असूलउपर गर्नेसम्बन्धी व्यवस्थाहरूका सम्बन्धमा आयकर ऐन, २०३१ का व्यवस्थाहरू लागू हुनेछन् भन्ने वचाउको व्यवस्था समेत गरेको देखिन आउँछ । प्रस्तुत विवादको आयकर निर्धारण र असूली प्रक्रिया आयकर ऐन, २०५८ लागू भएको मितिभन्दा अघिको आ. व. २०५५।०५।६ को हो भन्ने कुरामा विवाद छैन । आयकर ऐन, २०३१ को कर निर्धारण र कर असूली प्रक्रिया वा कार्यविधिका सम्बन्धमा विचार गर्दा सो ऐनको

दफा ३३ ले कर निर्धारण गर्ने, दफा ३३क ले स्वयं कर निर्धारणसम्बन्धी व्यवस्था, दफा ३३ख ले स्वयं कर निर्धारणको प्रक्रिया तोक्ने, दफा ३३ग ले स्वयं कर निर्धारणको विवरण प्रमाणित हुनुपर्ने, दफा ३४ पुनः कारवाही गरी कर निर्धारण गर्ने लगायतको व्यवस्था गरेको देखिन आउँछ । ती कानूनी व्यवस्थाका प्रक्रिया अपनाई कर अधिकृतले गरेको कर निर्धारण आदेशबाट मर्का पर्ने व्यक्तिले पुनरावेदन गर्न पाउने व्यवस्था सोही ऐनको दफा ५७ ले गरेको देखिन आउँछ । जसमा “यस ऐनबमोजिम कर अधिकृतले गरेको कर निर्धारणको आदेश वा सजायको आदेशले मर्का पर्ने व्यक्तिले त्यस्तो आदेशउपर राजश्व न्यायाधीकरणमा पुनरावेदन दिन सक्नेछ । ..... तर करदाताले दफा ३४ को उपदफा (२) बमोजिम महानिर्देशकसमक्ष निवेदन दिएमा वा दफा ३५ को उपदफा (४) बमोजिम महानिर्देशक समक्ष निवेदन दिएमा कर अधिकृतले दिएको आदेशउपर राजश्व न्यायाधीकरणमा पुनरावेदन लाग्ने छैन” भन्ने व्यवस्था गरेको देखिन आउँछ । उक्त ऐनको दफा ३४(२), ३५(४) र उल्लिखित दफा ५७ को व्यवस्थाअनुसार कर अधिकृतले गरेको कर निर्धारण आदेशउपर महानिर्देशक समक्ष निवेदन गरी वा राजश्व न्यायाधीकरणमा पुनरावेदन गरी कर अधिकृतको निर्णयको न्यायिक जाँच गराउन सकिने व्यवस्था गरेको देखिन्छ ।

५. आय कर ऐन, २०५८ ले कर निर्धारण प्रक्रियासम्बन्धी गरेको व्यवस्थामा सो ऐनको दफा ११६ ले समेत पुनरावेदन सम्बन्धमा सो दफाको उपदफा (१) मा दफा ११५ बमोजिम विभागमा दिएको निवेदन उपर चित्त नबुझे व्यक्तिले राजश्व न्यायाधिकरण ऐन, २०३१ बमोजिम राजश्व न्यायाधिकरणमा पुनरावेदन दिन सक्नेछ भन्ने व्यवस्था गरेको देखिन आउँछ । आयकर ऐन, २०५८ को माथि उल्लेख भएको दफा १४३(४) ले २०५८।१२।१९ पूर्वका वर्षको आयकर निर्धारण र असूली,

आयकर ऐन, २०३१को व्यवस्थाहरू नै लागू हुने स्पष्ट व्यवस्था गरेको हुँदा हाल प्रचलित कर निर्धारणसम्बन्धी व्यवस्थाका सम्बन्धमा प्रस्तुत विवादको रोहमा थप अरु विवेचना गरी रहनु पर्ने देखिदैन।

६. यसरी उल्लेख गरिएअनुसार साविक आयकर ऐन, २०३१ र हाल प्रचलित आयकर ऐन, २०५८ ले समेत कर निर्धारण प्रक्रियामा चित्त नबुझेउपर राजश्व न्यायिकरणमा पुनरावेदन गर्न पाउने व्यवस्था रहेको देखिन्छ। यो व्यवस्था कर निर्धारण र कर असूलीका सम्बन्धमा नै प्रत्यक्ष सम्बन्धित व्यवस्था हो भन्नेमा विवाद छैन। आयकर ऐन, २०५८ ले राजश्व न्यायाधिकरणमा प्रवेश गर्नको लागि कर निर्धारणसम्बन्धी निर्णयको प्रशासकीय पुनरावलोकनको मार्ग पूरा गर्नेपने अनिवार्य शर्त उल्लेख गरेको देखिन्छ तर आयकर ऐन, २०३१ ले विकल्प तोकरी राजश्व न्यायाधिकरणमा शीघ्रै पुनरावेदन गर्न पाउने व्यवस्था गरेको पाइन्छ। आयकर ऐन, २०५८ मिति २०५८।१२।१९ मा जारी भई तत्कालदेखि लागू भए तापनि सो ऐन लागू हुनु पूर्वका कर निर्धारण र कर असूलीका सम्बन्धमा साविक आयकर ऐन, २०३१ जीवितै रहने गरी सो ऐन लागू भएको भन्ने कुरा आयकर ऐन, २०५८ को दफा १४३(४) ले किटानी रूपमा स्वीकार गरेको देखिँदा यस सम्बन्धमा द्विविधा गरिरहनु पर्ने देखिदैन। कर निर्धारणको प्रक्रियाले परिपक्वता त्यतिबेला हासिल वा पूरा गर्दछ, जब त्यस ऐनले गरेका यावत् कानूनी प्रक्रियाको क्रियाशीलताले अन्तिम रूप लिन्छ। त्यो सम्बन्धित व्यक्तिले स्वीकार गरेर वा नगरेरै भए पनि हुनसक्छ। कुनै नयाँ ऐनको निर्माण हुँदा साविकको व्यवस्थालाई आंशिक रूपमा मात्र स्वीकार गरिएको हो भने त्यो कुरा प्रष्ट रूपमा आउनु पर्छ। कर निर्धारण प्रक्रिया पूरा नभै असूलीको कार्य शुरु हुन सक्तैन। कर अधिकृतको कर निर्धारण सम्बन्धी निर्णय

पुनरावेदन तहबाट समेत अन्तिम नभएसम्म कर निर्धारण अन्तिम हुदैन। यसैले कर निर्धारण प्रक्रियाभित्र पुनरावेदनको बाटो पढेन भन्न मिल्ने अवस्था हुदैन। आयकर ऐन, २०५८ ले सो ऐन प्रारम्भ भए पछिका वर्षको कर निर्धारण र असूली प्रक्रियाको सम्बन्धमा मात्र कार्यविधि आकर्षित हुने गरी व्यवस्था गरेको सो ऐनको समष्टिगत अध्ययनबाट देखिन आउनुका साथै सो ऐन प्रारम्भ पूर्वको अवस्थाको कर असूली सम्बन्धमा साविककै कार्यविधिलाई निरन्तरता दिएको देखिन आउछ।

७. कसैको कुनै हक अधिकारको हनन् भएको अवस्थामा सोको उपचारको लागि प्रचलित कानूनमा वैकल्पिक व्यवस्था विद्यमान भएको अवस्थामा सोहीमार्गको अवलम्बन गर्नुपर्छ। यस्तो वैकल्पिक उपचारको मार्ग विद्यमान भएको अवस्थामा रिट क्षेत्र आकर्षित हुन सक्दैन। प्रस्तुत विवादमा माथि विवेचना भएबमोजिम यी निवेदकले आन्तरिक राजश्व कार्यालयको निर्णयउपर राजश्व न्यायाधिकरणमा पुनरावेदन गर्न पाउने वैकल्पिक उपचारको मार्ग अवलम्बन नगरी यस अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्रअन्तर्गत रिट दायर गरेको देखियो। यसरी दायर गरेको रिटबाट निवेदकले उपचार पाउन र दिन समेत मिल्ने हुँदैन।

८. तसर्थ उपचारको वैकल्पिक मार्ग विद्यमान भएको अवस्थामा सो मार्ग अवलम्बन नगरी रिट क्षेत्रमा प्रवेश गरेको देखिँदा निवेदन दावीबमोजिम आदेश जारी गर्न मिलेन। रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ। रिट दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या.प्रेम शर्मा

इति संवत् २०६६ साल असोज २६ गते रोज २ शुभम्
इजलास अधिकृत: शिशिरराज ढकाल